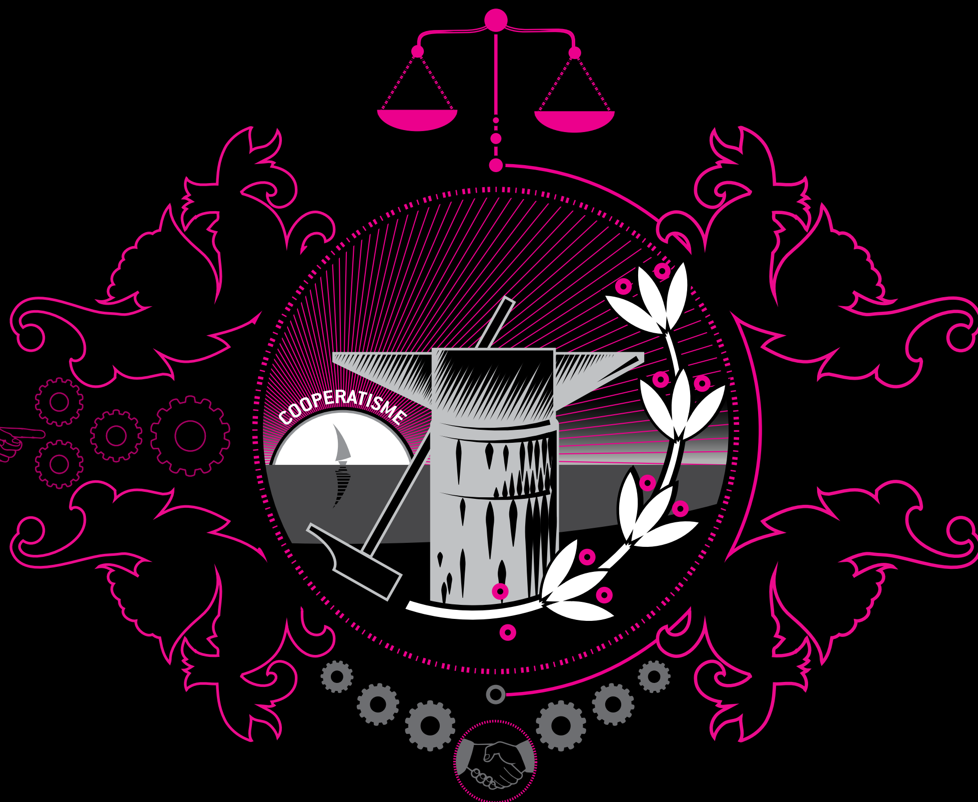
UN BARRI FET A COPS DE COOPERACIÓ

EL COOPERATIVISME OBRER AL POBLENOU

La Ciutat Invisible

Arxiu Històric del Poblenou

L'Arxiu Històric del Poblenou és un associació que, desde el voluntariat, es dedica a la recerca, arxiu i documentació històrica sobre el barri barceloní del Poblenou. La divulgació es fa a través de publicacions, exposicions, xerrades, visites i de la web. Ofereix servei de consulta, reproduccions, publicacions i activitats relacionades amb la història i la societat del barri, amb especial atenció al seu passat industrial i obrer. Fundat l'any 1976, la seva seu actual és al Centre Cívic Can Felipa.

Ha rebut els Premis Bonaplata —que concedeix l'Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'Arqueologia Industrial de Catalunya—, l'any 1993 el de Difusió i el 2009 el d'Estudis pel llibre *Fet al Poblenou*.

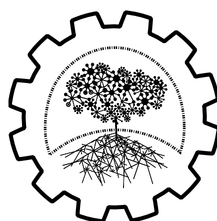
www.arxiuhistoricpoblenou.cat

La Ciutat Invisible SCCL és un projecte cooperatiu i autogestionari, nascut el 2005 al barri barceloní de Sants, que té com a objectiu la construcció d'alternatives a la vida precària que ens imposa el sistema econòmic capitalista. A partir de la col·lectivització del nostre treball, volem crear i difondre continguts que impulsin processos de transformació social, enfortint l'economia solidària i les pràctiques autoorganitzades que es reapropien de la política des d'allò comú.

Al llarg d'aquests anys, aquests objectius han anat nodrint de continguts la nostra llibreria crítica, han contribuït a la creació de nous imaginaris mitjançant la comunicació gràfica i el disseny de roba urbana, i han pres forma en projectes que van de la investigació social a la formació, de l'edició de materials a la creació d'estratègies comunicatives, de la intervenció comunitària a l'acompanyament de noves experiències cooperatives. Entre tots i totes ho farem tot!

www.laciutatinvisible.coop

MEMÒRIA
COOPERATIVA

UN BARRI FET A COPS DE COOPERACIÓ

El cooperativisme obrer al Poblenou

Marc Dalmau i Torvà

- La Ciutat Invisible Edicions -

Barcelona, 2015.

La Ciutat Invisible, SCCL
Riego, 35 baixos
08014 Sants (Barcelona)
Tel. 93 298 99 47

ISBN: 978-84-938332-6-8
Dipòsit Legal: B-10463-2015

Març de 2015, Barcelona

Aquesta obra ha estat creada, produïda i editada per La Ciutat Invisible, SCCL
Autor: Marc Dalmau i Torvà.
De la introducció: Ivan Miró i Acedo; Marc Dalmau i Torvà.
Correcció: Elba S. Mansilla.
Maquetació: Nat Solar.
Coberta: Nat Solar; Manoli'n

Impressió: Cevagraf, SCCL

La iconografia de la portada és una reinterpretació
del logotip original de la cooperativa "La Flor de Maig"

A totes les dones obreres i cooperativistes
del Poblenou, que pariren el barri.
A la memòria de Teresa Gisbert i Alaball.

- Índex -

Pròleg

L'associacionisme que acull un territori sempre és l'expressió de la idiosincràsia del mateix. El Poblenou com a barri obrer acollí alguna de les cooperatives més antigues de Catalunya, i podem dir, sense exagerar, que foren ingredients essencials i constitutius de la seva articulació. Sens dubte, Poblenou no seria el mateix si no haguessin existit aquesta mena d'institucions, i d'aquí n'hem d'extreure la importància d'un estudi sobre la història d'aquest tipus d'entitats. A l'arxiu sempre havíem conegut l'existència de les cooperatives, però val a dir que era un coneixement general i superficial. Sabíem, –qui no n'ha sentit el nom?– de la transcendència d'una de les entitats més importants de Catalunya: La Flor de Maig. Vam assistir a la mort agonitzant de Pau i Justícia i els últims intents de reanimar-la; i també vam veure amb els propis ulls, l'enderroc de l'edifici que havia albergat L'Artesana. Al mateix temps, sempre hem gaudit contemplant les fotografies dels esplendorosos edificis cooperatius –ara, vosaltres també podreu fer-ho. Però en qualsevol cas, disposàvem d'una idea fragmentària, una memòria esbiaixada pel pas del temps. Després de la lectura, les quatre pinzellades que teníem al cap se'ns han estructurat, entenent molt millor el context i la idoneïtat de l'emergència d'aquestes institucions obreres; de la mateixa manera, que hem pogut descobrir l'existència de moltes entitats que desconeixíem per complet.

Al nostre parer, aquest llibre compleix dos grans objectius: serveix per posar sobre el mapa la importància del cooperativisme històric del Poblenou i justifica plenament la necessitat de parlar de les cooperatives a l'actualitat. La recerca ens ha fet copsar la profunditat del cooperativisme al barri: els orígens, els perquès, la seva condició d'alternativa econòmica i de consum, el tipus de sociabilitat que instauraven, la importància com a lloc de trobada o el fet cultural. La lectura del llibre aporta abundant i exhaustiva documentació sobre el funcionament de les entitats i en revela la importància més enllà de l'activitat de consum: les mesures mutualistes en cas de vaga o de malaltia davant la inexistència de l'estat, i la dimensió d'autoprotecció del poble treballador. En definitiva, les cooperatives assumiren el paper de cuidar-se de la pròpia gent, l'autogestió de la cura, de la comunitat per la comunitat, del barri pel propi barri.

Us convidem doncs a endinsar-vos i gaudir d'aquest llibre, fidel amb la tasca de recuperació de la memòria popular que sempre hem realitzat des de l'Arxiu Històric del Poblenou i que es fruit de la col·laboració amb l'equip de recerca de La Ciutat Invisible –també una cooperativa–, als qui aprofitem per donar les gràcies per ajudar-nos a recuperar un bocí de la nostra pròpia història.

Arxiu Històric del Poblenou

Prefaci

Un barri fet a cops de cooperació. El cooperativisme obrer al Poblenou és un relat que conjuga l'estudi de les formes associatives dels habitants d'una zona amb l'articulació d'un territori en concret. El cooperativisme proporciona un exemple parcial del que fou la potent institucionalitat obrera a Catalunya entre finals de segle XIX i 1939. Unes formes d'associació que foren l'expressió d'una esfera econòmica, cultural i de sociabilitat constituïda d'institucions populars fortament territorialitzades, que emanaren de les necessitats concretes de la població, al mateix temps, que recrearen el propi territori on s'inserien. La primera perifèria de Barcelona es nodrí particularment d'aquestes maneres d'habitar, i sense un estudi detallat de les seves formes d'autoorganització difícilment se'n podria entendre la formació. Les cooperatives, en concret, foren institucions que pautaren la transició entre la mort dels antics pobles agrícoles del pla i el naixement dels nous barris industrials metropolitans de la ciutat. El primer objectiu del llibre és precisament una aproximació a aquest fenomen, com a continuació natural a la tasca empresa al barri de Sants amb el primer llibre de la col·lecció *Memòria Cooperativa*: *Les Cooperatives Obreres de Sants*.

A les antípodes de la ciutat, a la seva zona nord, el Poblenou fou un altre dels barris capdavanters en l'articulació d'aquesta rica institucionalitat proletària, i a hores d'ara, encara resulta inexplicable el silenci historiogràfic sobre la qüestió.

Ja fa uns quants anys que des de l'equip de recerca de La Ciutat Invisible ens dediquem a rastrejar i recuperar la memòria expropiada del cooperativisme i de l'associacionisme proletari per tota la geografia de la ciutat. A part del procés de recerca, que en si mateix ja procura la satisfacció de la curiositat, l'aprenentatge i la descoberta, un dels factors que valorem més positivament és l'establiment d'aliances i complicitats amb agents del territori en el propi entorn de recerca. Un dels resultats d'aquesta complicitat és el llibre que tens a les mans, una coedició amb l'Arxiu Històric del Poblenou, entitat emblemàtica que realitza una tasca imprescindible de conservació i projecció social de la memòria del barri. Un altre, és la recuperació i la pròpia existència de l'Ateneu Flor de Maig, procés que ha avançat de forma paral·lela al desenvolupament de la recerca. I encara un altre, és constatar l'existència d'una nodrida xarxa de cooperatives i grups de consum a l'actualitat del barri, agrupades en la Coordinadora de Cooperatives de Consum del Poblenou (CCCP9).

Aquest llibre tan sols vol rescabalar el llegat de milers de dones i homes, obrers i obreres, que construïren el barri dia a dia a partir de l'autogestió, la solidaritat i l'esforç mancomunat de la col·lectivitat. Recuperar, recordar, rememorar les seves vides és retre un petit homenatge a tots aquells personatges anònims, autèntiques formigues dins la història amb majúscules, que contribuïren a

la creació d'una geografia proletària contrahegemònica a la formació de la metròpolis burgesa barcelonina: la Barcelona dels barris.

Baluard obrer per antonomàsia, el Poblenou fou un d'aquells barris insurrectes que exemplificaren la dignitat dels que lluiten, sota la consigna que era preferible intentar-ho, malgrat el risc de deixar-hi la pell, a sotmetre's dòcilment a la fàbrica i a l'ordre burgès. En aquest afany, a part de la confrontació social inherent a tot antagonisme, crearen formes associatives de suport mutu, que els permeteren construir esferes relativament autònomes i emancipar-se de la Gran Barcelona, la ciutat del capital.

Ara bé, recordar el passat és un exercici que ha de servir sobretot per imaginar el futur, així que més enllà de la recuperació de la memòria social, aquest llibre pretén projectar el passat cap al futur per poder pensar el present. La recessió econòmica en què vivim ha obert nous escenaris socials, i ha obligat moltes persones a inventar formes de cooperació inèdites –o a recuperar-ne d'oblidades–, per poder sobreviure. La situació ha fet aflorar carències i necessitats, retrotraient-nos a temps que crèiem superats, però també ha activat potencialitats i ha obert espais d'esperança. És per aquest motiu i perquè el combat per l'apropiació de la ciutat comuna encara perviu en els nostres dies, que les formes associatives que inventaren aleshores els treballadors i treballadores resulten plenament vigents com a models replicables i adaptables a la realitat metropolitana actual. La institucionalitat de la ciutat proletària proporciona múltiples exemples i aprenentatges, una caixa d'eines idònia per impulsar l'emancipació social avui.

Una d'aquestes eines foren les cooperatives de consum. A la ciutat de Barcelona, proliferaren sobretot en els antics pobles del pla, a prop dels centres industrials i les fàbriques tèxtils, en el que seria la primera corona metropolitana. Poblenou, Sants, Gràcia i el Clot en foren l'epicentre, i tingueren una implantació important a les Corts, la Barceloneta, Sant Andreu, Horta o el Poble Sec. Partint d'orígens ben modestos (uns baixos llogats, un sac de cigrons i un de patates, un bocoi de vi, una tina d'oli…), dinamitzaren la vida quotidiana dels territoris, amb edificis propis i singulars que albergaven ja no solament relacions econòmiques fraternals, sinó també una rica vida social i cultural. Les cooperatives garantiren l'abastiment alimentari de les poblacions treballadores allunyades del centre, contribuïren a crear la identitat cultural dels antics pobles del pla de Barcelona i, no menys important, exerciren de rereguarda col·lectiva en uns anys en què el conflicte de classes a la ciutat (vagues, locauts patronals, pistolerisme, dictadura de Primo de Rivera...) situava els i les obreres en una indefensió social permanent. Formaren part, en definitiva, d'aquella Barcelona obrera articulada per ateneus, sindicats, escoles racionalistes i centres obrers; això és, la creació proletària de la ciutat.

A partir de la solidaritat i l'ajuda mútua, les cooperatives es convertiren en institucions socials de primer ordre i organitzaren l'economia de milers de famílies treballadores seguint els principis de la democràcia econòmica. A partir de la fórmula autogestionària, milloraren la vida dels seus membres, tot aspirant a substituir les relacions socials capitalistes per la pràctica de la cooperació. A Barcelona, l'any 1935, unes 10.000 famílies s'organitzaven en una seixantena de cooperatives de consum. Ja el 1937, en el context extraordinari de la guerra civil i la revolució social, 350.000 famílies catalanes vehicularen el seu consum a través de les cooperatives obreres. Al Poblenou, barri capdavanter del cooperativisme de consum barceloní, de la vintena d'entitats que n'hem trobat referències, destacaren L'Artesana (1876), La Flor de Maig (1890), L'Econòmica (1893), i Pau i Justícia (1897).

Una de les especifitats del cooperativisme poblenoví és que aconseguí perdurar més enllà del cop d'estat franquista i la dictadura, i fins i tot, en el cas concret de Pau i Justícia, desenvolupar-se amb més força que mai. Aquest fet ha possibilitat la conservació de la memòria viva, deguda la pervivència de persones que encara en recorden el funcionament, així com l'existència de testimoniatges que poden rememorar la importància de les cooperatives pel bategar del dia a dia dels habitants i del barri. Sense aquestes persones, la confecció d'aquest llibre hagués estat molt més difícil. El reconeixement i primer agraïment va per ells: Teresa Gisbert, Antònia Prades, Franscecsc Foguet i Sebastià Costa.

La confecció d'un llibre, més enllà de qui l'hagi escrit, sempre és una obra col·lectiva i fruit de la conjunció de sabers de molta gent. En primer lloc voldria agrair l'interès i la confiança de l'Arxiu Històric del Poblenou i la seva gent, en especial a en Jordi Fossas i a en Ramon Pasqual. Una persona fonamental per la recerca ha estat l'Úrsula Soler Galí, sense el seu entusiasme i habilitat, l'ajuda apassionada i desinteressada, aquest llibre tampoc hagués estat posible. Vull donar mil gràcies a Carme Piqué Bofarull, per la cessió de fotografies increïbles, però sobretot per la grata estona compartint records familiars. També voldria agrair a tots aquells que m'han ajudat en major o menor mesura, a la Miren i al Bernat, a tota la gent de La Flor de Maig i a la Montse de Pau i Justícia. També vull reconèixer la trajectòria a Lluís Estrada de la Cooperativa d'Habitatges Sagrat Cor, una experiència extraordinària que mereix un estudi específic que no he pogut atendre. Molt agrait també a Agustí Guillamón i a Pere López que es van llegir el text i em van fer comentaris. També a Javier Bou per la tasca historiogràfica insubstituïble que realitza al seu blog (http://elultimoviajeaicaria.blogspot.com.es). I com sempre, també a les imprescindibles, amb les que compartim el dia a dia i aguanteu totes les neures de qui escriu.

–Introducció– Barris creats a cops de cooperació

> Però és que ara no hi ha barris, no sé com explicar-ho. No hi ha barri, hi ha quatre cosetes que coneixes, però no... Abans hi havia una cosa que t'unia molt amb la resta de veïns, tot ho fèiem junts: la vida al carrer, la festa major i els embelats, la fàbrica, la cooperativa...
>
> Teresa Gisbert, 2013.

> La consciència de barri i l'experiència de lluita fan que, si més no en la ciutat de Barcelona, el barri pugui ésser un instrument polític notable, no sols d'una certa descentralització administrativa –sempre desitjable, però sempre insuficient– sinó, sobretot, d'autogestió popular, que permeti no ja la participació, sinó l'autogovern del poble.
>
> Carles Carreras, 1980.

No es descobreixen barris com si fossin accidents geogràfics, sinó que se'ls construeix; afirmava Manuel Castells en la seva coneguda obra *La cuestión urbana* (1974). Efectivament, un barri no és un simple expressió geogràfica ni tampoc una unitat natural donada, sinó que és el resultat concret d'una forma d'urbanització impulsada mitjançant l'estructuració de processos polítics, econòmics i socials. Els barris són tan antics com l'existència de les mateixes ciutats, però les seves formes i funcions han anat transformant-se notablement al llarg del temps. Aquest resultat del procés urbanitzador no s'ha donat mai d'una forma neutral ni homogènia, sinó que sempre ha estat íntimament relacionat amb l'estructura socioeconòmica dominant. Pel cas que ens ocupa, en les ciutats del capitalisme industrial, s'hi produïren unes diferenciacions de classe que tingueren com a resultat més visible un espai urbà fragmentat, amb la típica –i esquematitzadora– distinció espacial. D'una banda un *centre*, com el lloc de concentració econòmica i de les representacions del poder hegemònic; de l'altra unes *zones residencials*, on habitaven les classes altes, i finalment uns *barris populars*, el lloc de les classes subalternes.

Cada un d'aquests espais, evidentment, tingué les seves zones de transició, així com característiques, identitats i relacions socials pròpies; però per copsar la força i la vitalitat dels territoris habitats per les classes treballadores, n'hi ha prou a tenir en compte que el concepte de *barri* ha estat associat, molt sovint, a la identificació de barri popular.

En la història social de Barcelona, els barris populars –la seva gent, la realitat associativa, les lluites– han jugat un paper de primer ordre en l'intent de revertir la desigualtat espacial de la ciutat capitalista. En el dia a dia, de forma permanent i silenciosa, i sovint també rugint en períodes d'especial intensitat, des dels barris populars barcelonins s'ha batallat durament per crear una ciutat que no reproduís els interessos de les classes dominants. Això és, el somni d'una democràcia urbana que integri en el seu sí –i materialitzi, espacialment– l'emancipació i la justícia en les dimensions polítiques, econòmiques i socials. Fos en les barricades obreres de 1909 o en els comitès de barriada de la revolució social del 36; fos en el moviment veïnal sota i contra el franquisme o, fins i tot, en les

assemblees barrials que confluïren i foren desbordades durant el 15M del 2011, els barris populars barcelonins han jugat un paper fonamental en la construcció d'una *altra ciutat.* Doncs més enllà dels esclats de protesta, han estat espais privilegiats per a l'autoorganització i la cooperació social, unes tasques protagonitzades per un anonimat col·lectiu que ha contribuït, quotidianament, a la dignificació de la vida urbana.

Tanmateix, la capacitat dels barris populars de construir protesta i alternativa social no és una característica exclusiva de Barcelona, sinó que és una constant en gran part dels barris populars de les metròpolis d'arreu del món. Per què el *barri* ha tingut històricament, i avui manté encara en molts casos, aquesta potència per a la transformació social?

Potencialitats sociopolítiques del barri

Ja des dels anys vint del segle passat, la sociologia de l'Escola de Chicago, impulsada per autors com Robert E. Park o E. Burgess, arribà a aparellar la noció de barri amb la de comunitat. Entenien el barri com un escenari social significatiu, específic i constructor de processos socials, articulat per l'autoconsciència de la vida comunitària. Des d'aquella visió, les zones diferenciades de la ciutat havien anat adquirint, amb el temps, les qualitats dels seus habitants, i el que en un principi era una simple expressió geogràfica es transformava en un barri, això és, una localitat amb sensibilitat pròpia, les seves tradicions i una història particular. Més tard, aquella lectura "ecològica" de les zones urbanes fou criticada per autors com Henri Lefebvre, que entenien que el barri no és una noció que pot ser explicada per si mateixa, sinó que obeeix a processos socials, econòmics i polítics més amplis. No obstant, el concepte de barri ha mantingut el seu significat recorrent en la vida urbana actual, construint –de forma relativament autònoma– identitats socioculturals, polítiques i amb valors de distinció simbòlico-ideològica. Què ha fet possible aquesta potència sociopolítica?

En primer lloc, el barri ha estat l'espai urbà que, històricament, ha contingut les relacions socials immediates, operant com una baula entre l'ésser individual i l'ésser social. Ja fos facilitant la convivència o exacerbant el conflicte a partir de la interacció social, ha estat l'espai d'aprenentatge i formació d'una certa condició social. Ha operat, transcendint el marc purament familiar, com el lloc d'iniciació d'una determinada activitat: des de les relacions amoroses o els primers contactes socials i esportius, fins al lleure, la festa o les iniciàtiques manifestacions polítiques.

En segona instància, les identitats socials, culturals i polítiques del barri no es poden deslligar de la seva concepció en tant que experiència històrica. En el cas de gran part dels barris populars barcelonins, aquests poden ser entesos com les unitats que havien deixat de ser l'antiga comunitat local, l'existència de la qual era prèvia a l'expansió de la ciutat. Formats per l'absorció de poblacions abans independents,

crescudes entre fàbriques i tallers, seguiren mantenint una unitat mínima de diferenciació espacial i unes formes culturals característiques, amb relacions de veïnatge, un tipus de relacions socials amistoses, de solidaritat, ajuda mútua i proximitat, que alguns autors com Raymond Ledrut definiren com a pròpies de la intensitat de vida barrial.

En tercer lloc, el barri és una producció col·lectiva. En el *món del vianant*, les xarxes socials barrials permeten als habitants construir una identitat comuna, un sentit de comunitat forjat al compartir residència, proximitats quotidianes, trajectes, comunicació, sociabilitats, imaginaris, recursos, equipaments; unes pràctiques d'apropiació i ús de l'espai que el converteixen en un *lloc*. Les pràctiques recreen el barri.

El barri, doncs, facilita l'articulació entre les diverses escales de la vida social urbana, materialitza referents espaciotemporals, i possibilita la vida comunitària a partir d'identitats compartides, xarxes de solidaritat i recolzament. El barri com a generador d'un "nosaltres" reinventat i en procés de construcció permanent:

> Pero así la identidad barrial (...) se alimente de la experiencia compartida en la ocupación, producción y uso de un espacio, no se agota en lo territorial; es ante todo, un referente simbólico. Así el barrio popular como construcción colectiva, teje una trama de relaciones comunitarias que identifica a un número de habitantes venidos de muchos lugares y con historias familiares diversas, construyendo un nuevo "nosotros" en torno al nuevo espacio y la historia compartidos. En esta urdimbre territorial se construye una plataforma de experiencias de sus pobladores que se manifiesta en modas, lenguajes, gustos musicales, prácticas lúdicas y deportivas, creencias religiosas y rituales (religiosos y laicos); en fin, en un imaginario colectivo que les confiere una identidad barrial popular, claramente distinguible de la de otros grupos sociales.[1]

Les capacitats comunitàries que detenta el barri, per contenir relacions socials immediates, experiències històriques i identitats culturals compartides, són processos fonamentals perquè n'emani una capacitat transformadora. Més enllà, existeixen determinades condicions que, ocasionalment, han convertit la malla comunitària barrial en allò que Emili Salut, l'any 1938, definí amb precisió: "barris que foren veritablement vivers de revolucionaris"[2].

El barri, viver de revolucionaris

La ciutat, com afirmà Lefebvre, no és només un producte social sinó sobretot un escenari de confrontació social. Els barris obrers barcelonins en el tombant del segle XIX i el XX foren el marc privilegiat del xoc entre les classes socials en formació. En aquest sentit, la producció social dels barris perifèrics barcelonins fou resultat de la conjunció entre les relacions hegemòniques productives i urbanes (corporativisme burgés, que treballava pels interessos del capital); les contradiccions i conflictes socials que generava el règim de producció industrial i, final-

ment, les alternatives socials i econòmiques nascudes en la resistència obrera, que creà l'enxarxada malla barrial de la cooperació social.

El cas del Poblenou barceloní és paradigmàtic d'aquests encreuaments. Barri eminentment obrer des de la seva fundació, nasqué de l'impuls industrial a redós de les primeres fàbriques. Els habitatges es construïren als intersticis que deixaven els prats d'indianes i les manufactures, a les llenques que quedaven als marges, entre aiguamolls fangosos, joncars i llacunes inhòspites. El procés d'industrialització anà aparellat amb la urbanització intensiva del sòl i propicià l'emergència de formes inèdites d'habitar el territori. La formació d'aquella realitat perifèrica encarnà l'aparició de noves relacions econòmiques, acompanyades d'una recomposició de l'estructura social. Els terratinents es convertiren en industrials i els proletaris agrícoles –normalment jornalers sense terra– es tornaren obrers, això és, en proletaris industrials. Un cop més, la propietat o no del sòl i dels mitjans de producció fou un dels elements determinants per escatir la posició social respecte a l'incipient règim industrial.

Tals transformacions mutaren les relacions de poder, però no repercutiren en un canvi de tendència respecte a l'equitat en la distribució del producte social. Ben al contrari, la desigualtat es reproduí sense fi, generalitzant les relacions d'explotació i intensificant l'antagonisme del conflicte de classe entre dominants i dominants, entre propietaris i proletaris. Tal i com escrigué, el 1870, un dels precursors del cooperativisme, el murcià Fernando Garrido:

> Nos encontramos ya, después de la gran convulsión política que destruyó el carcomido orden social formado durante la Edad Media, en los tiempos modernos, con nuevas relaciones entre el capital y el trabajo, y oposiciones, y antagonismos, y luchas nuevas entre las clases que han resultado privilegiadas y las que quedan sumidas aun en la servidumbre civilizada que se llama proletariado. El siervo de la ley desaparece y queda el siervo de la miseria. Las denominaciones cambian, cambia también la representación de la iniquidad, pero el problema existe sin resolver, agitando los entendimientos y provocando revoluciones.[3]

Qualsevol territori sempre és l'expressió dels conflictes socials que s'hi esdevenen, i el Poblenou fou l'escenari idoni per la posada en escena d'aquell antagonisme. Malgrat la primera articulació del barri responia a la necessitat d'extracció de plusvàlua del comandament capitalista mitjançant l'explotació fabril, les mateixes condicions de perifèria industrial proporcionaren l'oportunitat per l'emergència de noves formes de resistència. Les relacions de submissió pautades per les classes directores tingueren com a contrapart la creació d'un nou actor social, l'obrer proletari, que a llarg termini i en algunes ocasions, fins i tot arribà a disputar l'hegemonia social. Evidentment no es tractà d'un procés evolutiu i lineal –la història no ho és mai–, sinó més aviat d'una naturalesa disruptiva, plena de sotracs i contratemps provocats per les circumstàncies de l'esdevenir històric. Malgrat aquestes falles temporals, una fina línia feta d'onades discontínues permet

enllaçar elements que n'assenyalen certa continuïtat, fites que denoten una coherència en les formes i expressions de la protesta obrera més enllà de les generacions i les dictadures.

Si s'estudien les dinàmiques de formació, les formes d'agregació institucional, l'evolució de la naturalesa de l'articulació sociopolítica, els esclats de protesta periòdics i els re-posicionaments respecte l'estructura econòmica i laboral del moviment obrer, es pot determinar que hi ha una seqüència de naturalesa cíclica que salva els moments de reflux (períodes de repressió, prohibició de l'associació, clandestinitat...) i emergeix, cada vegada amb més força, en les conjuntures favorables. Una onada llarga de protesta que abarcà un període de cent anys (1840-1940) amb pics identificables (1854, 1870, 1902, 1909, 1919, 1931) fins l'eclosió d'un antagonisme obrer proletari en condicions per aturar els militars en un cop d'estat i plantejar una revolució social el 1936.

El Poblenou fou un gresol d'aquelles formes de lluita i d'autoorganització. La trajectòria i les etapes d'aquell cicle llarg de protesta en un territori concret certificaren la lenta solidificació de l'antagonisme. Tot i que, els embats culminants de les lluites no hagueren estat possibles sense el sosteniment d'un combat més quotidià i subterrani. L'espontaneïtat de les masses no apareixia per casualitat, sinó que feia acte de presència quan les condicions estaven preparades per a la seva emergència. L'estructuració de la sociabilitat i la institucionalitat obrera hi jugaren un paper clau: de les societats de resistència als sindicats, de les cooperatives als ateneus, de les corals als centres d'estudi. Totes aquelles formes d'articulació comunitària foren l'argamassa essencial per la construcció d'una subjectivitat antagonista proletària que permetia el plantejament, l'autodefensa i en algunes –poques– ocasions la victòria en el combat. L'extensió i maduració de la cooperació social entre el proletariat institucionalitzà, de forma autònoma, la solidaritat de classe mitjançant sindicats, ateneus, cooperatives o mútues; i forjà generacions senceres de lluitadors i lluitadores a partir de l'aprenentatge comunitari d'una cultura de resistència. Unes competències polítiques i unes capacitats tècniques que es posaren en joc més tard, per exemple, durant les col·lectivitzacions de 1936.

Quin paper jugà la dimensió barrial en la trajectòria del conflicte entre classes? Com explicà en el seu moment Pere Lòpez, el control de l'espai era un punt estratègic per als contendents en la guerra total que concernia a la relació capital-treball:

> Esa dilatación del antagonismo en el territorio (...) señala al espacio urbano como base para la agregación de colectividades y palanca bien conocida para satisfacer las demandas planteadas en cada conflicto; o, simplemente, para consentir la pervivencia de unos modos de vida autónomos, desligados de la malla del poder capitalista.[4]

Per a Lòpez, a més, la qüestió central que es plantejava en el canvi de segle era la relació entre la inestabilitat en els llocs de treball i el "gran estancament" de la mà d'obra en els barris populars tradicionals. No obstant, aquell estanca-

ment no era res més que una "autoterritorialització", una estabilitat al barri o poca mobilitat en l'espai, que proporcionava als membres de la comunitat obrera recursos per fer front a la precarietat econòmica. Als barris es forjà una robusta comunitat obrera i popular, amb fortes normes de reciprocitat i sòlides xarxes locals de recursos mutus.

La territorialització de les lluites obreres no fou únicament una tàctica defensiva, sinó que suposà, pel moviment obrer català, la pedra fonamental que en constituí les formes d'organització. En paraules de Susanna Tavera, "el pes de l'activisme reivindicatiu dels barris obrers més degradats del centre urbà i dels petits municipis agregats a la ciutat a finals del segle XIX i principis del XX constituïa la base de l'anarcosindicalisme català des dels orígens de l'internacionalisme i molt especialment després de la creació de la CNT el 1910."[5]

Les societats de resistència, i posteriorment les societats d'ofici, tingueren molt sovint orígens locals, i fou la seva aposta per construir un model federal el que explica el naixement del modern sindicalisme català, que funcionà amb aquells patrons com a mínim fins 1918, quan l'organització catalana de la CNT implementà la tàctica dels sindicats únics d'indústria. Que la major central sindical catalana de la història partís de la federació del societarisme d'oficis, que en el cas de Barcelona fou molt sovint de base barrial (els antics pobles del pla), ja ens indica la rellevància del barri com a unitat de la lluita obrera.

Per aquell període d'entresegles, autors com Chris Ealham han estudiat a més la importància dels barris ja no només com a epicentres de l'organització obrera en relació al treball assalariat, sinó com a nodes elementals d'una esfera pública proletària, basada en l'existència de xarxes de sociabilitat que fomentaven la construcció d'una hegemonia pròpia. Una certa *economia moral* thompsoniana, que defensava col·lectivament els interessos comuns obrers i desenvolupava lluites que afectaven a les condicions de reproducció de la vida, com l'habitatge o l'alimentació:

> El movimiento anarquista formaba parte de los barrios de la época desde un punto de vista antropológico. El anarquismo era algo propio, un producto de los barrios, y también algo que construyó su identidad. Hay familias enteras anarquistas y grupos anarquistas que son grupos de amigos y conocidos de barrio. Estaba tan metido en las redes cotidianas de los barrios obreros que era básicamente imposible de reprimir. Había una cultura de barrio previa que tenía mucho que ver con la cultura anarquista y la complementaba, una cultura que justificaba en su código moral el delito económico para llegar a fin de mes y una cultura de acción directa que se remontaba a los años treinta del siglo XIX. El movimiento anarquista atrapó y encauzó la tradición previa de protesta violenta y directa del pueblo de Barcelona.[6]

Si les primeres perifèries industrials, els antics pobles del pla de Barcelona com Sants, Gràcia o Sant Martí, veieren néixer el primerenc moviment obrer a mitjan

segle XIX, les segones perifèries bastides en les primeres dècades del nou segle encara tingueren una diferenciació sociogeogràfica més definida. La composició social fou més homogènia, completament obrera; i els usos foren més restringits, bàsicament habitacionals, ja que els nous assentaments proletaris estaven allunyats de les fàbriques i tallers, encara al cor dels vells barris obrers i populars del Vuitcents. Com ha estudiat José Luis Oyón, la major precarietat del nou proletariat, moltes vegades migrant, i la segmentació radical entre el lloc de l'espai assalariat i l'espai de la vida, fomentaren una radicalització militant important i que les noves lluites entorn el consum, l'habitatge o el transport, essencials per a la reproducció de la vida obrera en el territori, agafessin una dimensió més àmplia que anteriorment. En barris com el Poblenou, el fet migratori fou molt rellevant a l'hora d'organitzar les primeres xarxes de solidaritat mútua; l'efecte crida procurà que hi hagués molts edificis, carrers i veïnats totalment composats per persones provinents del mateix poble o comarca, que creaven una cultura de carrer i unes formes de vida completament noves i distintes, tant respecte el lloc d'origen com del lloc d'arribada. Davant l'apropiació –i per tant, despossessió– capitalista de la ciutat, les lluites obreres territorialitzades contribuïren a una producció comunitària i socialitzada de l'espai. Si els barris populars foren vivers de la protesta social, aquell veïnat revolucionari creà i recreà els territoris que necessitava habitar.

La força creadora de la cooperació social

A grans trets, les transformacions socials de l'època s'encarnaren en un xoc antagonista i desigual entre dues formes de vida, el corporativisme metropolità de les classes dominants contra el cooperativisme dels barris de les classes dominades. D'una banda, un mode d'organització social encarat a garantir els privilegis, la jerarquia, la propietat i l'acumulació de capital d'una classe sobre la resta. De l'altra, la cooperació social, una lògica d'articulació basada en l'associació, la col·lectivitat i el suport mutu. Els primers, maldaren per apropiar-se individualment de la riquesa social produïda. Els segons, amb la solidaritat com a única arma, pretengueren col·lectivitzar la producció social i distribuir-la equitativament entre tota la població. Aquell fou el pols de força per excel·lència al llarg d'un segle, la traducció d'una tensió entre l'interès privat i el públic, entre l'individualisme i el col·lectivisme, que ho travessà tot com un mar de fons. L'aspiració patronal s'expressà territorialment en el projecte burgès de convertir Barcelona en una metròpolis capitalista; la resistència proletària, en canvi, es vertebrà als barris obrers de la Barcelona popular, manifestant-se obstinadament en llocs com el Poblenou.

El territori, en tant que àmbit privilegiat d'acumulació de capital, ha sigut sempre escenari del conflicte per a l'apropiació del producte social. Al ser un medi imprescindible per a la reproducció de la societat, la lluita de classes urbana

involucra forçosament totes les dimensions vitals. Una forma d'incardinar, més enllà dels antagonismes del camp assalariat, l'explotació capitalista al conjunt de la relacions socials. Les pugnes per l'habitatge, els equipaments, l'educació, la sanitat, la cultura, l'oci, els transports o la qualitat de l'entorn no han estat mai parcials o secundàries, sinó que es troben en l'epicentre del conflicte de classes. Per Manuel Castells, referint-se a la dècada de 1970, l'emergència dels moviments socials urbans fou el resultat de la contradicció, pròpia del capitalisme, entre la lògica privada de l'acumulació del capital i la reproducció social de la força de treball. Per aquest motiu, aquells moviments posaven l'accent en l'abastiment dels consums col·lectius (equipaments, habitatges, salut, educació, espai públic) com una forma de lluita de classes tant important com la laboral. Els consums col·lectius s'inserien de manera conflictiva en la lògica econòmica global capitalista, esdevenint centrals en la pugna entre capital i treball, amb una forta materialització socioespacial. En aquell context, l'organització associativa de la vida comunitària, així com la lluita per l'autogestió barrial adquiriren gran preponderància. Aquest autor considerava que en la lluita pels consums col·lectius, "els moviments socials urbans, i no les institucions de planificació, són els veritables impulsors del canvi i la innovació en les ciutats".[7]

Però si la lluita pels consums col·lectius fou important en la dècada de 1970, cent anys abans fou constitutiva de la mera existència del barri popular. Si entenem, com Raymond Ledrut, que els hàbits de consum i els equipaments són condicions d'existència d'un barri, la intervenció de la cooperació obrera en aquells àmbits fou un dels factors determinants en la creació dels barris populars. Doncs en aquells barris obrers barcelonins, a cavall del XIX i XX, en un context d'inexistència d'un estat que contribuís a la reproducció de la força de treball, fou la cooperació social en el territori la que generà unes xarxes de producció i distribució de béns i de serveis, la que generà l'anomenat salari indirecte i garantí la reproducció autònoma i col·lectiva de parts importants de la població. Una cooperació social genèrica, fluint a través de les xarxes d'ajuda i protecció mútua, d'intercanvis i de sociabilitats pròpies de la comunitat obrera, que s'anà solidificant amb la creació d'institucions autònomes específiques. Aquell trànsit conscient, com afirmaren els seus impulsors, pretenia passar precisament de la cooperació social com a pràctica difusa al cooperativisme, en tant que sistema d'emancipació col·lectiva que sistematitzés i fes perdurable la cooperació.

Si ens fixem en profunditat en el cooperativisme obrer barceloní del segles XIX i XX, veurem com articulà una alternativa econòmica amb un fort arrelament al territori. Ja des de 1842, partint de les societats obreres de resistència, i influïdes per les filosofies del socialisme –anomenat per alguns– utòpic i pel republicanisme federal, es començaren a crear societats cooperatives de consum. Aquelles entitats pretenien bàsicament suprimir intermediaris comercials, i abastir-se directament d'aliments i altres productes de primera necessitat, recuperant part del salari expropiat pel

comerciant. Amb els anys, aquelles institucions saberen col·lectivitzar els seus excedents (de percepció –els beneficis, en terminologia mercantil) i els dedicaren a afrontar les necessitats socials dels seus associats: educació, sanitat, mutualisme, caixes de resistència per afrontar vagues, tancaments patronals o atur forçós, jubilacions, malalties, orfandats, viudetats, etc. En alguns casos, emprengueren iniciatives productives de segon grau i també habitatges de base cooperativa, així com cooperatives autònomes de treball i producció. No obstant les dificultats, el cooperativisme obrer de consum fou una de les bases perquè les classes treballadores barcelonines s'erigissin en subjectes de la seva pròpia emancipació econòmica, i l'eina per crear polítiques socials autogestionades en un context on no existia, ni remotament, l'Estat del benestar.

Abastiment alimentari, equipaments, prestacions socials, educació, sanitat, crèdit, fins i tot habitatge i renda associada al treball cooperativitzat, foren algunes de les necessitats materials i culturals de les poblacions proletaritzades del moment, que s'intentaren resoldre des de les cooperatives obreres. Institucions socials fermament arrelades al territori, als barris i pobles, que esdevingueren puntals d'una economia de proximitat, on les relacions de veïnatge autoorganitzaven de forma àmplia l'accés als consums col·lectius. I entengueren, algunes en major mesura que altres, que la cooperativa no podia sobreviure en tant que entitat aïllada front el mercat capitalista, sinó que havia de ser un node articulat d'un moviment socioeconòmic que propugnés la transformació global: l'aspiració a la superació del capitalisme i de la societat de classes.

A l'ombra dels grans esdeveniments històrics aquelles institucions de barri actuaren en l'àmbit subtil de la vida quotidiana amb la pretensió de catalitzar una altra economia i assajar un món sense capitalisme. Una altra economia que, –més enllà dels càrrecs de junta o de l'avantguarda federativa– bàsicament era protagonitzada per dones. Malgrat dins el moviment es reproduïa sense fi la mateixa desigualtat patriarcal que a la resta de la societat, en el dia a dia de les entitats eren les dones les que s'ocupaven de la dependència i les que portaven a terme les operacions de compra-venda. La cooperativa fou un àmbit fortament feminitzat, i aquell fet remarcà el caràcter intuïtiu de l'economia social que s'hi practicava:

> Sin duda, a que, más que un hecho, fundado en la teoría misma, la Cooperación es un hecho casi intuitivo; es una práctica de relación económica, (...) que en su orígen solamente resuelve problemas de orden doméstico, pero que al desarrollar su acción se coloca frente a la economia social como medio de corregir los males que han engendrado las organizaciones capitalistas: especulación y tirania económica, pauperismo y guerras.[8]

Aquest caràcter intuïtiu es remarcava quan, en algunes ocasions, l'alternativa cooperativa es generalitzava i s'integrava dins les formes de fer habituals del barri i la societat de l'època. Tal normalització implicava cert grau d'interiorització del seu funcionament, que operava com un motiu més per a què la gent del barri les emprés, sense necessitat d'extrapolar cap a futurs sistemes d'emancipació social. A la pràctica, la vida cooperativa era una interiorització de la democràcia

econòmica, una revolució governada per la intuïció, on l'emancipació esdevenia quotidiana. La transformació de la societat, aleshores, es produïa en el dia a dia, d'una forma totalment incorporada a la normalitat. Teresa Gisbert, filadora de Can Saladrigues i cooperativista de La Flor de Maig, ho proferia amb la senzillesa de qui ha viscut una revolució quotidiana d'aquelles característiques: "Igual que ara s'han fet súpers... Doncs llavors es van fer cooperatives."[9]

El cooperativisme català fou una més de les expressions institucionals de l'associació obrera i hi jugà un paper relativament important. És ben cert que mai tingué la potència del cooperativisme nord-europeu i que ni molt menys arribà al número ingent de militants ni a obtenir la capacitat de mobilització de les masses sindicals, però també ho és que reeixí en la plasmació d'alternatives econòmiques quotidianes, on d'altres fracassaren. En tot cas, i malgrat en ocasions es presentessin com a contraposades, per als qui perseguien la revolució social, les dues formes d'associació obrera –sindicat i cooperativa– foren complementàries. Tal i com explicà el destacat cooperativista Eladi Gardó durant un discurs a l'acte d'inauguració de l'ampliació de l'edifici de L'Artesana el setembre de 1921:

> Nuestra idealidad es revolucionaria; aspira a la transformación social, anulando al intermediario, procurando que sólo haya productores y consumidores, suprimiendo en absoluto todo parásito que encarece y acapare la vida de los proletarios. Para lograr nuestro fin sólo falta que se desprecie el individualismo y haciendo obra colectiva habéis de procurar que la cooperativa pueda satisfacer todas vuestras necesidades y trabajaréis por la sociedad colectiva, siguiendo la senda trazada, ya que habréis principado la revolución social. El tiempo también nos ayudará. Otras entidades trabajarán por la obra común y abreviarán el camino. Debemos darnos cuenta que el tiempo ha cambiado, y hemos de saber donde vamos, no quedando la cooperativa limitada a vender comestibles sino que es una arma de emancipación social que hemos de esgrimir y aprovechar. Nuestra actuación no es incompatible con la de otras organizaciones obreras, al contrario, se compenetran por ser igual el fin a lograr. Nosotros somos el elemento conservador de las teorías de la reivindicación proletaria y como tal elemento somos el afianzamiento de cada lugar que se conquiste, de cada paso que se avance hacia la anhelada transformación social.[10]

Les cooperatives obreres foren experiències d'autogestió proletària que assajaren l'emancipació de classe enmig d'una lluita social virulenta i en la seva temptativa, construïren els barris populars a cops de cooperació social.

— 1 —
Apunts per una història social del Poblenou

Les xemeneies fumejants ceritifiquen el caràcter plenament industrial del Poblenou. Panoràmica de la carretera de Mataró, més tard, carrer Pere IV (1909).
Font: AHP

Apunts per una història social del Poblenou

> Era temps que la barriada del Poble Nou tenia una certa anomenada de cendrosa, de cantonada aspra i eixarreïda, rancuniosa i ombrívola.
>
> *Poble Nou,* 7 de juny de 1925, núm. 13.
>
> I teníem fàbriques. Moltes fàbriques: fàbriques que engegaven quan encara feia nit i plegaven Déu sap quan, fins que van arribar els del sindicat i van posar els rellotges a l'hora.
>
> Xavier Benguerel, 1971:129.

Si rastregem els orígens del Poblenou, al contrari que a la majoria de pobles tradicionals del pla barceloní, no hi trobarem la típica església medieval que vertebrà les diferents parròquies al territori. Des dels inicis, ja ben entrats al segle XIX, els seus pols d'agregació foren les fàbriques, que colonitzaren un maresme aleshores pràcticament despoblat a les afores d'un municipi, a les portes de Barcelona. Una realitat eminentment perifèrica, on les sirenes estridents i les xemeneies fumejants substituïren als antics campanars com a punts de referència i compassaren els nous temps al frenètic ritme industrial. Els prats de pastura es tornaren prats d'indianes, una forma d'explotació diferent del territori que comportà canvis irreversibles de l'estructura social. La genealogia del barri, doncs, ens apareix directament associada al procés d'industrialització. Com s'articulà el territori? Què hi havia abans de les fàbriques? Per què es desenvoluparen en aquell indret i no en una altra zona? Com es generà aquell procés i quin impacte tingué en la formació del barri?

Orígens: el maresme martinenc

Per trobar indicis de població anterior al temps dels vapors sobre el territori, caldrà viatjar més enrere i recórrer a la història de Sant Martí de Provençals, del que el Poblenou n'era només una part. Ubicat a la part nord-est del pla de Barcelona entre Sant Andreu del Palomar, les muralles de la ciutat comtal, el Besòs i la mar, el primer nucli habitat martinenc cresqué als inicis del segle XI, en torn una església dedicada a Sant Martí de Tours. El territori s'anomenava *Provincialis*, fent referència als camps provincials –les demarcacions rurals dels afores de les ciutats medievals i equivalents als *ager provincialis* romans. Un paisatge composat per camps, terrenys erms i zones pantanoses per l'efecte fluvial, que fou el punt de partida per l'articulació de les primeres traces d'urbanització. Tot i la poca salubritat d'alguns indrets i la correlació amb tot tipus de febres i epidèmies, el pas del Rec Comtal creà les condicions idònies per implantar-hi conreus, l'aparició dels primers masos aïllats i la utilització dels prats comunals com a zones de pastura. La construcció del canal de rec actuà com a línia divisòria inicial de vertebració del

territori. A la part superior, aprofitant els recursos hídrics, ben aviat s'hi cultivà blat, mill, faves, cànem, patates, vinyes i sobretot, la producció de mel. De fet, l'indret fou conegut com el Clot de la Mel pels seus usos apicultors i al segle XV, les aspes de vint molins reials coadjuvaren a la fesomia plenament rural de l'indret. A la part inferior, en canvi, pràcticament deshabitada, s'hi estenia tota una zona d'aiguamolls fins a la mar.

Un segle més tard, aprofitant l'antiga infraestructura viària romana, s'obriren les primeres rutes que començaren a seccionar el territori: el camí o carretera de Mataró, el camí cap a França pel Vallès i el vell camí antic de València o de la Verneda. Quatre cases, una església i creus de terme unides per camins com a fites organitzadores, que constituïren la primigènia divisió administrativa en parròquies. En el cas de Sant Martí, sufragània de Santa Maria del Mar de Barcelona fins la guerra borbònica. Acabada la guerra de successió i el posterior Decret de Nova Planta, aquell territori fora muralles es constituí en petit municipi independent amb 177 habitants,

El 1714 Sant Martí de Provençals era tot just un llogaret,
una església i quatre cases.
Autor: F. Sta. Cruz, F. A. Dietel i J. Van Ghelen. Font: AHP

en l'intent borbònic de limitar al màxim el poder de la capital. Un entorn d'una naturalesa netament rural amb predominança de l'agricultura, però amb certa activitat comercial potenciada per l'exempció d'impostos donada a la condició de porta d'entrada, que tant sols començà a canviar a partir de finals del segle XVIII quan s'intuïren els primers tímids indicis d'industrialització.

L'acumulació originària de capital i l'arrencada industrial

El procés d'industrialització començà al cor de la Barcelona vella, però aviat necessità expandir-se amb la colonització de nous territoris perifèrics. A partir de 1778 amb l'excedent agrícola i l'obertura del comerç colonial cap a Amèrica, la zona començà a acollir les primeres manufactures d'indianes. Precisament foren els mateixos motius que fins llavors justificaven la poca presència de població, l'abundància d'aigua i les terres pantanoses, els elements determinants per a què s'hi instal·lessin els primers prats d'indianes: camps a l'aire lliure que servien per bullir, blanquejar, estendre i assecar els teixits. El requeriment de grans extensions de terra a la intempèrie per allotjar aquella activitat propicià l'ocupació de terrenys fins llavors menyspreats per infèrtils. Ara bé, no tot foren raons tècniques, també hi intervingueren factors d'ordre econòmic i polític. L'interès comercial potencià la privatització encoberta de molts terrenys i els fabricants tèxtils aprofitaren l'avinentesa per comprar sòl a baix preu.

L'any 1808 el municipi ja comptava amb 64 dels 89 prats d'indianes del total del pla barceloní, catalitzadors inicials de l'arrencada industrial en torn al tèxtil i el correlatiu augment demogràfic. L'impuls del vapor fabril convocà a milers de famílies obreres quan ni tant sols existien ni els

carrers ni les places i la gent s'amuntegava com podia sota sostres i tendals precaris instal·lats pels patrons al costat dels llocs de feina. Fugint de la fam i del jou del camp, la massa obrera jornalera que arribava, es trobava, de cop, atrapada per noves cadenes, nous ritmes de treball i sense l'antiga protecció dels gremis. Les rudimentàries manufactures esdevenien fàbriques per mor de l'acumulació de capital i la centralització de la producció, en un procés que combinava necessitat d'espai i innovacions tècniques.

La data de referència de l'arrencada industrial a Sant Martí és el 1847, amb la progressiva mecanització del procés d'estampació. Un any abans, l'Ajuntament de Barcelona ja havia prohibit la construcció de més fàbriques a l'interior de la ciutat emmurallada, i afavorí el poblament de la perifèria amb l'exempció d'impostos en la instal·lació fabril. De fet, la metàfora precisa de la descongestió industrial del centre s'inscriu sobre el territori com la imatge simètrica d'un mirall entre dos pols en disputa per l'hegemonia industrial, a ponent (Sants) i a llevant (Sant Martí). La proximitat del port i l'arribada del ferrocarril de la costa esdevingueren circumstàncies propícies pel desenvolupament industrial de la banda del Besòs. Les infraestructures del transport foren fonamentals, ja que facilitava l'accés a les matèries primeres i obria les possibilitats comercials a les futures indústries, pel que fa a la distribució.

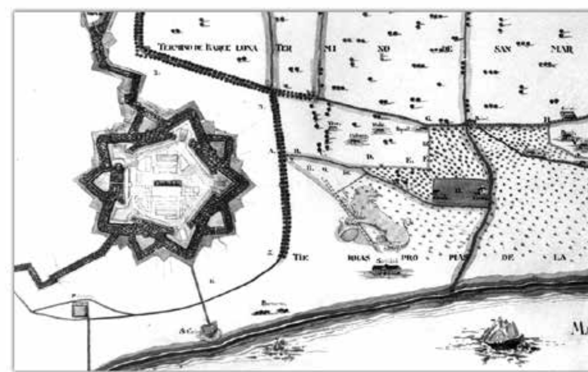
La tendència a l'aglomeració industrial féu que els primers propietaris poblenovins –amb cognoms que encara ressonen en els nostres dies com Bonaplata, Casas, Lucena, Ferrer, Jaumandreu, Gifreda, Muntadas o Ricart–, escollissin construir les fàbriques en els terrenys més propers als prats d'indianes, en aquest cas a l'anomenat barri del Taulat. Aquelles instal·lacions protofabrils de seguida atragueren un gran nombre d'indústries auxiliars al tèxtil, des dels teixidors i filadors, fins a l'encara incipient indústria química (adobers, midoners o saboners); els fabricants de maquinària auxiliar com la siderúrgia o el cuir (per les corretges de transmissió) i amb tots ells, la proliferació d'indústries fonamentals per construir les edificacions (rajolers) i per alimentar els treballadors de les noves fàbriques i les seves famílies (farineres, destil·lació d'alcohols i vins).

Fou durant aquella època quan es començaren a diferenciar nuclis d'urbanització dins el mateix municipi martinenc. El casc antic de Sant Martí, la Sagrera, al voltant de l'antiga església i el Clot en torn la carretera de Ribes. A la part alta, tocant amb Horta i Gràcia, es formà el barri de la Muntanya, prenent el nom d'un mas de la zona, el Guinardó. L'enderrocament de la fortalesa avançada de la Ciutadella, el Fort Pienc, el 1868, propicià la creació de l'obertura del carrer de la Marina i el naixement d'un nou barri que en prengué el nom. Al mateix temps, al llindar de la frontera gracienca, a partir de la construcció d'un conjunt de cases barates per obrers, hi cresqué el Poblet, futur barri de la Sagrada Família, en iniciar-se les obres del temple el 1882.

Al costat del Clot i baixant cap a la mar, començava un territori antigament inundat d'aigües marines desenvolupat a partir del rec de la Llacuna, que amb la retirada i assecament de les aigües rebé el significatiu nom de Prat de les Febres, en contraposició amb el Clot que era conegut com el Prat dels Frares. El fenomen natural de retrocés de les aigües marines, la Marbella, donà el topònim a un altre indret de la zona. A un extrem de l'antiga Llacuna hi hagué un hostal anomenat la Granota, del qual una altra porció de terreny prengué el nom. En aquella zona aïllada, el 1822, s'hi construí del primer cementiri general de Barcelona, i a partir de 1838 s'hi començaren a edificar tallers i cases als voltants.

L'inici de la industrialització accionà la palanca definitiva que veuria néixer, en aquelles terres fangoses, un "poble

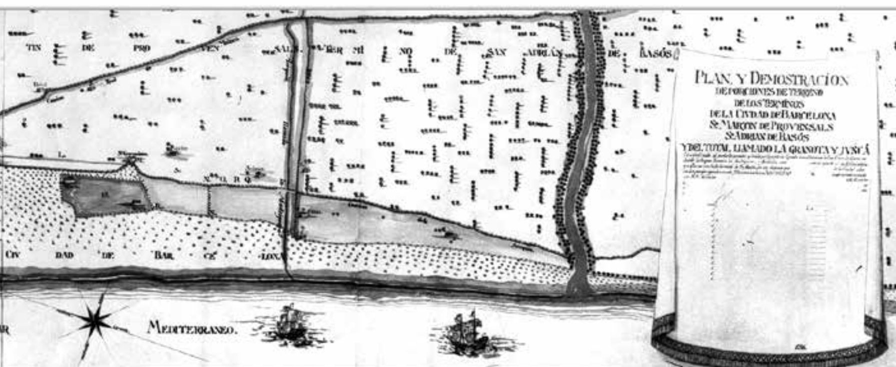
Plànols de Barcelona, St. Martí, St. Adrià, la Granota i Joncar. Al marge esquerre, observi's el buit al voltant de la fortalesa de la Ciutadella, clau per entendre el desenvolupament urbanístic posterior de la zona. D'esquerra a dreta, els mapes daten de 1717, 1756 i 1854, respectivament.
Font: AHP

nou", a partir de la urbanització de diferents nuclis de població: la Llacuna, el Cementiri-la Plata, la Granota, el Taulat i el Joncar. El topònim Taulat prové dels antics vedats de caça medievals; ben a prop, hi havia el Canyet, indret on es cremaven els heretges condemnats per la inquisició (segles XVI-XVII), i on posteriorment s'enterraren les restes dels animals morts a l'escorxador. A les darreries del segle XIX, tot aquell conglomerat dispers d'edificacions estava format per unes 1.000 "ànimes" i també era conegut com a Mar Nou. Progressivament, als intersticis d'aquelles àrees de recent urbanització, nasqueren barris sencers d'edificació irregular fruit de l'autoconstrucció, que donaren lloc al fenomen conegut com a "barraquisme": el barri de Darrera Cementiri, la barriada del Somorrostro –formada a partir de l'allotjament dels treballadors de l'Exposició Universal de 1888–, o el de Pequín, el barri més antic d'aquelles característiques.

La forta demanda de mà d'obra començà a atreure grans contingents de població rural, que implicà al seu torn, la necessitat d'augmentar el parc d'habitatges i la colonització de nous terrenys. Sant Martí fou el municipi del pla amb el creixement demogràfic més gran d'aquells anys: passà dels 1.497 habitants el 1831, als 51.884 el 1896. La incipient urbanització començà a interconnectar-se: el 1847 es feia el carrer Bogatell (ara de Rogent) i el 1854 s'inicià l'obertura del carrer Joan de Malta, destinat a unir el camí de la Verneda fins a Pere IV, és a dir, el Clot i el Poblenou. Aquell tipus de mesura, conseqüent amb les intencions governamentals d'unificació territorial, resultà eixorca des de l'inici i ben aviat al nou territori hi germinà l'esperit d'autonomia municipal. Fins i tot s'arribà a generar una proposta de desagregació (1860-63), que no tirà endavant pels entrebancs del governador i de la diputació provincial. Els intents unionistes de l'administració toparen constantment amb la voluntat d'independència dels habitants dels dos barris, ja des de data antiga dividits geogràficament i contraposats en l'imaginari social.

La formació urbana del pulmó industrial de la Gran Barcelona

Així doncs, la industrialització fou l'element central de vertebració del territori i transmutà el municipi fins a convertir-lo en la zona més representativa i paradigmàtica del desenvolupament industrial a Catalunya. Manchester català? Obrador de Barcelona? Metàfores recur-

rents que han perdurat en la memòria popular i que ens remeten directament a la que fou la concentració fabril més important de l'època. La primera imatge cal atribuir-la a unes declaracions de Francesc Cambó; la segona, a la descripció del municipi que féu Josep Suñol i Gros, en una guia urbana de l'any 1888:

> Considerando únicamente bajo su aspecto fabril y mercantil, y sin quitarle nada de su importancia agrícola, es sin disputa este pueblo uno de los primeros centros de negocios de España y el más principal de Cataluña. No hay más que contemplar a determinada distancia las negras masas de humo que continuamente desprenden sus espesas, al parecer sembradas chimeneas, para comprender la importancia de su fabricación y la incansable actividad de sus habitantes. Es el pueblo fabril e industrial por excelencia, gracias a su fabricación y a su industria... Por ella, sin duda, ha merecido el calificativo de Obrador de Barcelona.[11]

El ressort decisiu de la indústria catalana fou el tèxtil i es generà a partir de l'acceleració del procés de fabricació que comportà la introducció de la màquina de vapor. A partir de 1861, l'extensió del ram de l'aigua i els seus derivats propulsà l'enlairament fabril martinenc. Raó

Fabricants, comerciants i banquers: les bones famílies del Poblenou

L'impuls del vapor alimentà la creació d'una burgesia industrial i comercial que endegà el procés de convertir Barcelona en una metròpoli capitalista moderna. Fou el somni burgès de la Gran Barcelona, que tingué el zenit durant el període de la febre d'or i que fou protagonitzat per les mateixes nissagues familiars, que en la majoria d'ocasions compatibilitzaren la triple funció de fabricants, comerciants i banquers. Aquella condició els permetia bascular les inversions, finançar operacions, convertir el deute en teixit i per tant, desenvolupar-se coextensivament, formant un bloc dominant compacte de classe, caracteritzat per la defensa d'interessos corporativistes. Els Ricart, propietaris de la fàbrica tèxtil amb el mateix nom, però també de la Maquinista Terrestre y Marítima i del Banc de Barcelona. Ferrer i Vidal, empresari vilanoví i dirigent de l'Institut del Foment del Treball, director de la Caixa d'Estalvis de Barcelona i del Crèdit Mercantil, conseller del Banc Hispano Colonial, dels Camins de Ferro del nord i de la Companyia general de tabac de Filipines. Els Godó, fundadors de *La Vanguardia*, propietaris de diverses fàbriques martinenques i alcaldes d'Igualada. Els Jaumandreu, propietaris d'una fàbrica d'estampació, participants de la Junta de Fàbriques de l'Institut Industrial de Catalunya. O els Muntadas, fundadors del Banc Hispano Colonial i del Banc de Barcelona, impulsors d'una fàbrica a Sant Martí i també de l'enorme complex tèxtil santsenc La España Industrial.

Icària: l'utopia del poblenou

Sembla ser que fou l'empordanès autodidacta Narcís Monturiol, inventor del submarí i d'idees socialistes avançades, el qui introduí el nom d'Icària a Barcelona. El 1847 vertebrà el nucli català de cabetians integrat per Ignasi i Pere Montaldo, Antoni i Josep Anselm Clavé, Joan Rovira, Francesc Sunyer i Francisco José Orellana, en torn la revista *La Fraternidad*. Els intents de Cabet per organitzar colònies d'aquella mena als Estats Units es reproduïren des de 1848 al 1898, però mai cristal·litzaren significativament i finalment, ell mateix en fou apartat per actituds dictatorials. Dos dels membres del grup barceloní també creuaren l'Atlàntic: Ignasi Montaldo, professor de matemàtiques, marxà l'octubre de 1848 cap a Nova Orleans i Joan Rovira, metge, poblenoví de naixement, republicà federal i amic íntim de Monturiol, sembla que abandonà a la dona embarassada, els pacients i totes les seves possessions per perseguir el somni cabetià. Allà topà dramàticament amb les pràctiques corruptes instaurades i tant sols un any després, malalt i desil·lusionat, es suïcidà.

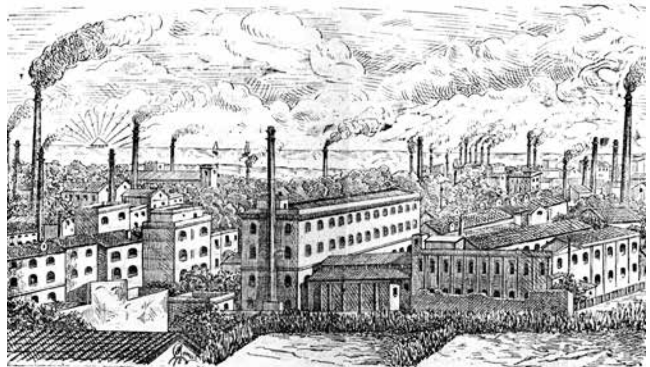
Segons una carta publicada al diari cabetià per excel·lència, *Le Populaire*, el gener de 1848, tres famílies haurien establert una hipotètica comunitat arran de mar a Barcelona, batejant com a Icària aquell indret. De l'experiència no en quedà cap rastre, però almenys se'n conservà la toponímia i també en esperit, la resistència proletària. La majoria d'hipòtesis, però, apunten a què senzillament fou un nom en forma d'homenatge per referir-se a una nova zona obrera en construcció, com un somni utòpic irrealitzat. Així ho explicà el cooperativista Antoni Alzina:

> A más de este Rovira, a la primera expedición y en otras que la siguieron acudieron otros vecinos de Barcelona de carácter aventurero unos, otros atraídos por la fe en aquellas teorías, elemento joven en su mayoría y reclutados entre la clase obrera, lo que hizo que, entre los que no pudieron o no se sintieron con fuerza suficiente para surcar lo ignoto dieran en llamar «Icaria» a la entonces naciente zona industrial del Pueblo Nuevo. Fué una manera como otra cualquiera de soñar...[12]

A la seva guia de la ciutat de 1857, Víctor Balaguer ho atribuí a les mateixes raons: "Se formó el Pueblo Nuevo en la época que el famoso Cabet volvía locos a muchos con sus planes icarianos, coincidiendo la fundación de este pueblo con la marcha de algunos jóvenes barceloneses que quisieron ir a la expedición de Cabet, de aquí el nombre de Icaria que se le dió y por el que se ha conocido vulgarmente".[13]

per la qual es consolidà com el centre tèxtil més important de l'estat, sobretot pel que fa a la concentració de les indústries dedicades als acabats (estampats, tints i blanqueig) i als d'aprest. Si aquell any hi havia tretze fàbriques d'estampats, el 1877 ja n'hi havia 50, com les de Ferrer Vidal, la d'Achon i Cia o la de Ricart i fills, amb 200 obrers cadascuna. Des del 1888 al 1904, el pes de la indústria cotonera de filats i teixits basculà del sud cap al nord de la ciutat. Aleshores, el territori martinenc representava el 40,37% de la indústria cotonera de Barcelona, front el 28,9% de Sants. A més, en el primer cas, la implantació es féu a partir de la introducció de fàbriques de dimensió mitjana, al contrari que al segon, on el tèxtil es vertebrà a partir de la introducció de grans instal·lacions fabrils.

Al començar el segle XX, Sant Martí ja tenia 41.808 fusos i 3.839 telers, esdevenint la principal concentració del tissatge del cotó a Catalunya amb 78 fàbriques i una mitjana de 49 telers cadascuna. També resultà important el desenvolupament de la indústria llanera, ocupant la tercera posició de l'estat en importància, amb 33.906 fusos i 76 telers mecànics. La producció de materials com el jute (fibra d'origen indi que substituïa el cànem o el lli) per la

Detall de capçalera d'una publicació martinenca decimonònica.
Font: *El Pueblo Martinense*, 21 de setembre de 1879, núm.1. AHP

fabricació de sacs i teles gruixudes, que al Poblenou s'associà amb la família Godó i l'establiment El Cànem, amb 1.500 treballadores. Igualment important fou la producció de teixits de mescla com la fàbrica dels germans Sert i la fàbrica de Claudi Arañó amb 600 treballadors el 1892. L'acceleració de l'art fabril esperonà el creixement intensiu de les altres indústries, sobretot l'alimentària (farina, galetes, xocolata, pastes de sopa, destil·lació d'alcohol) i la química (sabó, greixos...), però també d'altres tipologies com la paperera dels Godó o la fàbrica de gas Lebon, convertint el territori en la màxima expressió de la concentració industrial del tombant de segle.

L'estancament del tèxtil degut l'alliberament de les colònies d'ultramar i la subsegüent pèrdua de mercats, potencià la diversificació industrial amb l'arrencada de sectors com la metal·lúrgia i els transformats metàl·lics, sobretot del ferro i de l'acer com Rivière, Figueroa, Can Girona o Pfeiffer; la química dels vernissos i pintures com Titan; o els colorants i perfums com Myrurgia. La manufactura del paper, Papelera Española, la siderúrgia i les seves aplicacions com l'automobilística, Hispano Suissa (ENASA), i força més tard, la Ford (Motor Ibèrica) o la General Motors.

En correspondència amb l'embranzida industrial, la intensitat constructora i el creixement urbanístic foren excepcionals. La població es triplicà entre 1860 i 1877, passant de 9.333 a 23.982 habitants. Nasqueren nous barris com el barri de la Plata, topònim derivat de la riquesa generada al voltant de la producció de botes de vi per exportar; o el d'Icària, amb fortes ressonàncies cabetianes. El 1886 s'urbanitzà el passeig del Triomf (la futura rambla del Poblenou), el 1890 el carrer Pallars i el 1896 s'obrí la Gran Via. Just un any després, arribà la definitiva annexió a Barcelona, que comportà la desagregació de l'antic municipi. Part dels seus territoris foren cedits a d'altres districtes de la ciutat.

Anunci de la fàbrica tèxtil Claudio Arañó,
extret del mapa de J. Calvet (1882).
Font: AHP

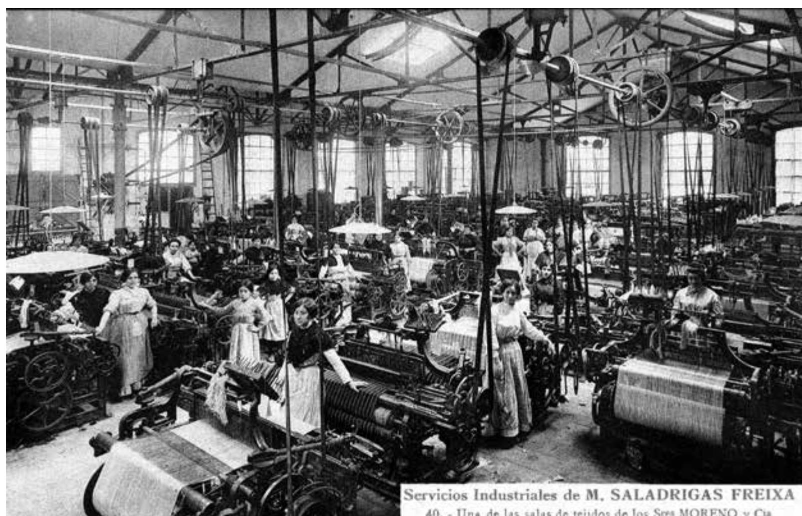
La urbanització s'articulà de forma irregular, els acarraments es feren prenent les instal·lacions fabrils com a nodes de referència, fet que provocà que els enclavaments no disposessin de les condicions òptimes per construir-hi habitatges: inexistència de xarxa de clavegueram, potabilitat de l'aigua, absència de serveis bàsics... A aquelles circumstàncies cal sumar-hi les resistències dels propietaris privats del sòl que sovint entorpien l'alineament de carrers per la política dels fets consumats (o dels edificis construïts). També hi ajudà l'actitud de Antoni Rovira i Trias i els seu fill, Antoni Trias i Rabassa, arquitectes municipals entre 1840 i 1875, que utilitzaren el càrrec per combatre el desplegament del Pla Cerdà al territori martinenc. El creixement explosiu, tant industrial com urbanístic de Sant Martí va continuar ben entrat el segle: si el 1904 les indústries eren 553, el 1931 eren 1.261, i els habitants passaren de 54.469 el 1900, a 161.464 el 1930.

La forja d'un barri proletari

De la mateixa manera que els territoris perifèrics bruts i hostils de l'ambient fabril contrastaven amb la construcció d'una nova ciutat ordenada i pulcre com l'Eixample, l'antagonisme quedà inscrit a partir de la subversió contra la imposició d'aquelles formes de vida. El xoc constant d'unes relacions socials desiguals encarnades féu esclatar el conflicte en la seva dimensió social. El somni burgès creà el malson proletari i el poder industrial de classe topà amb un fantasmagòric enemic interior, el contrapoder obrer. La polarització i la segregació social s'accentuaren, es despersonalitzaren les relacions obrer-patró, es mitigaren les mesures de protecció gremials i s'articularen noves cadenes de comandament. La manca d'equipaments (enllumenat, clavegueram, carències en la gestió dels residus, falta d'escoles o la manca de transports), les freqüents epidèmies –verola (1877), còlera (1885), tifus (1887) o dengue (1900)– sumades a la incompatibilitat entre habitatges i indústries, s'afegiren a les dures condicions de treball i els baixos salaris. El 1884, el pressupost alimentari d'una família treballadora amb una mitjana de quatre fills era d'unes 225 pessetes al mes. El lloguer pujava al voltant de 15 ptes., mentre que el salari mitjà era de 205 ptes., una quantitat completament insuficient per cobrir les necessitats elementals de supervivència. A més, la predominança del tèxtil comportà una forta feminització i infantilització del treball. Com a mitjana les dones rebien un 41% menys de mitjana del sou masculí, les especialitats tèxtil més feminitzades eren les de la filatura i el tissatge de cànem i jute. Al Cànem prop d'un 82% de la plantilla eren dones i infants, a la filatura del jute un 90% eren dones i al tissatge, el 100%.

Les incipients formes d'associació

Durant els albors de la indústria, la progressiva dissolució dels gremis implicà un desajust en la cadena de solidaritat entre treballadors que significà la desprotecció efectiva dels més vulnerables. És ben cert que els gremis –fortament jerarquitzats–, no foren mai un paradigma

A l'esquerra, filadores de Can Saladrigas el 1913.
A la dreta, treballadors de Ca l'Aranyó el 1892,
la gran majoria, dones i criatures.
Font: AHP

de cooperació social, però almenys constituïren un marc d'agregació i de legitimació consuetudinària de costums, que permeteren certa resistència a les imposicions patronals. La implantació de les manufactures suposà el principi de la fi de l'organització gremial, tot i que encara sobreviuria unes quantes dècades més, així com el naixement d'una nova estructuració laboral que trastocà les regles del joc: el desprestigi de la qualificació laboral i una priorització del treball desqualificat a la base. Les fàbriques necessitaven força bruta i mà d'obra barata, no pas especialització ni saber fer professional.

A partir de la dècada de 1840, els treballadors començaren a intentar associar-se per defensar els seus interessos. La primera base organitzativa fou la societat obrera, un tipus d'associació d'ajuda mútua que aglutinava als treballadors d'un mateix ofici com a mesura d'autodefensa front les agressions patronals. Un tipus d'associació mixta, multifuncional i heterogènia que combinava la pràctica sindical a nivell laboral, mètodes primitius de cooperativisme (tant de producció com de consum), amb sistemes de previsió, estalvi social i mutualisme. La seva importància històrica radica en el fet que constituïren un clar antecedent condensat del que després serien les formes d'agregació per excel·lència del proletariat. És a dir, la deu d'on brollarien les formes d'associació posteriors, una mena d'esbós del que serien les formes més acabades d'associacionisme obrer: els sindicats, les ateneus, les cooperatives i les mutualitats.

En un context de persecució constant de l'associació obrera, les primeres organitzacions d'aquell tipus sovint hagueren d'actuar a la clandestinitat. La primera d'elles fou la Societat de Protecció Mútua de Teixidors de Cotó de Barcelona (1840), i ben aviat s'organitzaren tots els oficis (blanquejadors, fusters, pintors, sabaters, serradors, manyans...). Al Poblenou destacaren la Societat d'Oficials Boters, col·lectiu amb forta implantació al barri de La

Els boters, fortament organitzats, foren actors fonamentals en la creació del barri de la Plata i la seva realitat associativa (1900?).
Font: AHP

Plata i com veurem, ànima de la futura Flor de Maig; la Societat de Teixidors i Preparadors Mecànics La Veritat; la Societat d'Oficials Barbers o la Societat de Maquinistes i Fogoners, entre d'altres.

La primera onada de protesta (1854-1900): el dret al treball i la lluita per l'associació

El bienni progressista (1854-56) obrí un breu període de tolerància cap a l'associació obrera. Mentre en el camp polític apareixien orientacions com el republicanisme federal o el socialisme utòpic, importades a Catalunya per membres de la menestralia i la petita burgesia com Pi i Margall, Abdó Terrades, Narcís Monturiol, els germans Clavé, Rossend Arús o Valentí Almirall; en el camp sindical s'inicià la formació de societats de resistència i de suport mutu. Al caliu d'aquelles formes primigènies d'autoorganització començaren a sorgir les primeres protestes

contra les condicions de treball del règim fabril. Lluites que, a grans trets, foren vertebrades per dues grans reivindicacions: d'una banda, el dret al treball, que s'expressava mitjançant el luddisme (o la destrucció de les màquines); de l'altra, la reivindicació del dret d'associació. Com a expressió de la primera, el juliol de 1854 es produí la lluita contra les selfactines, una de les conteses inicials del proletariat obrer barceloní, amb especial incidència al tèxtil i a la filatura. Pel que fa al dret d'associació, tant sols un any després de la primera, es tornà a declarar la vaga general a tot Catalunya com a reacció contra un ban del general Zapatero prohibint l'associació. A Sant Martí, per aquelles dates, aparegué un manifest firmat pels Amigos Invariables de la Clase Obrera que fou entregat a l'alcalde del municipi, reivindicant el dret d'associació del proletariat: "la Asociación es el único poder que ampara vuestros derechos, con ella se os atiende, sin ella se os trata como esclavos".

Malgrat l'augment de la protesta social, l'associació obrera seguí restringida durant dècades i l'explotació fabril, combinada amb fases cícliques d'atur forçós, s'incrementà al ritme de les innovacions tècniques. La crisi industrial de 1864 –l'anomenada fam del cotó, a causa de la guerra de secessió nord-americana–, afectà profundament els obrers martinencs, el 25 de juny foren acomiadats 532 operaris dels 1.461 que treballaven a les disset fàbriques del municipi. Quatre d'aquelles instal·lacions aturaren l'activitat i la resta reduïren la jornada laboral a tres dies la setmana. Els conflictes pel treball, com el dels boters, s'alternaren amb les convulsions polítiques derivades dels freqüents canvis de règim. L'adveniment de la revolució de setembre de 1868 significà el destronament d'Isabel II i la promulgació d'una constitució de caire democràtic, que encetà un altre curt període fructífer per l'associació obrera. L'any següent es fundà la important federació sindical del tèxtil, Les Tres Classes del Vapor, format per les societats de teixidors mecànics, filadors i jornalers del tèxtil de tot Barcelona.

El malestar latent esclatava periòdicament en forma de motins, revoltes i insurreccions. El 1870 la coneguda com a revolta de les Quintes provocà forts avalots als suburbis obrers, en especial a Gràcia, però també a Sants i a Sant Martí, on masses de dones enfurismades cremaren les urnes del sorteig dels mossos. Les revoltes a Cuba i Puerto Rico feren que el govern de Prim, tot i les promeses en sentit contrari, convoqués una lleva per anar a defensar les colònies d'ultramar. El 7 d'abril, treballadors de Sant Martí tallaren les vies del tren de Granollers en forma de protesta. Cal tenir en compte que el sistema de reclutament era molt injust, ja que condonava la convocatòria amb el pagament de certa quantitat de diners, fet que condemnava les classes populars a assumir el compliment del servei. Aquella revolta expressà la desil·lusió del proletariat davant la poca eficàcia de la *Gloriosa* en proclamar la república i l'incompliment en les promeses d'eliminació de les lleves. Fou una insurrecció tenyida de republicanisme federal, protagonitzada sobretot per dones i amb certes dosis d'antimilitarisme.

De la qüestió social a la qüestió obrera

En un procés lent i gradual, la qüestió social anà cedint pas a la qüestió obrera. El 1864 nasqué la Primera Internacional (AIT) i aparegué l'anarquisme, fortament influenciat per Bakunin i encara en estadi embrionari, però que permeté superar en part el societarisme anterior. A partir de llavors, els congressos obrers, tant a nivell general com sectorial, es reproduïren. El 1870 al Primer Congrés Obrer de l'estat es formà la Federació Regional Espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors (FRE de l'AIT), on ja s'apuntà cap a la creació d'unions d'ofici per coordinar estratègicament les vagues. La presència dels treballadors martinencs, però, encara fou escassa. Aquell mateix any, la federació de les Tres Classes del Vapor celebrà el primer congrés amb 8.500 afiliats,

desembocant en la creació de la Unió Manufacturera amb 30.000 federats. El juliol de 1871 es creà la Federació d'Oficials Boters del Pla de Barcelona, que s'adherí també a la Internacional. La federació editá la revista *El Eco de los obreros toneleros,* que tingué la redacció a la carretera de Mataró, 164, 1-1. A poc a poc, la presència de treballadors martinencs als congressos començà a ser massiva, durant el tercer congrés de la FRE de l'AIT a Còrdova (1872-73), la secció de Sant Martí ja tenia 1.250 federats. Entre ells hi assistiren Ferran Curto, corder d'ofici, que vivia al Poblenou al carrer Major, 72, i ocupava la secretaria del consell pericial dels obrers del Cànem de Barcelona. O Andreu Torres, que hi acudí en representació dels boters. També Josep Cerdà fou representant de la federació local de l'AIT de Sant Martí durant 1873.

El 1871 i 1872 foren anys convulsos, amb la proliferació d'intensos conflictes laborals al barri. A la tardor del primer any, s'aturaren les fàbriques de blanqueig de Ferrer i Vidal i la de Vallverdú demanant augment de jornal i reducció d'horaris. L'atac als esquirols es succeïren i els patrons efectuaren reiterades demandes de protecció policial al govern civil: [sol·licitant] "un destacamento de la guardia civil o que se envien refuerzos ya que se consideran desbordados por no disponer de efectivos. Los jornaleros en huelga esperan a los que no la secundan lejos de las fábricas y allí no los pueden proteger (explican que los atacan con palos, navajas y algunos tiros)".[14] A l'abril del 1872 es convocà una vaga de tres mesos dels obrers de Nostra Senyora del Remei; es produïren conflictes a la ferreria de Can Girona i a la de blanqueig, estampats i acabats de Framis. En aquesta última, prop de 70 operaris demandaren l'acomiadament d'un contramestre. El conflicte s'allargà durant tot el mes de maig. Al setembre, els pellaires organitzaren piquets a les portes d'alguns establiments, i a l'octubre, la vaga afectà a la fàbrica de pulverització de Turró i Trullàs. Durant el mes de desembre, els boters guanyaren el litigi –una lluita que havia començat dos anys i mig abans– contra Casa Gironella. Aquelles protestes s'erigiren en veritables pols de força ja que els patrons solien contractar esquirols per tal de no perdre la producció i pressionar als vaguistes: "al no aceptar (Gironella) las demandas de los obreros, que les declaran la huelga, comprando una máquina de fabricar toneles en Inglaterra. Los toneleros redoblaron su energia y actividad y no tuvo suficiente personal nunca por lo que debió ceder."[15]

Destacament de caballeria de la Guàrdia Civil
a Sant Martí, cap a finals de segle XIX.
Font: AHP

El 1873 es proclamà la Primera República i des de l'ajuntament del municipi es decretà la il·luminació dels balcons durant tres dies per celebrar-ho. En aquell moment, el Partit Republicà Federal tenia molta força i el seu dirigent, Josep Codina Ollé, n'arribà a ser alcalde. Però les divisions internes i els debats sobre el tipus d'organització de la república –unitària o federal–, afegits a la pressió carlina, precaritzaren l'estabilitat del govern. El 3 de gener de 1874, el cop d'estat del general Pavia acabà amb qualsevol aspiració democràtica i imposà la restauració borbònica d'Alfons XII. La Internacional fou prohibida, les federacions locals dissoltes i els militants més destacats foren detinguts, exiliats o condemnats a la clandestinitat. Tot i això, els conflictes laborals prosseguiren i més, quan coincidien amb fortes crisis econòmiques com la de 1878,

quan als voltants de nadal, uns obrers intentaren cremar la fàbrica on treballaven perquè havien perdut la feina. L'any següent, només tenien feina la meitat dels 1.200 obrers de Ca l'Aranyó.

El règim de la restauració imposà a base de fraus electorals l'alternança de partits entre conservadors i liberals. El 1881 s'obrí un període de certa permissivitat amb el govern del liberal Sagasta, i un sector d'obrers catalans, sobretot tipògrafs, decidiren tornar a convocar un congrés públic obrer per crear la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE). Per Sant Martí hi foren representades les Federacions Locals de Rajolers, Paletes, Fusters, Tintorers, Societat de Boters i la de Peons i Paletes. El 1879 també nasqué el socialisme organitzat, amb la fundació del Partido Obrero Socialista Español (PSOE) i nou anys més tard, la seva expressió sindical, la Unió General de Treballadors (UGT). La ressonància en territori martinenc fou la creació de l'Agrupació Socialista de Sant Martí, particularment activa entre 1881 i 1892.

Període de gran inestabilitat i conflictivitat laboral, d'abril a juliol de 1882, tornaren a esclatar protestes a les empreses de Jesús Ferrer i Vidal, Joan Framis i Salvador Bonaplata. A partir de 1883, la crisi econòmica afectà especialment el tèxtil i es prolongà durant tota la dècada, colpejant sobretot als grans vapors de Sants i les Corts. A Sant Martí també es féu sentir, però no tingué tanta incidència, a causa de la menor dimensió de les unitats de producció i a la naixent diversificació industrial. Fou precisament aquell any quan s'inicià l'anomenada Vaga de les Set Setmanes a la indústria llanera de Sabadell. El 15 de juny s'hi afegiren els aprestadors i cilindradors martinencs, que es negaren a treballar gèneres blanquejats o estampats per esquirols. Més tard, també s'hi sumaren les fàbriques de filats i teixits de cotó, i els obrers dels tallers del ferrocarril del nord. El municipi es trobà pràcticament paralitzat per la vaga general. Les protestes simultaniejaven amb les crisis, molts establiments tancaven i les empreses reduïren personal amb l'acomiadament de treballadors, accions que repercutien en més i majors lluites sindicals. Les Tres Classes del Vapor impulsà nombroses vagues per la jornada de vuit hores. L'agost de 1887, 717 obrers del tèxtil martinenc deixaren de treballar i al cap de tres anys, entre 3.150 i 6.112 obrers reproduïren les protestes contra el locaut patronal.

El 1890 la federació estatal de boters, a proposta de Jaume Anglès i Antoni Ferrando, aprovà celebrar l'1 de maig i redactà un dictamen de reivindicació de les vuit hores. El mateix any es convocà la primera celebració del Dia del Treball, l'aturada fou completa i tingué força repercussió al municipi. El dia 7 de maig, 4.000 treballadors, sobretot filadors i teixidors, es concentraren en una esplanada a la carretera del Clot per fer una assemblea i discutir les reivindicacions. S'acordà demanar la jornada de deu hores com a pas intermedi cap a la de vuit, i decidiren prosseguir el conflicte, que durà fins el dia 12. Arrel de la mobilització, els paletes obtingueren la jornada de vuit hores, però no els del tèxtil, que malgrat haver prolongat l'aturada fins al dia 19, no obtingueren la jornada desitjada. La patronal endurí la postura, al Cànem s'acomiadaren obrers afiliats a les societats obreres i augmentà la repressió contra els elements més actius. El febrer de 1892, la Societat d'Obrers Tintorers cridà a la vaga en protesta per la mort de quatre anarquistes a Jerez de la Frontera. El tèxtil, començant pel ram de l'aigua, estigué en vaga fins gairebé l'abril. Com a resposta a les mobilitzacions, la policia efectuà detencions de militants, prohibí societats i tancà centres obrers. El conflicte s'estengué. El 23 de maig, en solidaritat amb els detinguts, les treballadores tèxtils decidiren parar l'activitat. Al juny, vint obreres de la fàbrica de filats La Xarxa protestaren per l'acomiadament d'una companya. Els pellaires, barreters, fusters i paletes tampoc treballaren. Els piquets eren dispersats a cops per la policia davant la fàbrica de

Ferrer i Vidal i també hi hagué picabaralles a Can Ricart. Finalment, el 12 de juliol esclatà un petard al carrer de l'Aurora davant la fàbrica de Martin Rius.

L'escalada acció-repressió-acció fou imparable. Els atemptats, sabotatges i boicots es succeïren, però també la resposta indiscriminada del govern i la patronal. El clima de confrontació s'accentuà, fou llavors quan la ciutat fou batejada com la Rosa de Foc. A Sant Martí, la policia localitzà diverses bombes amagades i en un local del barri de Fort Pienc morí Francisco Moreno a l'esclatar-li la bomba Orsini que estava manipulant. El 1896, les conseqüències repressives arrel d'un atemptat contra la processó de corpus foren definitives, amb la detenció de 400 obrers de totes les tendències i la clausura dels principals òrgans proletaris. Començà el judici conegut com a Procés de Montjuïc, i la repressió que el precedí fou tan cruenta, que el moviment organitzat s'apaivagà fins ben entrat el segle XX.

La sociabilitat obrera

Durant el darrer quart de segle XIX, el moviment obrer ja fou prou sòlid com per expressar-se institucionalment més enllà de l'estricte camp del conflicte capital-treball. El desenvolupament de tota una xarxa de locals i infraestructures resultà cabdal per la seva consolidació. Aquell conglomerat d'espais s'articulà com una malla que exercí de necessària rereguarda comunitària per al proletariat i els permeté salvaguardar-se de la virulència del conflicte social. Societats, locals sindicals, ateneus, cooperatives, corals, mutualitats, escoles, grups excursionistes, col·lectius esperantistes, societats esportives i recreatives, foren institucions que s'articularen simbòlicament a mode de trinxeres culturals per pal·liar les carències ocasionades per l'eclosió del règim fabril i l'exclusió de l'obrer del món de relació burgès. La generació d'espais procurà l'enfortiment del vincle social comunitari i el desenvolupament d'una sociabilitat feta de codis propis, a partir de la qual es constituïren institucions culturals i educatives de tota mena.

Entre 1887 i 1914 es formaren 75 ateneus a Barcelona, encapçalats per l'experiència de l'Ateneu Enciclopèdic Popular (1902). Tot i que la iniciativa en aquell camp havia partit de la burgesia, els obrers també començaren a obrir els seus propis locals socials. En un municipi com Sant Martí, amb dosis d'aiguabarreig social, convisqueren institucions marcadament de classe amb d'altres societats més heterogènies i d'orientació interclassista. Al Poblenou, el 19 de setembre de 1867 es constituí la Societat Recreativa i Cultural L'Aliança amb 59 associats, punt de trobada imprescindible per les classes més "benestants" del barri. El 1888 es fundà el Centre Republicà Democràtic Federalista de Poblenou (Els federals) primer al carrer de l'Amistat, després a Major del Taulat i posteriorment a Marià Aguiló. Un any després es fundà l'Ateneu Colón a la carretera de Mataró i també el Cercle Republicà Instructiu del Poblenou (Els radicals). El 1910, des del socialcatolicisme i seguint la tasca del patronat obrer, s'obrí el Centre Moral i Cultural del Poblenou, amb labors d'escola i d'ateneu.

Una altra forma d'agregació molt comú adoptada pels obrers fou el mutualisme, que impulsà l'articulació de fons col·lectius de previsió social i formes d'estalvi solidàries. A l'imaginari social, les caixes de resistència es contraposaren als bancs i les caixes d'estalvis, formant societats de socors mutu, germandats, mutualitats i monts de pietat. Entre el 1884 i 1887, una cinquena part dels habitants del municipi formaven part d'algun tipus d'associació d'aquella mena. També fou molt habitual que algunes fàbriques i ateneus, com la Rivière, instauressin sistemes de protecció social propis, mesures paternalistes que partien de l'objectiu d'intentar atenuar el conflicte social i la revolta obrera.

La Societat de Cultura Racional del Poblenou

El 1907 un grup de joves obrers del barri, seguint les consignes d'Anselmo Lorenzo, crearen la Societat de Cultura Racional del Poblenou. El propòsit era mantenir un centre cultural on oferir conferències, tertúlies, instal·lar una biblioteca, organitzar cursets i com a idea culminant, fundar una Escola Racionalista. L'escassetat de recursos, la manca de finançament i la persecució constant de les autoritats els conferí una trajectòria erràtica, raó per la qual es reunien en locals provisionals. La primera seu fou en un petit pis de la carretera de Mataró, 220, però ràpidament l'hagueren de deixar i les trobades passaren a revestir un caràcter informal al cafè de la cooperativa L'Econòmica. Més tard, al 1910, adquiriren un altre local al carrer Wad-Ras, 216, on es constituïren en Centre de Cultura Racional. Allí oferiren classes d'alfabetització i mantingueren una escola racionalista, també en col·laboració amb L'Econòmica. Albergà el grup excursionista Natura i organitzaren tota mena de conferències i col·loquis. El 1915 el centre es tornà a traslladar a un pis del carrer Marià Aguiló, 65 bis, 1-2; i a l'estiu, el grup excursionista programà per segon any consecutiu la Festa de la Natura. Dos anys després, el grup canvià el nom pel de Grup de Cultura Racional del Poblenou, i començà una campanya "Pro Cultura" entre els mitjans sindicals per l'adquisició d'un nou centre obrer i una escola. Mentrestant, pagant una quota setmanal de 25 cèntims, alternaven les reunions: els dimarts i divendres de 9 a 10 de la nit al local de la Societat d'Estampadors, Cilindradors i Aprestadors, al carrer Pere IV, 174; i la resta dels dies, a la nit, al cafè de L'Econòmica. L'existència intermitent dificultà la realització d'activitats, però seguiren organitzant-ne en locals afins. El novembre de 1918 recomençaren les gestions per aconseguir un local i es reuniren a la seu dels tintorers per acordar fusionar-se amb l'Ateneu Lliure del Clot.[16]

En l'àmbit del lleure, el setembre de 1872 es va instaurar la celebració de la Festa Major. Un altre tipus d'entitat que també proliferà foren les agrupacions corals. Creades per Josep Anselm Clavé com un mitjà d'instrucció, lleure i oci per a obrers, tingueren una paper preponderant com a punt de trobada, element d'articulació i agregació. El 1856 es fundà la primera entitat d'aquella mena anomenada El Apolo i durant el maig de l'any següent realitzà el primer concert, dirigit personalment per Clavé. Algunes d'elles foren: La Lira Martinenca (1867), La Dàlia Martinenca (1879), L'Eclipsi Martinenc (1906), L'Arch de Sant Martí (1887), L'Aurora Martinense (1885), La Farigola (1899), entre d'altres. En el camp esportiu es crearen els primers clubs com el Júpiter (1909), i més endavant, la seva agrupació excursionista.

A l'obertura d'ateneus i de locals de tota mena s'hi afegiren les escoles racionalistes, que prenien com a model l'escola moderna que Ferrer i Guàrdia havia impulsat a principis de segle. En un temps on l'educació no era pública, ni molt menys universal, la implantació de tota una xarxa de locals educatius permeté l'accés dels obrers a una formació infinitament millor que la que oferien el conjunt d'escoles privades i religioses de l'èpo-

Envelat de festa major a finals del XIX.
Font:AHP

ca. El 1879 només hi havia quatre escoles públiques a tot el municipi per una població de 24.829 habitants. Al setembre de 1888, al Clot, s'hi instal·là l'escola Voltaire i per aquella data, Bori i Fontestà començà a donar classes al Poblenou. Més endavant, el 1917, a l'edifici de La Farigola del Clot, al seu torn, seu del sindicat únic, s'hi inaugurà l'escola Natura, dirigida pel conegut militant cenetista Joan Puig Elías.

La segona onada de protesta (1900-1920): de les societats obreres al sindicalisme de masses

L'ambient polític del tombant de segle estigué escindit per un antagonisme pervers. D'una banda, els conservadors de la Lliga Regionalista, una burgesia autonomista que aglutinava sectors moderats i que guanyà de forma aclaparadora les eleccions de 1901 a Barcelona. De l'altra, el Partit Radical d'Alejandro Lerroux, l'anomenat *emperador del Paral·lel,* que amb un discurs republicà però profundament espanyolista i demagògic, adquirí molt de seguiment entre les classes populars barcelonines. A partir de llavors, els radicals, també al Poblenou –amb Jaume Anglès al capdavant–, començaren una etapa d'hegemonia dins l'antagonisme, desplaçant l'anarquisme. A tots els barris de la ciutat s'hi obriren franquícies de Centros Republicanos Instructivos Radicales. Al Poblenou hi hagué la seu de la Joventut Republicana Radical Instructiva al passatge de Canti; el Centre Republicà Radical al carrer Pere IV, que disposava d'una escola laica; l'Ateneu Obrer Republicà a la Rambla del Poblenou i el Centre Republicà Democràtic Federalista al carrer Marià Aguiló, 47. També la Lliga Regionalista tingué un local al barri, l'Ateneu Democràtic Regionalista, primer al carrer Marià Aguiló i després a la seu del Teatre Cervantes, al número 208 del carrer Wad-Ras.

A finals de 1905, l'exèrcit assaltà la redacció del setmanari satíric *Cu-cut!* i els fets desencadenaren la formació d'una aliança política sense precedents, la Solidaritat Catalana (1906). A les primeres eleccions que participaren, les provincials de 1907, guanyaren els comicis. La societat catalana es trobava dividida i ràpidament es traduí en enfrontaments entre els dos bàndols. Aquell mes morí assassinat, després de durs enfrontaments entre partidaris i detractors, Fulgenci Claveria, conegut líder radical de Poblenou i el 18 d'abril, com a resposta, hi hagué l'atemptat contra Cambó a Sants.

La conflictivitat obrera, però, continuà canalitzada a través de les federacions d'oficis en la demanda de millors condicions laborals. L'any 1900 es declararen 81 vagues a tot l'estat, i no menys d'una dotzena tingueren lloc a Sant Martí, sobretot a les farineres, però també a les serralleries, caldereries i tintoreries. El maig de 1901 els tramviaires es declararen en vaga. El desembre també el sector metal·lúrgic, demanant l'augment de sou i les nou hores. I a mitjans de gener de 1902, els carreters i part del tèxtil. La ciutat tornà a estar semiparalitzada i es declarà una vaga general seguida per prop de 100.000 obrers. Finalment, el 24 de gener l'exèrcit reprimí durament als vaguistes i el conflicte s'apagà. La desfeta d'aquella vaga general, que no havia sabut anar més enllà els límits de Barcelona ciutat, culminà amb el descrèdit de les idees revolucionàries i contribuí al traspàs massiu de militància cap a les files radicals.

Tot i que òbviament no tot foren derrotes, al Poblenou, un triomf important fou el dels boters; fortament organitzats, la societat obrera de l'ofici disposava de 500 afiliats i obtingueren la jornada de vuit hores i una millor retribució.

Tanmateix, el conflicte social més significatiu del període escapà, en part, a la lògica de la bel·ligerància laboral. Si quaranta anys abans amb la revolta de les Quintes els

Santa Maria del Taulat després dels fets de l'anomenada Setmana Tràgica (1909).
Autor: Àngel Toldrà Viazo. Font:AHP

obrers barcelonins havien demostrat tenir un fort caràcter antimilitarista, el 1909 una altra crida a files per participar de la defensa colonial del Rif acabà generant un dels esclats insurreccionals més forts que ha viscut mai la ciutat. Un testimoni poblenoví ho rememorava així:

> Em recordo de la revolució de 1909, quan van matar el mestre Ferrer i van recollir tots els seus llibres. Davant del cementiri, la gent va arrencar l'empedrat del carrer i hi féu barricades per si arribava la força pública, va cremar esglésies i durant uns dies cregueren que manava el poble.[17]

Les expressions de ràbia es perllongaren durant dos dies i la violència iconoclasta es desfermà: cremaren dotze esglésies, 40 convents i 33 escoles religioses. Al Poblenou l'esclat tingué un seguiment massiu. El 26 de juliol l'aturada era general, i es produïren els primers incidents amb el sabotatge de les vies dels tramvies. El primer edifici que cremà en tota la ciutat fou, a mitja nit, el Patronat Obrer del carrer Wad-Ras dels maristes, on hi morí el director. El segon dia de la revolta es calcinà l'església de Santa Maria del Taulat i també l'escola de les monges franciscanes. A la tarda, fou atacada la comissaria del Poblenou i una hora després, Mossèn Ramon Riu, rector de Santa Maria del Taulat, morí d'asfíxia al seu amagatall; el cos fou arrossegat pel carrer i profanat. Protagonitzada en gran mesura per dones proletàries, la Setmana Tràgica o Revolució de 1909 combinà formes modernes i tradicionals d'agitació obrera, com la vaga general i el motí, en una explosió espontània de protesta popular. La patronal

poblenovina decretà tres mesos de locaut i posteriorment el comte de Godó cedí uns terrenys situats davant la seva fàbrica, El Cànem, per a què s'hi instal·lés una caserna de la Guàrdia Civil, que vetllés per la seguretat patronal.[18]

La maduració de les formes de protesta

A finals de la primera dècada del segle XX el moviment sindical inicià la reorganització. El 1907 es creà la primera estructura sòlida d'àmbit català, la Federació Local de Societats Obreres de Barcelona, Solidaritat Obrera (1907). El nom i la manera de fer volia imitar el moviment –ja gairebé desfet– de Solidaritat Catalana, però centrant-se en la constitució d'una aliança obrera orientada cap a l'emancipació social. Al primer congrés de Solidaritat Obrera (SO) del 6-8 de setembre de 1908 de Sant Martí hi foren presents: Joan Roig i Jaume Anglès pels boters; Josep Maria Carreras dels oficials perruquers i barbers i Pere Planas i Adolf Gandia pels fusters. Formaren part del primer Comitè directiu de SO: Josep Palau de la societat del cuir per la comissió de propaganda i Josep Maria Carreras de la societat de perruquers per la comissió d'ensenyament. Entre octubre i novembre de 1910, Solidaritat Obrera convocà un congrés al palau de les Belles Arts de Montjuïc amb la representació de 114 sindicats. Allà es constituí la Confederació General del Treball Espanyola, que de seguida passà a anomenar-se Confederació Nacional del Treball (CNT). Els socialistes aviat es retiraren i no assistiren al següent congrés, el setembre de 1911, ja de la CNT. La força d'aquella primera CNT radicà sobretot a Catalunya i Andalusia. Mentre que l'altre gran central sindical, la Unió General de Treballadors (UGT) –molt més nombrosa, aleshores– s'estenia per Madrid, Astúries i la província de Biscaia. Un altre organisme important nascut en aquells anys, no directament de tipus sindical, però amb activitats reivindicatives laborals i mutuals, fou el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), que creà les bases de l'existència d'un catalanisme radical i obrerista.

Les labors de reorganització de les federacions locals i d'ofici i el creixement del moviment obrer anaren intercalant-se amb noves onades de conflicte que ja no eren ni parcials ni puntuals. La millora de l'organització obrera augmentà l'eficàcia sindical i la capacitat de resistència dels treballadors, que podien mantenir esforços vaguístics durant mesos, amb una major incidència i d'abast més general que en períodes precedents. El nombre de conflictes laborals fou *in crescendo*, revestint una virulència inusitada, desencadenada especialment contra els esquirols i afectant a gairebé tots els sectors professionals del barri: carreters, claderers, tintorers, lamparers, llauners, ferrallers, rajolers, paletes, trefiladors, blanquejadors, estampadors, aprestadors, escombriaires, curtidors, planxadors, rajolers, vidriers, guixaires, sabaters. Tant sols en el període 1910-1914, a la ciutat hi hagué 224 vagues amb 134.872 vaguistes (72.954 eren homes i 61.918 dones), 3.869.681 jornals perduts, 2.772 esquirols contractats pels patrons i 4.658 treballadors acomiadats. El balanç repressiu d'aquella etapa fou de 637 detinguts,

L'ambient de la Rambla el 1910, escenari freqüent de tota mena de protestes socials. Al fons, L'Aliança vella.
Font: AHP

237 obrers agredits i set morts, mentre el bàndol patronal patia 24 agressions i un mort.

Dues de les vagues més importants del període tingueren el Poblenou com a epicentre: la vaga metal·lúrgica de 1910, i la vaga tèxtil de les Sis Setmanes de 1913. La primera s'inicià el mes de maig a la poblenovina Unión Metalúrgica –popularment coneguda com a fàbrica Rablons– de 396 treballadors. El motiu inicial fou la negativa de la direcció a acomiadar cinc treballadors que no estaven afiliats al sindicat Unió d'Obrers Metal·lúrgics, tal com exigien els obrers. L'ús d'esquirols per part dels patrons aguditzà el conflicte i a l'agost, en solidaritat, també s'aturaren els treballadors metal·lúrgics de la Hispano Suiza (260 de 280 treballadors) i de la Rivière (230 d'un total de 280). El setembre es convocà vaga general, i durant uns dies pararen prop de 9.000 treballadors d'un total d'11.006. El sindicat demanà la resolució immediata dels conflictes a les tres fàbriques mencionades; la jornada de nou hores i el reconeixement de la societat obrera; l'abolició de les festes no dominicals, excepte 2 o 3 a l'any; un 50% de sobrepreu per a les hores extraordinàries en dies feiners i un 100% pels dies festius. Després de mesos de litigi, els obrers tan sols reeixiren parcialment en aconseguir les nou hores en alguns tallers i sense assolir la major part de les reivindicacions. La repressió fou funesta: hi hagué 1.000 acomiadats, dos obrers morts, 33 treballadors i un patró ferits, així com 47 processats.

El boicot a L'Aliança en solidaritat amb els vaguistes

Aquells conflictes, que s'allargaven mesos, afectaren en gran mesura a una part gens menyspreable de la població treballadora poblenovina i impactaren en la la dinàmica de la vida quotidiana de la barriada. Com a mostra, podríem citar el boicot que feren els espectadors durant una obra de teatre a L'Aliança, el desembre de 1910, davant la negativa reiterada de la junta directiva per cedir el local als obrers per fer un acte de recollida de fons per afrontar la vaga metal·lúrgica: "Todo era público obrero, el jueves pasado y cuando en medio de la función ser repartieron las hojas, pronto de todas partes resonaban los gritos de «¡boicot, boicot!» Que ensordecían toda la sala. Y no tardó un quarto de hora en quedar el salón vacio de público, y solo quedaban los bancos, acomodadores, la junta burguesa y el pianista".[19]

Un altre conflicte que tingué com a epicentre el Poblenou durant l'estiu de 1913 i que marcà un punt culminant en la conflictivitat del ram de l'aigua fou l'anomenada Vaga de les Sis Setmanes. Convocada i organitzada per La Constància, una forma sindical de recent creació, composada majoritàriament per dones, esdevingué una de les vagues més importants del segle XX. L'aturada general començà el 28 de juliol i s'allargà fins el 15 de setembre. Durant l'epicentre del conflicte, a l'agost, hi hagué 63.000 vaguistes, que a crits "d'Energia i Constància!" tingué especial incidència a Sant Martí, Igualada, Mataró, Sabadell i Vilanova i la Geltrú. El 2 d'agost al districte I (Barceloneta i Poblenou) hi hagué 43 fàbriques aturades, i al dia següent es celebrà un míting al cinema Ideal del carrer Wad-Ras, just al davant de La Flor de Maig. En aquells actes de propaganda, realitzats per oradores com Roser Dulcet o Balbina Pi, els homes hi tenien prohibida l'entrada. A Barcelona restaren aturades 256 fàbriques amb 24.030 obreres en vaga. També hi participaren per primera vegada els contramestres i ajudants –el sector més masculí i qualificat del tèxtil– organitzats des del mes de març en el Sindicat de Contramestres, Ajudants i Preparació de teixits El Ràdium, amb especial rellevància a Poblenou i Sants. Les reivindicacions es centraren en la demanda de la jornada laboral de nou hores i les 50 hores setmanals; un augment generalitzat de sou; la jornada nocturna de vuit hores i el reconeixe-

ment del sindicat. Finalment, el 24 d'agost de 1913, el ministre de governació dictà un reial decret que fixà les 3.000 hores anuals pel ram, comprometent-se a vetllar per l'acompliment de la llei de l'any 1900 que regulava els sous i la jornada nocturna per a dones i infants. La mesura topà amb múltiples reticències patronals, que es negaren a aplicar el decret, organitzant una assemblea de fabricants que plantejà el locaut. A finals d'agost algunes fàbriques obriren, però la majoria no acceptaren les noves condicions i no fou fins la segona quinzena de setembre que es recuperà certa normalitat.

Més enllà de les reivindicacions i la gens menyspreable incorporació femenina a la lluita sindical, des del punt de vista historiogràfic, aquelles vagues alimentaren la dialèctica entre l'organització sindical i els conflictes laborals, és a dir, la concomitància entre l'èxit de les mobilitzacions i el creixement en afiliats. L'agitació insurgent continuada permetia preparar embats més genèrics, cada vegada amb un grau major organització, en una escalada ascendent de conflictivitat, com la vaga general el desembre de 1916 contra l'encariment de la vida i la revolucionària de 1917, convocada conjuntament per l'UGT i la CNT i derivada del conflicte dels tramvies, quan s'aixecaren barricades a Sants, Sant Andreu i Sant Martí.

El cicle llarg d'una revolució silenciada

Entre 1918 i 1919 als barris obrers catalans es respirava un ambient clarament pre-revolucionari. La influència de les revolucions russa i ucraïnesa avivaren les esperances, i per molts, la revolució revestia un caràcter imminent. Les onades vaguístiques foren el combustible necessari pel creixement de les organitzacions obreres i la constitució d'una gran central sindical que aconseguí articular tots els sectors sindicals i societaris després de molts intents fallits previs. La CNT al 1915 tenia 15.000 afiliats a Catalunya; el juliol de 1918 ja comptava amb 73.860, i el 1919 arribà a la xifra de 427.000 militants. El 1918 es celebrà el Congrés de Sants de la regional catalana, on es creà la fórmula dels sindicats únics d'indústria, que substituïren les antigues organitzacions professionals i que foren claus en l'èxit de la vaga de La Canadenca de l'any posterior. La formació dels sindicats únics, lluny d'esdevenir senzilla, topà també amb resistències internes d'alguns sectors i requerí de l'esforç coordinat de molts militants que recorregueren la geografia el país, realitzant mítings i explicant els avantatges del nou sistema per totes les conques industrials.

Arrel d'aquella rearticulació, el febrer de 1919 esclatà una de les vagues amb més transcendència de tota la història social del país a l'empresa filial barcelonesa de la Traction, Light and Power, coneguda popularment com La Canadenca. Després de mesos amb la ciutat completament paralitzada, la força de l'organització arrencà un acord històric –tot i que fugaç– favorable als interessos sindicalistes: millores salarials, jornada de vuit hores, readmissió dels acomiadats i alliberament dels presos. És a dir, totes les reivindicacions que el proletariat portava dècades demanant. Immediatament després, però, el govern incomplí el termini per alliberar els condemnats i tornà a esclatar el conflicte. Aquell cop, la patronal imposà la via dura i aplicà el locaut, exigint el retorn a les mateixes condicions d'abans de començar el conflicte. El 14 d'abril la vaga havia acabat i s'obrí un dur període de repressió contra els sindicalistes. La repressió s'institucionalitzà, un canvi d'estratègia patronal per combatre el moviment obrer articulat. A partir d'aleshores, la creació corporativa d'empresaris patrocinà l'organització sistemàtica de pistolers i grups armats, amagats sota els anomenats sindicats lliures, fundats per sectors carlistes gràcies al finançament patronal, que es dedicaren a l'assassinat selectiu dels dirigents obrers i sindicals, inaugurant l'època del pistolerisme.

"Vagues, motins i revoltes, pel carrer del Taulat; conquesta pam a pam per millorar la vida que sagna entre els dos llavis oberts d'una ferida: la Patronal i el Sindicat".[20] Aquesta poesia, prou coneguda, resumeix a la perfecció l'accentuat clima de confrontació sagnant que es respirava als barris obrers com el Poblenou. Les vagues començaren a fer-se més freqüents i violentes, passant de 53.356 entre 1910 i 1917, a 142.710 en el quinquenni 1918-1923. Als barris proletaris es produïren episodis freqüents de tiroteigs entre els membres del sindicat lliure i els de l'únic, i el període deixà un total de 46 víctimes mortals. El 13 d'abril de 1916 Joan Vilella, amo de la vidriera del mateix nom, patí un atemptat. El 20 de març mataren al paleta Estanislau Batlle al carrer Pellaires, i el 3 d'agost assassinaren al contramestre de Can Canela. El 27 d'agost de 1918 moriren tirotejats dos obrers al carrer Wad-Ras, José Diaz Navarro i René Stein. A la foneria de Can Girona, conegut nucli de militants de l'únic, també hi hagué diverses víctimes. El 29 d'octubre de 1918 dos treballadors foren víctimes de les bales, i uns mesos després, el 20 de juliol de 1919, morien dos obrers enverinats al beure aigua que s'havia contaminat intencionadament.

Les armes de foc proliferaren i agreujaren el resultat de la intensa confrontació social. A la imatge, la típica fotografia policial de premsa d'un arsenal incautat al carrer Provençals.
Autor: Sagarra-Puig Farrán Font: *La Vanguardia,* 27 de març de 1934. AHP

Al Poblenou, els recaptadors del sindicat únic solien reunir-se al carrer Pere IV, al cafè Petit Colón, "simulant" jugar al dòmino. L'intercanvi d'agressions era constant i en la majoria d'ocasions, per molt que intentessin respondre cop per cop a les agressions patronals, en sortiren perjudicats els sindicalistes. La clandestinitat condemnà els obrers organitzats a cometre actes de tota mena per recaptar fons. El setembre de 1921, per exemple, es produí un atracament a l'estació de ferrocarril (MZA) del Poblenou amb 148.000 pessetes de botí. Durant l'assalt, morí Víctor Quero, un sindicalista del metall.

El punt culminant d'aquella etapa fou el 10 de març de 1923 quan assassinaren al sindicalista Salvador Seguí i feriren mortalment a Francesc Comas i Pagès, conegut com a Paronas, anarcosindicalista i també cooperativista. La mort del Noi del sucre simbolitzà la voluntat definitiva de les classes directores per tallar de soca-rel l'articulació d'un sindicalisme de masses. El mes de setembre d'aquell any el general Primo de Rivera perpetrà el cop d'estat. La CNT resultà un cop més il·legalitzada, i l'endemà, des de la impotència, convocà una vaga general, que fou gairebé intranscendent. Durant aquell període, les entrades i sortides de la presó, la lluita clandestina, l'exili o la llibertat vigilada foren una constant en la trajectòria dels militants. I en certa mesura, la persecució contra el sindicalisme més combatiu tornà a repercutir en el creixement de les files cooperatives.

La tercera onada de protesta (1931-1937): de la Segona República a la revolució social

El 14 d'abril de 1931, després de la caiguda de Primo de Rivera, arribà la proclamació de la Segona República. Antònia Prades, cooperativista i modista del Poblenou en

recorda a través d'una anècdota, l'ambient d'alegria que es visqué al barri:

> Llavors va ser quan va declarar-se la república, i van venir al col·legi (jo estava als protestants). La donya Enriqueta, que era la mestra, va dir a la classe: –Mireu, heu de saber que s'ha declarat la república aquest migdia i hauríem de treure aquest retrato del rei. Si alguna té la voluntat d'enfilar-s'hi? I jo, clar, la primera! Era un mosquit, pesava tres unces i mitja com sempre, però em vaig enfilar i el vaig despenjar. –Mira, fora! I llavors l'endemà vam anar a plaça Sant Jaume a veure com parlaven, des d'un balcó. No sé què deien i el meu pare portava el nen petit a coll-i-be, baixàvem per Almogàvers i la gent cantava una cançó que jo no havia sentit mai. El meu pare em deia, arribant a casa te la faré estudiar, ja voràs si la cantaràs, i em va ensenyar a cantar l'Emigrant. Llavors al carrer Almogàvers passaven cotxes, però res, mig Poblenou, que havia anat a Barcelona hi baixava cantant. Va ser una festa molt animada.[21]

Malgrat aquell entusiasme, ja des de l'inici començaren a aparèixer tensions a nivell polític i social per disputar-se l'hegemonia, que distanciaren els republicans dels llibertaris. L'abril de 1931 la CNT es reorganitzà amb la formació dels sindicats de barri i els comitès de defensa. Aquell estiu esclataren les primeres vagues amb l'ocupació de fàbriques al Poblenou, i el govern hi envià la Guàrdia Civil per desallotjar els obrers. El barri presentava la "contradicció" de ser alhora republicà i anarquista. A les fàbriques, la CNT era incommensurable però a les oficines guanyava el CADCI i l'UGT. En els primers temps de la república, el sindicat de l'art fabril i tèxtil de la CNT –majoritàriament femení– incrementà en gran nombre els afiliats. El maig de 1931 els treballadors de Can Rivière del ram del metall anaren a la vaga contra el treball a preu fet. El mes de novembre el conflicte s'estengué i també hi anaren els de Can Culleres. El sector metal·lúrgic fou una de les branques industrials on més es féu notar la crisi de 1930.

L'augment de l'atur i dels preus de l'habitatge provocaren l'extensió de lluites inèdites fins aleshores, com la vaga de lloguers de l'estiu de 1931 amb el paper preponderant de les dones. L'agitació social estava a l'ordre del dia i al barri es reproduïa en forma d'assalts a comerços, expropiacions d'aliments, atemptats i desordres diversos. Episodis com aquells enfrontaren elements d'un i altre bàndol. Uns volien que comencés la revolució immediatament, d'altres consolidar el govern republicà. Començà l'anomenat cicle insurreccional anarquista amb la revolta de les mines a Fígols el 1932. Un any més tard, el gener de 1933, coincidint amb una vaga dels ferroviaris, els grups d'acció es llançaren a la insurrecció: atacaren la comisaria de Via Laietana, el Tribunal de Justícia i la caserna de Sant Agustí. S'alçaren barricades als barris i hagué tiroteigs amb la benemèrita (especialment a l'Hospitalet, el Clot i al Poblenou). Els membres del sindicat del metall i de química fabricaren tota mena d'artefactes explosius i el 30 de gener un registre policial localitzà 130 bombes en una casa del carrer Pallars.

La resposta del govern republicà fou agreujar la repressió contra els insurrectes, amb cruents episodis com el de Casas Viejas i el món llibertari respongué amb una forta campanya per l'abstenció als barris durant les eleccions del 19 de novembre de 1933. Amb les forces d'esquerra dividides, la dreta de la protofeixista CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) guanyà les eleccions, juntament amb els radicals de Lerroux. A Catalunya, la Lliga Regionalista superà a ERC en el sufragi, on l'abstenció afectà prop del 40 % de l'electorat. Després de les eleccions, hi hagué forts avalots amb atacs i sabotatges per tota la ciutat, també en solidaritat amb la vaga dels tramviaires. El desembre de 1933 les autoritats proclamaren la llei marcial, i els carrers de la ciutat, especialment als barris populars com el Poblenou, s'ompliren de barricades i enfrontaments amb la policia.

Detenció massiva a la Rambla durant els fets d'octubre (1934).
Font: AHP

El 1934 començà l'anomenat Bienni Negre amb Lerroux al govern i tres ministres de la CEDA. A l'octubre, l'UGT proclamà la vaga general amb gran repercussió a Astúries. A Catalunya es proclamà l'Estat Català dins la República Federal Espanyola, mentre la CNT se'n mantenia al marge. La repressió no es féu esperar, es declarà l'estat de guerra i el govern central envià l'exèrcit que produí diverses morts al local del CADCI, es suspengué la Generalitat i l'Estatut d'autonomia. Al maig de 1935, Gil Robles de la CEDA fou nomenat cap del govern i inclogué, significativament, a Francisco Franco com a cap de l'estat major. El desembre d'aquell mateix any, el president es veié immers en un escàndol de corrupció i es convocaren eleccions pel 16 de febrer, que guanyà el Front Popular amb Manuel Azaña al govern. Al districte X, del que formava part el Poblenou, van aconseguir 23.000 vots davant els 6.700 del Front Català d'Ordre.

Durant aquells temps també arrelà amb força al Poblenou una jove força política, el Bloc Obrer i Camperol de Joaquim Maurín, que després formaria part del POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista). De totes maneres, prop del 85% dels treballadors sindicats de la ciutat eren de la CNT. La dreta i els militars reaccionaren i arribà el cop d'estat militar del 18 de juliol de 1936. Un dia després, els esforços mancomunats dels militants de base, autoorganitzats en comitès de defensa, aturaren el cop i iniciaren una de les revolucions més originals i atípiques de la història. I precisament, fou al Poblenou on es gestà l'organització de la resistència.

La revolució social del 19 de juliol de 1936

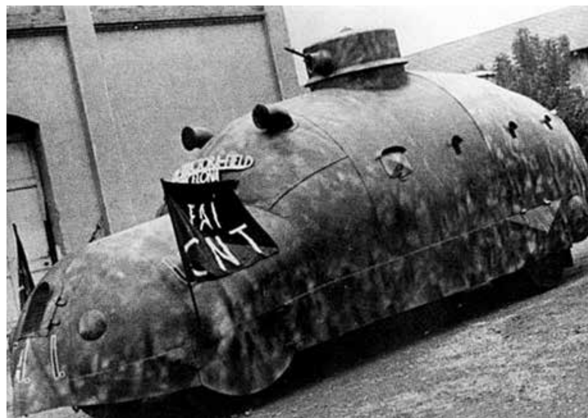
La nit del 18 al 19 del juliol de 1936, a les hores decisives, es reuniren al domicili de Gregorio Jover del carrer Pujades, 276, els membres del grup d'afinitat anarquista Nosotros: Joan García Oliver, Buenaventura Durruti, Francisco Ascaso, Antoni Ortiz, Ricardo Sanz, Aurelio Fernández i José Pérez Ibáñez *El Valencia*.[22] Des d'allà, es divisava el centre d'operacions que s'instal·là a l'antic camp del Júpiter del carrer Lope de Vega. A l'estadi i als voltants, durant tota la nit es concentraren nombrosos efectius amb dos camions que el Comitè de Defensa del Poblenou havia prèviament requisat d'una fàbrica tèxtil propera. A les cinc del matí arribà la notícia que els militars havien començat a sortir de les casernes. La tàctica consistia a deixar sortir les tropes per combatre'ls als carrers, cosa que els feia molt més vulnerables. Una multitud ocupà els carrers adjacents al camp, mentre una vintena pujaven als camions. Antoni Ortiz i Ricardo Sanz muntaren una metralladora sobre el primer camió i començà la comitiva. Així ho explicà l'historiador Luís Romero, després d'haver mantingut correspondència amb Joan Garcia Oliver:

> Nombrosos homes armats ocupen les rodalies del camp del Júpiter. Quasi tots van vestits d'obrer. Els balcons del veïnat s'omplen de matiners. Cares expectants solidàries, però també atemorides. Resten uns moments en silenci. De cop el silenci es trencat per un so llunyà que

> es va fent més insistent i cada cop més proper: la primera sirena de les fàbriques. Els camions arrenquen, els ocupants aixequen les armes. La senyera vermella i negra oneja al vent. Passen primer per la Rambla, després per la carretera de Mataró. Tot és entusiasme.[23]

Al Poblenou, als Quatre Cantons, cruïlla de Pere IV i Marià Aguiló, s'hi muntà una enorme barricada, mentre començà a sortir fum de les esglésies de Santa Maria del Taulat i de Sant Francesc. Una acció important pel desenvolupament de la resistència i que tingué lloc al barri, fou l'assalt al quarter dels Docks a l'avinguda Icària. Les columnes feien servir grans rotllos de cables del port com a barricades mòbils i les portes de la caserna s'abateren després d'espetegar-hi uns camions a tota velocitat. Una de les peculiaritats d'aquella atípica revolta fou que el seu poder emanà des de la base. El contrapoder es vertebrà a partir de l'existència prèvia dels comitès de defensa, que es convertiren en els comitès de barriada i que es coordinaren, tot i que efímerament, en la Federació de Barricades. A partir d'aquell dia, les fàbriques metal·lúrgiques col·lectivitzades (Can Rivière, Can Girona, Can Torres, Field) passaren a produir material de guerra. El 6 d'agost, el Comité de Control Obrer de Can Girona lliurà quatre camions blindats. En total aquelles fàbriques produïren, en relatiu poc temps: 284 ambulàncies, 147 camions blindats, 142 cisternes d'aigua, 30 tancs de gasolina, 22 camions eruga per remolcar canons, 105 camions tallers, també bombes i motors d'aviació.

Des d'aquell "curt juliol del 36" fins la primavera del 37, la ciutat i la vida quotidiana es transformaren de dalt a baix. Davant la fugida precipitada de molts patrons, els obrers col·lectivitzaren la producció de moltes empreses. Segons les estimacions, aquelles apropiacions suposaren el control d'un 70 % de les fàbriques de Barcelona. S'autogestionà per exemple tot el ram de llum i força, les companyies d'aigua i gas, les del tèxtil, les barberies, els espectacles, l'alimentació, el transport o la metal·lúrgia. S'instaurà una nova geografia social, coordinada per l'Administració Popular Urbana, un assaig d'ajuntament autogestionat, que cristal·litzà en un urbanisme revolucionari pel qual els antics edificis es reestructuraven en funció de les necessitats transformadores. L'antic escorxador del carrer Bolívia va ser transformat en escola pública, i L'Aliança es va convertir en un centre d'aprovisionament de queviures, on s'acceptava l'intercanvi. Els pagesos martinencs col·lectivitzaren l'explotació de 400 hectàrees de les que encara disposava el territori. Al carrer Llull, 17, a la seu d'una antiga fàbrica tèxtil, s'hi instal·là una cooperativa de producció de calçat anomenada Grup Bakunin núm. 1. El Comitè de Defensa del Poblenou s'ubicà a la Rambla, al número 31, i al carrer Wad-Ras, 206; el Comitè de Barriada al carrer Venero, 4; on s'hi féu un menjador popular anomenat Sebastian Faure. La seu de les Joventuts Llibertàries era al carrer Wad-Ras, 223, a l'antic edifici del cinema Aliança. I per últim, el Comitè del POUM de la barriada es trobava al carrer Pere IV, 186.

Les fàbriques metal·lúrgiques del barri fabricaren vehicles blindats com aquest de la Casa Field núm. 2, una mena de tancs autogestionats (1936).
Font: AHP

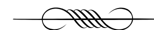

LA NURI

Però l'eufòria revolucionària tant sols durà uns mesos. Les divisions internes del bloc republicà, esclatades durant el maig del 37; sumades a l'aïllament internacional i les males notícies que arribaven del front –on els nacionals disposaven de millor armament i suport internacional– propiciaren el viratge cap a la derrota definitiva. El 26 de gener de 1939 caigué Barcelona i començà una repressió cruenta i sense precedents amb persecucions, assassinats, tortures, judicis sumaríssims, execucions i l'exili forçat de més de mig milió de persones, que anaren a parar als camps de concentració de l'altra banda de la frontera. L'escriptor poblenoví Xavier Benguerel, un exiliat més, explicà a les seves memòries les sensacions que visqué quan enfilava el carrer Almogàvers camí cap a França:

> Fins on abastava la mirada, el carrer era una immensa riuada de fugitius: la majoria a peu i, encara, molts, carregats, aclofats sota embalums enormes. Se sentia el ròssec incessant i feridor de les sabates sobre l'empedrat (...) Gent i més gent que avançava amb la tenacitat, la resignada lentitud dels bous que llauren.[24]

La derrota republicana inaugurà un dels períodes més ignominiosos de la història del país amb la dictadura feixista a partir de 1939 i la repressió contra tot allò que es declarés perniciós pel règim. La fi d'un somni que havia costat cent anys aconseguir.

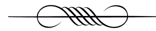
Estampes de la revolució proletària de l'estiu de 1936.
Poblenou fou un dels epicentres efervescents de la revolta, transmutant l'ordre social burgès, construint una geografia urbana revolucionària, tot instituint una mena d'urbanisme proletari. La majoria de fàbriques foren col·lectivitzades i els carrers, plens de barricades, estigueren sota control obrer mitjançant la constitució de patrulles de control.

A la imatge superior, El Cànem col·lectivitzat. Les dones tingueren un paper fonamental en la construcció de la nova economia revolucionària (1936).
Font: AHP

Les patrulles de control simbolitzaren el poder armat de la revolució, l'autogestió de la seguretat pública. A sota a l'esquerra, un grup d'obrers armats controla la cantonada entre els carrers Pere IV i Marià Aguiló (1936).
Font: AHP

Durant la revolta, els carrers del barri s'ompliren d'entusiasme, mentre es preparaven les columnes de milicians per anar cap al front. A sota a la dreta, la massa obrera ocupa la Rambla a l'altura de Joncar i rodeja una tanqueta fabricada a Can Girona (1936).
Autor: Gelasi Iglesias · Font: AHP

— 2 —
El cooperativisme obrer al Poblenou

BARDINET
RHUM
NEGRITA
BARDINET
RESERVADO
B-11001

Comitiva infantil de Pau i Justícia al carrer Pere IV, a punt de sortir d'excursió (193?).
Font: AHP

El cooperativisme obrer al Poblenou

> La barriada del Pueblo Nuevo es en nuestra ciudad, el baluarte de la cooperación; las cooperativas establecidas en ella, por su número y por su importancia constituyen el foco de actividad cooperativista más importante de Cataluña.[25]
>
> Es una verdad axiomática que el movimiento obrero, en sus distintos medios de lucha social, va paralelo con el medio de acción cooperatista.
>
> Joan Codina (1928)[26]

En un Poblenou en ple creixement i camí de convertir-se en el barri proletari per excel·lència, aviat començaren a sorgir les primeres experiències cooperatives. L'escassetat dels salaris, l'escalada constant dels preus i la inflació derivada de la usura dels intermediaris composaren una equació difícil de resoldre de cara al proveïment de moltes famílies obreres. Una situació que arrossegà molts treballadors a cercar solucions alternatives a la resignació individual, com la col·lectivització de la capacitat de consum mitjançant les cooperatives. La formació d'aquelles institucions els possibilità l'accés a béns indispensables per la supervivència. Les compres a l'engròs permetien l'estalvi de despeses, un major control sobre la qualitat dels productes i evitar l'adulteració per part dels comerciants. Sobre aquella base s'edificaren projectes autogestionaris de solidaritat econòmica i propietat col·lectiva dels treballadors.

La posada en comú de l'esforç recíproc fou el combustible que consolidà aquell seguit d'experiències que partiren de la pura necessitat alimentària, però que ben aviat, en aplicar la mateixa lògica solidària a tots els àmbits vitals, demostraren saber també resoldre carències comunitàries de tot tipus (culturals, educatives i de sociabilitat). Les cooperatives foren una de les institucions proletàries on es condensà la cooperació social, entitats on es fomentava la reapropiació vital i econòmica dels i les obreres, al mateix temps que es possibilitava l'ordit dels lligams de la vida comunitària que en garantia la reproducció. La proposta era simple, però l'abast impensable, el que al principi tant sols era comunalització de despeses com un lenitiu per l'adquisició de productes de primera necessitat, es convertia mitjançant l'estalvi i la distribució equitativa en la possibilitat de cobrir totes les necessitats vitals a partir de la creació de fons comuns de previsió social.

Els inicis del cooperativisme de consum al Poblenou (1876-1900)

Seguint l'estela de la pionera L'Antiga del Camp de l'Arpa (1866) ubicada al barri del Clot, la primera entitat a fundar-se al Poblenou fou L'Artesana (1876), quan uns pocs obrers decidiren llogar una petita botiga al carrer

Ferrocarril. Al marge d'aquella experiència, excepcionalment primerenca, no fou fins deu anys més tard quan començaren a reproduir-se institucions d'aquella mena per tota la barriada. La promulgació de la Llei d'associacions el 30 de juny de 1887 formalitzà moltes societats prèviament existents, com la mateixa Artesana, que fins llavors havia funcionat de manera alegal. D'altres, com La Independent, es crearen pocs dies abans de la publicació del text legislatiu, el 17 de juny de 1887. A partir d'aquella data, la formació de noves associacions fou *in crescendo,* i al llarg de la dècada del 1890 es crearen les cooperatives que, amb el temps, esdevindrien les més emblemàtiques de la zona: La Flor de Maig (1890), L'Econòmica del Poblenou (1893) i Pau i Justícia (1897).[27]

Una mica més tard començaren a proliferar tot un seguit d'experiències de dimensions més modestes que assortiren de productes a diferents veïnatges d'escala més reduïda: El Nou Segle (1902), El Crèdit (1903), L'Activa Obrera (1903), La Nova Humanitària (1903), La Matemàtica (1905), La Cosmopolita (1908), El Jardí (1909), La Magnòlia (1915) i La Modèstia (1915). I també de provisió d'aliments per a grups específics de professionals: Cooperativa d'Empleats de Barcelona (1908), Cooperativa d'Obrers o la Cooperativa d'Empleats de la Companyia General d'Autobusos (1931).

Traginers de La Flor de Maig (1923).
Autor: Luciano Roisin · Font: AHP

L'engranatge econòmic cooperatiu

Generalment els inicis de les entitats resultaven ben rudimentaris. Uns quants coneguts acordaven posar en comú una primera aportació setmanal i al cap d'unes setmanes, quan tenien prou capital, llogaven un petit local i compraven els utensilis i mobles necessaris. Una vegada assentats físicament i quan disposaven de suficient fons comú, començaven a adquirir productes —sempre allò més essencial i econòmic: oli, vi, patates, llegums. Com a punt de partida, l'associació permetia accedir als béns amb un avantatge comparatiu respecte els preus del mercat, i com a conseqüència, l'estalvi. El principi fundacional fou col·lectivitzar aquell estalvi per poder accedir a un millor preu i qualitat als productes de primera necessitat, amb la eliminació dels intermediaris. L'anorreament dels agents "parasitaris" —com els anomenaren— curtcircuitava un dels mecanismes fonamentals del guany i del lucre, i subvertia un engranatge clau en la generació de

valor i el benefici capitalista. L'objectiu fonamental era assolir la màxima eficiència en la distribució, aconseguir baixar les despeses de comercialització, per beneficiar al consumidor en general. Així es trencava la possibilitat del monopoli i s'atenuava la capacitat d'explotació social.

Si bé tots els treballadors no eren cooperativistes, sí que tots els cooperativistes foren treballadors. En analitzar la llista de socis fundadors de les entitats, es pot comprovar com tots els membres provenien d'una ascendència humil, la majoria eren jornalers recent incorporats a la vida fabril, o bé gent d'ofici amb poca qualificació. Aquella condició de treballadors assalariats comportava que totes les feines es realitzessin de forma voluntària, compaginant les tasques de la cooperativa (compra-venda, logística, transports, distribució) amb els horaris que deixaven els torns industrials. Així explica Francesc Foguet els orígens de Pau i Justícia:

> Les primers operacions van anar allà al Born a comprar el menjar que podien consumir entre ells. I aprofitaven els torns, els que treballaven a la nit hi anaven al matí, i els del matí a la tarda... A un, un dia li tocava anar a comprar els aliments al mercat al matí i a la tarda el despatxaven a les dones amb un sobrecost. Amb això van anar fomentant, fomentant, fins que es va arribar al segon pas. La forma de subsistir va ser aquesta i s'anà creixent. Després anaven directament als pagesos d'aquí a prop, perquè tot això eren conreus, això era una finca grandiosa la d'en Jacas.[28]

La cooperativa com a lloc de trobada

Més enllà de ser un mecanisme d'estalvi col·lectiu o per satisfer les necessitats peremptòries de l'estómac, les cooperatives es configuraren com a punts de trobada essencials per a la sociabilitat dels treballadors. Els locals es convertiren en veritables centres neuràlgics del barri, punts de trobada on distreure's i compartir solucions als problemes derivats del món fabril, accentuant-ne plenament el seu caràcter d'institució social. Era al caliu de llocs com aquells on reverberava quotidianament la idea de barri, on es recreava, dia a dia la idea d'un espai comú i es tramava l'encontre entre desconeguts que, de cop, es convertien en veïns i després, afavorits per la interrelació i l'activitat compartida, en companys. A més, el caràcter neutral o apolític de les entitats permetia un aiguabarreig de tendències ideològiques que garantien l'heterogeneïtat de lloc obrer d'encontre. A la pràctica, la cooperativa es configurà com una mena de pal de paller o casa pairal de l'obrerisme.

Habitualment, el local físic i l'entitat creixien en simbiosi, en una relació estretament correlacionada i directament proporcional. Al començament, els locals solien ser de lloguer i força petits, i a mesura que anaven augmentant en associats i en volum d'operació econòmica, la necessitat d'eixamplar-se els portava a ampliar-los, o bé a canviar-lo per un altre de proporcions més adequades. La mobilitat de les cooperatives joves fou molt acusada. Rars són els exemples en que una cooperativa comencés allà on desenvoluparia tota l'activitat posterior, i sovint canviaven tres o quatre vegades de local fins que no s'instal·laven definitivament. La propietat de l'edifici arribava, en la majoria d'ocasions, al cap de deu o vint anys llargs d'estalvi col·lectiu i d'activitat econòmica. El 1916, per exemple, del centenar de cooperatives que existien a la ciutat, tan sols 25 disposaven d'edifici en règim de propietat. El fet de tenir seu pròpia significava la definitiva consolidació de l'entitat, es construïen els edificis a mida amb totes les instal·lacions que precisaven: sala-cafè, teatre, magatzem, forn de pa, i òbviament, dispensari de queviures. El fet de disposar de seu ja determinava una major quantitat i constància en l'organització d'activitats. L'adquisició d'un local equivalia a l'acceleració de l'activitat social, lúdica, política i cultural. Posseir escenari potenciava que s'hi organitzés algun tipus de quadre escènic

L'edifici original de Pau i Justícia, avui desaparegut (1910).
Font: AHP

i que es programessin funcions teatrals. Disposar de sala d'actes propiciava l'organització de conferències i tertúlies, i així successivament.

La construcció material de les seus socials es produïa de forma completament autogestionada. Els diumenges es convocava als socis a llargues jornades de treball per fer de mà d'obra en el poc temps lliure de què disposaven. Darrera cada pedra d'aquells esplendorosos edificis, doncs, hi hagué els rastres de l'esforç i el treball col·lectiu dels qui els aixecaren. Metafòricament, la suma de totxanes era la que proporcionava la força al conjunt arquitectònic igual que l'addició dels associats configurava la potència cooperativa: "Junto con los ladrillos de cada edificio que se levanta, con el crecimiento de cada cooperativa van creciendo nuestras ideas, siendo cada acto el afianzamiento de nuestra idealidad".[29]

La fundació del moviment cooperatiu

> ¡Uno para todos y todos para uno! Vivir en una sociedad, donde el bienestar de unos no pudiera engendrar el malestar de otros, donde no cupieran el bien de cada individuo sin el bien de la colectividad, ni el bien de la colectividad sin el de cada individuo: he aquí nuestro ideal. ¡Todo por el trabajo y para el trabajo![30]

Amb aquest preludi s'encapçalava el número inicial de la *Revista Cooperativa Catalana*, la publicació que s'havia creat com a portaveu i òrgan de premsa del moviment cooperatiu durant la primera assemblea de cooperatives de Catalunya el novembre de 1898. Malgrat L'Artesana, L'Econòmica i Pau i Justícia ja figuraren com a subscriptores i copropietàries de la revista des del primer número, l'única cooperativa poblenovina que envià representació a aquella assemblea fou Pau i Justícia, amb Antoni Planas com a delegat.

Durant l'articulació inicial del moviment, la participació de les cooperatives poblenovines fou força minsa. Tot i això, el juny de 1899, al Primer Congrés Cooperatiu Catalano-Balear, entre el centenar de delegats de 48 cooperatives que hi acudiren, ja hi enviaren representació L'Artesana, L'Econòmica, La Flor de Maig i Pau i Justícia. En aquells moments existien 110 entitats a tot Catalunya amb 6.943 famílies associades. Els membres de L'Econòmica, Salvador Prats i Carles Puntons hi participaren activament, formant part de la Comissió d'Organització i Propaganda. Les decisions més importants foren la creació de 47 juntes comarcals i la fundació de la Cambra Regional de Coope-

ratives Catalano-Balears, primer òrgan econòmic operatiu de coordinació.

L'encarregada de complir l'acord del congrés d'organitzar les juntes comarcals barcelonines fou La Flor de Maig. De fet, el primer comitè d'aquella junta del pla de Barcelona es reuní a la seu central de la cooperativa el 29 d'octubre de 1899 i el presidí un dels seus socis més destacats, el boter Antoni Ferrando, representant de la cambra regional per Sant Martí-Provençals. En aquell comitè també hi tingué un paper destacat Josep Masmano, president de L'Econòmica, primer vocal d'aquell organisme. El mateix Ferrando, Masmano i també Pere Rovira de La Flor de Maig assistiren a la fundació de l'Oficina de Relacions Comercials el gener de 1900, primer òrgan creat per la cambra per intentar organitzar les compres en comú entre cooperatives. Aquella experiència aplegà 41 entitats i s'encarregà de gestionar les aportacions a la cambra, així com les transaccions i importacions de productes com farina, carbó, blat, arròs, sègol, civada, cigrons, fesols, blat de moro, ametlles, avellanes, sabó o bacallà.

Dos anys més tard, el 1902 l'organisme català envià per primera vegada una representació al congrés de l'Aliança Cooperativa Internacional a Manchester. La comitiva estigué formada per Joan Salas Antòn, Enric O. Raduà i Jaume Anglès, el boter, soci-fundador i president de La Flor de Maig.

Capçalera de la primera publicació del moviment cooperatiu.
Font: *Revista Cooperativa Catalana*,
1 d'agost de 1904, núm. 64 (FRG)

Jaume Anglès i Pruñonosa (1858-1938): De boter a diputat (1)

Nascut el 20 de maig de 1858 a Alcalà de Xivert (Castelló), de molt jove emigrà cap a Catalunya. Treballà i visqué a Reus i a Sants abans d'instal·lar-se definitivament al barri del Poblenou, amb domicili al carrer del Taulat 95, 2-2. Boter d'ofici, n'esdevingué un dels principals referents: "Durant la seva joventut fou un entusiasta i enardit defensor de la causa obrera i llurs reivindicacions econòmico-socials intervenint en el plantejament i organització de diverses vagues per al millorament del proletariat". El 1885 assistí al XIII Congrés de la Federació de Boters d'Espanya (FOB) celebrat a Vilanova i la Geltrú en representació dels boters de Sants. A partir de llavors, i ja vivint al Poblenou, exercí tota mena de càrrecs de rellevància (secretari general i president diverses ocasions) a tots els congressos de l'esmentada federació com a representant dels boters de Sant Martí de Provençals. El 1887 fundà i fou director de la publicació oficial dels boters *El Eco de los Obreros Toneleros*. Durant aquells anys realitzà una intensa labor d'articulació i organització de les societats obreres, el 1889 fou un dels impulsors de la Federació Local de Societats de Resistència constituïda a Barcelona amb el càrrec de secretari. Tres anys més tard, fou un dels boters que fundaren la cooperativa La Flor de Maig, de la qual en fou president alternativament en setze ocasions, i assumí especial importància dins el moviment cooperatiu com a representant d'aquella entitat. De tendència republicana i federal, el 1903 ingressà al partit Unió Republicana de Salmerón i l'abril del mateix any fou escollit diputat per la circumscripció de Barcelona, càrrec que exercí fins a l'agost de 1905. La premsa internacional en destacà el nomenament com el del primer obrer manual que accedia a un càrrec d'aquella importància des de 1868, essent conegut com el diputat obrer per excel·lència. El 1908 assistí al primer congrés de la Confederació Regional de Societats de Resistència "Solidaritat Obrera", on intervingué en la sessió de clausura. Aquell mateix any acompanyà a Lerroux en l'escissió de la Unió Republicana i en la fundació del Partit Republicà Radical, i el 1909 fou escollit regidor de l'Ajuntament de Barcelona per aquell partit.

Cooperació versus cooperatisme

Ja des dels inicis, seguint el programa dels cooperadors francesos, els primers dinamitzadors del moviment cooperativista català s'encarregaren de diferenciar entre dues formes d'entendre el cooperativisme. La qüestió clau radicava en la forma de repartició dels excedent: en funció de com s'efectués la distribució, les cooperatives podien ser classificades com a individualistes o com a col·lectivistes. O el que és el mateix, practicar cooperació o cooperatisme. Així ho reblà Eladi Gardó durant una conferència a L'Artesana: "La primera denominación se refiere a la organización en su forma más rudimentaria, cuando carece de toda idealidad y sólo persigue mejoras materiales e inmediatas; el cooperatismo es ya una idea de carácter social, un arma potente de redención".[32]

La distinció fonamental girava al voltant de com repartir els diferents sobrants a finals de cada exercici. Les cooperatives individualistes repartien tot l'excedent entre els socis a final de cada balanç, a prorrata del consum particular. Les col·lectivistes en canvi, en lloc de repartir dividends creaven fons de reserva col·lectius inalienables per emprendre obres socials de millora per a la col·lectivitat. Les primeres parlaven de beneficis, les segones d'excedents de percepció. Les individualistes eren presentades com a més primitives, com un anacronisme contradictori fonamentat en l'egoisme dels associats. Les col·lectivistes, al contrari, eren presentades com a més "modernes" i les úniques que mereixen el nom de veritables cooperatives. Ventosa i Roig ho explicà de forma intel·ligent en un article publicat originàriament al diari *Democràcia* de Vilanova i la Geltrú i reproduït després a la premsa cooperativa:

> Per molt gros que sigui el nombre d'associats, per molt que arribi a girar i per abundants que siguin els dividendos repartits, una cooperativa purament individualista, que miri únicament el tant per cent a distribuir, no és altra cosa que una botiga més que, si ven al públic, l'explota igual que qualsevol altre botiguer, i si expendeix únicament als socis, els enganya, doncs no fa més que donar-los al cap de l'any lo que'ls ha cobrat de més durant el mateix.[33]

Aquell debat començà a adquirir molta centralitat durant el II Congrés Cooperatiu Catalano-Balear el maig de 1902, on es dictaminà que les cooperatives federades havien d'emprendre les accions adequades per transformar les modalitats de distribució cap al col·lectivisme. A partir d'aleshores la qüestió de la distribució de dividends sempre fou un dels camps de batalla principals del moviment cooperatiu més conscient. Homes com Joan

Il·lustació de Shum en al·legoria al cooperativisme internacional (1930).
Font: *Acción Cooperatista,* 4 de juliol del 1930, núm.374. FRG.

Salas Anton, E.O. Raduà, Eladi Gardó, Miquel Renté, Francesc d'A. Ripoll, Bartolomeu Farré o Ricard Caballeria dedicaren una multitud d'articles a defensar la creació de fons col·lectius encarats a projectar cap al futur un sistema d'emancipació social.

Ben aviat, la discussió entre cooperatives individualistes i col·lectivistes també arribà a les cooperatives del Poblenou. La Flor de Maig fou una de les primeres a establir un fons de reserva, concretament a partir del primer semestre de 1902, així com, un fons d'invalidesa i de jubilació el gener de 1904. En un parlament durant una festa celebrada a la seu de La Vanguaria Obrera d'Horta, Antoni Ferrando, aleshores president de La Flor de Maig, es lamentà de: "la falta de fraternidad existente entre las cooperativas inmediatas y de que generalmente los cooperadores se preocupan más del dividendo que de la redención universal, hago votos para que la cooperación se preocupe de los inválidos, de los huerfanos y de los ancianos...".[34] També a L'Econòmica a partir del juny de 1910 es decidiren a crear un fons de socors mutu per entregar al soci malalt la suma de 5 pessetes setmanals.[35] A L'Artesana, en canvi, les mesures col·lectivistes no arribaren fins al 1915, quan decidiren destinar un 25% de l'excés de percepció a un fons comú per pagar una pensió a les vídues de l'entitat, que en aquell moment ja eren una desena.

Ara bé, en gran part, el debat fou una mera qüestió retòrica i a la pràctica moltes cooperatives, sobretot als inicis, foren bàsicament individualistes. Si bé la base teòrica del col·lectivisme era sòlida, els resultats no es podien veure fins al cap d'uns quants anys d'aplicació i la majoria d'associats preferiren el retorn pragmàtic immediat de dividends en lloc de la llarga espera dels fons col·lectius. Aquell fet fou molt habitual a les entitats més joves, enfocades simplement a l'estalvi individual o fins i tot al guany mercantil i a obtenir popularitat per tal de créixer en nombre d'associats. A L'Artesana inclús venien productes al públic general, factor indicatiu del seu caràcter lucratiu. Progressivament, però, la majoria de cooperatives optaren per l'adopció de fórmules mixtes, és a dir, hi convisqueren les dues modalitats de distribució, mentre una part era redistribuïda als associats, l'altra es reservava a l'estalvi per incrementar els fons col·lectius.

La proliferació d'entitats i la primera intercooperació (1900-1920)

Al tombant del segle, la consolidació de les cooperatives al Poblenou ja era un fet incipient però palpable. Passats deu anys de la seva creació, les entitats creixien en nombre d'associats i estabilitzaven el balanç comercial. L'Artesana declarava tenir 28 socis i un gir anual de 12.000 pessetes; L'Econòmica, 40 associats i unes vendes anuals de 31.000 ptes.. La Flor de Maig, malgrat una petita crisi, ja mostrava la inèrcia que la convertiria en la més important de les cooperatives catalanes, amb 150 socis i un gir anual de 130.000 pessetes. La Independent estava formada per 74 socis; i les recent formades El Crèdit, Pau i Justícia i El Jardí, comptaven amb 30, 25 i 20 associats, respectivament. Sumant totes les famílies, el cooperativisme poblenoví del canvi de segle es composava d'unes 367 unitats. És a dir, suposant que cada unitat familiar disposés d'una mitjana de cinc membres, equivaldria aproximadament a unes 1.835 persones sobre 23.778 habitants del total dels barris de Poblenou, això és, prop d'un 8% de la població.[36]

Tant sols deu anys més tard, les cooperatives implantades al barri havien augmentat fins a nou i el nombre d'associats creixia de forma proporcional a l'augment de població. Tal i com es detallà a una notícia de la premsa cooperativa: "La barriada del Pueblo Nuevo se compone de 9 Cooperativas, las que unas con otros componen un

número de 900 socios y con ellos igual número de esposas junto con igual número de hijos mayores de 10 años, formando un total de 2.700 socios".[37]

Durant aquella època, al marge de la mera coneixença interpersonal entre associats derivada de les relacions professionals, societàries o de veïnatge, la col·laboració entre les cooperatives del barri a nivell orgànic fou pràcticament inexistent. Les entitats ja tenien prou feina a consolidar-se i no disposaven de la capacitat d'anar més enllà del manteniment de les labors pròpies. Aquella circumstància començà a canviar a mesura que s'anaren assentant el balanços i sobretot amb l'emergència dels primers intents formals de coordinació. L'expressió inicial d'aquella intercooperació fou la fusió de cooperatives per l'adquisició d'algun producte i, especialment, la creació de forns de pa compartits. La precarietat de mitjans feia que no totes poguessin disposar d'un forn propi on elaborar un producte tan bàsic, i féu imprescindible la unió d'esforços per finançar la infraestructura i afrontar les despeses de producció d'una forma mancomunada. La fórmula era ben senzilla, tal com l'explicà el sociòleg Rivas Moreno el 1910:

> Las panaderías Cooperativas se han organizado en Bacelona (...) federándose algunas cooperativas de consumo. Cada una de estas aporta elementos proporcionados al número de socios con que cuenta o al importe total de las operaciones anuales que realiza. La práctica más generalizada es la de reunir el capital suscribiendo acciones de 5 a 20 pesetas, con objeto de que puedan adquirirlas hasta los más modestos obreros. (...) Los socios comen pan mejor y más barato que el que podían adquirir de los intermediarios y la caja de la sociedad tarda poco tiempo en disponer de fondos para reintegrar las sumas anticipadas y acometer mejoras tanto en los locales como en la maquinaria de la fábrica.[39]

Un dels primers que va existir d'aquelles característiques fou el Forn Col·lectiu del Poblenou, fruit de la col·laboració entre quatre cooperatives del barri: L'Econòmica, L'Artesana, El Nou Segle i La Independent. L'experiència començà a funcionar el 1902, la producció es realitzava a la panificadora situada en un local als baixos de L'Econòmica al passeig del Triomf, número 15, des d'on es distribuïa a les altres cooperatives. El projecte resultà fructífer durant els primers temps, quan fins i tot donà resultats econòmics positius, però es debilità al cap de deu anys. El 1912, per diferents desacords entre juntes directives, El Nou Segle i La Independent es donaren de baixa

Mutualisme intercooperatiu

L'abril de 1906 en un intent de generar llaços entre les entitats, una comissió de cooperativistes del Poblenou formada per Vicente Pradas, Francesc Padrós, Pere Raduà i Victor Bierne proposà la creació d'una entitat de previsió mutualista a partir de la unió de fons de totes les cooperatives de la barriada. Una caixa o mont de pietat que servís de cara al cobriment de les necessitats dels associats:

1. Para auxiliar á los asociados en mejores condiciones que los Montepíos;
2. Para satisfacer el servicio de Médicos y medicinas;
3. Para pagar una nodriza á la madre que por su desgracia no pudiere criar;
4. Para la enseñanza de nuestros hijos;
5. Para proporcionarnos una pensión en los casos de invalidez;
6. Para obtener una pensión de retiro á cierta edad;
7. Para amparar á los huérfanos de padre y madre, menores de edad, en todas sus necesidades.[38]

Elaboraren el projecte amb un sistema de recaptació i organització, i el sotmeteren al veredicte de totes les juntes. La iniciativa no va arribar mai a funcionar, però si la idea de fons, que s'aplicà freqüentment, com en el cas de la mútua obrera per excel·lència de l'època, la Vil·la de Salut de L'Aliança.

del forn, que tanmateix seguí abastint a les altres dues cooperatives amb el nom de Forn Col·lectiu de L'Econòmica i L'Artesana.[40]

Excepte l'experiència del pa, la interrelació entre les cooperatives de la barriada seguí essent puntual i discontinua. Es limità a la trobada al voltant de festes commemoratives i a la participació regular en les reunions del moviment cooperatiu. Pel que fa al primer tipus d'aplec, eren ben habituals la celebració dels aniversaris de cada entitat, on hi acudien els principals dirigents i s'hi oferien parlaments, en els quals es lloava la trajectòria de l'entitat homenatjada, així com les directrius a seguir per millorar el desenvolupament cooperatiu. Respecte de les reunions ordinàries dels òrgans federatius, seguiren celebrant-se amb regularitat i l'assistència a les mateixes per part de les cooperatives poblenovines es fou incrementant. El 1911 a la IV Assemblea de Cooperatives de Catalunya i Balears, per exemple, hi anaren Josep Soriano per El Jardí; Emili Aimar i Sebastià Rios per L'Econòmica; Francisco Adelantado per El Crèdit, Joan Armengol i Josep Ballvé per La Independent; Josep Grau per La Flor de Maig i Manuel Puig i Emili Vidal per L'Artesana.[43]

El programa revolucionari del cooperativisme: de l'estalvi a l'emancipació social

"Dejad hacer al consumidor la revolución económica; dejad pasar la justicia por los campos de la economía".[44] Aquestes paraules de Juli Blanquer glossen a la perfecció el caràcter purament econòmic de la revolució cooperatista. En contrast amb la conflictivitat social i la bel·ligerància sindical, la proposta cooperativa estava centrada en el camp econòmic i basculava sobre la figura del consumidor, resultant molt més pragmàtica, pausada i tranquil·la. La potència de l'estalvi col·lectiu permetia –en el llenguatge de l'època– tornar la cooperació en coopera-

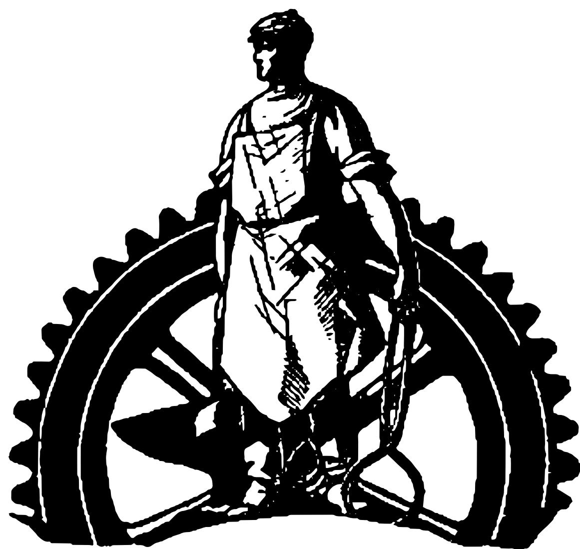
La Farmàcia Cooperativa del Poblenou

Un altre projecte d'intercooperació es concretà en la formació de farmàcies cooperatives. Per iniciativa de Joan Salas i Anton, durant la primavera de 1906 s'endegà una campanya de recaptació de fons dins el medi cooperatiu per establir la Societat Cooperatives de Farmàcies Populars de Barcelona. L'objectiu era obrir establiments farmacèutics per tota la ciutat per tal de facilitar l'accés als medicaments a les famílies treballadores. La societat de Farmàcies populars fou participada per 82 entitats que hi estaven adherides amb títols de subscripció: monts de pietat, mutualitats com la Quinta de Salut L'Aliança i cooperatives (del Poblenou hi estaven adherides La Flor de Maig, L'Econòmica i L'Artesana) i una trentena de persones subscrites a títol individual.[41] La primera s'obrí al centre, al carrer Escudellers Blancs, però hagueren de tancar ràpidament a causa del boicot i la campanya de descrèdit orquestrada per la patronal farmacèutica. L'experiència es reproduí sis anys més tard amb l'obertura de dues sucursals: a Sants, a la carretera de Sants, número 5; i al Poblenou, a la Rambla del Triomf, número 26. Més tard, n'obriren d'altres a Sant Andreu del Palomar, Sabadell i Mataró, i el 1914 abastien a més de 84.000 afiliats. Però aquell seguit d'experiències mai arribaren a consolidar-se. El govern, pressionat pels farmacèutics, no les va reconèixer mai ni legal ni oficialment i hagueren de tancar. La rebaixa de preus en els medicaments implicava la competència i el trencament del monopoli de la patronal del sector, que imposà la unificació de preus en la venda d'específics. Uns apotecaris molt ben connectats amb el poder per permetre la proliferació de farmàcies cooperatives. Malgrat les pressions per legalitzar la situació de la societat durant dècades, les gestions en tal sentit foren infructuoses. Finalment l'octubre de 1928, una comissió liquidadora finalitzà l'activitat de l'entitat.[42] El conflicte, però, tornà a reviscolar amb força el 1935 amb la constitució del Front Únic Mutualista i Cooperatiu, que entre d'altres reivindicacions demanà la possibilitat de constituir farmàcies populars i es concretà l'octubre de 1937 amb la creació de la Cooperativa Sanitària de Farmàcies.

tisme, repartir l'excedent en fons col·lectius i assegurar els associats mitjançant mutualitats de tot tipus (jubilació, viduïtat, orfandat, malaltia o atur forçós). Això és, un sistema de protecció social autogestionat, completament emancipat per al seu temps, que substituïa les carències i serveis d'un estat totalment absent.

Pas a pas, s'anava construint una alternativa al sistema capitalista. No era un moviment espasmòdic ni insurreccional, més aviat pensaven en una revolució lenta però segura, generada a partir del foment del consum solidari. Un canvi progressiu assentat en el dia a dia i a escala humana, d'orientació positiva i constructiva, amb la lentitud pròpia d'una "formiga laboriosa". La idea anà molt més enllà de la simple activitat de proveïment i d'autoorganització del consum. Implicà generar una alternativa global per anar canviant d'esfera en esfera tots els àmbits de l'economia, per arribar a la consolidació d'una societat plenament cooperativa.

Il·lustració en motiu de l'1 de maig.
Font: AC, 1 de maig de 1936, núm. 678. FRG.

El programa revolucionari de l'economia cooperativa

Les cooperatives concretaren el somni transformador d'economistes com Charles Gide, que vindicaren la construcció d'un sistema social edificat sobre la sobirania del consumidor, que invertia l'escala de valorització del capitalisme. No era el consum el que havia d'anar a remolc de la producció, sinó el productor el que servís a les necessitats del consumidor, posant la democràcia econòmica dels usuaris com a base del canvi. Si la cooperativa de Rochdale resultà pionera en l'articulació pragmàtica d'un sistema de distribució i consum basat en l'estalvi col·lectiu, la contribució de Gide fou precisament dotar aquesta base material d'un corpus teòric i un programa que permetés anar més enllà. Sobre aquest fonament, es tractava d'anar substituint progressivament el règim competitiu vigent per un altre basat en la lliure associació, fins arribar al repartiment equitatiu de la riquesa. El 1899, durant el discurs inicial del Congrés Cooperatiu Internacional de París, proposà un programa amb diferents etapes:

1. Creació de societats cooperatives a fi de repartir d'una forma adequada els béns de consum.
2. Acumulació d'un capital col·lectiu impersonal.
3. Establiment d'un magatzem a l'engròs.
4. Organització d'indústries cooperatives, segons les necessitats de les de consum.
5. Creació d'obres socials que reservessin tots els recursos per la consecució d'un objectiu comú: la transformació del canvi i la producció mitjançant la creació de magatzems a l'engròs i industries cooperatives.
6. Dedicació d'una part de l'excedent per a la instrucció i educació social dels cooperadors.
7. Mitjançant conveni de totes les unions cooperatives nacionals, constitució d'una república cooperativa que garantís el desenvolupament de la persona humana a partir de la justícia i la solidaritat.

La consolidació de les entitats cooperatives

El 1912 la consolidació del cooperativisme a la ciutat ja era un fet, hi havia 72 cooperatives de consum a Barcelona, una gran part d'elles amb més d'un centenar d'associats. Al Poblenou n'hi havia una dotzena, entre elles La Flor de Maig, que en mig d'una dinàmica de creixement expansiu caminava cap al zenit del seu desenvolupament. La gran cooperativa poblenovina havia començat a créixer més enllà dels seus murs. El 1907, amb l'obertura de la sucursal número 1 al carrer Pellaires al barri de Casa Girona, i un any després amb la compra d'una granja a Cerdanyola. El 1909 els socis ja eren 270 i amb la voluntat de seguir creixent, anaren obrint sucursals.

El desembre de 1913 es celebrà al paranimf de la Universitat de Barcelona el I Congrés Nacional de Cooperatives, primera trobada estatal d'aquelles característiques, amb la presència de 255 entitats entre cooperatives, sindicats agrícoles, caixes rurals i mútues. L'organització bàsicament fou assumida pels cooperadors catalans que hi dedicaren moltes energies. L'objectiu era caminar cap a la creació d'un federació estatal, però el contrast entre la relativa fortalesa del cooperativisme català i la debilitat de les experiències de la resta de l'estat, provocà el fracàs d'aquell intent que no reeixí fins molt més tard, el febrer de 1928. Del Poblenou hi assistiren L'Econòmica, Pau i Justícia, la Farmàcia Popular, El Nou Segle, La Independent i La Flor de Maig. Una de les sessions del congrés consistí a realitzar una expedició de visita a la granja de Cerdanyola, on es celebrà l'acte de col·locació de la primera pedra d'un edifici que havia d'albergar un sanatori cooperatiu:

> En el acta se hace constar que la cooperativa La Flor de Mayo; en sesión celebrada en 20 de noviembre último acordó colocar la primera piedra del sanatorio ofreciéndolo desde luego, a todas las de España. La firmaron: por las cooperativas inscritas en el Primer Congreso Nacional, los señores Salas Antón, Ripoll, Raduá, los delegados extrangeros y los señores Vidal, Anglés y Pardinella por La Flor de Mayo. Con el acta fueron colocados en la piedra números de *El Cooperatista* y monedas de varias naciones. Salas Antón y Anglés se abrazaron estrechamente. La multitud que presenciaba el acto conmovióse hondamente y muchos pañuelos debieron secar indiscretas lágrimas.[45]

Tres anys més tard, el 10 de novembre de 1915, La Flor de Maig celebrà els 25 anys d'existència, les bodes de plata de l'entitat i ja era, sense cap mena de dubte, la més gran de les cooperatives catalanes amb 1.317 associats, una massa associativa molt important respecte a les reduïdes dimensions de la resta de cooperatives catalanes.

Edifici de nova construcció destinat a sanatori a la granja de Cerdanyola de La Flor de Maig (1923).
Autor: L. Roisin. Font: AHP

La cooperació a Sant Martí el 1912

Poblenou:

- **El Crèdit.** carrer Major del Taulat, 52. Districte I (avui carrer Taulat).
- **El Jardí.** carrer Lutxana, 15. Districte I (avui carrer Roc Boronat).
- **El Nou Segle.** Carretera de Mataró, 22. Districte I (avui carrer Pere IV).
- **Farmàcia Cooperativa Popular número 2.** Passeig del Triomf, 26. Districte I (avui rambla del Poblenou).
- **Forn Col·lectiu de L'Artesana i L'Econòmica.** Passeig del Triomf, 15. Districte I.
- **L'Artesana.** Passeig del Triomf, 36. Districte I.
- **La Cosmopolita.** Carrer Pujades, 91. Districte I.
- **L'Econòmica.** Passeig del Triomf, 15. Districte I.
- **La Flor de Maig.** Carrer Wad-Ras, 195. Districte I (avui carrer Doctor Trueta).
- **La Flor de Maig.** Sucursal número 1. Platja Poble Nou. Districte I (avui carrer Curtidors).
- **La Independent.** Carrer Enna, 151. Districte I (avui carrer Ramon Turró).
- **La Matemàtica.** Carrer Major, 53.
- **Pau i Justícia.** Carretera de Mataró, 400. Districte X.

El Clot-Camp de l'Arpa:

- **Fraternitat Republicana "El Poble".** Carretera del Clot. Districte IX.
- **L'Amistat.** Carrer San Sever. Districte IX (avui carrer Bofarull).
- **L'Amistat Martinenca.** Carrer Vistalegre, 42. Districte X.
- **L'Antiga del Camp de l'Arpa.** Carrer Fontova, 14. Districte X.
- **La Constància Martinenca.** Carrer Escoles, 13. Districte X.
- **La Flor de Maig.** Sucursal número 4. Carrer Muntanya, 60. Districte IX.
- **La Formiga Martinenca.** Carrer Trinxant, 17. Districte IX.
- **La Producció Treballadora.** Carrer Muntanya, 113. Districte IX.

Fort Pienc:

- **L'Atrevida Martinenca.** Carrer Ausiàs March, 146. Districte X.
- **El Fidel.** Carrer Ausiàs March, 140. Districte X.

Sagrera:

- **La Catòlica.** Carretera de Ribes. Districte X.
- **La Constància Sagrerense.** Carrer Santa Amàlia, 10/Martí i Molins. Districte IX.

El Poblet (Sagrada Familia):

- **L'Economia Obrera.** Carrer València, 383. Districte IV.

La contradicció inherent del moviment cooperatiu català

Malgrat el creixement sostingut, l'aparició de cooperatives a Catalunya, sobretot a Barcelona i de retruc al Poblenou, sempre es realitzà d'una forma extremadament dispersa. Aquella naturalesa fragmentària fou motiu de constant preocupació pels cooperadors més compromesos, implicats en la urgència d'unificar projectes per economitzar despeses i assolir una major fortalesa per a la generalització social de l'alternativa econòmica. L'aspiració ideal de federació i fusió d'entitats topà una vegada i una altra amb una realitat feta de cooperatives minúscules fortament territorialitzades i circumscrites a un paisatge estret. La dialèctica entre dispersió o coordinació fou una constant durant tota la trajectòria del moviment i es podria dir que en fou la seva contradicció essencial, o el que Ventosa i Roig anomenà el "defecte cabdal del cooperatisme català":

> Aquesta tara podem resumir-la en dugues paraules: falta d'ideals. I aquesta falta d'ideals d'una gran part de cooperadors, porta com a conseqüència l'estancament del cooperatisme, malgrat fundar-se cada dia noves societats, l'impossibilitat de crear una federació forta que ademés de constituir una força respectable, pugui portar a terme l'establiment dels magatzems al por major, el crèdit cooperatiu i la fundació de cooperatives de producció.(...) Al celebrar-se un congrés, ens reunim representants d'algunes centes cooperatives i aparentement sembla que tots som uns, que tots anem moguts per les mateixes aspiracions, més tan prompte comencen les discusions, el menys expert veu desseguida un dualisme fonamental. Per una part els que concebeixen el cooperatisme com arma de transformació social, com medi d'emancipació, quin objecte principal és la consecució de ventatges col·lectives pels socis en primer terme i per l'Humanitat en general després; com un sistema econòmic complert, quina acció a d'abraçar tots els rams de l'activitat humana per fer la vida més noble i agradosa, suprimint tota mena d'explotacions, conver-

> tint en patrimoni de tots lo que avui és privilegi d'uns quants. (...) I en front dels que aixís pensen, i que són els únics que mereixen el nom de cooperatistes, una munió d'individus i societats que creuen que les cooperatives no han de tenir altre objecte que l'obtenció de dividendos, com més elevats millor, per repartir al cap de l'any o del semestre.[46]

La tensió entre fragmentació i unificació es plasmà en totes les iniciatives del moviment cooperatiu, especialment en el que fou un dels problemes crònics de la cooperació catalana: el tema de les compres en comú. Malgrat tots els intents de construir una Cooperativa Central de Compres composada de totes les cooperatives federades (Oficina de Relacions Comercials, Cooperativa Central de Catalunya), els fracassos en aquell sentit foren més freqüents que els èxits. La cambra tant sols reeixí en aquell propòsit durant el període 1910-1916, amb balanços positius i la creació d'un magatzem cooperatiu regional. De fet, el sobreendeutament i finalment la liquidació de la Cambra Regional el 1920 bàsicament vingué motivat pel fracàs d'aquelles operacions. La preocupació per l'articulació i la gestió d'aquelles compres fou un veritable mal de cap i un tema de discussió constant al llarg de tota la història del moviment, fins i tot, durant la Segona República.

Un dels motius d'aquella contradicció essencial partia de la distància existent entre els dirigents cooperativistes i les bases. Aquella separació es corresponia també amb perspectives ideològiques contraposades i així es féu visible en alguns articles a la premsa: "Les cooperatives —particularment les de la regió catalana— estan inspirades les seves directrius per un sector, diguem-ne, conservador, i un altre liberal".[47] Posicions ideològiques que es corresponien amb diferències de fracció de classe que es manifestaven en la defensa de certes doctrines polítiques. D'una banda hi havia els dirigents, la majoria pertanyents als anomenats *obrers de levita:* advocats com Salas Anton, Gardó o Ripoll, metges com el Dr. Raduà, impressors com

Les xifres del moviment cooperatiu l'any 1915

Número de Cooperativas y de cooperadores

PROVINCIAS	COOPERATIVAS		Cooperadores
	Registradas	Que han proporcionado datos	
Barcelona	179	127	13.902
Gerona	44	32	10.548
Lérida	14	4	193
Tarragona	70	30	4 808
CATALUÑA	307	193	29.451

Valor de las ventas

Provincias	Pesetas
Barcelona	11.160,486
Gerona	3.512,232
Lérida	17.725
Tarragona	1.297,968
Cataluña	15.988,411

Número de cooperadores por 100 habitantes

Provincias	Coop.
Barcelona	1'21
Gerona	3'29
Lérida	0'67
Tarragona	1'42
Cataluña	1'41

Número de cooperadores por 100 habitantes en las poblaciones en que hay establecida Cooperativa.

Provincias	Coop.
Barcelona	1'62
Gerona	9'91
Lérida	1'79
Tarragona	4'47
Cataluña	2'72

Número medio de cooperadores por Cooperativa

Provincias	Coop.
Barcelona	109'4
Gerona	329'6
Lérida	48'2
Tarragona	160'2
Cataluña	152'5

Valor medio de las ventas por Sociedad

Provincias	Pesetas
Barcelona	87,877
Gerona	109;757
Lérida	4,431
Tarragona	43'265
Cataluña	82'841

Valor de las ventas anuales por cooperador

Provincias	Pesetas
Barcelona	802
Gerona	332
Lérida	115
Tarragona	269
Cataluña	542

Importancia de las Cooperativas

	Barcelona	Gerona	Lérida	Tarragona	Cataluña
Coperativas que tienen:					
Menos de 25 socios	31	5	»	»	36
De 26 a 50 socios	27	4	3	4	38
De 51 a 75 »	21	2	»	5	28
De 76 a 100 »	22	2	1	7	32
De 101 a 250 »	16	7	»	11	34
De 251 a 500 »	7	6	»	1	14
De 501 a 1 000 »	1	2	»	1	4
Más de 1.000 »	2	4	»	1	7
Nombre de Cooperativas cual venta anual:					
No pasa de 10.000 pesetas	14	5	4	5	28
Es de 10.001 a 25.000 »	21	6	»	6	33
Es de 25.001 a 50.000 »	39	3	»	9	31
Es de 50.001 a 75.000 »	18	6	»	6	30
Es de 75.001 a 100.000 »	13	3	»	2	18
Es de 100.001 a 250.000 »	14	6	»	2	22
Es de 250.001 a 500.000 »	6	2	»	»	8
Es de más de 500.000 »	2	1	»	»	3
Nombre de Cooperativas que por un año han vendido a cada socio:					
Menos de 250 pesetas	11	8	4	11	34
De 251 a 500 »	18	14	»	8	40
De 501 a 750 »	33	8	»	9	50
De 751 a 1.000 »	18	2	»	1	21
De 1 001 a 1.250 »	14	»	»	1	15
De 1.251 a 1.500 »	8	»	»	»	8
De 1.501 a 1.750 »	5	»	»	»	5
De 1.751 a 2.000 »	5	»	»	»	5
De 2.001 a 2.500 »	4	»	»	»	4
De 2.501 a 3.000 »	5	»	»	»	5
Más de 3.000 »	6	»	»	»	6

De «El Boletín del Museo Social».

Estadístiques del cooperativisme català el·laborades pel Museu Social de Barcelona.
Font: *Cooperatismo,* 1 d'agost de 1916, núm. 35. FRG.

La cooperativa com a rereguarda de resistència

Davant del recel tradicional d'alguns sindicalistes, els conflictes laborals de l'època proporcionaren una oportunitat a les cooperatives per demostrar la utilitat com a rereguarda del moviment obrer. Durant la vaga de la Canadenca, sense salaris ni menjar durant mesos, les entitats es significaren activament per la seva actitud solidària, ja no tant sols obrint crèdit als associats en vaga, sinó també a la resta de famílies del veïnat. Molts projectes cooperatius, com per exemple Pau i Justícia, arrossegaren deutes i entraren en crisi, però pogueren coadjuvar a la reproducció del conflicte i a la supervivència de moltes famílies:

> Fué allá, en el mes de Marzo del presente año, cuando la huelga general llamada de "la Canadiense", que duró dos semanas justas y cabales, que pude observar, por vez primera, de la bondad y eficacia de las cooperativas de consumo respecto a la cuestión social. Y, ha sido ahora, también con motivo de los lock-outs o huelgas de patronos o como quiera el lector llamarlo, que he podido observar por segunda vez de la acción social altamente altruista ejercida desde la cooperativa. (...) En las cooperativas, formadas por obreros, (...) no les ha faltado lo necesario para subvenir a las exigencias de la vida. (...) Lo que se hizo en esos casos y durante dos semanas cada vez, hubiese continuado hasta agotarse las existencias y la última peseta, y los socios todos sindicados, huelguistas o lock-outeados, hubiesen podido resistir tales movimientos con una pasmosidad y entereza de ánimo capaz por sí sola de dar al traste con los propósitos de la burguesía y sus anexos. (...) Imaginad, por un momento, la resistencia que podríamos ofrecer los obreros a los patronos en caso de huelga o lock-out, si todos los sindicatos integrásemos las cooperativas de consumo y si éstas estuviesen creadas para esos casos de lucha social. La partida sería para nosotros los obreros. Victorias parciales de momento, que nos labrarían el camino para conseguir la victoria final, para lograr la posesión de todo cuanto produce y producimos, para llegar al colectivismo equitativo y justiciero.[48]

Miquel Renté. De l'altra, el gruix de militants de base, la majoria obrers manuals, dits *obrers de blusa,* en moltes ocasions treballadors anònims amb escassa formació tècnica i adquirida fonamentalment de manera autodidacta a partir de la gestió diària.

La descoordinació entre els interessos particulars dificultà molt la cohesió cooperativa que semprè navegà entre aquelles dues lògiques de creixement contraposades. El "raquitisme de les cooperatives", la proliferació d'entitats que tenien com a funció el proveïment de veïnatges molt reduïts, com El Crèdit o La Independent, sempre topà amb experiències expansives com la de La Flor de Maig, el creixement vertiginós de la qual ja implicà en si mateixa un cert grau d'intercooperació, amb la creació de sucursals arreu més enllà del barri de la Plata.

L'enlairament del moviment cooperatiu (1920-1931)

"Hemos hasta ahora organizado, ahora nos toca propagar, luchar."[49] Amb aquesta vehemència encetà el seu discurs Ricard Caballeria l'agost de 1920 durant l'acte oficial de constitució de la nova Federació de Cooperatives de Consum de Catalunya celebrat al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona. Malgrat la duresa del context social, la persecució dels elements obrers més actius, les crisis cícliques de subsistència, la influència de la Primera Guerra Mundial i el posterior adveniment de la dictadura, la constitució d'aquell òrgan federatiu culminà un procés de renovació que suposà l'obertura d'una etapa de creixement pel cooperativisme. La cruenta repressió confirmà, un cop més, la funció de refugi o rereguarda de les cooperatives i provocà indirectament l'afluència de molts treballadors a aquelles entitats de naturalesa menys bel·ligerant.

Capçaleres il·lustrades d'*Acción Cooperatista* en motiu del dia internacional del cooperativisme, la de dalt és de Shum.
Font: AC, 4 de juliol de 1930, núm. 374; AC, 6 de juliol de 1934, núm 583. FRG.

El procés de constitució de la federació durà més d'un any i comportà nombroses reunions. Si fins aleshores la creació i consolidació de les entitats havia sigut la preocupació essencial del cooperativisme català, en aquell moment, ho passà a ser el "problema federatiu", l'encaix irresolut de coordinació amb la cerca d'una articulació federativa efectiva i el matís de les contradiccions internes com el raquitisme formal. El canvi d'organització permeté superar el sobreendeutament de la Cambra Regional i significà un relleu generacional en la dinamització dels òrgans federatius. El relatiu allunyament dels vells dirigents com Salas Anton i l'aparició d'una nova generació de cooperadors com Ventosa i Roig, Joan Coloma Chalmeta, Duran i Guàrdia, Miquel Mestre, Juli Blanquer, Ramon Hortoneda, Celestí Ventura, Francesc Campos, Josep Juan Domènech, Joan Capdevila o Joan Rovira.

La Federació deixà enrere l'estructuració comarcal, es reorganitzà en federacions provincials (Barcelona, Girona i Tarragona) i es vinculà orgànicament amb l'Aliança Cooperativa Internacional. Per simbolitzar el pas a la nova etapa, es canvià el nom de l'òrgan de premsa, que prengué el nom d'*Acción Cooperatista* i sortí ininterrompudament fins a 1938. Com a subscriptores inicials d'aquella publicació, de les cooperatives poblenovines hi figuraren: L'Artesana, L'Econòmica, les farmàcies populars, La Flor de Maig, El Jardí i La Modèstia.[50]

També es destinaren esforços a consolidar les poques estructures intercooperatives que havien funcionat fins aleshores: els forns cooperatius, la Fusió de Cooperatives per l'Abastiment de Carbó o la Fusió de Cooperatives per a Matança del Porc; i es posà fil a l'agulla per donar el salt cap a una nova etapa del programa, la creació de fàbriques cooperatives. Arrel d'una vaga de fideuers, el novembre de 1920 es creà la primera cooperativa de segon grau, la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per a Sopa. La participació inicial fou de 36 cooperatives i entre elles, dues del Poblenou: La Independent, ja reconvertida en L'Antiga Independent,[51] i El Jardí. A mesura que el funcionament de la fàbrica es consolidà hi anaren entrant més entitats: L'Artesana i L'Econòmica hi ingressaren l'octubre

de 1921, i en tant sols un any augmentaren el nombre fins a 51 cooperatives. L'agost de 1923 hi accedí Pau i Justícia, i un any després, la fusió entre La Constància Sagrerenca i La Flor de Maig –amb la reconversió de la primera en la sucursal número 7– propicià que la cooperativa poblenovina també entrés a formar-ne part.[52] Aquella experiència havia de ser el pas inicial cap a la constitució de tot un conglomerat de fàbriques incardinades cap al consum cooperatiu. Es començaren a posar les bases per organitzar una fàbrica de xocolata i una d'aigües carbòniques, s'iniciaren les gestions per construir molins per la fabricació de farina i s'obrí una impremta cooperativa. En el camp de l'habitatge, es constituí la Cooperativa d'Habitació Barata per promocionar la construcció de cases a preu accessible per a famílies treballadores, tot i que els èxits en aquell sentit foren reduïts i poc significatius.

El maig de 1921 es convocà a Madrid el II Congrés Nacional de Cooperatives, que no tingué cap plasmació pràctica. Paral·lelament s'intensificaren les labors de difusió, els "mítings d'afirmació cooperatista" i la propaganda per augmentar el nombre d'associats, la cohesió federativa i la consciència cooperativa dins la societat. Emmirallant-se en el procés que havia viscut el sindicalisme amb la constitució dels sindicats únics i la tendència a la concentració provinent de les experiències internacionals, des de la federació s'inicià una forta campanya de cara a la creació de la Cooperativa Única. La potenciació de la concentració havia d'enfortir el moviment i resoldre el seu mal endèmic, l'excessiva fragmentació.

Fàbrica cooperativa de xocolata.
Font: UNCCUE, LCI

Les cooperatives obreres de Poblenou l'any 1928:

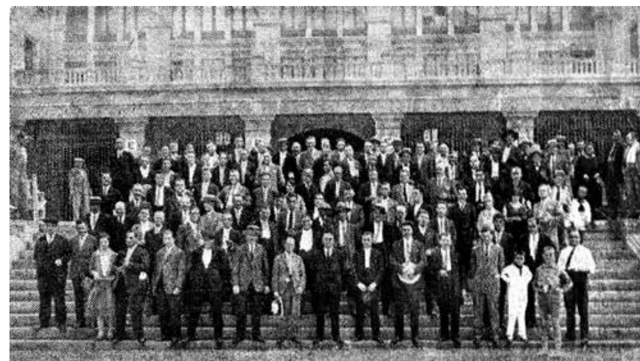
	Socis	***Vendes anuals***	***Capital Social***	***Fons col·lectius***
L'Artesana	284	425.230,00	224.322,68	99.740,00
L'Econòmica	135	250.000,00	87.133,36	46.505,00
La Flor de Maig (central + sucursals)	1.600	2.771.916,30	1.074.267,30	476.949,29
Pau i Justícia	254	700.000,00	396.000,00	110.000,00
L'Antiga Independent	-	69.820	-	-
El Crèdit	30	64.549,08	45.191,9	443,72
El Jardí	60	3.319,91	-	4.281,86
TOTAL	2.303			

La propaganda cooperativa

Un cop culminada la reorganització federativa, un altre pas fonamental fou la creació d'instruments i la multiplicació dels actes de propaganda per tal de projectar-se més enllà dels estrets murs de les entitats. Amb aquell objectiu, el cooperativisme català procurà participar de grans fites internacionals que havien de servir d'aparador i per realitzar una labor de proselitisme entre capes més extenses de població, com, per exemple, els successius congressos de l'Aliança Cooperativa Internacional, l'Exposició Internacional de Cooperació i Obres socials de Gant (1924) a Bèlgica i l'Exposició Universal de Barcelona (1929).

La tardor de 1923 s'organitzaren diverses reunions per tots els districtes obrers de Barcelona per preparar la comitiva i la participació de les cooperatives a l'exposició de Gant. Aquelles reunions serviren com a excusa per celebrar actes cooperatius a tots els barris, fomentar la coordinació i una relació més "íntima" entre entitats. El dimarts 23 d'octubre de 1923 es celebrà una reunió al Poblenou, a la seu central de La Flor de Maig. Hi acudiren l'amfitriona, L'Artesana, Pau i Justícia, El Crèdit, L'Econòmica i El Jardí, que no dubtaren a adherir-se als esforços per fer realitat la presència del cooperativisme a l'exposició. A l'acte hi assistiren tots els membres del comitè de preparació: Joan Coloma, el vicepresident; Evarist Salat; Joan Salas Anton, delegat oficial del comitè internacional organitzador; Duran i Guàrdia, secretari; Ramon Hortoneda i el Dr. Girona amb Enric Torner com a representants de la Vil·la de salut L'Aliança.[53] Les intenses reunions de preparació i el transcurs de l'exposició -s'inaugurà el 14 de juny i acabà a finals de setembre de 1924- foren aprofitades com un altaveu pel cooperativisme català que ocupà més de la meitat de l'estand de la delegació espanyola, amb una representació de 30 cooperadors.

Un altre esdeveniment similar fou la participació del cooperativisme a l'Exposició Internacional de Barcelona, inaugurada l'agost de 1929. Les reunions preparatòries es reproduïren, des del juliol anterior, per totes les cooperatives de la ciutat. En aquella ocasió, però, hagueren d'afrontar el vet inicial de l'organització de l'esdeveniment, que els proposà instal·lar-se a fora del recinte firal, a l'Escola Industrial. Després de reiterades queixes, finalment se'ls atorgà un estand de 15 m² al Palau Meridional de l'Exposició. Aprofitant l'avinentesa i el ressò de l'acte internacional, el moviment cooperatiu féu coincidir l'exposició amb la celebració del III Congrés Estatal de Cooperatives durant el setembre de 1929, i també amb la proposta d'un projecte d'unificació dels reglaments de totes les cooperatives federades.

Instantànies de la jornada inaugural de l'Exposició Universal a Montjuïc.
Font: *AC*, 23 d'agost de 1929, núm. 329; *AC*, 6 de juliol de 1934. FRG.

Un reglament únic podia ser un bon començament per la fusió d'entitats. La Flor de Maig es volcà en les comissions preparatòries, els seus membres hi participaren activament, i es proposaren com a exemple pràctic, amb l'inici de la redacció d'un reglament general únic per totes les sucursals. La comissió estigué formada per Enric Angela, Joan Rovira, Josep Murtra, Rafael Quilis i Joan B. Casajoana. El nou reglament fou aprovat el novembre de 1928, reduïa a 25 pessetes la quota d'entrada i rebaixava fins a 500 el capital de l'associat. Pel que fa a la gestió, amplià els poders del consell directiu, l'obligatorietat dels socis d'assistir a l'assemblea i obrí la possibilitat d'accés a la cooperativa als obrers malalts. També s'inclogué la responsabilitat de la cooperativa d'inscriure's als organismes federatius i la creació d'un fons de cultura amb el 5% de l'excés de percepció.[54]

Els grups de cultura

Tot i que l'activitat cultural era una cosa gairebé inherent a les cooperatives, a partir de la segona meitat de la dècada de 1920, des de la federació es llençà la consigna que calia intensificar la regularitat d'aquell tipus d'activitats. Per aconseguir-ho fomentaren la constitució de grups de cultura, que proliferaren per totes les entitats de la ciutat, i el desembre de 1925 es coordinaren mitjançant l'Agrupació Cultural Cooperatista. Els promotors, cooperativistes com Antoni Alsina de El Rellotge, Àngel Casas i Joan Rovira de La Flor de Maig o Celestí Ventura de La Fraternitat, entenien que la cooperació no es podia quedar en un moviment purament econòmic. No tant sols calia quadrar els balanços de final d'exercici, sinó també elevar el nivell de cultura dels associats. La tasca consistí a promoure la difusió de la consciència i ètica cooperatista a partir d'articles a la premsa i a través de l'organització d'actes culturals de tota mena. Al Poblenou, tota aquella activitat es coronà entre 1926 i 1928, quan les cooperatives desenvoluparen l'etapa de més efervescència cultural.

La Flor de Maig començà a constituir el seu grup el maig de 1924,[55] i es distingí per fer tot tipus d'activitats a les sucursals que tenia repartides per tots els barris de Barcelona. L'Econòmica creà el seu grup a finals de maig de 1927. Al juny publicà un comunicat on n'explicava els objectius i activitats: realitzar conferències, obrir una biblioteca, visites guiades col·lectives a llocs d'interès, excursions a la muntanya i lluitar contra l'abús de l'alcohol i el joc. L'abril de 1928 es creà la Comissió de Cultura de la Cooperativa L'Artesana, i el maig nasqué el Grup de Cultura de la cooperativa Pau i Justícia. L'existència d'aquell grup, però, resultà efímera a causa d'una disputa interna, i pocs mesos després, l'abril de 1930 l'assemblea general "acordó, visto que esta Sección causaba transtorno, moral y material, a la entidad, por votación, la disolución de esta tan repetida Sección de Cultura".[56]

Cal destacar que en moltes ocasions, els ponents eren "compartits" per diverses entitats i es dedicaven a fer gires per totes les cooperatives. Tenim el cas, per exemple, d'Amador Revilla, important *publicista* –així s'anomenava als oradors de l'època– que donà conferències a La Flor de Maig (a la central i a la sucursal número 4), però també a L'Econòmica i a L'Economia Obrera del barri de Poblet. El geòleg llibertari Albert Carsi, el naturista Josep Castro o el mestre Coll i Creixell, que donaren repetides conferències a diferents entitats de la barriada. De vegades, eren les mateixes cooperatives les que acudien a la federació o a l'Agrupació Cultural Cooperatista a demanar ponents, com el juliol de 1928 quan membres de Pau i Justícia sol·licitaren la intervenció de Joan Coloma o Ventosa i Roig per tal de celebrar conferències a la seva seu.

A partir de 1927, l'Agrupació Cultural Cooperatista començà a celebrar l'aniversari amb la coneguda com a

Festa de l'Arbre Cooperatista. La celebració era el resultat de l'adaptació del moviment cooperatiu de la Festa de l'Arbre de la Llibertat, festa laica d'origen republicà de celebració de la natura, instituïda pel món obrer des dels temps de la Primera República. Aquelles festes consistien a aplegar-se en un entorn bucòlic i ritualitzar la plantació d'arbres. En aquell cas concret, els encarregats de la cerimònia foren els diferents membres dels grups de cultura de totes les cooperatives de la ciutat. La segona edició es realitzà el 26 de març de 1928 a la granja de La Flor de Maig a Cerdanyola i es llogà un comboi de trens especial per a l'ocasió amb més vagons dels habituals. A cada vagó, un cartell assenyalava la cooperativa que l'ocupava. Arribats a Cerdanyola, el llançament d'un coet anuncià el començament de la festa, i els nens i nenes distribuïts en grups es disposaren a plantar l'arbre corresponent. Cada entitat tenia un arbre i al bell mig, a l'anomenada plaça de la Cooperació, hi plantaren un enorme castanyer, "el árbol símbolo de la Cooperación", com una metàfora de la unió de totes les cooperatives en un sol tronc.[57]

El 12 de maig de 1928 els grups de cultura de les cooperatives poblenovines Pau i Justícia, La Flor de Maig, L'Artesana, L'Econòmica, El Jardí, La Independent i El Crèdit celebraren una festa a Pau i Justícia en benefici de l'Agrupació Cultural Cooperatista, per ajudar a pagar les despeses generades de la Festa de l'Arbre. Hi actuaren la coral de L'Artesana i els quadres dramàtics d'aquesta, el d'adults i d'infants de Pau i Justícia i el de L'Econòmica.[58] Durant aquella època, la relació entre les cooperatives del barri fou molt intensa. El 16 i 17 de maig els quadres escènics de La Flor de Maig i L'Artesana s'intercanviaren els papers, uns actuaren a la seu de l'altra, i a la inversa. Els de la primera actuaren al teatre de L'Artesana amb el drama "Solitud" de Tomàs Ribas, "La nina de la nena" i "La torre dels sustos". Els de la segona interpretaren el drama "L'impenitent" de Ramón Ramón Vidales i "¡Troneras!" a La Flor de Maig.[59] Però les relacions entre les dues entitats no sempre foren cordials. Dos anys abans de l'intercanvi, davant la petició de la Coral de L'Artesana per actuar a La Flor de Maig, aquella refusà l'oferiment i respongué amb sequedat: "Hemos recicibido su atento escrito y en contestación al mismo debemos manifestarles que es costumbre establecida de antiguo en esta cooperativa el no aceptar coros ni serenatas de ninguna clase".[60] De totes maneres, la col·laboració entre corals de les diferents cooperatives i la resta d'entitats del barri fou bastant freqüent, per exemple amb l'organització d'una gran actuació popular conjunta entre totes les corals de la barriada durant la festa major de 1930.[61]

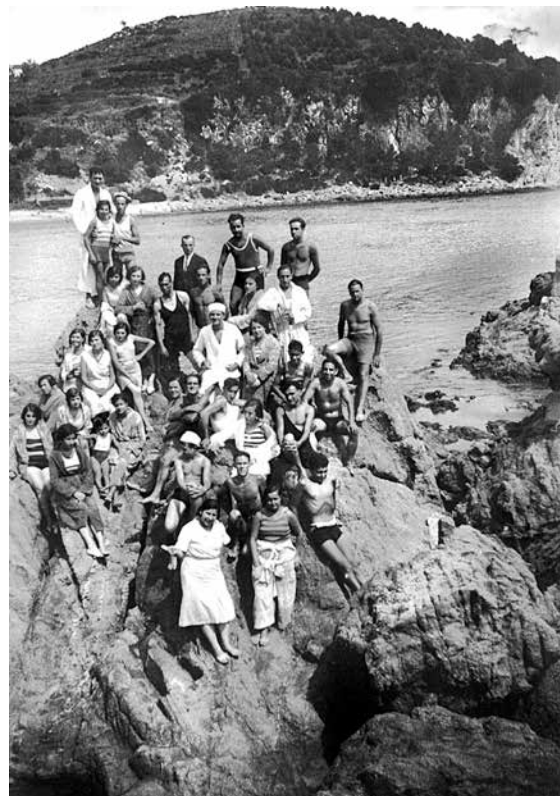
Instantànies de la Festa de l'Arbre a la granja de Cerdanyola. A l'esquerra, la plantada de l'arbre de la cooperació (1928).
Font: *Cooperatismo,* 27 d'abril de 1928, núm. 260. FRG.

El contacte amb la natura i el foment d'espais per l'esbarjo foren premisses bàsiques del cooperativisme. Excursions al camp, dies de platja, visites a llocs d'interès, els diumenges i festius s'aprofitaven intensament. A la part superior, grup de dones de La Flor de Maig a la Serra de Sant Mateu. Observi's que l'ús de la corbata podria ser un tret distintiu i de rebel·lia feminista front l'imaginari patriarcal dominant. La tercera per la dreta és Antònia Bofarull i la segona per l'esquerra, la seva germana Maria, que pracficava marxa atlètica i natació. Les germanes eren esperantistes del grup Nova Sento i cooperativistes (24 d'abril de 1932). A la part inferior esquerra, una sortida de La Flor de Maig a Sant Miquel del Fai (193?) i a la part inferior dreta, una sortida de la mateixa cooperativa a Montgat (1931/32).
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

A la part superior esquerra, excursió de La Flor de Maig a Les Planes (1931). A la dreta a dalt, sortida de la cooperativa a Lloret de mar (1931). A l'esquerra a baix, expedició a Montjuïc amb les xemeneies de La Candenca al fons (1932). A sota, visita al vaixell Uruguai ancorat al Port de Barcelona. Més tard, durant el bienni negre, fou utilitzat com a presó (22 de març de 1932).

Font: Fons Carme Piqué Bofarull

L'esperanto i els escacs com a vehicles de relació

En el ventall del repertori d'activitats culturals de les cooperatives, l'aprenentatge i difusió de les llengües internacionals com l'esperanto o l'ido, també anomenades llengües auxiliars, tingueren gran difusió i seguiment. Com a institució obrera, el cooperativisme sempre tingué una relació molt fluïda amb l'esperantisme. Tal com establí originalment el secretari de la Federació Catalana d'Esperantistes en un parlament a La Flor de Maig: "El esperantismo (...) es también, en cierto modo, cooperatismo. La finalidad de ambos ideales es hacer inútiles a los intermediarios".[62] La voluntat d'eliminar intermediaris, a més, confluïa amb la vocació obertament internacionalista del moviment obrer, que feia imprescindible disposar d'una eina de comunicació eficaç per coordinar la solidaritat a gran escala, més enllà de les fronteres estatals:

> El triunfo del Esperanto representa una simplificación en la complejidad de la vida moderna, porque suprime la necesidad, hasta ahora ineludible para el hombre de negocios, de ciencia o simplemente de ideales progresivos, de dedicar los mejores años de su vida al largo y difícil estudio de lenguas extranjeras. (...) Con el Esperanto queda solucionado el problema de la diversidad de lenguas que ha sido siempre el más formidable obstáculo de la civilización y de la fraternidad entre los pueblos".[63]

Molts dels associats el practicaven, i assíduament les entitats obrien les portes als grups esperantistes per a que les utilitzessin com a locals de reunió. El Grup Esperantista Nova Sento (nova sensació) creat el 1914 per un grup de joves del barri s'allotjà des de 1915 a la seu de L'Antiga Independent, carrer Enna, 151. Al 1920 passaren a anomenar-se Societat Esperantista Nova Sento i des de l'estiu de 1924 ocuparen una sala a la seu central de la Flor de Maig.[65] A la cooperativa, l'entitat esperantista hi impartí cursets diaris, nocturns i gratuïts, així com programà nombroses excursions i sortides. Els objectius del grup s'exposaven com segueix:

> La Sociedad Esperantista "Nova Sento" se dedica a la difusión del ideal esperantista, a cuyo fin organiza cursos gratuitos del idioma auxiliar internacional, excursiones de propaganda y recreo y conferencias científicas y culturales: proporciona corresponsales esperantistas en todos los países del mundo a los que quieran practicarse en la correspondencia en Esperanto; se encarga de proporcionar libros, folletos y revistas esperantistas y tiene en formación una biblioteca que consta ya de buen número de obras en Esperanto".[66]

A La Flor de Maig hi tingueren el domicili social durant cinc anys, fins que el setembre de 1930 es traslladaren a la seu del Centre Democràtic Radical, al carrer Independència, 79, i més tard a un local d'Esquerra Republicana de Catalunya, al carrer Llull, 201. Després de la proclamació de la Segona República, la societat augmentà en gran nombre la massa social, editaren un butlletí mensual el *Monata Bulteno de Esperanta Societo Nova Sento* i el 17 de desembre de 1932 inauguraren un local propi al carrer Llacuna, 1, que ocuparen fins a la dissolució de l'entitat al finalitzar la guerra.

Una altra mena d'activitats de lleure que tingué força repercussió com a element de cohesió comunitària foren els jocs col·lectius com el billar o els escacs. Les partides d'escacs eren molt concorregudes i potenciaven el coneixement entre els membres de les entitats, al mateix temps que constituïen una alternativa a l'oci de taverna, l'alcohol i el joc lucratiu:

> Si entréssim en consideracions i, analitzéssim detingudament tot el que pot donar de si l'exercici d'aquest joc, en trauríem un munt de conseqüències d'ordre moral i material, profitoses totes elles per la col·lectivitat. Per abreujar remarcarem que el sol fet de no entrar en la categoria de jocs d'atzar i no necessitar de la "intervenció monetària" per mantenir l'interès en les jugades (com esdevé en molts altres jocs) desvetlla un sentiment

A l'esquerra, fotografia de grup a l'entrada del local de l'agrupació al carrer Llacuna, 1, a prop de La Flor de Maig. (1932). A dalt, excursió del grup esperantista a Sant Llorenç de Munt (1931).
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

> de respecte vers el contrincant que cap altre pot superar. Si dins el terreny individual se'n desprenen tan belles conseqüències, posat en el col·lectiu el guany és més considerable, tota vegada que el sentiment de germanor i companyonia hi queda identificat notablement. Es per això que poden influir intensament en la tan desitjada aproximació de les nostres entitats mitjançant les recíproques visites que amb tant de seny han establert totes les penyes i on hom hi deixa noves amistats.[67]

A L'Artesana, Pau i Justícia, L'Econòmica i La Flor de Maig hi proliferaren "peñas ajedrecistas". El juny de 1929 es formà la Federació Cooperatista d'Escacs, amb seu social a L'Andreuenca.[68] Les partides, a mig camí entre l'esbarjo i l'enginy, servien com a pretext per la intercooperació, essent habituals els torneigs entre cooperatives veïnes. El dia 7 d'abril de 1930, per exemple, la penya escaquista de L'Econòmica anà a L'Artesana per jugar contra l'equip local: "En dicho partido, los compañeros de La Artesana nos demostraron ser unos jugadores completos y duchos en estas lides, batiéndonos por nueve a cero." El 17 del mateix mes es reproduí la mateixa partida, però a la seu de L'Econòmica –amb el mateix resultat. Finalment, l'equip de L'Econòmica optà per canviar de contrincant i concertar una nova partida amb la penya de La Flor de Maig.[69]

La federació es desféu el 1935 i suscità entre els seus apologetes, en aquest cas Rafael Miravet de La Constància Martinenca, les següents lamentacions:

> Eran unas noches en que las visitas se sucedían a las visitas. Los compañeros de las cooperativas de San Martín se dirigían a las cooperativas de Sans, Barceloneta y Gracia, o a otras, y viceversa. Todo eran apretones de manos, tanto al empezar la partida del juego-ciencia como al terminarla. Los de casa mostraban al equipo visitante su cooperativa. Eran unas agradables y justas relaciones de fraternidad cooperatista.[70]

El Dia Internacional del Cooperativisme

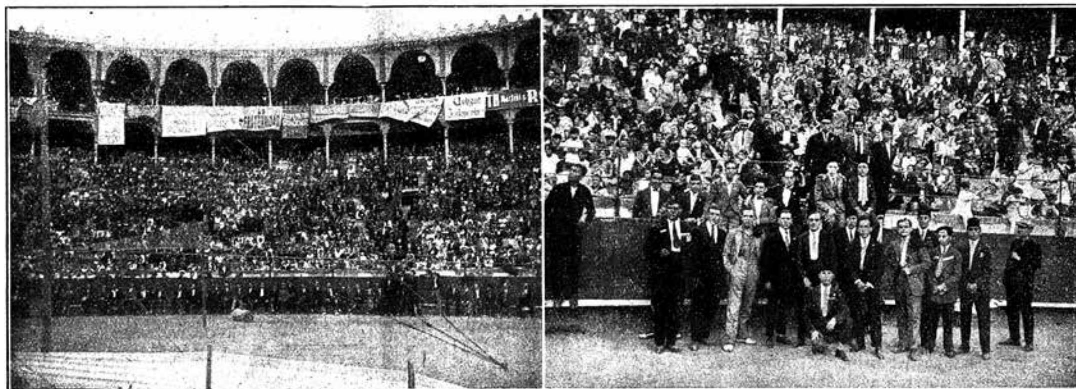
El juliol de 1921 el Congrés de Basilea de l'Aliança Cooperativa Internacional acordà assenyalar el primer dissabte de juliol com el Dia dels Cooperadors o Dia Internacional del Cooperativisme. Una festivitat anual de "celebració i propaganda", que emulant l'1 de Maig i el Dia del Treballador, havia de servir per "passejar la bandera de la Cooperació Internacional per totes les ciutats i pobles". L'any següent, el 7 de juliol de 1923, els cooperadors catalans començaren –tot i que tímidament– a celebrar l'efemèride. Un any després, la convocatòria d'esdeveniments es començà a propagar. La Flor de Maig organitzà un concert a la seu central del Poblenou, una conferència de Joan Coloma i una vetllada musical a la sucursal número 4. A partir de llavors, la diada es consolidà any rere any fins a convertir-se en una efemèride celebrada per totes les cooperatives amb l'organització d'actes d'afluència massiva. Les paraules del cooperativista Ernest Poisson publicades a la capçalera del diari cooperatiu francès *Action Coopérative* serviren per convocar al dia internacional de l'any 1925:

> Acordaos de la fecha del 4 de julio. Por tercera vez, la Alianza Cooperativa Internacional invita a los cooperadores de todo el mundo y a todas las Sociedades Cooperativas a que celebren en el día 4 de julio su propia Fiesta. En esta fecha, miles de seres humanos de todo nuestro planeta, afirmarán su común idealidad, sobreponiéndola a las particulares diferencias raciales, físicas o nacionales, reconociendo en la institución cooperativista el génesis de un mundo nuevo.[71]

El mateix any, en motiu del tercer dia de la cooperació, La Flor de Maig organitzà diversos actes i una festa infantil a la granja de Cerdanyola. Amb el pas del temps, la participació i la coordinació d'actes entre entitats anà en augment. La celebració del diumenge 4 de juliol de 1926, el IV Dia de la Cooperació, revestí un caràcter especialment massiu. Durant la nit anterior, La Flor de Maig acollí un "importante acto de propaganda" amb les intervencions de la "brillant economista i feminista" Regina Lamo, Francisco Montalvo, Evarist Salat i Ventosa i Roig. El diumenge al matí, més d'una trentena de cooperatives organitzaren una gran festa infantil al Palau Industrial de Montjuïc. Hi assistiren unes 25.000 persones amb 37 autoòmnibus de la Companyia General carregats amb 2.718 nens i nenes, fills i filles dels associats:

> ¡Qué hermoso espectáculo representaba para el espíritu un poco sensible! (...) Pero la fiesta no fué en Montjuich, no; la alegría de los "petits i petites" fué durante el trayecto. ¡Oh! ¡Qué imponente manifestación de alegría! ¡Qué cánticos a la vida!; los niños y niñas de las cooperadores barceloneses en tal día embellecieron y alegraron a Barcelona entera. Treinta y siete grandes autobuses llenos a rebosar de alegres infantes que, desde el punto de partida hasta el de llegada no cesaron de cantar, agitando sus pañuelos, saludando a los miles de personas que atraídas ante la vista de tan hermosa caravana, llenaban balcones, ventanas y tribunas (...) En la calle de Cortes, a las cuatro menos cuarto de la tarde, el espectáculo que ofrecía en tan céntrica vía barcelonesa la línea inacabable de autobuses que conducían a todos los hijos de los cooperadores que componen la Flor de Mayo con sus siete sucursales, y las demás cooperativas de San Martín y Pueblo Nuevo, era interminable...[72]

El següent dia de la cooperació, el 4 de juliol de 1927, en l'edició número cinc, el moviment organitzà un gran festival a la plaça de braus Les Arenes amb espectacles de circ, actuacions de les corals (amb la intervenció de les de Pau i Justícia i L'Artesana), cantada de jotes, ball de gitanes i sardanes, entre moltes altres activitats. Precisament a L'Artesana, en la commemoració d'aquella festivitat, el dia 2 hi tingué lloc un acte "d'afirmació cooperatista" d'especial transcendència, ja que fou el primer organitzat per totes les cooperatives del barri –La Flor de Maig, Pau i Justícia, El Jardí, L'Econòmica i l'amfitriona– per

Les Arenes a vessar de gent durant el IV Dia Internacional del Cooperativisme el 1927.
Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juliol de 1927, núm. 217. FRG.

generar aliances entre les cooperatives del Poblenou. Presidí la taula Àngel Casas de la comissió organitzadora, hi parlaren Ventosa i Roig, Coloma, Josep Coll i Creixell, Amador Revilla i Evarist Salat. El resum de la notícia a la premsa recollí alguna de les intervencions i la majoria posaren l'accent en el tema de la concentració:

> En esta populosa barriada, tan poblada de Cooperativas, se celebró un mitín en común, contribuyendo todas a su mayor éxito. Tuvo lugar en el salón de "La Artesana", viéndose concurridísimo de cooperadores y público (...). Coll Creixell definió la cooperación internacional como obra constructiva de la sociedad futura, que va realizándose poco a poco al empuje de las grandes masas obreras organizadas (...). El señor Salat empieza manifestando que todas las cooperativas padecen hoy una obsesión que se hace del todo imprescindible que sepamos desprendernos de ella si no queremos correr el peligro de que se derrumben nuestros ensueños de emancipación económica. Hoy, la única preocupación que sienten los cooperatistas es la de tener un edificio más o menos grande, más o menos cómodo para la cooperativa en que militan (...). ¿Qué no seríamos capaces de hacer si todos los que sienten esa necesidad de que, en vez de levantar tantos edificios, aprovecháramos este inmenso capital en hacer lo que la Unión de Cooperativas de París? Esta, con solo, digamos, una especie de Central en cada distrito parisino, logra por su buena organización influir sobre el comercio parisién; y ¿sabéis dónde está el secreto de su inmenso desarrollo comercial?, pues es muy sencillo: consiste precisamente en que para cada sucursal, no levantan, como aquí, una casa de tercero o cuarto piso, sino que son simples tiendas o cómodos cafés que se extienden por todos los barrios, dominando toda la capital.(...) El presidente, Ángel Casas, hace un pequeño resumen del acto (...) creyendo que interpreta el general sentir de la comisión organizadora de este acto, sólo desea que este mítin sirva para estrechar aún más si cabe, los lazos de unión espiritual de las cooperativas de la barriada, y que esta unión nos traiga una más íntima compenetración, para que en un día no lejano, en la VI Fiesta de la Cooperación, pueda nacer la Unión de las Cooperativas de la Barriada de Pueblo Nuevo, marcando así el verdadero camino que debemos seguir, si queremos engrandecer y embellecer la grandiosa idea cooperatista.[73]

Una història d'amor: El Fiel i L'Atrevida del Fortpienc

> Considera un acierto de la Junta de El Fiel el haber invitado al acto a la Cooperativa La Atrevida Martinense, enclavada en la misma barriada. Manifiesta que la cooperativa "El Fiel" lleva veintiún años de existencia, y aunque ignora el tiempo que lleva de constitución "La Atrevida Martinense", dice que ambas cooperativas no han hecho nada práctico. Si se quiere efectuarlo, añade, es indispenable la unión de las dos cooperativas.[75]

Aquelles foren les primeres paraules d'Aquilí Martí, president de la cooperativa El Fiel, durant un acte de propaganda el novembre de 1925 a la seu del carrer Ausiàs March, 140. L'objectiu de la vetllada era possibilitar un primer contacte de reconeixement amb L'Atrevida, l'entitat veïna, situada al mateix carrer al número 146.

A partir d'aleshores s'inicià un procés que culminà, més tard, amb la fusió d'ambdues. L'aproximació es consolidà el 25 de setembre de 1926, quan es celebrà el primer acte pro-fusió, on hi participà Regina Lamo i també els membres de les respectives juntes. El novembre del mateix any semblava que la fusió començava a encarrilar-se, però les circumstàncies es començaren a complicar. Durant l'any 1927 un seguit de socis de El Fiel, que no veien amb bons ulls l'operació, es donaren de baixa de l'entitat. Els dubtes sobre la viabilitat de la iniciativa feren que s'apostés finalment per entrar dins la recent fusió de la Unió Cooperatista de Barcelona, però, inesperadament, la recent formada cooperativa de les Corts rebutjà l'oferiment.

Finalment, després de llargues discussions, el 14 de febrer de 1928, les dues cooperatives optaren per fusionar-se: "Por fin, el martes dia 14 de los corrientes, celebraron Asamblea General extraordinaria ambas entidades, asistiendo a las mismas los compañeros citados, acordándose por mayoría de votos la fusión de ambas entidades que llevarán por nombre el de "Unión de Cooperadores del Fuertepío".[76]

La campanya pro-fusió: la cooperativa única

A cavall entre 1920 i 1930 un anhel travessà amb força el moviment, la concentració cooperativa. El capitalisme es trobava en un procés de reestructuració que culminà amb la crisi mundial de 1929. El moviment d'inversió de capital virà cap a la concentració industrial i la producció en cadena del model taylorista de producció, i com a resposta, ja ho hem vist, el sindicalisme s'hagué de reorganitzar. La concentració cooperativa fou una traducció d'aquella necessitat de transformació d'un moviment que encara arrossegava certes característiques noucentistes. Les circumstàncies havien canviat, i no tant sols en l'aspecte econòmic. La metròpoli dels nous barris no era la mateixa que la dels antics pobles de finals del dinou, motiu pel que s'imposava una reestructuració de les entitats. Les cooperatives havien d'adaptar-se, canviar de tàctica, si no volien condemnar-se a l'extinció o a l'atomització. Així ho proclamà el soci de La Flor de Maig Baltasar Hernández, en un dels nombrosos articles fusionistes que aparegueren a la premsa:

> Debemos renovar nuestro sistema o morirnos de viejos antes de llegar a adultos (...). La organización cooperatista con estas lecciones que la experiencia le enseña y olvidando intereses de capillita debe aprovecharlas (...). Imposible nos ha de ser olvidar que convertidas en una, encontraríamos el remedio de las que llevan una vida raquítica.[74]

Prenent com a model els referents internacional de la Unió de Cooperatives de París, la Concentració Cooperativa d'Hamburg, la Unió Cooperativa de Lorena o el model soviètic de les Societats de Consum de Leningrad, els cooperadors catalans s'esmerçaren a fer proselitisme per intentar la fusió de les cooperatives de cada barriada en una de sola, per després arribar a assolir la cooperativa única. El gener de 1927, després de llargues negociacions, dues importants societats El Rellotge i La Dignitat, es fusionaren per crear la Unió Cooperatista Barcelone-

sa, una experiència que fou viscuda com un exemple a seguir per la resta.

L'ambient pro-fusió s'estengué a partir d'una forta campanya de propaganda, en què els millors oradors del moment com Joan Coloma, Duran i Guàrdia, Evarist Salat, Felip Barjau, Joan Rovira o Ventosa i Roig realitzaren mítings per tota la geografia. La campanya tingué dues etapes: la primera es desenvolupà entre 1927 i 1930; la segona, del 30 en endavant. Durant la primera, la federació, per iniciativa de Coloma, confeccionà una enquesta que remeté a totes les cooperatives preguntant sobre la idoneïtat de la unificació de totes les cooperatives barcelonines: "¿Por qué, cómo y cuándo debe realizarse la fusión de las cooperativas de Barcelona?".[77] El debat estava servit, articles en un sentit o altre a la premsa esgrimiren posicionaments enfrontats. Mentre els adversaris de les fusions demanaren respecte per l'autonomia de les entitats i sobretot, precaució: "antes de correr, mirad si podeis andar". Els fusionistes arremeteren contra aquella visió conservadora i l'esperit de "capelleta". La discussió, més que en el "Què" –la fusió des del pla teòric era generalment acceptada– es produí al voltant del "Com" generar un procés d'aquelles característiques. Un cop més, tornava a ressonar i emergir la vella contradicció elemental del cooperativisme català.

La Comissió de Cooperatives del Poblenou

L'acte celebrat a L'Artesana el juliol de 1927 en motiu de la V Dia de la Cooperació significà el primer pas per intentar caminar cap a la fusió de les cooperatives del barri. A partir de llavors, s'establí una comissió permanent formada per un delegat de cada entitat, que s'anomenà Comissió de Cooperatives del Poblenou o Comissió d'Entitats de la barriada del Poblenou. El seu primer projecte fou dissenyar un pla de coordinació educativa per la implantació d'escoles a la barriada. El segon, prendre mesures progressives per assolir la fusió de totes les cooperatives del barri.

La celebració d'actes coadjuvà a la creació d'un ambient propici per la fusió, mentre les cooperatives responien a l'enquesta de la federació El primer acte pro-fusió a nivell barceloní es celebrà a L'Econòmica el dissabte 1 d'octubre de 1927, organitzat pel grup de cultura i la mencionada comissió. Hi parlamentaren J. Casals de L'Empar de l'Obrer, Coloma per *Acción Cooperatista,* Coll Creixell i Benet com a president de L'Econòmica.[78] El mes de desembre, La Flor de Maig es pronuncià en assemblea general a favor de la possibilitat de la fusió i posà els seus mecanismes a disposició per portar-la a terme.[79] També, simultàniament, els de El Jardí acordaren apostar per la fusió generalitzada.[80] Precisament, poc temps després, aquelles dues cooperatives acabarien fusionant-se entre si.

L'estiu de 1928 l'ambient pro-fusió creixia. Les cooperatives de la barriada, La Flor de Maig, L'Econòmica, L'Artesana, més els membres de la Vil·la de Salut L'Aliança organitzaren un míting a la sala de Pau i Justícia, la que tenia més capacitat d'aforament, per engegar els engranatges que portessin a la concentració cooperativa. Malgrat l'esforç, sembla que l'esdeveniment fou un "semi-èxit", doncs ells mateixos valoraren que els que acudiren, tant sols havien omplert la meitat de "l'espaiós" teatre:

> Debiera haber sido mayor, pero es tan escasa la relación que hasta el presente se ha cultivado entre tales entidades, como no sea por algunas fiestas y conferencias organizada por los Grupos de Cultura que resulta difícil arrancar a los socios de su cooperativa respectiva, para asistir a un acto de esta índole (…) Estas agrupaciones que por el momento sólo tienen fines culturales y morales han de acabar teniendo fines económicos, tal como la Federación viene preconizando, para llegar a crear la gran cooperativa de Barcelona que sea la Cooperativa matriz de Cataluña.[81]

La segona onada de la campanya pro-fusió es generà després del semi-fracàs de la primera. Tot i haver aconseguit crear un ambient favorable, la campanya tingué resultats poc significatius en experiències pràctiques. A partir del maig de 1930, en mig d'un canvi polític que ja s'albirava, després d'una reunió de totes les cooperatives, es decidí, un cop més, tornar a generar una forta campanya de propaganda "oral i escrita" per aconseguir més fusions d'entitats. Ventosa i Roig ho reblà amb una metàfora bèl·lica:

> Queremos asaltar el campo enemigo, defendido con las armas más modernas, pertrechados con espingardas y fusiles de chispa, y no nos damos cuenta de que derrochamos inútilmente buena parte de nuestras fuerzas. Los adversarios forman el frente único, se asocian para el ataque y la defensa, y nosotros, a su ejército compacto oponemos únicamente una guerra de guerrillas.[82]

El 29 de maig de 1930 es celebrà un acte pro-concentració a la sucursal número 4 de La Flor de Maig. Hi parlà Joan Rovira, un dels que més destacaren en aquella campanya, qui pronuncià una conferència amb el títol "¿Por qué queremos la fusión?".[83] Un mes després, el 28 de juny, es realitzà un altre "gran míting" a La Flor de Maig número 5 del carrer Pere IV, 92. Hi parlaren Àngel Casas, Baltasar Hernández, Evarist Salat de La Flor de Maig, Josep Duran i Guàrdia, Joan Coloma i Joan Sans com a president de la sucursal.[84]

De tota manera, la Comissió de Cooperatives del Poblenou no tingué una llarga vida i malgrat l'impuls inicial, ràpidament s'apagà. La insistent campanya pro-fusió no va obtenir els fruits esperats i únicament tingué resultats en el conjunt de la ciutat amb les fusions particulars de la Unió Cooperatista Barcelonesa, la Unió de Cooperadors del Fortpienc i la Unió de Cooperatives de Mataró (1928). Al Poblenou, cada entitat seguí fent la seva, tot i que d'alguna manera, La Flor de Maig ja representava una forma de concentració cooperativa i més amb la recent incorporada El Jardí. Evarist Salat al míting profusió de la sucursal 5 ho expressà de la següent manera:

> La Flor de Maig fou la primera entitat que emprengué de seguida una tasca d'unió. Es convocà una reunió general, es polsà mantes entitats però aquestes entitats respongueren amb desgana. Es que llavors tothom es creia prou fort i prou puixant per a esdevenir immortal. Solament la Cooperativa La Econòmica s'adherí amb entusiasme i s'avingué a tot allò que les cooperatives establissin. Ha passat algun temps. Ara torna a ésser La Flor de Maig que ha començat altra vegada a fer possible la campanya deixant els seus locals i ensinistrant els seus homes. Ahir fou el company Joan Rovira qui parlà de fusió des de la Sucursal 4; avui som nosaltres qui en parlem des de la Sucursal 5. Per tant, estic satisfet de palesar que La Flor de Maig no és essència; aquella Entitat neurastènica i sorruda que es clou a tota idea de progrés. Els fets demostren el contrari.[85]

Tot i els esforços desplegats pels homes més actius del moviment, la tendència a la concentració trobà múltiples obstacles tècnics, i sobretot, grans reticències de les cooperatives de barri més petites. Aquelles veus contràries a la fusió, tot i no aparèixer tant a la premsa, es feren sentir més en el dia a dia de cada cooperativa. Entre els problemes tècnics d'encaix i aquella oposició "silent", la campanya pro-fusió no va tenir èxit fins que no hi hagué un altre remei que portar-la a terme, al perillar la integritat de les entitats, durant els viaranys de la revolució i la guerra civil.

Les Escoles Cooperatistes del Poblenou

"La cooperació, per damunt dels seus dipòsits de queviures i demés articles indispensables a la vida material de l'home, sap bastir l'edifici immaterial de l'educació de l'esperit."[86] La sentència de l'economista Regina Lamo remarca la importància cabdal que tingué la cultura per al món cooperatiu. Una cultura que s'havia d'adquirir a

base d'educació, com a eina fonamental per aconseguir l'emancipació obrera. La construcció de marcs d'aprenentatge fou un dels eixos bàsics en què es treballà persistent i abnegadament des del cooperativisme. Mentre no disposaven de la infraestructura necessària per crear una bona escola, pagaven l'escolarització externa dels fills i filles dels associats. Tan sols una vegada aconseguits els mitjans necessaris, obrien espais formatius o instituïen escoles per a infants i també serveis d'alfabetització per a adults. Ja arrel del Segon Congrés de Cooperatives, el juliol de 1902, s'insistí en destinar part dels fons col·lectius a la instrucció dels obrers. Des d'aquella data, la majoria d'entitats destinà una part dels fons col·lectius per aquell propòsit. A Sant Martí es decidí obrir una escola sostinguda per tres cooperatives: La Central, La Economia obrera de Poblet i La Equitativa de les Tres Torres.[87]

Paral·lelament, el cooperativisme també es significà en la reivindicació de l'escola pública gratuïta. La campanya pro-educació popular de 1918, per exemple, s'impulsà a instància d'algunes cooperatives. De fet, l'aparició d'escoles dins les entitats fou el resultat del fracàs de l'inexistent model públic d'ensenyament, i una reacció davant l'hegemonia de les escoles religioses i acadèmies privades.

Cap a finals de la dècada de 1920 començaren a sorgir iniciatives educatives pròpies. Entre les cooperatives poblenovines cal destacar, un cop més, la tasca empresa per La Flor de Maig, que començà a donar classes a la seu central el setembre de 1927. La iniciativa partí del Grup de Cultura, però sobretot de Francesc Campos, comptable de l'entitat i mestre d'educació primària. També a L'Econòmica s'inicià una campanya pro-escola pròpia i el febrer de 1927 començaren a donar classes per a nens i nenes. Els serveis educatius no es dedicaren tant sols a la canalla, sinó també als obrers, amb classes nocturnes gratuïtes per a treballadors.

Si amb el tema de la fusió el comitè de coordinació de les cooperatives poblenovines no havia tingut gaire sort, amb el tema de les escoles els èxits assolits foren considerables, amb la creació d'una coordinadora intercooperativa d'intercanvi d'equipaments educatius, les Escoles Cooperatistes de Poblenou. En una reunió del febrer de 1928 el comitè prengué la decisió de col·lectivitzar els mitjans educatius de què ja disposaven, les classes nocturnes de L'Econòmica i La Flor de Maig, mentre no se'n fessin de noves. Per donar a conèixer la iniciativa, es convocà un acte el 14 de febrer de 1928, que tingué lloc a L'Artesana. Hi parlà el publicista d'Amador Revilla amb la dissertació: "Consideraciones sobre Cultura Popular". També foren habituals l'organització de concerts per recaptar fons per a les escoles, amb l'actuació de les corals de les cooperatives.

Escoles Cooperatistes del Poblenou

El 2 de febrer de 1928 a L'Artesana hi tingué lloc una reunió entre tots els grups de cultura per tal de constituir les Escoles Cooperatives del Poblenou:

> En la reunión de delegados y de representantes de los Grupos o Comisiones de Cultura de las Cooperativas de esta barriada que para tratar de la Fundación de las "ESCUELAS COOPERATISTAS DE PUEBLO-NUEVO" tuvo efecto en La Artesana, (...) se acordó que interín se espera el informe que, para la mejor realización del proyecto ha de formular el Comité Regional de Cultura, los socios e hijos de socios de las cooperativas que aun no tengan escuela, podrán asistir a las clases nocturnas instaladas en La Económica y La Flor de Mayo, que en principio podemos considerar ya como las comunes "Escuelas de las Cooperativas de Pueblo-Nuevo". Este importante acuerdo, pudo tomarse gracias al noble y desinteresado ofrecimiento de los profesores que dan las citadas clases. Pueden, pues, todos los que deseen asistir a dichas clases nocturnas, dirigirse a la Comisión de Cultura de cada Cooperativa, la cual le informará de todo lo concerniente a este interesante asunto".[88]

El cooperativisme en els temps republicans (1931-1936)

La proclamació de la Segona República significà l'obertura d'una etapa de creixement per la cooperació catalana. El nou marc institucional proclamà l'amnistia i emparà l'associació obrera, que pogué sortir de la clandestinitat. El canvi de règim implicà una obertura general que afavorí la participació social, tot i que es produí en un context de crònica inestabilitat política i enmig d'una profunda crisi econòmica, que colpejà amb força a les famílies treballadores.

Des d'un bon inici, alguns dirigents cooperativistes, de clara ascendència socialista i militants de la Unió Socialista de Catalunya, es posaren al servei de la naixent república. Malgrat els eterns debats sobre la neutralitat política, davant l'oportunitat de creixement que brindava el suport governamental, l'avantguarda cooperativa decidí participar en el joc institucional, oferint-se a col·laborar en "l'obra social i econòmica que havia d'emprendre el país".[89] Per primera vegada a la història s'instaurà un marc legal favorable, que desembocà en la promulgació del decret del 4 de juliol i la llei estatal de cooperatives de 1931. La llei institucionalitzà els principis rochdalians i delimità la personalitat jurídica de les entitats; tot i que no sadollà les expectatives de molts cooperativistes, a causa dels retards i problemes administratius entorn les exempcions fiscals.

A pesar de la voluntat política de protegir jurídicament el cooperativisme, la jove república fou incapaç de concretar aquella aspiració en plasmacions pràctiques. La lentitud dels engranatges institucionals, la burocràcia i la ferma oposició dels gremis de comerciants impediren –gairebé sempre– anar més enllà del gest simbòlic normatiu. L'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, que adjudicà la legislació en matèria cooperativista a la generalitat, arribà el setembre de 1932. Però no fou fins dos anys més tard, el gener de 1934, que s'aprovà la Llei de Bases de la Cooperació, i amb ella, les competències reals sobre política cooperativa i la creació del Consell Superior de la Cooperació, el març de 1934. Redactada per Ventosa i Roig, la llei establí el principi de porta oberta, el vot democràtic, la creació de fons de reserva i l'obligatorietat de crear fons socials. La concessió d'exempcions tributàries a les cooperatives que no servissin al públic general i la fixació de topalls per dalt i per baix en el nombre d'associats, per tal d'evitar el tant combatut "raquitisme".

La diversficació de l'economia cooperativa
permetia somiar en una ciutat plenament cooperativitzada.
Autor: L. Ardiaca A. · Font: *Acción Cooperatista*, 4 de juliol de 1930, núm. 374, FRG.

Ara bé, el redactat de la llei, la preeminència del consell i la dialèctica entre la condició obrera o popular de les entitats comportà nombroses polèmiques. Tant la imposició del nombre d'associats, el principi de porta oberta, com la intervenció governamental, foren interpretats com una ingerència i una limitació de l'autonomia cooperativa. Els debats que ja existien en el si del cooperativisme es vertebraren al voltant del text legislatiu. Una reunió per tractar específicament aquell tema el 22 de novembre de 1931, fou presidida per Joan Rovira de La Flor de Maig i Josep Civit de Pau i Justícia, ferms defensors de la llei –pel seu esperit fusionista i modernitzador.

L'organització federativa es reestructurà novament el 24 i 25 de juny de 1933 durant l'anomenat I Congrés de Cooperatives de Catalunya, on s'imposà el retorn al model comarcal a Lleida, Girona i Tarragona, mentre a Barcelona es creà la Federació Local, molt activa durant aquells anys amb la presidència de Francesc Campos. Novament, la federació creà una Oficina Central de Compres per activar les compres en comú, i durant l'exercici de 1935 reportaren un moviment econòmic de 486.524,05 pessetes a nivell barceloní. Tot i així, les operacions seguiren arrossegant les dificultats de períodes anteriors, com l'endeutament d'algunes entitats, que no pagaven puntualment les factures. En aquell marc favorable, el cooperativisme de consum català experimentà una fase de creixement important, passant de 166 cooperatives amb 27.718 socis l'any 1931, a 189 entitats amb 38.542 associats l'any 1934; 230 entitats i 38.542 socis l'any 1935 i 241 societats amb 84.300 socis l'any 1936.[90]

Però el creixement ja no fou tant sols quantitatiu, sinó sobretot qualitatiu. Un dels elements de més transcendència del període fou el reconeixement del paper actiu de les dones com a membres de les entitats. Si ja feia anys que cooperativistes com Regina Lamo o Micaela Chalmeta venien vindicant la importància de fomentar la participació de les dones dins la cooperativa, l'acceptació com a sòcies de ple dret no arribà fins a 1929, quan La Flor de Maig canvià els estatuts per fer-ho possible. L'acceptació de les dones pal·lià una mancança estructural incomprensiblement desatesa fins al moment. El següent pas fou la creació de grups femenins, emulant el model de les guildes angleses. Al Poblenou, tan sols L'Artesana tingué una Secció Femenina, que es creà el desembre de 1934 amb Blanca Filella al capdavant. Aquells grups es coordinaren en l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista (1932), dinamitzada per cooperadores com Àngela Graupera, Maria Palomera, Rosa Forment, Dolors Abelló o Empar Coloma. Durant els anys republicans, desencadenà una intensa labor de propaganda per aconseguir equilibrar el reconeixement de les dones dins del cooperativisme.

Una altra dimensió del salt qualitatiu fou la diversificació del cooperativisme més enllà del consum, amb la consolidació d'entitats de producció de segon grau i l'aparició de cooperatives de serveis. En el primer camp, la posada en funcionament d'una fàbrica d'aigües carbòniques, una altra de sabó i una de xocolata, s'afegiren a la fàbrica de pastes per sopa, conformant un entramat de fàbriques cooperatives de segon grau, ideades per servir productes directament a les entitats de consum. En el segon, nasqueren un seguit d'entitats de vital importància per consolidar l'economia social com la Caixa de Crèdit Agrícola i Cooperatiu, que oferia serveis financers específics; una consultoria jurídica com l'Oficina Jurídica Assessora, o cooperatives d'assegurances com la Mútua d'Associacions per a Pensions d'Accidents (M.A.P.A), la Previsió Social o l'Associación Cooperativa Popular de Seguros Mutuos. Al mateix temps, també nasqueren entitats de serveis i logística: cooperatives de fluid elèctric a molts municipis, transports (La Llevantina) i d'organització de l'oci (Cooperativa Ciutat de Repòs i de Vacances). També, de

forma paral·lela, diferents sectors professionals com el conductors d'autobusos, els del taxi o els del gas i l'electricitat optaren per la forma cooperativa d'organització. Al Poblenou, el 1931 els treballadors d'Autobusos crearen una cooperativa de consum al carrer Lutxana, 106, la Cooperativa d'Empleats i Conductors d'Autobusos.

Relació de les cooperatives poblenovines que integren la Federació local de Cooperatives de Barcelona i detall del consum efectuat durant 1935 a l'Agrupació de Compres de la federació local

	Socis	*Vendes anuals*
L'Artesana *Carrer Marià Aguiló 66*	479 associats	5318.40
La Flor de Maig *Wad-Ras 195*	1.310 associats	8.026,85
Obrers i Empleats d'autobusos *Luchana 106*	125 associats	5317,40
Pau i Justícia *Pere IV, 228*	600 associats	8.690,90
L'antiga Independent *(no federada)*	-	-

Un tret diferencial dels temps republicans fou l'emergència de les cooperatives de treball autònomes, pràcticament testimonials fins al moment. Si en tota la història només havien reeixit l'experiència de la rajolera La Redemptora, alguna petita fàbrica de vidre i de cadires, en aquell moment proliferaren cooperatives de treballadors en els rams més heterogenis (constructores, vidrieres, arts gràfiques i edició, ràdio, camiseria i confeccions...). L'extensió d'aquell tipus de projectes propicià la creació el 29 de desembre de 1935 de la Federació de Cooperatives de Producció i Treball de Catalunya amb 60 entitats i un total de 2.812 associats. Tan sols un any després, el juny de 1936, arribaren al centenar i l'òrgan federatiu assolí els 4.001 associats.[91]

El dissabte 4 de juliol de 1936, poc abans del cop d'estat, es celebrà el XIV Dia de la Cooperació. Al Poblenou es convocà un gran acte d'afirmació cooperatista a Pau i Justícia on hi acudiren representants de totes les entitats de la barriada. Hi parlamentaren Josep Aubert de L'Antiga Independent, Isidre Juvé de L'Artesana, Josep Civit de Pau i Justícia, Josep Nieto per La Flor de Maig, Dolors Abelló pel grup femení i Felip Barjau de la Secció de Propaganda, entre d'altres. Al dia següent, Pau i Justícia organitza una excursió a Mollet, al Bosc de Can Pantiquet, amb una jornada plena d'activitats infantils, cant coral, sardanes i balls diversos. Hi anaren totes les seccions de la cooperativa i també membres de La Constància Martinenca, de L'Artesana i de La Flor de Maig.[92]

El cooperativisme havia experimentat una tendència de creixement pròpia d'un moviment madur, fins que el cop d'estat del 18 de juliol de 1936 ho capgirà tot.

Les cooperatives i la revolució: la Unió de Cooperadors de Barcelona (1936-1939)

> La lucha sangrienta entablada en la calle y para la cual todo el pueblo trabajador y republicano estaba en pie, ha sido la causa de que nuestro portavoz no haya aparecido a su debido tiempo con su regularidad característica. No lo lamentamos. Si alguna vez la huelga general ha sido necesaria y eficaz, la pasada lo ha sido, de un modo especial, en grado superlativo. (...) Ciertamente que nuestro movimiento no es una organización política ni sindical, y por tanto, no dispone del control de sus afiliados para tomar una parte activa y directa en la movilización de las milicias ciudadanas. Pero (...) desde el primer momento, nuestras cooperativas se convirtieron en centros de aprovisionamiento de las milicias, dentro y fuera de la capital. (...) Nuestros hornos han trabajado sin descanso para que tanto a los unos como a los otros no faltase el pan. Las existencias de leche condensada, jamones, azúcar, café, etc., y en general todos los artícu-

> los de primera necesidad, casi llegaron a agotarse en los primeros días de la lucha, sin mirar las dificultades que luego pudiera haber para reponerlas. (...) Nuestras entidades que tantos asociados tenían y tienen aún arma al brazo en la calle, han sabido cumplir con su deber, como baluartes antifascistas, como avanzadas de la paz y como instituciones proletarias, creadas para el pueblo y sostenidas por el pueblo. (...) Arriba los corazones. De las cenizas de todo lo viejo y carcomido que el pueblo supo aniquilar, surgirá una sociedad más justa en la cual la hermandad de los hombres será algo más que una huera teoría del misticismo mercantilizado".[93]

Les paraules transcrites literalment de l'editorial de la premsa cooperativa detallen a la perfecció l'ambient i el paper que jugaren les cooperatives durant els primers instants del procés revolucionari. Mentre bona part dels seus associats participaren com a milicians en la resistència armada contra el cop d'estat feixista, els edificis cooperatius es convertiren en improvisats centres d'aprovisionament per atendre les necessitats alimentàries dels combatents. Un cop més, les cooperatives actuaren com a rereguarda necessària en la lluita proletària:

> En els moments de més perill i més neguit, les nostres botigues es buidaren per abastir als espontanis lluitadors dels carrers i les colles de companys que recorrien les ciutats cercant els agressors en els seus reductes més amagats; des dels primers instants, molts companys cooperadors s'allistaren per anar a la reconquesta per a la república de les terres aragoneses, i a mida que el temps passava i la tragèdia es perllongava, vagons i camions plens de robes i queviures han sortit cap al el front, portant als lluitadors l'apoi material dels nostres companys...[94]

La derrota dels militars colpistes instaurà una situació d'excepcionalitat revolucionària. Una suspensió de la legalitat republicana vigent que provocà una transmutació total de la vida social del país. A Barcelona, el contrapoder proletari prengué les regnes de la ciutat, i al cap de pocs dies, l'economia tornà a funcionar, col·lectivitzada sota comandament obrer. Durant uns mesos, el govern, sense desaparèixer del tot, fou pràcticament deshabilitat per les forces obreres, amb la constitució de nous organismes reguladors autogestionats de la vida pública. La propietat fou abolida *de facto*, desplaçada per l'usdefruit comunitari i la col·lectivització generalitzada. La instauració d'un nou ordre econòmic, passats els moments d'efervescència inicial, es refermà amb la creació del Comitè Central de Proveïments, organisme que s'encarregà de l'organització de la distribució de béns i queviures. La Federació de Cooperatives fou designada com un subcomitè d'aquell òrgan revolucionari per coordinar i distribuir els recursos disponibles, però la gestió de l'escassetat general a causa de l'esforç bèl·lic generà situacions contradictòries, com algun episodi d'assalt i confiscació de productes dels ben assortits magatzems cooperatius a Sants i L'Hospitalet.

Año XVI — Barcelona, 31 de julio de 1936 — Núms. 690-691

Acción Cooperatista

Organo de la Federación de Cooperativas de Cataluña

La lucha por la libertad

El pueblo que habló en las urnas ha tenido que confirmar por las armas su victoria

Capçalera del julliol de 1936. La revolució estava en marxa.
Font: *Acción Cooperatista*, 31 de juliol de 1936, núm. 190-191. FRG.

En aquella situació clarament revolucionària, les cooperatives, com a branca més legalista del moviment obrer, es trobaren en una situació institucionalment incòmoda. Arrossegades pel marasme insurreccional, quedaren atrapades en la contradicció de ser institucions proletàries i al mateix temps restar dins el sistema econòmic vigent i la legalitat instituïda fins llavors. Malgrat fossin obreres i col·lectives en essència, enmig dels debats de matís entre l'abolició de la propietat i la titularitat col·lectiva, algunes veus fins i tot en demanaren la col·lectivització. L'impuls revolucionari i la nova situació econòmica exigiren la transformació de les cooperatives, articulades fins llavors com a institucions de transició dins la normalitat capitalista, si no volien ser eliminades pel ritme vertiginós de la revolució o superades per noves formes d'associació més adequades a les circumstàncies.

Joan Rovira, soci de La Flor de Maig, ferm col·lectivista i amb una llarga trajectòria com a sindicalista, plantejà que era el moment d'enfortir les entitats, apostar per la concentració i complementar les col·lectivitzacions dels serveis i d'indústria amb la completa cooperativització del comerç. Per ell i per molts d'altres, o bé la revolució sabia socialitzar el comerç o el comerç acabaria amb la revolució:

> Tiene un ritmo la vida que a veces pasan lustros que ni es necesario ni es posible destruir; mas llega un momento que si uno no se transforma lo anulan y desaparece. Ahora, en el momento en el que nos encontramos, es cuando el ritmo se altera si no se adapta a la realidad. La realidad de ahora, en el terreno de la distribución y en las necesidades del consumo, agudiza el problema que las cooperativas teníamos planteado desde unos años a esta parte, en lo que respecta a la concentración. (...) Si miramos estos hechos de cara a la realidad, comprenderemos lo poco eficaces que podemos ser a la colectividad revolucionaria con nuestras divisiones en entidades de menor cuantía y nuestras medianas cooperativas que no pueden resistir económicamente.[95]

Davant la incertesa general i el temor dels cooperativistes més conservadors, el 29 de juliol, el departament d'economia de la generalitat establí un decret que intervingué les cooperatives, sota l'ègida de la federació, com a institucions d'interès col·lectiu. El decret partia de la finalitat de protegir les cooperatives de producció i consum, els sindicats agrícoles i les mutualitats, i adduïa que la seva finalitat era satisfer les necessitats públiques i que, per tant, no podien ser incautades. Es designaren interventors, que foren escollits des de cada cooperativa, per emprendre les mesures adients davant el context alhora bèl·lic i revolucionari. Els interventors escollits per les cooperatives del Poblenou foren Evarist Salat de La Flor de Maig, Miquel Corella de l'Antiga Independent, Domènec Peirí de L'Artesana, Ramon Balagué de la Cooperativa d'Obrers i Empleats d'Autobusos i Joan Banchs de Pau i Justícia. Després d'algunes reunions, amb representació de totes les cooperatives de la ciutat, finalment es prengué una decisió: nombrar un comitè –amb Salat al capdavant– que endegués un procés cap a la fusió de totes les cooperatives de la ciutat en una de sola. El 9 d'agost de 1936, 48 cooperatives de Barcelona, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià del Besos, acordaren la fusió, que es concretà el 6 de setembre. D'aquesta manera, nasqué la Unió de Cooperadors de Barcelona (UCB), amb l'objectiu de no només salvar la vida de les entitats, sinó també mirar d'encarrilar el procés revolucionari.[96]

Així doncs, foren les circumstàncies històriques les que van forçar allò que el moviment havia perseguit tant de temps. Després de gairebé 70 anys d'existència, el cooperativisme necessità l'empenta de la revolució per assolir la concentració. D'aquella fusió en sorgí una nova entitat: 45 cooperatives es convertiren en 63 sucursals que agrupà a més de 9.000 famílies. La UCB tenia un actiu de tretze milions de pessetes, un gir anual de disset milions, i ocupà a 450 empleats. En aquell moment, la decisió fou pràcticament unànime i les cooperatives del

Poblenou s'hi sumaren amb entusiasme. Al barri hi havia tres de les entitats amb més pes de la ciutat, La Flor de Maig amb 1.300 associats, Pau i Justícia amb 700 i L'Artesana amb 500, i en consonància dins el primer consell directiu hi figuraren Evarist Salat com a vicepresident, Josep Civit com a tresorer i Domènec Peirí com a vocal.

Les cooperatives del Poblenou constituïren el Sector C dins la UCB, dins un entramat organitzatiu federal complex. Cada sector disposava de la seva pròpia assemblea, reunions de primer grau que després es coordinaven en les corresponents reunions de segon grau. En aquelles assemblees, els debats sobre els estatuts de la nova entitat foren candents i el clima revolucionari féu que es proposés d'eliminar completament qualsevol mena de retorn individual de l'excés de percepció. La qüestió estibava en el fet de destinar íntegrament aquell sobrant a obres socials, per evitar la qualificació d'egoistes o de *cooperatives de la teca*, que sovint s'emprava per desacreditar el moviment des de les files obreristes més radicals. Alguns, però, defensaren que calia mantenir alguna mena de benefici material individual per no perdre associats. D'altres arguïren que eren partidaris de l'eliminació del retorn, sempre i quan es compensés a cada soci amb obres socials o auxilis familiars. Finalment en una assemblea de segon grau celebrada a la seu de Pau i Justícia, s'optà per destinar la totalitat de l'excedent de percepció a obres socials.[97]

La configuració de la UCB arrossegà també a la fusió de les cooperatives de segon grau. La decisió es prengué per unanimitat durant una reunió el 7 de novembre de 1936. D'aquella manera, la Fusió de Cooperatives per al Subministre de Carbó, la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per Sopa i les fàbriques de sabó, xocolata i aigües carbòniques passaren a aixoplugar-se sota una nova entitat amb el nom de Productes Coop.[98]

Les cooperatives poblenovines dins la Unió de Cooperadors de Barcelona

L'Artesana	sucursal número 8
L'Antiga Independent	sucursal número 7
Empleats i Conductors d'Autobusos	sucursal número 42
La Flor de Maig. Central	sucursal número 10
La Flor de Maig. Sucursal número 1	sucursal número 31
La Flor de Maig. Sucursal número 4	sucursal número 26
La Flor de Maig. Sucursal número 5	sucursal número 20
Pau i Justícia	sucursal número 14

Pel que fa a les cooperatives de treball i de producció, des que esclatà la guerra fins a desembre de 1936, augmentaren fins a un total de 195 entitats amb 8.940 associats pertanyents a la recent creada federació. Entre aquelles cooperatives hi hagué tallers de més de 100 obrers i fàbriques on el nombre dels mateixos sobrepassà la xifra de 400 i 700 treballadors. En aquell cas, però, el debat sobre les formes de col·lectivització i les contradiccions inherents a la complexitat del procés, travessaren especialment l'existència d'aquelles empreses. A la memòria de la Federació de Cooperatives de Producció i Treball de Catalunya s'assenyalava el següent:

> Aquesta creixença no és del tot satisfactòria, doncs el decret de col·lectivitzacions de la generalitat hauria d'haver determinat de forma clara i concreta la personalitat de les cooperatives existents i el dret dels obrers a definir-se amb llibertat, entre els dos sistemes, pel que més s'ajustés a llur esperit o ideologia. Per una part la manca de sentit d'orientació social del susdit decret, i per l'altra, la incomprensió més que la mala fe de certes sindicals obreres en voler col·lectivitzar la indústria catalana sense, però, fer-ne un estudi acurat de com aquestes devien desenrotllar-se, sense tenir en compte que la veritable col·lectivització estava ja representada per les Cooperatives de Producció i Treball, amb uns anys d'experiència i amb una organització i sentit de responsabilitat reconeguts, han privat que s'organitzin moltes de les fàbriques, tallers i empreses en cooperatives de producció i treball, intentant, i per dissort acon-

> seguint, la destrucció d'algunes cooperatives, tals com la dels rajolers, l'historial de les quals era exemplar, aprofitant-se en altres casos de les circumstàncies anormals que travessem per tal d'incautar-se d'algunes altres.[99]

Les cooperatives de treball, malgrat les dificultats, creixeren força durant aquell període i optaren per coordinar-se entre elles sota la direcció de l'anarcosindicalista i cooperativista Sebastià Flor. S'organitzaren en diferents grups industrials: el ram de la construcció, els metallúrgics, arts gràfiques, premsa i similars, transport i tèxtil, per tal de racionalitzar la producció i crear sistemes d'intercooperació més efectius a gran escala:

> És altament encoratjador veure l'esperit de companyonia que anima aquests grups, i com entre ells comença ja a reflectir-se l'ajut mutu, adquirint per mitjà dels mateixos les matèries que els són necessàries sense produir competències de cap mena, que sempre recauen en perjudici dels obrers i que han estat la causa del fracàs del sistema burgès.[100]

Cooperatives de producció i treball al Poblenou

Cristalleria Cooperativa Barcelonesa	Carrer Pere IV, 319	50 associats
Acumuladors Slem-Triox	Carrer Llull, 242	19 associats
La Tèxtil Martinenca	Carrer Pere IV, 319	8 associats
Auto-Transport Nord	Carrer Dos de Maig, 36	17 associats
La Tèxtil	Carrer Juncà, 33	18 associats

Durant el transcurs de la guerra, les cooperatives de consum foren actors principals d'un dels conflictes essencials a la rereguarda republicana, la qüestió dels proveïments. El control de la distribució dels recursos fou un dels camps de batalla privilegiat de les disputes per l'hegemonia política. A partir del maig de 1937 el govern de la Generalitat recuperà la iniciativa gràcies a l'aliança entre republicans i comunistes, mentre les cooperatives saberen

Cooperatives domiciliades a Barcelona

NOM	DOMICILI	SOCIS
«L'Edificadora».	C. La Plana, 12.	20
«Auxiliars de la Construcció».	Passatge Roman, 112.	19
«L'Avenç Obrer».	C. Valldoncella, 12	60
«Unió Rajolera».	» Tarragona	43
«Agrupació Vidriera».	» Gaiarre, 59	63
«Cristalleria Coop. Barcelonesa».	» Pere IV, 319.	50
«Vida Nova».	» Viladomat, 43	104
«Integral Obrera».	» Bailen, 10	15
«Impermeables i Derivats».	Pla. Letamendi, 36	120
«Obrera de Lampistes».	C. Ans. López de Ayala, 10	23
«Numbar».	» Manso, 39	10
«Installacions Tèrmiques»	» París, 202	11
«Fundició Coop. de St. Martí».	» Ali-Bey, 312	13
«Reproduccions Gràfiques».	» Mallorca, 214	20
«E. C. O. P.».	» Roselló, 84	22
«Obrera Motllurera»	» Aiguafreda, 3.	20
«Obrers Cadiraires»	» Riego, 45-47	25
«L'Activitat».	Passeig República, 94	7
«Tallers Burunat».	C. Iolanda, 40	32
«L'Art de la Fusta».	» Cruz de Canteros, 20	34
«Les Lleminadures»	Pla. Sagrada Família, 3	9
«La Constructora».	Cantera Matagats	11
«Fabricació Mecànica de Baguls».	C. Galileo, 128	10
«El Treball».	» Pau Iglésies, 52.	18
«Agrupació de Pianos i Anexes».	» St. Pau, 83	10
«Popular de Carroceries».	» Nàpols, 124	300
«Obrera CRUPONET».	» Castellà, 10	18
«Acumuladors «SLEM-TRIOX»	» Llull, 242	19
«La Catalana» (Foneria).	» Castellà, 16	18
«La Constructora Econòmica».	» Ample, 31.	23
«Manufactures del Vidre».	» Percerises, 1	59
«El Martell».	» Carrera, 30-32	9
«Indústries del Vestir».	Pla. Letamendi, 27	12
«Impremta Romana».	C. Hospital, 97	9
«La Caritat».	» Consell de Cent, 263.	90
«Industrial Jutera FOKOIL».	» Girona, 38.	97
«La Unió» (Foneria).	» Constitució, 180.	10
«Institut d'Experts Comptables».	» Mendizàbal, 18	10
«Coop. Bossera».	» Rosselló, 84	12
«Obrera de Confecció i Detall».	Ronda de St. Pau, 73	42
«GAUDI».	C. Aribau, 37.	20
«Calzado Iris».	» Tallers, 45	18
«Escoles Guimerà».	» Boqueria, 28	8
«Liceu Verdaguer».	Aving. Repúb. Argentina, 77	8
«Collegi Acadèmia Avellaneda».	Aving. Mistral, 60	8
«Institut Cultural Femení».	Passeig de Gràcia, 53	8
«Reparació i Conserva. Automòbil».	Plaça Tetuan, 20	15
«Cafés LA GARÇA».	C. Còrcega, 213.	48
«Barcelona-Inform».	» Fontanella, 17	10
«Establiments de Crèdit».	» Corts Catalanes, 598	43
«Agrupació de Recaders».	» Ludovico Pío, 5.	8
«Avant»	» Corts Catalanes, 719	60
«Arts Gràfiques»	» Sta. Teresa, 1	10
«La Tèxtil Martinenca».	» Pere IV, 319	8
	Suma i segueix.	1.969

NOM	DOMICILI	SOCIS
	Suma anterior.	1.969
«Industrial Alfombrera».	C. Ter, 16	43
«G. I. R. C. E.».	» Grassot, 10	135
«Auto-Transport Nord».	» Dos de Maig, 36.	17
«Popular Indústria Téxtil».	» Bruc, 22	430
«Publicaciones Gráficas».	» Montaner, 49	131
«Gracienca Arts Gràfiques».	» St. Domingo, 9	12
«La Tèxtil Vallesana».	Pla. Tetuan, 8	58
«La Catalònia».	Carretera Verneda, 24	11
«La Catalana» (Transports).	C. Verdi, 107	12
«La Catalano-Aragonesa».	» Mallorca, 136.	14
«La Tèxtil».	» Juncà, 33	18
«Las Noticias».	Rambla dels Estudis, 6	92
«Unió Gràfica».	C. Nou de la Rambla, 45	73
«La Gestora».	Plaça Catalunya, 22.	10
«Industrial Metallúrgica».	Martínez de la Rosa, 13	18
«Gastronòmica Germanor».	C. Girona, 2	8
«Industrial Linera».	Rambla de Catalunya, 23	705
«Foment de la Construcció».	C. Diputació, 182	35
«Editorial DIARIO DEL COMERCIO».	» dels Angels, 20	20
«Propagadora de Combustible Líquid.».	» Trafalgar, 21.	11
«C. O. P. G. I. S.».	» Aragó, 261	15
«Atlàntida»	» Casp, 26	28
«Obrera de la Indústria Tèxtil».	» Girona, 87	300
«Casa Izàbal».	» Bonsuccés, 5	14
	TOTAL.	3.979

Relació de cooperatives de producció i treball de Barcelona.
Font: Memòria corresponent a l'exercici 1936. Fons LCI.

quedar-se al marge de la pugna. El cooperativisme es col·locà al costat de bàndol guanyador i prosseguiren la labor d'obtenció de recursos especialment amb la importació de productes cooperatius de França.

El juliol de 1937 es restablí el Consell Superior de la Cooperació mitjançant un decret del departament d'economia que permeté, després d'uns mesos de confusió, el retorn a la legalitat republicana, amb l'aplicació de la Llei de Bases de la Cooperació de 1934. En aquella etapa, l'UCB ja tenia 18.500 delegats. El Sector A (Ciutat i Poble Sec) es composava de vuit sucursals amb 3.753 associats; el sector B (Barceloneta), sis sucursals amb 1.836 associats; el sector C (Poblenou), sis amb 2.519; el sector D (Clot, Camp de l'Arpa i Fort-Pienc), també sis amb 1.836; el sector E (Sant Andreu, Sagrera i Santa Eulàlia), vuit, amb 2.591; el sector F (Poblet), una, amb 370; sector G (Gràcia), vuit, amb 2.591; el sector H (Horta), tres, amb 755; el sector I (Sants), sis, amb 2.490; el sector J (Sarrià i Les Corts), tres, amb 1.522 i el sector K (Gramenet del Besòs), tres, amb 464. Primer es feien reunions a cada sucursal, després es realitzaven trobades de primer grau per sectors i finalment de segon grau, on s'hi representava tot el conjunt de la massa associada. Cada sucursal anomenava un delegat que anava a la reunió de primer grau i aquells formaven un comitè de sector, com un òrgan auxiliar i d'enllaç amb el consell directiu:

> Quan quedà formada la Unió de Cooperadors de Barcelona, les Cooperatives fusionades i les seves sucursals quedaren convertides en sucursals de la Unió, sense dependre de cap central determinada, sinó obeint a les consignes d'un consell directiu format per associats de les antigues cooperatives. En l'actualitat, aquestes sucursals no poden donar una idea ben concisa del pla que es proposa desenvolupar la Unió de la Ciutat i el seu radi en la creació de sucursals, perquè la majoria hauran de sofrir un procés de rectificació en sentit eficient i evolutiu, fins arribat a un conjunt orgànic racio-

Unió de Cooperadors de Barcelona

OFICINES CENTRALS:

Urgell, 176-180 :-: Telèfons 81951-73037

Sucursal	*Sector*	*Estatge*	*Telèfon*	*Delegat*
CENTRE				
22	A	Rosal, 35	31191	Manuel Martí Flores
29	»	Ortigosa	18082	Francesc Cercera
37	»	Baix de Sant Pere	25646	
46	»	Peu de la Creu	12468	Miquel Marín Funes
52	»	Born, 17	19794	
35	»	Montsió, 5	13161	Josep Ribas Solé
BARCELONETA				
4	B	Sant Carles, 9	15246	
18	»	Ginebra, 24	21843	
50	»	Mar, 95 al 99	24532	Antoni Aràs
54	»	A. Calderon, 18	24234	
58	»	Concòrdia, 1	22316	Jaume Valdés Gisbert
POBLE NOU				
7	C	Enna, 156	56450	Francesc Pradas
8	»	Marian Aguiló	50921	Jaume Vilaseró
10	»	Wad-Ras, 195	50664	Jacint Llunell
14	»	Pere IV, 228	50513	Joan Blanchs
20	»	Pere IV, 92	52646	Josep Serra Botey
31	»	Curtidors, 1		Pere Dinan
42	»	Luchana, 106	11150	
CLOT				
1	D	Escoles, 12 i 14		Pelai Pérez
2	»	Fontova, 12		Ramon Doval Mateu
13	»	Besalú, 44	51113	Francesc Duran
25	»	Aragó, 562		
26	»	Muntanya, 64	51752	Francesc Granja Roig
30	»	Rossend Nobas, 31		Francesc Martínez Gaso
60	»	Núria, 12 i 14		
SAGRERA - SANT ANDREU				
5	E	Solidaritat, 60	50248	Manuel Guset
15	»	Gallarza, 103	50359	
39	»	Jota, 121		Esteve Salas
40	»	Mina, 20		Eduard Gorris
51	»	Martí Molins, 10	56437	Ramon Rutllant
53	»	Negocio, 8		Dionís Pérez Lashuertas
55	»	J. Valls, 51		Josep Iranzo Gràcia
62	»	Burriana, 54		Ramon Galdon Querol
POBLET				
16	F	València, 383	55289	Josep Torné
32	»	Passatge Mayol, 5		
38	»	Ausias March, 143		Vicenç Castellote Quiles
43	»	Sicília, 197	55566	
GRACIA				
3	G	Terol, 26 i 28	81562	Francesc Pérez
12	»	Montseny, 81	71631	
23	»	Llibertat, 36	76968	
24	»	Roger de Flor, 270		Jaume Sans
33	»	P. García Hernàndez, 180		Josep Balaguer Roura
36	»	Pere Serafí, 7	71363	Joan B. Roca
45	»	Zola, 18	50184	
49	»	Joaquim, 20	81444	Santiago Pons Queralt
57	»	Joan Blanques, 62		
56	»	Francesc Giner, 23		
HORTA				
19	H	La Plana, 10 al 18	74213	Rafael Soldevila
41	»	Font Fargas	76963	Francesc Altimis
44	»	Chapí, 48	70676	Josep Caminals
SANTS				
6	I	Galileu, 40		
9	»	El Guadiana, 22	37103	Vicenç Soriano Vives
11	»	Olzinelles, 31	33467	
17	»	Yolanda, 18	30606	Joan Cabanes
27	»	Jocs Florals, 118	35563	Jaume Figuerola
28	»	El Premi , 13	30085	Ramon Ortoneda
34	»	Güell, 42		
LES CORTS - SARRIA				
21	J	Villarroel, 163	73037	Josep Puet Soberano
48	»	Gelabert, 10	31261	Pere Gonzàlez Prior
61	»	Catalunya, 7	75752	Miquel Moragas Aragai
SANTA COLOMA				
47	»	Montsió, 7		
59	»	Raval de Santa Coloma		
63	»	Santa Coloma (La Colmena)		

Relació de cooperatives de la Unió de Cooperadors de Barcelona.
Font: *AC*, 2 d'octubre de 1936, núm. 700. FRG.

> nal per barriada o sector, que respongui a bastament a les necessitats del proveïment integral de l'associat i fins dels consumidors en general.[101]

Les noves sucursals entraren en un procés de reestructuració, especialitzaven el servei (alimentació, sastreria, roba i complements, cafeteria i seu social) i racionalitzaven la distribució de recursos a cada sector. Les reunions de sector del Poblenou es celebraren al saló d'actes de la sucursal 14, l'antiga sucursal 5 de La Flor de Maig al carrer Pere IV, 228. El setembre de 1937, amb tan sols un any de vida, la Unió disposava de 72 sucursals, la granja de Cerdanyola, un magatzem i unes oficines. Comptava amb 21.000 associats –xifra que creixia progressivament–, i un gir de més de 20 milions de pessetes, tenint en compte que prèviament havia assolit gairebé els 40 milions.[102]

Bitllets de la Unió de Cooperadors de Barcelona.
Font: Arxiu personal Vicenç Fernàndez.

La UCB, aquella cooperativa única per fi feta realitat, cresqué extraordinàriament a causa de les necessitats i al ritme que imposaren les circumstàncies atípiques d'un país en guerra. El juny de 1938 arribà a tenir 93 sucursals amb 93.000 famílies associades. Si cada unitat familiar es composava d'una mitjana de cinc persones es podria extrapolar que, en aquells moments, prop de 465.000 barcelonins consumien de forma cooperativa, el màxim d'associats que aconseguiria el moviment en tota la seva història. Si tenim en compte que la ciutat tenia vora d'un milió d'habitants, això implicà que un 46,5 % de la població consumia a través de les cooperatives de consum. A nivell català, segons l'estadística de la Cooperativa Central de Abastecimientos, el cooperativisme disposava de 383.733 associats.

La fi d'un somni i l'inici de 40 anys de malson

En les primers hores de l'entrada de les tropes franquistes, una ombra d'angoixa s'apoderà dels elements més actius de la militància obrera que no havien pogut marxar. Com a reflex d'aquell temor, a les cooperatives s'hi instal·là cert sentiment d'urgència per destruir documentació o salvar-la, i en alguns casos també per partir apressadament cap a l'exili. També hi hagueren assalts i usurpació d'aliments, i algunes entitats fins i tot foren incendiades, generalment arran de rancúnies personals, o directament per interessos comercials.[103]

A l'abril de 1939 es destituí la junta de la Unió de Cooperadors de Barcelona i se'n nomenà una de nova amb persones afins al règim. La greu situació econòmica, la fallida de la majoria d'entitats i la pressió de molts associats feren que la cooperativa de cooperatives tan sols durés set mesos més. El mes de novembre es produí la definitiva dissolució mitjançant una comissió liquidado-

ra. Totes les instal·lacions quedaren confiscades i foren lliurades a la Cooperativa Central de Abastecimientos, i es creà un Comité de Enlaces Cooperativos per organitzar el racionament. En aquells anys es tramitaren més de 60 expedients d'apropiació de cooperatives per part de la Central Nacional Sindical, i dels 93.000 associats de què disposava la gran entitat a finals de 1938, un any després, tan sols en quedaren 18.000.[104]

Ara bé, tot i que, un cop més, algunes entitats feren servir la seva dimensió més camaleònica, la majoria dels locals i mobiliari foren intervinguts, els comptes bloquejats per impagaments i deutes de tota mena, i els productes confiscats pels elements de la Falange. L'actitud del nou règim davant la cooperació s'evidencià ràpidament amb la frase que dirigí Bartolomé Aragón, responsable de les cooperatives de la Central Nacional Sindicalista (CNS) a una comissió de cooperativistes catalans que anaren a Madrid a intentar salvar el moviment el 1940: "Una cooperación de consumo en el nuevo Estado no tiene razón de existir; no la mataremos, pero la dejaremos morir."[105]

Aquell mateix any, la Llei de Cooperatives fou anul·lada i fins que no entrà en vigor la nova legislació, la Ley General de Cooperación de 1942, amb el reglament de l'11 de novembre de 1943, no es pogueren constituir noves entitats. De totes maneres, com en els vells temps de la Restauració o de la dictadura de Primo de Rivera, en què la repressió augmentava, algunes cooperatives van romandre i sobreviure, tot i que buidades de qualsevol contingut polític. El nou text legal subordinà les cooperatives a l'Obra Sindical de la Cooperación, al seu torn dependents de la Delegación Nacional de Sindicatos (la Central Nacional Sindicalista). Es crearen organismes territorials des de dalt, d'una forma jeràrquica, que hipotèticament havien d'assumir la mateixa funció que les federacions provincials, les unions territorials, dirigides per membres de la Falange. A Catalunya hi operà la Unión Territorial de Cooperativas de Consumo de la Quinta Zona (Barcelona, Zaragoza, Girona, Tarragona, Huesca i Lleida).

El 1946 a Barcelona tan sols quedaren 30 cooperatives de consum amb un deute acumulat amb els proveïdors de 4.480.000 de pessetes. La majoria d'edificis de les entitats desaparegudes foren hipotecats i posteriorment embargats. Les vendes i l'activitat econòmica descendiren any rere any, i l'única font d'ingressos fou l'organització de concerts i balls. El cooperativisme mai es recuperà del tot: el 1950 hi havia 34 entitats amb uns 12.000 associats, i no fou fins al 1959, quan les que quedaren en peu pogueren progressar relativament i en nasqueren de noves. El 1971 existien 38 cooperatives de consum a la ciutat i ja no totes eren de caràcter obrer. Al Poblenou tan sols sobrevisqueren, amb penes i treballs, Pau i Justícia i L'Artesana, reconvertida en La Familiar.

Pau i Justícia fou l'única entitat que aconseguí retornar en part a la dinàmica de creixement d'abans de la guerra. En aquest sentit, representà un cas excepcional d'èxit que confirmà la regla general d'extinció del moviment cooperatiu tradicional de consum durant els llargs anys de la dictadura. Finalment, els canvis polítics foren una condició necessària però no suficient per explicar la dissolució del cooperativisme, ja que la majoria d'entitats que sobrevisqueren al franquisme acabaren sucumbint davant les transformacions del capitalisme avançat de consum. Coincidint amb Sebastià Costa, membre del grup de teatre de Pau i Justícia durant aquells anys:

> La cooperativa va tancar no perquè hi hagué cap règim polític, va tancar perquè van sortir les grans superfícies, els cotxes, la televisió, la gent tenia cases a fora la ciutat pels caps de setmana... Abans, cada mes hi havia una funció de teatre, la gent anava a la cooperativa i es reunia molt més sovint.[106]

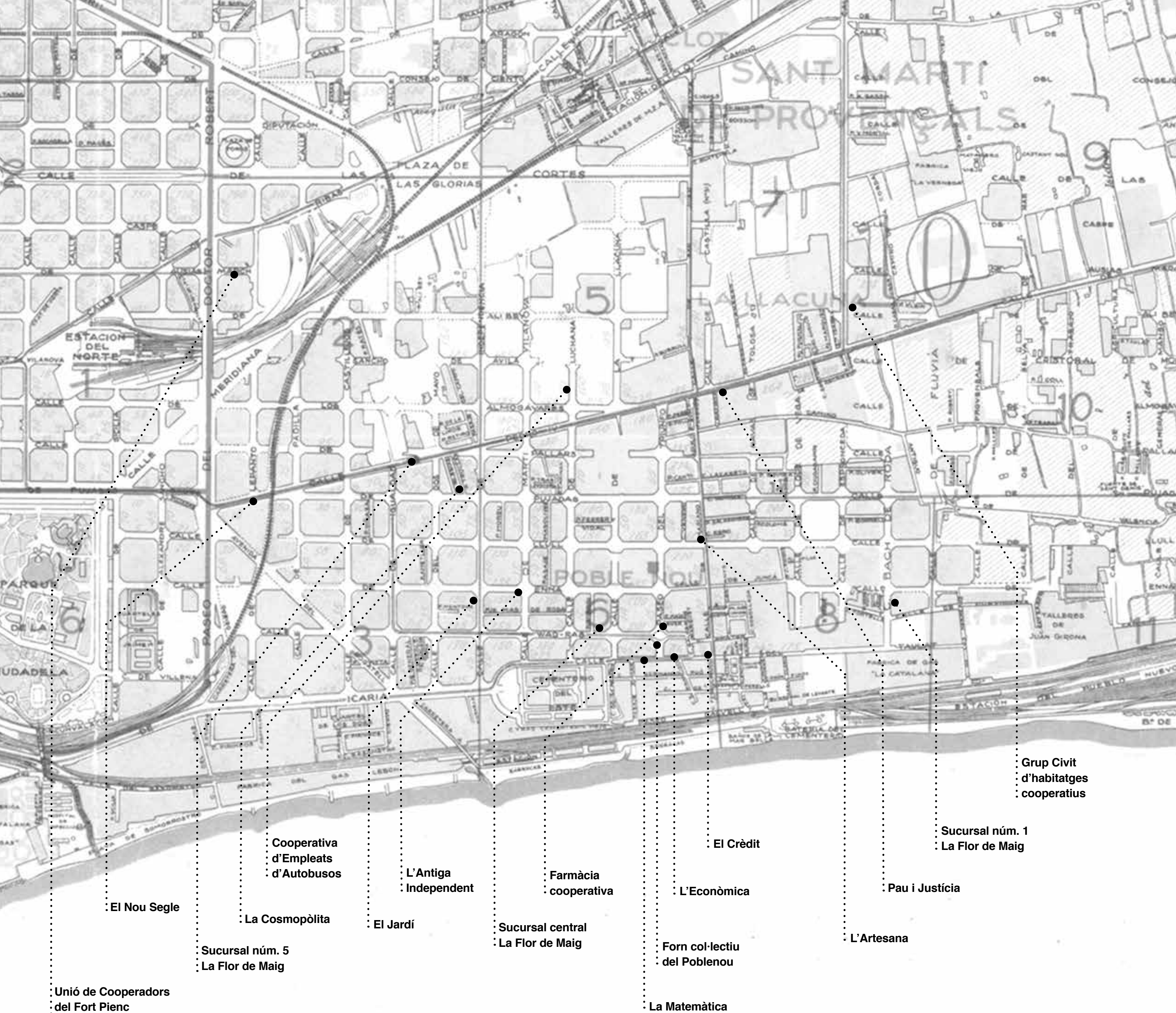
Membres de la junta directiva de Pau i Justícia (1950).
Font: AHP

En qualsevol cas, l'extinció del moviment fou el resultat d'un complex encreuament de factors, tots ells travessats per la falta de consciència cooperativa, enmig d'una societat hereva del franquisme, corcada per l'individualisme i la manca d'adaptabilitat de les entitats als moviments del sistema econòmic vigent. El descens de les vendes comportà la necessitat d'acudir al crèdit extern, una estocada directa als fonaments de la filosofia de Rochdale. Aquella obsolescència de les entitats, unida a la manca de consciència, féu aparèixer la cooperativa com un simple mecanisme individual o familiar d'abaratiment dels preus. Una perversió del model, buidat de qualsevol aspiració emancipatòria que acabà per matar-lo. A les dècades de 1980-1990, les cooperatives, com per altra banda les botigues de comerç tradicional, no pogueren competir amb els supermercats i la reestructuració comercial capitalista. Finalment, a la desesperada, intentaren participar en una competició que no era la seva i acabaren sucumbint.

— 3 —
Les cooperatives obreres de consum del Poblenou

Plànol de Poblenou de 1930 on trobem ubicades les cooperatives del barri
Fonts: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, LCI.

L'Artesana
(1876)

CA
COOPERATIVA
LA ARTESANA

La façana de l'edifici de la cooperativa durant la dècada de 1930.
Autor: J. Alonso. Font: AHP.

Cooperativa Obrera de Consum L'Artesana (1876-1994): una entitat al servei del barri

La primera cooperativa que es fundà al Poblenou, una de les més antigues que es recorden, fou L'Artesana. Després de deixar enrere l'esperit individualista de la fundació, a partir dels anys vint arribà a esdevenir una de les més emblemàtiques del barri. L'adopció de mesures col·lectivistes implicà l'inici d'un procés de creixement important, la construcció d'una seu pròpia i finalment, assolir el zenit de la seva trajectòria durant els anys republicans. Perduda la guerra civil, fou de les poques que aconseguí sobreviure la postguerra i la llarga dictadura, tot i que amb un altre nom, La Familiar. Després de la transició, però, la seva activitat anà esmorteint-se gradualment fins l'any 1994, quan a causa del canvi en les pautes de consum i la pèrdua de capacitat en la generació d'alternatives, s'apaivagà. El patrimoni fou privatitzat i l'edifici demolit per fer-hi pisos.

La inestabilitat crònica d'una cooperativa jove

La trajectòria de l'entitat començà el 1876, quan prop d'una desena d'obrers del veïnat del Taulat llogaren una petita botiga al carrer del Carril (Ferrocarril) per emmagatzemar-hi i servir els productes que adquirien a l'engròs. El soci número 1, el més antic de la cooperativa, fou Josep Prades. D'altres socis de la primera època foren: Pere Esperalba, Rosend Balagué, Francesc Baluenga Mariné, Josep Blanch Rondós, Maties Urdí Bigas, Jaume Nadal i Fidel Artigas. Durant els inicis, la vida de l'entitat es caracteritzà per tenir unes dimensions minúscules, una precarietat endèmica en infraestructures i per la carència d'un local adequat, que implicarà el pagament de lloguers abusius, mudances i constants canvis d'espai. A mesura que, lenta però gradualment, augmentà el nombre d'associats, hagueren de traslladar-se successivament a locals més espaiosos. Primer, anaren al carrer Major del Taulat, poc després, al petit passatge Atila (actual carrer de l'Ebre) i posteriorment, encara una altra vegada, al passatge Saladrigas. En aquell moment, eren a penes disset o divuit associats.

Més tard, ja durant l'última dècada de segle, canviaren novament de seu, i es mudaren al carrer Venero, 28, on s'estabilitzaren relativament. El 16 de novembre de 1897 declaraven tenir 28 socis i un gir anual de 12.000 pessetes.[107] En aquella seu, a poc a poc, augmentaren el nombre de famílies associades fins arribar a les 58, i tornaren a canviar d'emplaçament, concretament a un edifici del passeig del Triomf, 36, on, no obstant, baixaren la xifra de socis fins als quaranta-set. Des d'aquell local, a partir de 1902, participaren en la creació del Forn Col·lectiu del Poblenou.

Com la majoria d'entitats que es consolidaven, el torn de L'Artesana arribà quan ja tenia més de 45 anys d'existència i eren 150 associats. Aleshores, pogueren afrontar la mudança definitiva i comprar un solar per bastir-hi un edifici en propietat al carrer de Marià Aguiló cantonada amb

A l'inici (1913) l'edifici disposava d'una sola planta.
Font: AHP

Llull. Al principi era tan sols una planta baixa, però aviat el local se'ls quedà petit i decidiren afegir-hi un pis. El nou edifici tenia unes dimensions d'11.000 pams. A la planta inferior hi havia el dispensari de queviures, el magatzem i un forn; i al nou pis, un cafè, teatre, les oficines de secretaria i unes habitacions per al conserge. La valoració de l'edifici un cop acabades les obres fou de 200.000 pessetes. Al finalitzar l'exercici de 1920, la cooperativa venia anualment productes per un valor de 400.000 pessetes l'any.

El president de l'època de la construcció fou Baldomer Balust. Tant ell com la junta directiva del moment es significaren molt per tal de portar a terme les obres. Per agrair-li l'esforç, durant la inauguració, la resta de socis li regalaren un rellotge d'or en reconeixement de la seva tasca. L'acte es realitzà el 4 de setembre de 1921 amb un "vermut d'honor" i una vetllada que omplí la nova sala del teatre de gom a gom. Hi assistiren representants de diverses cooperatives de la ciutat, delegats de la Federació i d'*Acción Cooperatista*. Obrí l'acte el president, fent entrega de la senyera de la cooperativa al soci més antic, que portava 32 anys d'associat, per a què la pengés a l'asta de la façana de l'edifici. Així es féu i el nombrós públic ovacionà el gest amb aplaudiments. Seguidament Joan Coloma, significat cooperatista de l'època, prengué la paraula:

> No debemos ignorar que las cooperativas se sustentan merced a un grupo de abnegados, que son el alma de nuestros organismos y que hacen que estos nucleos de obreros avancen en el camino del ideal de transformación social que guía nuestros esfuerzos. Aisladamente cada cooperativa no puede hacer una obra verdaderamente social, falta que se unan en un nucleo común, fundiendo sus esfuerzos, de cuya unión han de dar ejemplo las cooperativas de nuestra ciudad para que siguiendo el ejemplo de las de la región y más tarde las del resto de la península formen el bloque que logre llevar a término la ansiada reivindicación, base del bienestar obrero.[108]

A l'acte hi assistiren bona part de la junta directiva de La Flor de Maig amb el president Nieto al capdavant, i hi parlaren altres destacats cooperativistes com Ricard Caballeria o Eladi Gardó, que posaren èmfasi en el caràcter de la cooperativa com a arma per a l'emancipació social i en la necessitat que fossin totalment col·lectives. L'ampliació del local certificà físicament la transformació de l'entitat amb l'adopció de mesures col·lectivistes, i un compromís més ferm respecte les activitats del moviment cooperatiu.

El col·lectivisme com a llavor de creixement

Des de la fundació, l'entitat s'havia mantingut com una cooperativa completament individual, sense generar cap mena de fons col·lectiu, encarada directament al guany mercantil. En aquells moments, pesaven més els beneficis individuals i immediats que podien oferir com a contraprestació, que els retorns col·lectius a llarg termini que, en perspectiva, tan sols podrien gaudir els descendents. Durant moltes dècades, també per captar l'interès del veïnat

L'edifici definitiu amb els pisos superiors acabats (1921).
Font: AHP

aliè, fins i tot vengueren productes al públic en general. Aquell caràcter individualista, segons les veus més conscients, fou el motiu principal d'estancament de l'entitat: "Esta cooperativa... es una demostración palpable que las organizaciones faltadas de idealidad no pueden adquirir en la cooperación franco desarrollo".[109]

El 1915 iniciaren el camí per apostar vers un enfocament més col·lectiu, i destinaren un 25 % de l'excés de percepció a un fons comú per pagar una pensió a les vídues de l'entitat, que en aquell moment ja eren una desena. El viratge de tendència definitiu es traduí cinc anys més tard, el 1920, coincidint amb el canvi de local. La cooperativa tenia 150 associats, i si no era més gran, era perquè tenien el nombre d'associats limitat segons el reglament i disposaven d'una llista d'espera amb més d'una vintena de socis expectants.

L'Artesana: d'individual a col·lectiva

Malgrat ésser de les més antigues, L'Artesana "había sido siempre faltada de idealidad" i, des dels inicis, "guiados solamente por su espíritu mercantilista", tingué fama d'individualista. A partir de 1920, començà a canviar d'orientació: "visto su desarrollo y atendido el movimiento colectivista que empezaba a vislumbrarse, cambió su actuación orientándose en algo hacia la finalidad cooperatista, arrancando desde este momento su verdadera prosperidad". Així ho palesà Josep Nieto, president de La Flor de Maig, en el parlament que realitzà durant el vermut per celebrar l'ampliació de l'edifici, on felicità els socis de la cooperativa veïna pel canvi de mentalitat:

> Comienza manifestando que es tal el entusiasmo que ha sentido su cooperativa por este acto, que ha asistido al mismo una buena parte de la junta directiva para honrarlo con su presencia. Debéis desarrollar vuestra obra, continúa diciendo, cada uno de vosotros en la fábrica, en el taller, ha de convencer a sus amigos para que pertenezcan a la cooperativa; divulgando el ideal creceríais con fuerza inusitada. Muchos dicen que la cooperación es la adormidera del ideal obrero y esto no es verdad, nos lo demuestran los actos como el presente y el entusiasmo y satisfacción que llena el ambiente; las cooperativas realizan una labor en extremo positiva, cuando avanzan un poco se afirman en el terreno alcanzado y no retroceden, cuando ponen una piedra no la dejan caer: la fórmula está en nosotros mismos, que tildados hasta hace poco de individualistas habéis levantado esta casa, que es un palacio, espléndida muestra de colectivismo. No debe limitarse el cooperatista a pertenecer a una cooperativa y consumir de la misma los artículos, sino que ha de divulgar en todas partes nuestra idealidad, ha de arrastrar a los amigos a que mancomunen su esfuerzo con el nuestro hacia la finalidad ansiada. Tampoco la cooperativa ha de limitarse a la distribución de la producción; ha de crear las secciones que permitan un amplio mutualismo, implantando el seguro contra el paro forzoso, el retiro a la vejez e incapacidad para el trabajo, y el auxilio en caso de enfermedad.[110]

Una màquina de producció cultural

A partir d'aquella data, la cooperativa reviscolà en tots els camps. Les mesures col·lectivistes i la nova seu esperonaren l'entrada d'associats i fomentaren la proliferació d'activitats socioculturals amb la fundació de l'Agrupació Coral i del Quadre Dramàtic. El grup teatral s'estrenà l'11 de setembre de 1921 durant la Festea Major del barri, interpretant "Els Aucells de pas" de Santiago Russinyol. Des de la creació, organitzà representacions cada quinze dies al teatre de l'entitat i l'actuació anual per festes es convertí, a part d'efemèride de la fundació del quadre, en un esdeveniment amb molt de seguiment dins el barri. El juliol de 1924 actuaren durant la inauguració de l'edifici de L'Econòmica al carrer Taulat, amb la representació del drama d'Ignasi Iglesias "La Resclosa" i del *juguet* "La Casa de Campo".[111] L'1 de maig de 1926 representaren "L'hereu escampa" i "El Nuvi de Donya Agnès".[112] I el diumenge 13 de juny, escenificaren la funció teatral "Els vells" i "La casa dels miracles".[113] El setembre de 1927, el quadre celebrà el sisè aniversari sota la direcció de E. Roma i arribà a la xifra de més de 300 peces teatrals representades, amb obres d'autors com Guimerà, Russinyol, Iglésies, Pous i Pagès, Pitarra o Casanoves.[114]

L'Agrupació Coral també hi tingué una forta implantació i des d'un inici s'integrà a la Federació Euterpense dels Cors de Clavé de Barcelona. L'abril de 1926 formaren un cor de caramelles per sortir a cantar durant la Segona Pasqua, i a les festes majors d'aquell any, el 12 de setembre, feren una actuació per celebrar la inauguració oficial del cor, acompanyada d'una funció lírica a la vetlla.[115] El dia de nadal de 1927 els dos grups celebraren una vetllada conjunta en homenatge al Sr. Capdevila, president de l'Associació Euterpe dels Chors de Clavé, al president de la cooperativa, Anaclet Cervera i al de la coral, Josep Pavia. Primer hi actuà l'Agrupació Coral, dirigits per Narcís Pla i Aulet, interpretant "Salut als cantors", "Flors de

Socis i grup infantil coral euterpe de la cooperativa a la dècada de 1950.
Font: AHP

Maig" i "Donzella de la costa". A continuació, el Quadre Dramàtic posà en escena "La barca dels afligits" i "El coro dels benplantats".[116] L'Agrupació Coral tenia balanços i comptes propis, normalment deficitaris, fins que en temps republicans començaren a fer servir patrocinis i a introduir publicitat en els programes de les actuacions.[117] Un altre tipus d'activitat organitzada amb freqüència foren els balls i concerts, com per exemple les actuacions matinals amb la banda The Broadway Jazz del 25 de desembre de 1926 i de l'1 de gener de 1927.[118]

La constitució d'aquella mena de grups i la celebració d'activitats foren elements imprescindibles de cohesió, que crearen vincles de confiança, fins i tot més sòlids que els que proporcionava l'activitat de consum econòmic. De fet, en aquella època, Manuel Filella Llobet, un dels socis més actius i que participava assíduament amb articles a la premsa cooperativa, proposà la celebració d'intercanvis entre els grups teatrals com una forma més d'intercooperació:

> A mi em sembla que com a bons cooperatius fóra molt bonic que les cooperatives fessin un intercanvi de companyies. Més clar. Els de Sant Genís de Vilassar (per exemple) podrien actuar un dia a L'Artesana, i vicever-

Actuació conjunta de la coral de L'Artesana, el Cor de Clavé El Universo de Hostafranchs i la Unió Coral de Cornellà, sota la direcció d'A. Castells (maig 1930). Font: AHP

> sa: aquesta podria anar a Caldes de Montbuy, i així successivament entre totes les cooperatives locals i foranes. Pot donar-se el cas de que hi hagin cooperatives que tinguin teatre, però no companyia formada. (…) Puc dir que he recollit a l'atzar alguna autoritzada opinió de que els de L'Artesana estarien disposats a complaure i actuar a totes aquelles cooperatives que tinguessiu a bé demanar llur cooperació, particularment les que no tenen companyia organitzada. [119]

Una altra tipus d'activitat molt comú de foment de l'oci, enfortiment del vincle i reproducció de la sociabilitat foren les excursions a la muntanya els diumenges de primavera i estiu, o les visites concertades a llocs d'especial interès. L'Artesana organitzà multitud d'aquelles sortides. El 6 de novembre de 1927 visitaren les instal·lacions de la fàbrica de Martini & Rossi. El dia 13 del mateix mes, formaren una expedició conjunta amb membres de la secció de cultura de L'Econòmica per anar a visitar l'Observatori Fabra.[120] Més tard, el mes de març de 1929 feren una visita guiada per les instal·lacions de la Maquinista Terrestre y Marítima (Secció Sant Andreu). I el 9 de maig del mateix any, una visita a les rotatives de *El Día Gráfico* i *La Noche* del carrer Muntaner.[121]

També foren importants, sobretot com a element d'interrelació, les visites a d'altres entitats. El maig de 1930, una delegació de L'Artesana visità les instal·lacions de La Redemptora, històrica cooperativa de rajolers de Sants-Collblanc. El mateix mes, el dia 18, organitzaren una visita a l'aeròdrom del Prat, amb una conferència prèvia donada pel Sr. Canudas, aviador i propietari de les instal·lacions, a la seu de la cooperativa.[122]

Dins l'ebullició cultural d'aquells anys, també hi prosperà una *penya escaquista* que prengué part dels campionats intercooperatius i jugà un paper destacat en la creació de la Federació Cooperatista d'Escacs.

L'efervescència de la dècada de 1930

Seguint el treball dins el camp cultural, des de 1926, L'Artesana se sumà anualment a l'organització del Dia Internacional del Cooperativisme i a la intensificació dels actes de propaganda. El 4 de juliol d'aquell any organitzaren una vetllada musical que començà a les deu de la nit i acabà a la una de la matinada amb l'actuació de l'Agrupación Coral Democrático-Radical de Pueblo Nuevo, el tenor Sabaté i el barítono Soler. A l'intermedi,

Sala principal i cafè (maig 1930).
Font: AHP

Manuel Filella Llobet: cultura i Poble Nou

Poblenoví de naixement, sabater d'ofici, Manuel Filella i Llobet, fou un destacat cooperativista de L'Artesana. Amant de la cultura en general i de la catalana en concret, formà part i fou un dels animadors principals, junt amb la seva germana Blanca, del Quadre Escènic i del Grup de Cultura de l'entitat. També fou secretari de l'Agrupació Coral de la cooperativa. Per ell i en les seves pròpies paraules, la tasca teatral era "l'art de fer plorar i riure a la gent".[124] Molt aficionat a l'escriptura, escrigué nombrosos articles a la premsa cooperativista, inclús fou l'autor d'una obra teatral, "Ànimes mortes", que s'escenificà el 23 de maig de 1926 al teatre de la cooperativa.[125] Col·laborà també amb la revista literària i de barri *Poble Nou,* dirigida per Salvador Roca i Roca, i Xavier Benguerel entre 1924 i 1928. D'aquella publicació, de la qual en fou subscriptor des de l'inici, se n'editaren 700 exemplars i arribà a tenir una periodicitat quinzenal, amb la redacció al carrer Marià Aguiló, 124. Entre múltiples escrits, composà un himne en honor a l'estendard de la coral de L'Artesana, que s'estrenà el dia de nadal de 1927 amb música de Narcís Pla i Aubet.[126] Políticament, a la dècada de 1930 acompanyat de sa germana, ingressà al Casal i a la secció del Poblenou d'Esquerra Republicana de Catalunya. L'any 1937 fou secretari d'aquella entitat.[127] Després de la guerra, seguí participant de les activitats de la cooperativa, segons recorda algun testimoni, amb bonhomia, la gorra al cap i les característiques ulleres de cul de got.[128] Manuel Filella, sobretot, fou un propagador de cultura, que li robava hores a la feina i a la son per poder fomentar i participar de les activitats culturals de la barriada. Ell mateix ho escrigué així:

> Sembla que d'un quant temps ençà, el Poble Nou es desvetlla volent-se situar en el lloc que li correspon dins tots els aspectes culturals. El nostre districte es nodreix, amb fervor admirable, amb noves escoles (més n'hi haurà a son degut temps, car ja hi ha un projecte que no tardarem molt temps en veure'l realitzat), té biblioteques, fa exposicions, dóna conferències. També tenim una revista quinzenal (llàstima que no sigui setmanal), en diferents entitats hi han cors, teatres... Tots procuren amb llur labor fugir d'aquest marasme de retrocés en què vivíem. Ja era hora de despertar i fer despertar.[129]

A dalt, visita del Grup Excursionista de L'Artesana al monument a Pi i Maragall a la cruïlla entre Diagonal i Passeig de Gràcia. Filella amb boina, és el cinquè per la dreta. (193?). A la deta, dinar d'excursió. El primer per l'esquerra és Manuel Filella (1950?).
Font: AHP

un cop més, Manuel Filella, llegí unes quartilles glosant el lema de Clavé "Progrés, Virtut i Amor":

> Salve a vosaltres, nobles obrers, que sapiguéreu torbar el camí si no de redimir-nos, almenys d'arrancar-nos de les urpes de certs egosimes i del vici. Verdaderament, no és el problema del vici la finalitat de la cooperativa; ja ho sé; però també sé que és un aspecte molt important que ha impulsat a molts obrers a deixar males companyies i llocs que no el podien afavorir gaire, i els han conduït a romandre bastantes de llurs hores d'esbarjo, dins sa pròpia casa. Si amb son laboriós treball s'enaltien, més s'enaltien cercant la germanor dins una entitat cooperatista.[123]

Moneda de l'entitat (1919).
Font: AHP

El 4 de juliol de 1927 la coral de L'Artesana participà al festival de la plaça de braus de Les Arenes interpretant els temes de Clavé "Salut als cantors" i "Els Pescadors", així com "Empordà" de Morera. Dies abans, el 2 de juliol a la nit, a la seu de la cooperativa s'hi havia realitzat "l'acte d'afirmació cooperatista" organitzat conjuntament per totes les cooperatives del barri. L'abril de 1928, seguint les consignes relatives a la creació de grups de cultura, es creà la Comissió de Cultura de la Cooperativa L'Artesana. L'objectiu era "divulgar la cultura por medio de conferencias, visitas y excursiones, también en lo sucesivo nos cuidaremos de la biblioteca de la cooperativa".[130] El 27 de juny d'aquell any organitzaren la primera conferència "El agua en el campo y en la ciudad" a càrrec del reconegut geòleg Albert Carsi.[131] En el transcurs de febrer i març de 1929 organitzaren tot un cicle de conferències: "Iniciación cultural", a càrrec d'Amador Revilla; "La protección de la infancia en España", amb Folch i Torres; i "Origen e importancia de la actual cooperación de consumo en la Gran Bretaña", realitzada per Duran i Guàrdia. Les dissertacions foren acompanyades d'una innovació tècnica important, la projecció d'il·lustracions i fotografies. El 27 de novembre de 1929 hi parlà T. Teixidó, president de l'Agrupació Cultural, desenvolupant el tema "Grups de cultura, vanguardia cooperatista".[132]

Els mostradors de dependència (1930).
Font: AHP

El grup de cultura també fou el responsable d'organitzar classes nocturnes per l'alfabetització d'adults, de forma coordinada amb les Escoles Cooperatistes del Poblenou. I s'encarregà d'organitzar regularment la celebració del Dia Internacional del Cooperativisme, amb un festival literari-musical al teatre de la cooperativa durant la setena edició.[133] I una actuació de la coral, el quadre escènic i una lectura de poemes a la seu de l'entitat, durant la vuitena.[134]

El 1929 la Cooperativa Obrera de Consum L'Artesana tenia 284 socis, havien eliminat definitivament el topall d'associats que en limitava el creixement. Venia anualment per un valor de 425.230 pessetes, disposava d'un capital social de 224.322,68 ptes. i d'un fons col·lectiu de 99.740 ptes.. La dècada de 1930 fou, sense dubte, l'època d'esplendor, en què augmentaren extraordinàriament el número d'associats. El desembre de 1933 mostrava un actiu de 474.259,40 pessetes i un passiu de 452.074,60 ptes., amb un benefici de 22.184,80 ptes.. Del qual se'n destinava un 15% a pensions de vellesa, un 10% a foment i amortitzacions i un 5% a pensions d'invalidesa. La resta, 15.529,36 ptes. –en un vestigi individualista–, encara es repartia entre els socis.[135] En aquell exercici començaren també a participar activament en les estructures de segon grau, primer amb la compra de carbó a través de la Fusió de Cooperatives-Secció Carbó, i un any després, el 1934, amb l'adquisició de sabó de la fàbrica cooperativa.

Alguns dels associats d'aquells temps foren: Anaclet Cervera, Lluis Torroella, Ramon Huguet, Rufino Lluch, Manuel FileIla i Llobet, Agustí Ventura, Melitón Espanya, Rafael Miravet, Blanca Filella, Isidre Juvé, J. Albareda, Carme Malapeira, Josep Algueró, i les famílies: Vallès, Sorribes, Ferri, Vaqué, Cot, Barrubés, Carol, Folch i Garcés. L'Artesana fou d'aquelles cooperatives que cresqué d'una forma exuberant durant l'any 1934 i aquell fet podria estar relacionat amb la dissolució d'entitats veïnes com L'Econòmica. El 1935 ja hi havia 400 famílies associades i tot just abans de començar la guerra, l'entitat havia crescut fins als 500 associats.

La secció femenina

Malgrat la creació del grup significà el reconeixement del paper de la dona dins l'entitat, la consideració cap al gènere femení no estava exempta de cert masclisme de to paternalista. Tan sols cal llegir la nota de presentació per adonar-se'n:

> Una nova Secció Femenina ha nascut, sota l'empar de la Junta directiva de la cooperativa La Artesana. Ha bastat el prec d'unes companyes d'altres cooperatives perquè se'n fessin ressò uns quants companys de la nostra entitat. Unes quantes companyes, entusiastes cooperatistes, guiades pels esmentats companys, hem creat ja la Secció Femenina. Neix plena d'optimisme i amb dalit de treballar en tot allò que ens sigui possible a favor de la dona. Ens és grat fer públic que aquesta secció començà la seva tasca el dia 3 de desembre corrent, obrint un curs de tall i confecció. Així, doncs, saludem cordialment –amb caràcter general, per mitjà del nostre volgut portantveu– a totes les dones cooperatistes i molt especialment a totes les Seccions Femenines creades, dient-vos alhora que s'ofereixen i resten a la disposició de totes les vostres companyes de la nova Secció Femenina. Per la Junta, la secretària, Blanca Filella.[136]

Secció femenina el març de 1936

Presidenta, Carme Malapeira; vicepresidenta, Margarida Batallé; secretària, Babila López; vicesecretària, Joaquima Martín; tresorera, Adelina Muñoz; comptadora, Teresa Cot; vocals, Catarina Campdarròs, Esperança Prades i Rosa Sorribas.[137]

Sala d'actes amb l'escenari a la dreta (1950).
Font: AHP

A nivell associatiu, amb el creixement de l'entitat, l'organigrama començà a adquirir un major grau de complexitat amb la creació de seccions específiques, especialització funcional molt habitual de l'època. El 1934 es creà el Grup Femení de L'Artesana dins l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista; pocs mesos després, la Secció Recreativa; el 1935 la Secció Infantil, i un any més tard, un grup local de les Joventuts Cooperatistes.

El diumenge 27 d'octubre de 1935 hi hagué la inauguració oficial del Grup Infantil de L'Artesana, format pels nens i nenes fills d'associats. Obrí l'acte el president de la cooperativa Isidre Juvé i a continuació hi feren discursos el nen i la nena que feien de president i de secretària respectivament. A continuació els infants llegiren poesies, cantaren la coral d'adults i el cor infantil. Al vespre, hi actuà el quadre escènic sota la direcció d'en Joan Garcia, també director de la secció de teatre del Centre Moral, entitat del barri amb la qual L'Artesana hi col·laborà assíduament.

Les seccions foren les encarregades de dinamitzar definitivament la vida cultural de la cooperativa. El 22 de març de 1936 es celebrà un gran festival per commemorar l'aniversari del grup femení. Al matí, realitzaren un acte de propaganda on hi intervingueren les militants cooperatistes de més renom, com Miquela Chalmeta, Dolors Abelló, de la Unió Cooperatista Barcelonesa; representants dels grups femenins com Dolors Pous de L'Andreuenca o Maria Ferrer de La Vanguardia Obrera d'Horta; així com les locals, Carme Malapeira i Rosa Mercadé. Al vespre, al teatre de la cooperativa, s'hi celebrà una vetllada literària-teatral.[138] El 27 de maig, la secció femenina hi organitzà una conferència titulada "Educació de la dona envers els seus fills" a càrrec de la professora de la Cooperativa d'Escoles Privades, Àngela Pasqual. També es parlà de l'organització de les Colònies Infantils Cooperatistes que, en aquell moment estaven en fase de preparació, tot i que no arribarien a celebrar-se per l'esclat de la guerra.[139]

Inauguració oficial del Grup Infantil

Discursos dels nens J. Cot, president i R. Barrubés, secretària del Grup infantil:

> Companys: com a president d'aquest Grup Infantil en nom del mateix dono les gràcies a grans i petits per assistir a l'acte d'avui. A vosaltres, pares i mares, en particular, us haig de dir que sí sou cooperatistes. Si sentiu amor vers aquesta casa que avui és vostra, però que demà serà nostra, no deixeu que els vostres fills la desconeguin; deixeu que la tractin tot sovint, deixeu entrar els vostres fills en aquesta secció i que vinguin a la cooperativa una o dues vegades a la setmana, perquè sempre és bo saber que aquest grup no és tan sols per a fer comèdia i divertir-se, sinó que també és per a educar-se tan bonament com la Comissió Assessora sàpiga, dintre l'ambient de la vida cooperatista, i així entre tots engrandir nostre cor i capacitat fent-nos homes per moltes coses que no sabem. Vosaltres us haureu trobat que en una reunió es demana un president, i ningú es veu amb capacitat de fer-ho perquè es troben amb que no ho ha fet mai, i si en surt un, i no va a l'hora tots callen perquè no se sap si ho fa bé o no. Puix totes aquestes coses i altres més són les que ens ensenyaran, i el caire de la nostra tasca ha d'ésser que prompte... Molt prompte, tinguin unes escoles els vostres fills.

La nena R. Barrubés digué:

> Senyors i senyores: Jo sóc la secretària d'aquest Grup Infantil, però em veig tan joveneta que no sé si podré desempenyar aquest càrrec. Jo com a secretària sols dues paraules us diré: que tant els nostres pares com nosaltres, petits infants, podem anar caminant pas a pas vers aquest gran Ideal, i tots junts ens sapiguem apreciar com a veritables germans en aquest gran amor diví i celestial...[140]

Grup infantil dues dècades més tard (1950).
Font: AHP

Sortides del Grup Excursionista de L’Artesana. A dalt, dues imatges d’una excursió a Santes Creus (24-25 de juny de 1933). A sota, a la dreta, excursió a lloc desconegut (193?).
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

La família Piqué Bofarull

De l'ambient gris de l'època ens queda el record tenyit de tendresa infantil de Carme Piqué. Nascuda el 1942 i del Poblenou de tota la vida, visqué al pis superior de l'edifici de la cooperativa. Son pare, Climent Piqué, el Climentet, heretà la feina del padrastre, Florentí Campanyà, que durant molts anys havia fet de conserge i portava el bar de la cooperativa. L'àvia, Maria Salas, treballà a Can Saladrigas fins que quedà viuda i es casà amb en Florentí. La mare, Maria Bofarull, pertanyia al grup esperantista Nova Sento i havia destacat en competicions de marxa atlètica. De més gran, la Carme, durant un any, portà la peixateria de l'entitat, participà a les activitats, sobretot a les obres teatrals i conegué els personatges emblemàtics, ja grans, de la cooperativa: Manuel Filella, en Borges, el Peret el cec –que venia números de l'ONCE, tocava el piano i ensenyava solfeig. Ella ho recorda d'aquesta manera:

> Va ser una de les èpoques més felices, perquè tot eren festes, els meus pares devien tenir molta feina, però nosaltres... Era un *puestu* molt gran, al nostre pis estava a dalt de tot, al tercer, i donava a Marià Aguiló, tenia tres habitacions i una cuina-menjador. La resta del pis estava sense construir, perquè es va quedar a mig fer. Hi entràvem per una porteta que donava a unes escales que anaven per darrera del teatre... Jugàvem tot el dia, ens colàvem per darrera del decorat del teatre, sota de l'escenari hi havia el magatzem ple de botes de vi... Al terrat, el meu avi hi torrava el cafè. Per nosaltres va ser una cosa molt maca, ens ensenyaven a jugar a escacs, a billar... A cada moment hi havia excursions, teatre, fèiem ballet, fèiem de tot... Anàvem a tot arreu a fer funcions, a Sant Joan de Deu a fer "La Ventafocs", al Centre Moral... Fèiem excursions a Vilassar de mar, a Canyelles...[142]

A l'esquerra, Climent Piqué, conserge de la cooperativa a la platja (1952). A dalt, el terrat, on es torrava el cafè (1935).
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

A dalt, d'esquerra a dreta, Maria Salas, Florentí Campañá i el seu fill, Carlos Campaña Salas. Els avis de Carme Piqué a la barra de L'Artesana. Observi's a la dreta, un cartell de les dones cooperativistes (193?). A sota, la mateixa barra vint anys després. D'esquerra a dreta, Climent Piqué, Carles Campaña i José Teruel (1958?).
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

La celebració del XIV Diada Internacional del Cooperatisme, el 4 de juliol de 1936, revestí un caràcter enrarit pels esdeveniments que es presagiaven. Els actes del Poblenou es concentraren a Pau i Justícia, on es féu un acte d'afirmació cooperatista amb la participació de totes les entitats de la barriada. En una de les intervencions, Isidre Juvé digué les següents paraules:

> Com a obrer he mesurat les necessitats del moment actual i n'he tret la conseqüència que l'únic mitjà per a canviar el sistema capitalista actual, no hi ha altre camí que la cooperació. L'home no pot pensar d'altra manera que la que li dicta la seva consciència i per aquest motiu cal que l'ensenyament prepari els infants per a aquest fi. Condemno l'ús de la violència, el programa cooperatiu, pel seu sentit constructiu s'imposarà al món canviant l'actual societat.

Amb l'esclat revolucionari, L'Artesana es sumà a la decisió d'emergència que comportà la fusió de totes les cooperatives i la creació de la Unió de Cooperadors de Barcelona. A l'acte de constitució, en representació de l'entitat, hi assistí Josep Algueró. La cooperativa es convertí en la sucursal número 8 dins el sector del Poblenou, el C, i el primer delegat de la sucursal fou Jaume Vilaseró. En aquell moment, era considerada la sisena entitat en importància per volum econòmic i associatiu de la ciutat.

El declivi: de L'Artesana a La Familiar

Socis desapareguts en combat, famílies senceres condemnades a l'exili, gent perseguida, escassetat d'aliments, llargues cues de racionament, suspensió de l'economia, predomini de l'estraperlo, fragilitat de la moneda, deutes acumulats amb proveïdors... El final de la guerra i la victòria del bàndol nacional deixà un panorama desolador, sobretot en els barris obrers com el Poblenou, que tant havien destacat en la resistència al cop militar. L'economia de guerra fou prorrogada per l'economia de la derrota, una economia de subsistència governada per la fam, que no permetia més moviments que la mera supervivència.

Carnet de soci del grup infantil de L'Artesana dins La Familiar (1946).
Font: AHP

L'Artesana, com tota entitat obrera, passà anys de dificultats. En un primer moment, hagué de suspendre completament l'activitat, i fins i tot estigué a punt de desaparèixer pels deutes acumulats. Més tard, els associats que hi quedaren optaren per canviar-li el nom per esquivar els impagats. L'Artesana passà a ser la cooperativa La Familiar, tot i que, almenys "familiarment", els associats sempre seguiren anomenant-la per la nomenclatura original. A nivell legal, el canvi no es concretà fins al 1943 quan entrà en vigor la franquista Ley General de la Cooperación. Fins llavors, la situació de la cooperativa quedà subjecte a l'alegalitat, intervinguda sota l'ègida de l'Obra Sindical de la Cooperación. Tota la moneda republicana quedà incautada i en suspensió per un decret del 17 de setembre de 1938 i les cooperatives hagueren de buscar eines de canvi substitutòries. A L'Artesana transitòriament s'utilitzaren els popularment coneguts com a *patacons,* unes peces rodones de cartró amb un segell de l'entitat, que serviren de moneda complementària.[141]

A pesar de sobreviure a la desfeta, la cooperativa mai no recuperà ni el nombre d'associats, ni el volum d'activitat econòmica, i encara menys l'esperit cooperatiu que l'animà des del 1920. Foren anys de decadència i de regressió als orígens individuals, l'activitat econòmica progressivament s'anà privatitzant (bar, queviures, roba, carnisseria, peixateria...). Tot i romandre a l'interior de l'edifici, cada secció tenia un gestor privat que la mantenia i se'n beneficiava, com una botiga més, com un negoci particular. Les seccions ludicoculturals van sobreviure durant unes dècades: la coral, el quadre escènic, la secció d'escacs i el grup excursionista seguiren programant-hi activitats. El 10 de febrer de 1951 sota la direcció de Josep Vidal s'hi representà "La Planxadora de la plaça del Pi", i el 22 de novembre de 1952 la comèdia "Cinc fills".

Com ho mostren els títols de les obres teatrals, les funcions eren en català. En aquell sentit, la cooperativa, que durant tota la seva trajectòria havia mantingut un fort accent catalanista, a partir de la dècada de 1950 s'erigí en un veritable refugi per la llengua. Tal i com ens explica Carme Piqué, aleshores una nena de 6 anys, que visqué 4 anys als pisos superiors de l'edifici: "A la cooperativa és on vam aprendre català, perquè les excursions les fèiem en català, les funcions les fèiem en català i vam aprendre a llegir en català". Entre els membres de la cooperativa i del quadre escènic d'aquella etapa hi hagué: Irene Fabregat, Josefina Boqueras, Mercedes Arnau, Paquita Artigas, Magda Marra, Montserrat Pavó, José Vidal, Luis Alois, José Miralles, Ramón Palà, Joan Fabregat, Enric Prades, Josep Vidal, Rosario Tadeo, Margarita Almirall, Mercedes Gallofré, Juanita Valeri, Josefina Boquera, Pilar Giralt, Carmen Soler, Paquita Melió, Francisco Teruel, Esteve Gibergas, Joan Vigó i Joan Cortés.

Malgrat haver perdut completament l'essència cooperativa, l'entitat seguí essent durant anys un punt de trobada important i una societat amb un pes important dins el

L'edifici durant el tardofranquisme (1976).
Font: AHP

Representació de La Ventafocs a càrrec del grup infantil (1954?).
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

barri. Tot i que també anà perdent aquella condició i els més joves hi deixaren d'acudir. Les funcions teatrals es van suspendre l'any 1954, ja que eren deficitàries, segons el testimoni d'Enric Prades, director artístic del quadre escènic.[143] La privatització de l'activitat cooperativa fou vista com l'única solució per seguir mantenint rendible l'obertura del local, però fou tan sols la prolongació agonitzant d'una mort anunciada.

Ben entrats a la dècada de 1970, la cooperativa encara tenia 118 associats.[144] Però al llarg del tardofranquisme, l'entrada en les pautes de consum del capitalisme avançat, les modificacions en els hàbits d'oci, l'individualisme creixent i les transformacions en les formes comunitàries de convivència, canviaren el context social d'una forma que la vella entitat no va poder ni va saber afrontar. Els pocs que quedaren, entre ells els de la peixateria, veneren l'edifici a un industrial que féu fallida, Andreu Ribera i Rovira, de l'empresa Metales y Platería Ribera, també president de la Cambra d'Indústria, Navegació i Comerç. Durant la dècada de 1980, l'únic que quedava en peus era el majestuós edifici, el cafè, un grup de muntanya i un d'escacs.

Façana de Marià Aguiló (1976).
Font: AHP

Façana frontal (1978).
Font: AHP

La sala d'actes convertida en sala de billar (1995)
Font: AHP

A poc a poc, els futbolins i les taules de billar ocuparen les espaioses sales de sostres alts i durant un temps hi tingué la seu social la Penya Barcelonista Poblenou.

Definitivament, l'absència dels vells cooperativistes i la indiferència dels més joves provocaren la desbandada més abosluta, es convocaren un parell d'assemblees generals però no hi anà ningú. Finalment, l'edifici fou condemnat a l'enderroc el 2 de juliol de 1995. Una altra privatització encoberta d'un bé col·lectiu i patrimonial de tot el barri del Poblenou. Llavors, els antics associats decidiren almenys celebrar una festa de comiat. Es recolliren fons, es feren unes postals commemoratives, hi hagué una actuació dels gegants i amb una mica de pa amb vi i sucre, acomiadaren l'emblemàtica cooperativa:

> Tots vam girar l'esquena (...) va ser entre la indiferència de tothom, ningú no va fer res. Quan vam saber que es tirava, tots ens vam anar trucant els uns als altres. "Escolta, que et sembla si fem alguna cosa?". Quan es va llançar, van dir que era el balcó més llarg de tota Barcelona, aquest balcó era tot un, i es veu que això era una cosa molt difícil i tenia molt de valor. (...) La gent no va lluitar.[145]

R.I.P.

l'Artesana

Va néixer l'any 1876.
Morí el juliol de 1995, voltada de la indiferéncia de tothom.
Els que l'estimem preguem al barri del Poblenou la recordi amb respecte.

Se li farà un acte de comiat el 2 de juliol a les 12 del matí.

No s'invita particularment

L´adéu a "LA ARTESANA"

L´entranyable casal de "La Artesana"
arrelat al barri i a nostra història
ens dóna l´adéu; la doble façana
perdurarà, només, en la memòria.

Fou un cau d´esperit cooperatiu
on s´hi compartia lleure i consum.
Quelcom de caire artístic o esportiu
trobava a "La Artesana", sostre i llum.

Per això ens dol tant perdre´l de veí!.
L´implacable temps li ha marcat la fi.
L´enderroc... tantes vivències conclou!...

El cantó de Llull/Marià Aguiló
del vell casal en sentirà l´enyor...
L´adéu-siau, ha colpit el POBLE NOU.

J. Vigó

juliol 95´

Esquela i poema dins el llibret commemoratiu
que es va realitzar durant l'acte de comiat de juliol de 1995.
Font: AHP

La Independent o L'Antiga Independent (1887)

PLANCHISTERIA Y PINTURA

Edifici de la cooperativa.
Actualment fuciona com a taller mecànic.
Autor: Pere Parera. Font: AHP

Cooperativa obrera de consum La Independent o L'Antiga Independent (1887-1936): l'arquetípica entitat de proximitat i veïnatge

Com bé indica el nom, la cooperativa de consum La Independent sempre fou molt recelosa de la seva identitat. Fou d'aquelles entitats fortament ancorades al territori, que mantingué una activitat de caràcter estrictament local, sense preocupar-se gaire del que anés més enllà dels seus murs. Malgrat tenir un creixement força pronunciat a l'inici, durant la resta de trajectòria es mantingué estable en volum econòmic i amb un nombre fix d'associats. En consonància amb aquella idiosincràsia, mantingué un marcat caire individualista, sense crear pràcticament cap mena de fons col·lectiu, preocupada únicament pel benestar material dels associats.

La fundació

La Independent es fundà el 17 de juny de 1887 en un local de lloguer al carrer Enna, 151 (Ramón Turró). Alguns dels socis fundadors foren Pere Tresserras, Joan Grau, Joan Batet Pié, Antoni Plana Illa, Arturo Fernando, Josep Marchante, Josep Rosich, Pau Berga, Jaume Segarra, Joan Armengol, Mariano Roig, Pere Pujol, Pere Parellada i Josep Ballvé. Dos anys més tard, tot i no haver acudit a cap dels actes fundadors del moviment cooperatiu, foren presents a la primera reunió de la junta comarcal de Barcelona, que es celebrà a La Flor de Maig. Malgrat l'escassa participació i la intermitència en la relació amb d'altres entitats, formà part del Forn Col·lectiu del Poblenou des de l'inici.

El 18 de desembre de 1907 canviaren els estatuts i elaboraren un nou reglament. Deu anys després de la fundació, la cooperativa ja tenia 82 famílies associades, una dimensió força notable per l'època. Segons la informació extreta dels llibres d'actes, tots els associats vivien a prop de l'entitat, remarcant el fort caràcter d'institució de proximitat.[146] L'activitat econòmica es corresponia amb la mida, no generà cap mena de fons col·lectiu i era completament individual. A part de les despeses ordinàries en comestibles, les aportacions al forn col·lectiu i el pagament del lloguer s'emportaven les majors partides. El balanç del primer semestre de 1909 indicà unes entrades de 57.122,91 pessetes i unes sortides de 45.766, 87 ptes., més 11.356,04 ptes. que quedaren a la caixa. Així doncs, els beneficis del semestre, un total de 5.494 ptes., foren repartits a prorrata del consum individual entre la vuitantena d'associats, tocant unes 63 ptes. per cap. Al segon semestre figuraren unes entrades de 58.164, 16 ptes. contra unes sortides de 52.930,60 ptes., més un sobrant de caixa de 5.233,56 ptes.. Les sortides respongueren a les següents despeses: 17.679,56 ptes. en comestibles, 2.090 en mobiliari, 3.107 en forma d'avançament al propietari

de l'immoble, 25 ptes. de dèficit d'entrades i 1.520 ptes. destinades al forn col·lectiu. Amb un resultat global de 29.655,34 pessetes.[147]

Problemes administratius i de nomenclatura

El 1911 fou un any intens per l'entitat a nivell administratiu. El mes de febrer, la Jefatura Superior de Policía els multà amb una sanció de 50 pessetes per una sèrie d'incompliments burocràtics. Per fer-nos una idea del control que hi havia sobre el moviment associatiu, totes les reunions i actes que realitzaven les entitats havien de comptar amb la presència d'un agent de la policia o del Govern Civil. Qualsevol canvi de junta, d'estatuts o de reglament havia de ser comunicat a les autoritats amb tota la informació sobre les persones que composaven l'entitat (edat, ofici, adreça). Tots els moviments eren adequadament registrats mitjançant els informes corresponents i anaven a la delegació del govern per deixar-ne constància. En aquella ocasió, la cooperativa fou multada perquè en el llibre de registre dels socis no hi figuraven les adreces dels domicilis dels associats, i també perquè no s'havia comunicat l'últim canvi de junta. Gràcies a aquelles ànsies de control, però, sabem qui composava la junta directiva d'aquells moments i més important, on vivien: Pere Tresserras, el president, vivia al carrer Pujades, 95, 1-3; Arturo Fernando, vicepresident, tenia el domicili al carrer Enna, 176, 1; Josep Ballvé Pamias, el secretari, habitava al carrer Pere IV, 206, 1-2; Joan Batet n'era el tresorer i vivia al carrer Wad-Ras, 172, 1-1 i Jaume Segarra, el comptador, estava domiciliat al carrer Taulat, 133.

Les peripècies burocràtiques d'aquell any, però, no acabaren aquí. A finals del mateix mes de febrer s'adonaren de què hi havia una cooperativa creada recentment, amb adreça al carrer Sicília, número 80, no gaire lluny geogràficament, que havia decidit posar-se el mateix nom, és a dir, La Independent. Davant la situació de duplicitat, enviaren un escrit de reclamació al Govern Civil argumentant que ells tenien més antiguitat i que per tant tenien un dret adquirit sobre la nomenclatura. La qüestió generà polèmica i diversos escrits creuats amb la Delegació del Govern al llarg de dos mesos. Finalment, a l'abril acordaren canviar-se el nom i passar-se a denominar Cooperativa de Consum L'Antiga Independent. El mes de maig, el Govern Civil certificà el nou nom com a vàlid.

Al llarg del 1912, les despeses derivades del forn col·lectiu van fer pujar molt la quota mensual i després d'alguna discussió entre juntes, entre el desembre i el gener de 1913 decidiren deixar-lo.[148] Precisament en aquelles mateixes dates, diferents associats en situació d'atur sol·licitaren l'obertura de crèdit per a l'adquisició de productes a la cooperativa, adduint la manca de treball, mesura que els fou concedida. El desembre de 1914 l'entitat s'adherí a la campanya unitària encapçalada per l'Ajuntament de Barcelona i sol·licità amb un telegrama enviat al

Visió frontal de l'entrada.
Autor: Pere Parera. Font: AHP

consistori, l'aprovació de les zones neutrals (zones i ports francs), o àrees amb un règim econòmic especial.[149]

Un dels personatges més importants, president en nombroses ocasions, fou Pau Berga Mercadé amb domicili al carrer Catalunya, 18, 1-1 (avui carrer Ciutat de Granada). L'abril de 1913 encapçalà una comissió per estudiar l'adquisició d'un solar i l'edificació d'un immoble de propietat per la cooperativa. El nou edifici, d'una sola planta, s'inaugurà tres anys després, el 8 de febrer de 1916, i quedava just a la cantonada entre els carrers Enna i Catalunya, als números 156 i 27, respectivament.[150]

L'Antiga tingué una tènue activitat cultural, el setembre de 1915 l'Agrupació Esperantista Nova Sento, just amb un any d'existència, hi fixà el seu domicili, i quan aquella es traslladà, l'acompanyà al nou local. El diumenge 5 de setembre de 1920 la Nova Sento hi celebrà el cinquè aniversari amb un vermut d'honor al nou emplaçament. Quatre anys després, els esperantistes es traslladaren a la central de La Flor de Maig. No hi ha registre de més actes organitzats fins uns anys més tard. El 13 de novembre de 1925, el naturista Josep Castro hi realitzà la conferència "El naturismo, su orígen, evolución y finalidad". I l'11 de novembre de 1927, el publicista Amador Revilla hi pronuncià un col·loqui titulat "La materialidad y el idealismo de las cooperativas". Un altre tipus d'activitat registrada fou la visita organitzada el febrer de 1929 a les instal·lacions de la fàbrica Cinzano.[151]

L'estancament de l'entitat

La participació de la cooperativa en els organismes federatius no destacà per la seva intensitat. El març de 1920 participaren al IV Congrés Regional de Cooperatives de Catalunya amb Pascual Esteve com a delegat; i un any després, l'octubre de 1921, foren presents a l'assemblea regional que es celebrà al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona. Més tard, la cooperativa ingressà a la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes de Sopa, i el setembre de 1928 assistiren a l'assemblea extraordinària d'aquella entitat per tractar de solucionar un greu conflicte laboral que hi hagué entre els treballadors i la federació. La qüestió generà una turbulenta polèmica entre tots els medis obrers de l'època, tan sindicalistes com cooperativistes.

L'any de l'exposició universal, el 1929, L'Antiga tenia unes vendes anuals de 69.820 pessetes, sense constar la formació de cap mena de fons col·lectiu. En aquell període, sense saber-ne els motius, es desfederà dels organismes cooperatius fins a mitjans de l'any 1935, quan hi retornà comptant amb 79 associats.[152] L'abril de 1936 acudí al Comitè Executiu de la Federació Local de Cooperatives de Barcelona i poc després, a l'agost, en plena revolució, participà del procés de fusió de la Unió de Cooperadors de Barcelona. L'interventor de la cooperativa en aquell procés fou Miquel Corella i l'entitat passà a ser la sucursal 7 dins el sector C de la cooperativa de cooperatives.

Després de la guerra civil, la cooperativa desaparegué, com tantes altres entitats, engolida per la postguerra, sense deixar cap mena de rastre.

La Flor de Maig
(1890)

Seu central de la cooperativa
durant els anys d'esplendor (1915).
Font: AHP

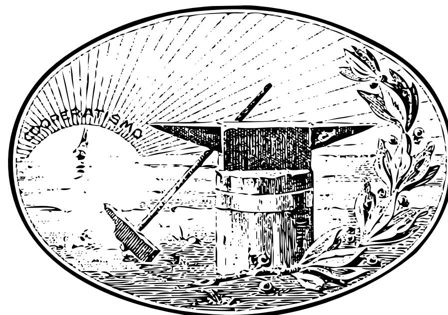
Societat Cooperativa Obrera i de Consum La Flor de Maig (1890-1947): l'emblema del moviment cooperatiu català

La Flor de Maig fou la cooperativa obrera de consum més important de Catalunya. Fundada el 1890 en torn la comunitat de boters del barri de la Plata del Poblenou, aviat inicià un procés d'expansió fulgurant que la portà, amb poc més de vint anys, a assolir unes dimensions considerables, amb 1.600 famílies associades, set sucursals per diversos barris de Barcelona i una granja a Cerdanyola. Paradoxalment, la progressió ascendent s'aturà a partir de 1928, just quan s'iniciava l'etapa més reeixida del moviment cooperatiu. Un procés de franca davallada que s'agreujà definitivament amb la derrota a la guerra i l'absorció dins l'estructural vertical franquista, que culminà el 1947 amb la definitiva dissolució de l'entitat.

La cooperativa de boters de la Plata del Poblenou

"Sota d'un salse sentada una nina, trena joiosa son ric cabell d'or...". Així comença la tonada d'una de les cançons més populars d'Anselm Clavé, "Les Flors de Maig". Una cançó filla del romanticisme, que proclamava el retorn a una naturalesa idíl·lica en mig d'un clima d'industrialització a ultrança. Més enllà del lirisme que destil·laven aquelles peces musicals cantades per generacions i generacions d'obrers, la labor dels cors de Clavé fou generar comunitat i cohesió entre el proletariat. Amb aquell mateix esperit, com una sola veu col·lectiva, el 1890 un grup de treballadors del barri de la Plata del Poblenou, molts

A dalt, logotip. A sota, bota de vi commemortaiva (1890).
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

Lista de los Socios fundadores que componen la Cooperativa.

La Flor de Mayo.

Cantidades depositadas cada uno de por si.				Pesetas
1.	Jaime	Dualdo	F	25
2.	Facundo	Sendros	B	25
3.	Tomas	Jofré	F	25
4.	Jaime	Serelló		25
5.	Pedro	Puigibert	B	25
6.	Tomas	Asamia	F	25
7.	Pedro	Pastó	B	25
8.	Juan	Batet	B	25
9.	Andres	Crin		25
10.	Joaquin	Jofré	F	25
11.	Jose	Bosch	B	25
12.	Pedro	Rovira		25
13.	Jaime	Angles		25
14.	Dalmiro	Borras	F	25
15.	Ramon	Danet	B	25
16.	Pedro	Vidal		25
17.	Domingo	Ferrer	B	25
18.	Julian	Ventura	B	25
19.	Ramon	Cipriano	B	25
20.	Juan	Vidal	F	25
21.	Pedro	Albareda	B	25
22.	Jose	Ripoll		25
		Suma Total		550

Nota quedan a favor de la Sociedad diez y seis pesetas del exsocio Jose Gibert (a) Galliné

San Martin de Provensals 9 de Diciembre año 1890

La Comision

Llibreta d'actes de la fundació (1890).
Font: AHP

REGLAMENTO

DE LA

SOCIEDAD COOPERATIVA DE CONSUMOS

LA FLOR DE MAYO

ESTABLECIDA EN

SAN MARTIN DE PROVENSALS

Primer Reglamento de la misma

- año - 1891 -

BARCELONA

Establecimiento Tipográfico-Editorial "ARTE Y LETRAS"

Calle de Pallars (Salón de San Juan)

1891

Portada del Reglament (1891).
Font: AHP

Sociedad Cooperativa la "FLOR DE MAYO."

Balance general de los meses de Noviembre y Diciembre de 1890 agregados en el 1r semestre comprendido de desde 1º Enero á 30 Junio de 1891.

Entradas

Salidas

Resumen

Primer balanç (1891).
Autor: Luciano Roisin, Font: AHP

d'ells boters d'ofici i altres provinents de les corals de la barriada, decidiren posar en comú els estalvis i crear una cooperativa de consum, prenent per nom el títol de la cançó esmentada. Simbòlicament, la cooperativa, a través de les operacions d'adquisició de productes agrícoles per al consum urbà, també implicava una forma de connectar el camp i la ciutat.

Les reunions preparatòries tingueren lloc als baixos d'un local de dimensions reduïdes del passatge Massaguer, número 5, on s'instal·laren de forma provisòria per adquirir els primers productes. L'acta de constitució fou el 10 de novembre de 1890, i anà signada per vint-i-dos –en les seves paraules– "modestísimos obreros". La majoria eren boters d'ofici, però també hi hagué algun que altre jornaler. Recordar els noms dels fundadors també és una forma d'homenatjar-los: Jaume Dualdo Valencia, Facund Sendrós Farré, Tomàs Jofré Espinàs, Jaume Servelló López, Pere Puigbert Gallofré, Tomàs Asamà, Pere Pastó Rosell, Joan Batet Pié, Andreu Nin Mercadé, Joaquim Jofré Espinás, Josep Bosch, Pere Rovira Esteva, Jaume Anglés Pruñolosa, Delmir Borràs Farré, Domingo Ferrer, Julià Ventura, Ramon Cipriano, Joan Vidal, Pere Albareda, Josep Ripoll, Ramon Brunet i Pere Vidal Sagristà.[153] Entre aquells homes s'escollí la junta directiva, que estigué formada per Pere Rovira de president; Delmir Borras de vicepresident; Joan Batet de secretari; Tomàs Asamà de tresorer i Facund Sendrós de comptable.

Els primers moviments, el capital aportat, els mobles, utensilis i els productes adquirits es poden explicar, a partir d'un fragment del llibre commemoratiu de les bodes de plata de l'entitat:

> Nombrada la junta directiva y comisiones auxiliares de compraventa, procedióse a la entrega al cajero de las imposiciones efectuadas a razón de 25 pesetas por cada uno, formando un total de 400 pesetas. Con cantidad tan *fabulosa* comenzó a funcionar. Un banco de madera, un litro de petróleo, un quinqué, un bocoy, un embudo, seis vasos de cristal, un juego de medidas hasta el litro y una partida de vino común, absorbió más de la mitad del capital; obligándonos a aumentar la cuota a una peseta semanal por socio, en vez de cincuenta céntimos que prevenía el reglamento, con el propósito de contar siempre con fondos disponibles para nuevas compras. Tal fué el orígen de esta Sociedad.[154]

La mobilitat acusada i la precarietat de mitjans foren característiques comunes en els inicis de totes les entitats, tot i que en aquell cas, la progressió creixent fou veloç. El primer local aviat se'ls quedà petit i tant sols un mes després de la constitució, el 6 de desembre, es traslladaren a un local del carrer Llacuna núm. 4, on hi ocuparen els baixos i l'entresòl interior. Tot i la major amplitud, l'obertura de la secció de cafè el gener de 1891, els obligà a ampliar el pis i implicà que l'espai se'ls tornés a fer insuficient, atès que: "La joven cooperativa prosperaba de un modo sorprendente". Aquell mateix estiu nombraren una comissió encarregada de cercar un local més adequat. Es posaren en contacte amb el propietari d'uns terrenys situats just al davant, al mateix carrer Llacuna, al número 5, i li proposaren la construcció d'un edifici fet a mida per a la cooperativa. El propietari hi accedí, edificant una casa de planta baixa i dos pisos, però a canvi, l'entitat hagué d'anticipar 900 pessetes, només reintegrables al cap de cinc anys. El 25 de desembre de 1891 ja s'instal·laren a les noves dependències, tot i que no hagué de passar gaire temps per a què el local els tornés a resultar inadequat i hagueren d'ampliar les instal·lacions, arrendant l'immoble adjacent, del mateix propietari. La cooperativa creixia més ràpidament que els edificis que ocupava, i aquell fet causava despeses extraordinàries als associats, havent de doblar quotes en múltiples ocasions. En aquella seu, el 1893, ja hi obriren una biblioteca, una mostra de l'afany cultural que des del principi complementà el mecanisme econòmic motor de l'entitat.

Façana de la seu principal (1923).
Font: AHP

El juliol de 1894, decidits a deixar d'assumir les càrregues de les successives reformes i els lloguers, dissenyaren un pla econòmic per edificar una seu de propietat. A l'octubre compraren uns terrenys de 13.473 pams d'extensió al carrer Wad-Ras cantonada amb passatge Bori, que els costà 16.841,25 pessetes. El propietari els oferí la possibilitat de pagar a terminis de 5.000 pessetes anuals amb un 5 % d'interessos,[155] però preferiren pagar 1.841,25 pessetes d'entrada i a l'abril de 1895, les 15.000 restants d'un sol cop. Una vegada adquirit el solar, el debat consistí en si calia assumir les obres des de la cooperativa o bé externalitzar-les. Hi hagué una votació i guanyà per àmplia majoria l'opció d'assumir-ho directament des de l'entitat. Aquella decisió implicava menys risc financer, però també signifi-

cà la necessitat de comprar eines, materials de construcció, fusteria i tot els útils necessaris per l'edificació, així com la destinació d'hores a l'obra per part dels mateixos associats.

Les obres començaren a bon ritme l'agost de 1895, però quan només tenien la planta baixa acabada se'ls esgotaren els fons. Aleshores, alguns associats proposaren suspendre definitivament els treballs, però la majoria optà, prèvia consulta a l'assemblea el gener de 1896, per tirar endavant el projecte amb l'única solució a l'abast: acudir al préstec i obtenir crèdit extern. Segons el pressupost, necessitaven 20.000 pessetes i hagueren d'hipotecar el solar, així com l'obra realitzada fins al moment. L'11 de setembre de 1896, tot i no haver acabat completament l'edifici, la cooperativa es traslladà a la que seria la seu central al llarg de tota la seva història.

Però les adversitats no acabaren amb les obres, calia retornar els crèdits per recuperar la plena titularitat de l'edifici. La situació sembrà incertesa entre la massa associada i provocà una greu crisi. Algú féu córrer el rumor que la cooperativa caminava cap a la liquidació, i fins a 72 famílies associades es donaren de baixa, retirant tot el seu capital, una suma de 20.000 pessetes en total. Finalment, pogueren sortir de l'atzucac i gradualment anaren retornant els crèdits que havien sol·licitat. L'entitat passà dos anys d'estretors, el sobreendeutament acumulat estigué a punt de provocar-ne la fallida, sota els efectes de l'anomenat *mal de pedra*, un motiu de liquidació habitual d'aquella mena de projectes.

Superada la crisi, la cooperativa pogué retornar a les activitats ordinàries. El 1898, a part dels productes habituals (vi, oli, patates, farina), ja disposava de forn de pa, sastreria, secció de roba i calçat. Comptaven amb 150 associats i un gir en vendes de 130.000 pessetes a l'any. En aquelles dates, encapçalaren activament la fundació dels organismes federatius.[156] Al tombant de segle, començaren a distribuir productes derivats de la matança del porc, obriren el servei de merceria i d'espardenyeria, i contractaren el primer personal a sou de l'entitat. El primer semestre de 1902, per evitar situacions inesperades o emergències comptables, es començà a fomentar un fons de reserva. Una altra mesura important fou l'ús d'una moneda pròpia per les transaccions econòmiques dins la institució, que permetia l'obertura de crèdit intern als associats sense el risc d'acudir al préstec extern ni l'exposició a la fluctuació de les divises de curs legal:

> Desde los primeros tiempos ha sido empleado el sistema de cambio de moneda social para controlar el consumo del socio, sistema que implica la operación de venta al contado, o sea una de las virtudes rochadalianas que ha producido el éxito de la cooperación de consumo, a partir de 1844.[157]

Moneda amb una bota i una massa o calafat,
clara referència als orígens boters dels associats.
Font: AHP

També s'aprovà el reglament de funcionament i de govern intern. A l'article número 3 del mateix, hi figurava l'objecte general de l'entitat:

> Esta sociedad tendrá por objeto: (a) La compra, venta, fabricación o transformación de toda clase de artículos que puedan ser consumidos por sus asociados. (b) La creación y sostenimiento de una escuela y Biblioteca para la instrucción y educación de los socios y sus familias; y (c) Implantación de toda suerte de instituciones de economia social, tales como el auxilio y préstamo mutuos, cajas de retiro para la vejez, enfermedades, etc., con el propósito de hacer cada dia más fácil, digna, grata y racional la vida de los asociados.[158]

Seguint fil per randa les directrius del reglament, La Flor de Maig fou de les primeres cooperatives que creà fons col·lectius i mesures mutualistes per ajudar els mancats de treball (jubilació, orfandat, atur forçós i viudetat). Amb aquella fi, el 1904 inauguraren la Institució per a l'Auxili de la Vellesa i Impossibilitats pel Treball, un organisme que el 1913 s'integraria com a membre fundador de la Vil·la de Salut L'Aliança, entitat amb què La Flor de Maig mantingué relacions fraternals al llarg de la seva trajectòria. També començaren classes nocturnes d'alfabetització per obrers, obertes fins i tot per als no associats, però que aviat hagueren de suspendre per falta de liquiditat. El 1915 el fons col·lectiu disposava de 131.191,63 pessetes, pagaven 30 ptes. de sou mensual a catorze associats sense accés a cap ingrés, i remuneraven amb 500 ptes. a les dones que quedaven viudes.

Portada del llibret commemoratiu Memória de la Sociedad cooperativa obrera de ahorro y consumo La Flor de Mayo (1923).
Font: AHP

Una expansió fulgurant: set sucursals i una granja

Amb l'entrada al nou segle, el que havia començat com un grup de boters assidus als cors de Clavé de la barriada, s'eixamplà fins a teixir tota una extensa xarxa de sucursals pels barris populars de Barcelona. Fou la realització d'un procés de creixement exemplar en tan sols 25 anys. Aquell procés de reproducció cooperativa es generà bàsicament a partir de dues modalitats: o bé la iniciativa partia d'associats que vivien allunyats de la central i que volien obrir sucursals pròximes als seus domicilis; o bé, a petició d'alguna altra entitat en dificultats que ho sol·licitava, es generaven els mecanismes de fusió necessaris. Tanmateix, la replicabilitat de sucursals arreu del territori urbà suposà, en certa mesura, un procés gradual de concentració cooperativa fet des de la base.

Sucursal número 1

El 24 de gener 1907, a instàncies de diversos socis residents a la barriada de Can Girona, al mateix Poblenou, la cooperativa accedí a llogar el local d'un edifici al carrer Pellaires núm.

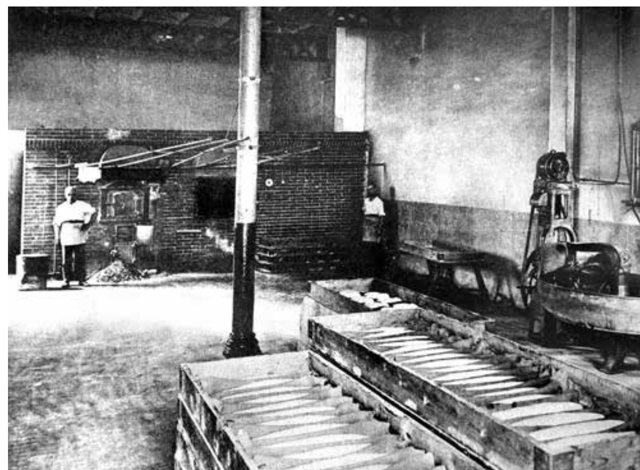

Sucursal número 1 al carrer Pellaires (1915).
Font: AHP

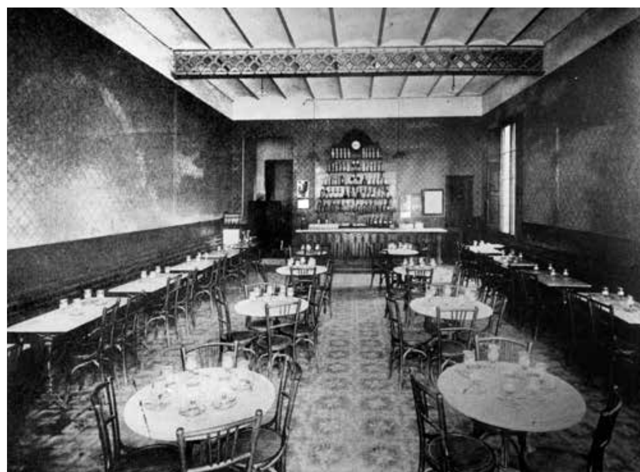
3, esquerra, per constituir-hi la sucursal número 1 de La Flor de Maig. El local s'inaugurà el 18 de febrer de 1907 i l'èxit de la iniciativa féu que dos anys més tard, els socis ja fossin 270. L'1 de setembre de 1910 decidiren deixar la seu de lloguer i comprar els baixos de l'edifici annex, situat al mateix carrer Pellaires xamfrà Bac de Roda, on s'instal·laren definitivament.

Sucursals 2 i 3: Sants i Can Tunís

L'extensió de la cooperativa no es limità al Poblenou. Amb la viabilitat de la fórmula demostrada, el projecte es replicà per contagi a d'altres zones de Barcelona. A la mateixa tardor de 1910, per iniciativa d'uns veïns de Can Tunis, s'acordà l'obertura d'una sucursal en aquell barri, just a les antípodes de la ciutat. Amb tal propòsit, el juliol de 1911 adquiriren un solar de 9.000 pams a la carretera de Can Tunis. El 1912 compraren uns altres terrenys a la mateixa carretera, al número 84, per edificar-hi uns grans magatzems i una seu social, que dos anys després es convertí en la sucursal número 2. Aquella local fou rehabilitat a partir d'unes runes existents i disposava de magatzem, cafeteria i botiga de queviures.[159] Gairebé simultàniament a l'aparició de la sucursal número 2, un grup de veïns de Sants sol·licitaren obrir-ne una altra en aquell barri, la que, al torn, esdevindria la número 3 i que s'ubicà en una finca de lloguer del carrer Jocs Florals, número 135.[160] El 1918, la combinació de l'èxit del projecte amb la greu crisi de La Formiga Obrera, una antiga entitat local, impulsà la fusió de les dues cooperatives. La Flor de Maig hi aportà la solvència; mentre La Formiga hi aportà el seu capital i l'edifici de propietat. Amb aquella operació deixaren la seu del carrer Jocs Florals i es traslladaren a l'antiga Formiga, al carrer Galileu, número 40, on hi emplaçaren la sucursal número 3.

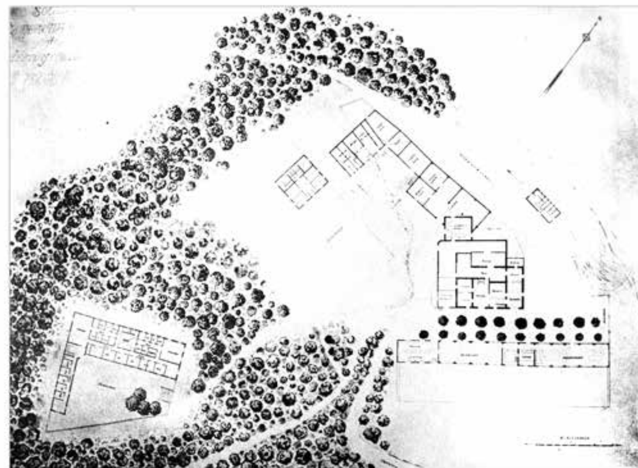
Instal·lacions de la sucursal número 2 de Can Tunís (1923).
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

Primer emplaçament de la sucursal número 3 de Sants (1923).
Font: AHP

La granja de Cerdanyola

Paral·lelament al procés d'obertura i de reproducció de sucursals, un fet molt significatiu d'aquella dinàmica de creixement fou l'adquisició de la granja anomenada Can Marmona o Barmona, a Cerdanyola del Vallès. Un total de 47 hectàrees amb una masia entre boscos, vinyes, arbres fruiters i horts, per la qual pagaren 413.840 pessetes. La compra s'efectuà l'11 de maig de 1908 i la idea nasqué en plena correspondència amb el principi d'amor a la natura que tant havia animat la fundació de l'entitat.[161] Els motius esgrimits per la compra de la finca, en són una bona mostra:

Plànol general de la Granja.
Font: AHP

> Tener donde poder expansionarnos, respirar aires oxigenados, educar a nuestros hijos en el amor a las cosas bellas de la Naturaleza, con el propósito de establecer en su día un sanatorio para la curación de los socios enfermos, y con el objeto también de fomentar la avicultura, conejos, etc. para nuestro consumo.[162]

Més enllà de tenir un contacte més o menys efímer amb la natura, a nivell pragmàtic, la finca els permeté l'adquisició directa de productes agrícoles i ramaders, però sobre tot, disposar d'una infraestructura indispensable on celebrar actes socials de tot tipus (excursions, assemblees, congressos o colònies). El 6 de febrer de 1913 s'hi començà a construir un nou edifici que s'acabà el juny de 1914. Tenia planta baixa i dos pisos, 42 habitacions, 6 cuines, 6 menjadors, un dipòsit d'aigua de 300.000 litres i una dinamo per autoabastir-se d'electricitat.

Panoràmica general (1923).
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

Els voltants de la granja: el nou edifici, la terrassa, la font... Interior de les instal·lacions: els diferents menjadors, una sala d'estar i una habitació (1923).
Autor: L. Roisin. Font: AHP

Els treballadors i treballadores de la granja no tan sols administraven els menjadors i habitacions, també criaven tota mena de bestiar (1923).
Autor: L. Roisin. Font: AHP. Totes són de la mateixa font, excepte la de la part superior dreta, d'autor desconegut (19??). Font: Fons Carmé Piqué Bofarull

Sucursal número 4: el Clot

Una altre procés diferent desencadenà l'obertura de la sucursal número 4. Aquella vegada fou el resultat de la combinació de les dues modalitats de reproducció esmentades. A finals de 1910, diversos socis residents al Clot proposaren l'obertura d'una nova sucursal en aquella barriada, per no haver de desplaçar-se fins al Poblenou. Per fer-ho, contactaren amb una vella cooperativa de la zona, L'Obrera Martinenca, al carrer Muntanya, 60, que al informar-se de les pretensions de la cooperativa poblenovina, decidiren fusionar-s'hi el 1911. L'Obrera hi aportà 87 associats i l'edifici, que passà a ser la sucursal número 4 de La Flor de Maig.

Sucursal número 4 al Clot, antiga Obrera Martinenca.
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

> La Flor de Mayo obligada por el desarrollo de su progreso y en atención á que algunos de sus consocios y otros individuos que así lo desean, solicitaron el establecimiento de otra sucursal en la barriada del Clot, por serles muy separada la Central de sus viviendas, y por otra parte, La Obrera Martinense al enterarse de los propósitos que animan á La Flor de Mayo con respecto de nueva ampliación, muy cuerdamente aquella y con admirable buen sentido práctico, púsose al habla con ésta, y previas las oportunas negociaciones de inteligencia que son del caso, poder conseguir la finalidad de convivir en una sola Sociedad.[163]

Ara bé, els procesos de fusió d'aquella mena no foren fàcils. En aquell cas, per exemple, calia compensar les pensions vitalícies acumulades pels associats de La Flor de Maig durant anys de cotització, la qual cosa es pogué equilibrar amb l'edifici i l'aportació del capital de reserva de la cooperativa del Clot. El 1914 s'amplià també aquella sucursal, amb la compra dels terrenys adjacents, del número 64 del carrer Muntanya.

Sucursals número 5, 6 i 7

En circumstàncies similars, el gener de 1915 es creà la sucursal número 5, a partir de la fusió amb la Cooperativa El Nou Segle, situada al Poblenou, a la carretera de Mataró, 22. El local d'aquella antiga cooperativa era petit i de lloguer, i per aquest motiu es trasladaren a un local del carrer Dos de Maig, 90, on es mantingué fins a principis de 1927, quan compraren un immoble per 42.000 pes-

Sucursal número 5, a prop de la plaça de les Glòries.
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

Sucursal número 6 a Sant Gervasi de Cassoles.
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

setes al carrer Pere IV, 92. El nou edifici de la sucursal núm. 5 s'inaugurà el juny de 1928 i les obres costaren 98.000 pessetes.[164]

Mes enllà de la dècada dels vint, el procés de creixement, creació de noves sucursals i absorcions prosseguí. El 1922, la cooperativa, a la recerca de nous territoris, contactà amb un grup de veïns del barri de Sant Gervasi per establir-hi la sucursal número 6. Compraren un solar al carrer Marià Cubí, 184, cantonada amb Sagués, on hi construïren un edifici fet a mida. Aquella sucursal fou coneguda popularment com la del Turó, per la situació geogràfica en la que es trobava. Dos anys més tard, a partir de l'absorció d'una altra cooperativa, La Constància Sagrerenca, s'obrí la sucursal número 7 a la Sagrera al carrer Martí Molins, número 10. Finalment, per acord mutu, el setembre de 1928 es fusionaren amb una altra vella cooperativa de Poblenou, El Jardí, que aportà l'edifici i terrenys que tenia al carrer Independència cantonada amb Enna (actualment Ramón Turró).[165]

Sucursal número 7 a la Sagrera, antiga Constància Sagrerenca.
Autor: Luciano Roisin · Font: AHP

La labor cultural de la Flor de Maig durant la primera etapa

L'activitat cultural de la cooperativa es desenvolupà en lògica concordança amb el paper preponderant dins el cooperativisme, és a dir, d'una forma constant i intensa. Acollí una multitud d'actes a la seu central, a les sucursals i especialment a la granja de Cerdanyola: lúdiques, recreatives o pedagògiques, de caire més cultural o de caràcter sociopolític (excursions, conferències, col·loquis, cursos, actuacions teatrals...). L'organització d'aquell tipus d'esdeveniments fou una qüestió consubstancial a l'entitat, un element decisiu gairebé tant o més important que l'activitat de proveïment. De fet, el raonament era el mateix que justificava l'activitat econòmica, fer accessible al proletariat tota una sèrie de serveis culturals als que normalment hi tenien vedat l'accés. Nogensmenys, aquells actes contribuïren a enfortir el vincle comunitari i potenciar una esfera relacional autònoma amb l'objectiu general d'educar els associats. Entre els actes realitzats, lògicament, destacaren per sobre de la resta les conferències sobre economia social i temes cooperatius.

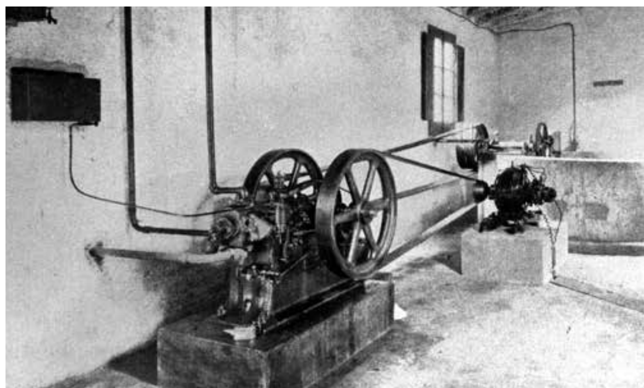
Conferències organitzades a La Flor de Maig-Central (1912-1914) [166]

Data	*Conferències*
9 de juny de 1912	Cicle de conferències "Els Homes del Socialisme" Enric Jardí "Les doctrines de George Sorel"
12 d'octubre de 1913	Francesc d'A. Ripoll "La Cooperació: ses forces i sa finalitat".
1 de febrer de 1914	Santiago Valentí "La Acción cultural de las Cooperativas".
29 de març de 1914	Miquel Vidal i Guardiola, conferència econòmica sobre les cooperatives de consum a Alemanya.
31 de maig de 1914	Joan Salas Anton "Cooperativisme i Socialisme".
27 de desembre de 1914	Sr. Martorell, regidor de l'Ajuntament, conferència sobre zones neutrals, ports francs i dipòsits comercials.

Al marge de les conferències, que tingueren un paper preponderant dins la cooperativa, un altre tipus d'actes organitzats foren les actuacions i vetllades musicals. El gener de 1914 per celebrar el cap d'any hi actuà el trio Raduà-Roig i la premsa cooperativa n'explicà els detalls:

> La fiesta se vió concurrida de numeroso público, que por completo llenaba el local. Constituían el programa difíciles composiciones de maestros nacionales y extranjeros, que fueron interpretadas con gran ajuste por las señoritas Raduá (piano y violoncello) y el Sr. Roig (violín). Los ejecutantes demostraron sus excelentes dotes artísticas mereciendo justos y sinceres aplausos. Era hermoso contemplar como los obreros se deleitaban con la ejecución de tan delicadas composiciones. Fiestas como ésta conviene se repitan por su misión educativa del sentimiento.[167]

Aquella educació sentimental es completava de manera particularment extraordinària amb la celebració de tota mena de festivitats i excursions col·lectives a la granja de Cerdanyola. Cal recordar que una de les sessions del Primer Congrés Nacional de Cooperatives el 1913 consistí en una visita col·lectiva a la granja i la col·locació de la primera pedra de l'edifici destinat a sanatori. En qualsevol cas, les excursions a la finca i la celebració d'activitats de tota mena foren una constant. En motiu de l'1 de maig de 1915, que s'escaigué en dissabte, la cooperativa hi organitzà una diada de fraternitat cooperatista amb ballada de rams, sardanes, concert simfònic i ball de nit, i aprofità l'avinentesa per inaugurar-hi nous equipaments (el gran menjador-cuina i la dinamo generadora d'electricitat).[168] L'acte es tancà amb el comiat dels amfitrions, que dirigint-se a la concurrència proferiren les següents paraules: "Aquesta es la vostra casa, companys; aquesta es la casa de tots els cooperadors!". La notícia sobre l'acte a la premsa cooperativa destil·là l'optimisme de les grans fites assolides:

La dinamo de la granja de Cerdanyola que garantia l'autogestió de la força elèctrica.
Font: AHP

> Saturados de oxígeno puro, a pleno sol, rodeados de frondosos bosques y millones de flores silvestres que hoy, al empezar el mes de mayo exhalan sus perfumes más delicados como queriendo asociarse a la fiesta que la flor más bella, La Flor de Mayo, celebra en su granja de Sardañola (...) ¡Oh milagro de la Cooperación! ¡Qué sublime espectáculo a nuestra aturdida vista se presenta! Lo que un día fué masía feudo del marqués de Sardañola y del monasterio de San Cugat más tarde, se ha transformado hoy, gracias al persistente esfuerzo de unos queridos compañeros cooperadores, en una magnífica y espléndida quinta de recreo para la clase obrera.[169]

Cada mes de novembre, l'entitat celebrava l'aniversari de la fundació. Aquells esdeveniments, a mesura que passava el temps, adquirien més esplendor i rotunditat. Especialment en les dates assenyalades com durant el desè, el 25è o el 30è aniversaris, però també durant les commemoracions anuals ordinàries. El que feia 26è, per exemple, es celebrà amb un banquet a la granja el 12 de novembre de 1916.[170] Anys més tard, el novembre de 1923, la celebració del 33è aniversari fou celebrat amb un sopar a l'entitat on s'homenatjà al veterà Salas Anton i se'l condecorà amb el càrrec de president honorífic.[171]

Fotografies del III Dia Internacional del Cooperativisme (1925).
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

La consolidació del projecte: de la cooperativa de boters a la república cooperativa

En el seu 25è aniversari la cooperativa tenia 1.317 famílies associades, l'activitat econòmica estava plenament consolidada i fou tan intensa que aviat augmentà el nombre d'empleats, fins assolir la xifra de 120 persones en plantilla. Durant aquella època, la cooperativa editià un butlletí on publicava les activitats i les notícies relacionades amb el desenvolupament de l'entitat. El maig de 1916 figurava com la cooperativa que adquiria més productes a la Cambra Regional amb un valor total de 34.203,65[174] pessetes. Segons el testimoni dels protagonistes, foren anys d'intens creixement: de 1915 a 1920 l'activitat econòmica de la cooperativa generà resultats més satisfactoris que en els 25 anys precedents. El 1920, el balanç donà un actiu de 895.109,40 pessetes i un passiu de 782.448,99 ptes., amb un excés de percepció de 112.660,41 ptes.[175] Començaren a adquirir mitjans de transport propis per moure el gènere, passant dels carros de mules als camions. El 1923 tan sols una del total de les set sucursals no era de propietat, la número 5 del carrer Dos de Maig, amb la qual cosa el patrimoni immobiliari total era de sis edificis, amb un valor aproximat acumulat de 319.322,70 pessetes. Un any després, l'absorció de La Constància Sagrerenca implicà l'entrada de la cooperativa a la Unió de Cooperatives per la Fabricació de Pastes per Sopa, ja que aquella ja en formava part anteriorment.

Les mesures mutualistes milloraren a mesura que augmentaren els fons col·lectius, el 1923 pagaven 35 pessetes mensuals a 32 associats amb invalidesa. El Fons d'invalidesa tenia 211.804,44 pessetes i el Fons de reserva, 173.486,72 pessetes. Aquell any també començaren a establir una caixa especial d'auxili de protecció de la maternitat i la infància, a la que destinaren un 5% de l'excés de percepció. Durant el primer exercici, la suma destinada a assistir a les famílies amb bessonada i a les embaras-

Secció de comestibles de la seu central (1925).
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

Els 25 anys de la cooperativa: les bodes de plata de La Flor de Maig

El novembre de 1915, en el 25è aniversari de la cooperativa, l'efemèride fou celebrada com en les grans ocasions. La portada del periòdic *Cooperatismo* i les tres primeres pàgines anaren íntegrament destinades a descriure l'esmentada celebració, amb el gran concert de música clàssica que tingué lloc al cinema Ideal –o Rellisquin, com se'l conegué popularment per disposar de la primera pista per "relliscar" sobre el gel– just davant de la seu central de la cooperativa. L'acte fins i tot comptà amb la presència de l'alcalde del moment, Antonio Martínez Domingo. La notícia de l'esdeveniment transmeté l'emotivitat dels membres de la cooperativa després de 25 anys de trajectòria:

> Qué espléndido, qué grandioso, qué conmovedor, qué exuberante de gratas promesas y de consoladoras esperanzas fué el espectáculo ofrecido por los socios de La Flor de Mayo en la hermosa Fiesta Íntima, con que, en la noche del día 10 de los corrientes, conmemoraron el XXV aniversario de la fundación de su Cooperativa (…). Contemplar a aquella masa de más de dos mil personas, la mayor parte de las cuales hubo de estar de pié en los pasillos y huecos del teatre (...). Ver a aquella muchedumbre de obreros y obreras tan aseados, tan cuidadosamente vestidos.[172]

Però la celebració no acabà amb aquell acte que qualificaren "d'íntim". En pocs mesos s'organitzà un gran festival al Palau de les Belles Arts de Montjuïc, on hi assistiren prop de 12.000 persones. També s'editā un llibret il·lustrat amb una memòria de l'entitat redactada per Jaume Anglès i Pere Rovira, que es repartí entre els assistents:

> Las espléndidas fiestas con que la siempre creciente Cooperativa de la barriada de Pueblo Nuevo ha conmemorado el XXV aniversario de su fundacion, han tenido digno remate en el grandioso Festival, celebrado en el Palacio de Bellas Artes el domingo, día 21 del pasado mes. Se calcula que no bajó de doce mil el número de asistentes al acto. Jamás había contenido la gran nave del espacioso Palacio tan numeroso auditorio. Sólo una tercera parte del público pudo hallar asiento; las dos terceras partes restantes hubieron de permanecer en pié. Ello, no obstante, la compostura y el silencio guardados por aquella muchedumbre fueron tan ejemplares como lo habían sido en la Fiesta Íntima celebrada el día 10. La Banda Martinense, tan acertadamente dirigida por Don Rafael Losada; el Orfeó Gracienc, bajo la diestra batuta de D. Juan Balcells; el Orfeó de Sans, que hubo de repetir casi todos sus números; el pianista D. Juan Molinari; los solos Sta. Cristina Galés, D. Juan Valls y D. Francisco Vives, y el concienzudo organista D. Eusebio Daniel convirtieron aquella fiesta en un memorable concierto.[173]

"La Flor de Mayo" Barcelona — Fundada en 1890 — Sociedad de Ahorro y de consumo

En el círculo: Detalle de la Biblioteca.—En el cuadro: Vista del edificio en que se halla instalada la Central

Es esta Cooperativa una de las veteranas de Cataluña y la que ha llegado hasta hoy a un tipo más alto de desarrollo. Cuenta con la Central, siete Sucursales y la magnífica Granja de Sardañola.

Situación de las Sucursales: Central, calle Wad-Ras, 195 (P. N.).—Sucursal número 1, Curtidores, 1 (P. N.).—Sucursal núm. 2, Carretera Casa Antúnez, 84 (C. A.). Sucursal núm. 3, Galileo, 40 (S.).—Sucursal núm. 4, Montaña, 62 (S. N.).—Sucursal número 5, Pedro IV, 92 (S. M.).—Sucursal núm. 6, Mariano Cubí, 184 (S. G.).—Sucursal número 7, Martí y Molins, 10 (S. M.).—Granja en Sardañola, Barcelona. Teléfono 50. (Intaladas en edificios propios.)

Número de socios activos: 1.600.

Datos estadísticos desde su fundación: Movimiento de Caja, pesetas 43.583.272'63 —Giro de ventas, pesetas 39.765.838'22.—Giro de ventas de 1928, pesetas 2.400.000

Sus fondos colectivos: Reserva, pesetas 247.507'85.—Invalidez, 233.635'11 pesetas.

Distribución del exceso de percepción: El 10 por 100 a Fondo de Reserva.—El 10 por 100 a Fondo de Mutualidad.—El 5 por 100 a Amortizaciones y el 75 por 100 a repartir entre el consumo efectuado por los socios activos.

Modalidades de previsión social: Sección Invalidez, Sección Derrama por defunción, Sección de Mutualidad, Sección Maternidad, Sección Amparo a la Infancia, Sección Federada a la Quinta de Salud «La Alianza» y Sección Clínica Dr. Rabassa.

— 57

Dades generals de la cooperativa al llibre commemoratiu del 25 aniversari (1915).
Font: AHP

Malhauradament no es disposen fotografies de l'acte, però en aquesta imatge de deu anys més tard a Montjuïc, se'n pot copsar el mateix esperit multitudinari.
Font: *AC*, 16 de juliol de 1926, núm. 166. FRG

Evarist Salat

> El company Salat és un dels militants de les col·lectivitats de caire econòmic i mutual que més han contribuït a sostenir l'encalç d'idealista i a enlairar l'esperit col·lectiu d'emancipació econòmica i de germanor. D'entre l'estol selecte de companys abnegats –que dissortadament és molt reduït– que han ofrendat llur tresor d'entusiasme, voluntat i esperit de sacrifici –trilogia poc coneguda–, cal destacar la figura modesta però intel·ligent del company Salat, que ha actuat sempre amb una intensa emoció i amb ver amor d'idolatria per les obres que, com les cooperatives i germandats, tant constitueixen a despertar el sentiment i la cultura entre els nostres obrers. L'estimació de l'amic Salat per les organitzacions de reivindicació intel·lectual, econòmica i mutualista i la seva actuació emprada al servei de les mateixes, ha estat immensa i intensa l'activitat i el suport palesat per tan infatigable company.[179]

Com ho corroborà la prosa vivaç de Tino a *Acción Cooperatista*, Evarist Salat fou un dels socis més destacats de La Flor de Maig. Des de que hi accedí el 1916[180] ocupà nombrosos càrrecs a la junta directiva, i fou president en diverses ocasions. Pertanyent a la segona generació de cooperadors, fou tresorer de la Federació Provincial de Cooperatives i tingué un paper destacat en la renovació dels òrgans federatius durant la dècada de 1920. Cal destacar també la seva trajectòria dins la Vil·la de Salut L'Aliança, on hi ocupà els càrrecs de secretari, vicepresident i president. Orador brillant, participà en nombrosos actes de propaganda, tant cooperativistes com mutualistes, tingué un paper preponderant en tots els processos federatius i una participació cabdal dins la Unió de Cooperadors de Barcelona. Després de la guerra jugà un paper ambivalent, ja que fou dels pocs antics cooperadors que col·laboraren amb les estructures verticals del franquisme.

Retrat d'Evarist Salat (1926).
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

sades sense mitjans econòmics fou de 7.062,26 pessetes. A partir del gener de 1925 es començaren a fer efectius els pagaments.[176] Amb el pas dels anys, la generació d'aquells fons permeté que la cooperativa fos pionera en l'oferiment de tot tipus de serveis mèdics, com un modern sistema de tocologia (ginecologia) per a la salut femenina.

El 1926 la junta directiva estava composada per Evarist Salat Salvadó de president; Joan Capdevila Nin de vicepresident; Jesús Moreno Abellán de secretari; Agustí Granada Pich de vicesecretari; Gerónimo Valls Bonet de tresorer; Àngel Casas Saderra de bibliotecari; així com Joan Montlleó Sabatés i Joan Rovira Marqués de vocals. El delegat de la sucursal número 1 era Francesc Damón Subirans; el de la número 2, Amadeu Gutar; el de la 3, Josep Cervera; el de la 4, Joan Bera Viñolas; el de la 5, Josep Bacardit Font; el de la 6, Josep Torremadé Borrull i el de la 7, Pere Fins Payarols.[177] Aquella junta donà passos decisius de cara a la renovació de l'entitat. Incrementà la labor social mitjançant la creació del Grup de Cultura i reorganitzà l'articulació interna administrativa, canviant el sistema de comptabilitat per guanyar eficiència, segons "la moderna ciencia comercial". L'agost de 1926 crearen l'Oficina Central de La Flor de Maig allotjada a la seu matriu. El procés pretenia abaratir despeses mitjançant la creació d'una caixa única i economitzar esforços dels empleats, uniformitzant els criteris de funcionament de totes les sucursals. Amb aquell sentit, feren un seguit de recomanacions als associats per simplificar les operacions: unificar les compres –"lo que podáis comprar por kilos no lo compréis por gramos"; realitzar un sol canvi de moneda setmanal per simplificar la comptabilitat i reduir el nombre d'imposicions al capital d'estalvi, substituint les quotes setmanals per una sola de mensual.[178]

El gener de 1927 la cooperativa obrí un concurs per tal d'ocupar el càrrec d'Administrador General. El sol·licitant havia de ser major de 28 anys i menor de 46, havia

Els pensionistes de la cooperativa. El tercer per la dreta de la fila superior és Pere Rovira, primer president i fundador (1915).
Font: AHP

de demostrar experiència en el sector i ostentar al mateix temps els càrrecs de director de serveis, cap de personal i cap de compres. Tenir coneixements en idiomes, lleis mercantils i finances. El sou que oferiren era de 500 pessetes mensuals.[181] També es renovà el càrrec d'administrador general de la granja. En aquell cas, el sou era de 150 pessetes mensuals, més 50 pessetes per la muller –que l'havia de substituir en cas d'absència–, més la manutenció i l'habitatge. En ambdós casos, els sol·licitants havien de dipositar una fiança prèvia en metàl·lic. Per fer efectiva la renovació administrativa endegaren un procés intern de debat molt intens per totes les sucursals de la cooperativa durant el setembre i octubre de 1927.

En l'exercici de 1927 la cooperativa tenia un actiu de 1.772.287,09 pessetes i estava composada per 1.560 famílies associades, de les quals 500 pertanyien a la seu central. Com a operació econòmica destacable cal mencionar la compra de l'edifici on s'havia d'ubicar la sucursal número 5 al mateix Poblenou. L'excedent de final de cada exercici era repartit de forma mixta: una part a nivell individual –un 75% retornava als socis en funció del seu consum.[182] I una altra, que es destinava a fons col·lectius repartida de la següent manera: un 10% al Fons de reserva, un 10% al de mutualitat i un 5% per amortització de mobiliari. Aquell any el Fons de reserva fou de 210.804,31 ptes., el d'invalidesa, 237.641,02 ptes. i el de mutualitat, de 44.240,96 ptes.. Les modalitats de previsió social foren: invalidesa, derrama per defunció, mutualitat, maternitat, empara a la infància, federació a la Vil·la de Salut L'Aliança i Secció Clínica del Dr. Rabassa.[183]

Progressió dels fons col·lectius de La Flor de Maig

	Fons de reserva	***Fons d'invalidesa***	***Fons de maternitat***	***Fons de mutualitat***
1917	100.125,35	153.668,89		
1918	107.618,57	168.127,93		
1919	115.425,71	175.879,72		
1920	123,691,75	181.129,18		
1921	137.343,79	186.769,36		
1922	158.282,19	198.626,35		
1923	173.486,72	211.626,35	7.602,26	
1924	199.765,80	223.858,73	13.522,18	
1925	203.831,19	233.057,73	13.522,18	
1926	210.804,31	237.641,02		44.240,96

Excés de percepció i consum dels associats de 1917-1926

Exercicis	***Excedents***	***%***
1917	81.457,18	4%
1918	74.457,33	3,5%
1919	98.071,42	4%
1920	112.660,41	7%
1921	106.541,12	6%
1922	167.407,40	8%
1923	152.045,38	6%
1924	77.744,69	2%
1925	40.653,85	1,3%
1926	69.731	2,4%
Total:	961.217,78	

Enmig del clima pro fusió de les cooperatives barcelonines, el desembre de 1927 La Flor de Maig fou la primera cooperativa que acordà oficialment per unanimitat treballar per caminar cap a la concentració. L'enorme progressió de l'entitat durant aquell període i la renovació integral de l'organització administrativa permeteren somiar a la junta directiva i als associats amb la ideació de projectes de futur, com per exemple: organitzar colònies infantils, obrir una Escola del Bosc, construir un sanatori a la granja o projectar-hi l'edificació d'un Palau de la Federació de Cooperatives... Fins qui sap, en un futur no molt llunyà, assolir la república cooperatista.

L'edifici de la sucursal número 5 s'inaugurà el juny de 1928 al carrer Pere IV, 92, amb la celebració d'una gran festa. Obrí l'acte Joan Capdevila com a president i hi parlaren antics presidents: Salat, Valls, Torres i Nieto. I com no, Jaume Anglès, que visiblement emocionat, proferí les següents paraules: "Hoy es un bello edificio, todo nuevo y propio; ayer fué una mísera tienda con dos bancos y un tonel. Recuerdo aquellos tiempos heroicos que los jornales de los socios servían para pagar a los acreedores y las horas de angustias pasadas." Acabats els parlaments, Àngela Graupera dissertà sobre les Cases de Maternitat i per tancar la vetllada hi actuà la Banda de Música Martinenca.[184] El mateix estiu, com a colofó dels aires de modernitat que prenia la cooperativa, s'adquirí un autocamió de dues tones per millorar el servei de transports.

La cultura com a arma d'emancipació

A partir de la segona meitat de la dècada de 1920 l'activitat de la cooperativa s'intensificà coincidint amb l'impuls cultural que adquirí la resta del moviment. El maig de 1924 es constituí el Grup de Cultura que destacà per la dinamització de totes les sucursals. Durant la primavera de 1925 organitzaren a la Central un cicle de conferències on hi participaren intel·lectuals de prestigi, amb el següent programa: Manuel Serra i Moret, "El Cooperativisme i l'evolució social"; Jaume Aiguadé Miró, "La sanitat de l'habitació"; el doctor Francesc Montañá, "Higiene social"; i Emili Saleta Llorens, "Funció social del Municipi modern".[185] A partir de llavors, especialment durant 1926 i 1927, l'activitat cultural fou *in crescendo:* les conferències, les vetllades teatrals i musicals, les visites col·lectives a llocs d'interès o les excursions a la granja es reproduïren sense fi. El 3 de juny de 1926, per exemple, la secció organitzà una visita col·lectiva al Museu Social de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona, on també hi acudiren associats de les Farmàcies Populars, de Nova Sento i de L'Amapola del Guinardó.[186] El novembre, en motiu del XXXVI aniversari, organitzaren un míting massiu de "propaganda cooperatista". De l'entitat, hi parlaren Evarist Salat com a president i Àngel Casas del Grup de Cultura. Posteriorment prengueren la paraula Antoni Alsina de l'Agrupació Cultural Cooperativa; Joan Coloma, director d'*Acción Cooperatista* i Josep Coll i Creixell, cooperativista que treballà de mestre al Poblenou. Per part de la federació hi intervingueren Duran i Guàrdia i Ventosa i Roig. Tancà l'acte el veterà Salas i Anton.[187]

L'Agrupació Esperantista Nova Sento

Paral·lelament a la labor de la secció de cultura, una altra tasca pedagògica important fou la desenvolupada per la Agrupació Esperantista Nova Sento, hostatjada a la cooperativa de forma totalment gratuïta des de l'estiu de 1924. La nit del 20 de juliol per donar la benvinguda al grup es celebrà una gran vetllada al saló cafè de la cooperativa. Hi parlaren el president Francesc Navarro; el president de l'agrupació, el Dr. Zanon; Duran com a secretari de la Federació Regional de Cooperatives, el

Les excursions de l'Agrupació Nova Sento foren molt freqüents. A dalt, fotografia intergeneracional i multitudinària a les Planes (1931). A l'esquerra, sortida del grup durant la inauguració del carrer del Doctor Zamenhof (actual Caravel·la la Niña) el 12 d'abril de 1932. A la dreta, excursió al Pont del Diable (1931-32). En totes les imatges, apareix l'estendard de l'agrupació amb l'estrella de cinc puntes.
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

Sr. Grau, exsecretari de la Federació Catalana d'Esperantistes; Joan Coloma i Delfí Dalmau, president de la federació esperantista. Per tancar la nit, hi actuà el sextet de professors del Gran Teatre del Liceu.[188]

El grup esperantista organitzà regularment cursets nocturns de l'idioma internacional oberts a tothom –homes i dones– i completament de franc. Els cursos eren dilluns, dimarts, dimecres i divendres, de tres quarts de nou a dos quarts de deu de la nit, i eren impartits pel professor Artur Domènech i Mas. Puntualment, també oferiren classes d'aritmètica i de gramàtica. L'agrupació contribuí molt activament a l'organització de conferències i realitzà nombroses excursions i visites col·lectives. Cinc dies després de la festa de benvinguda, ja organitzaren una xerrada a càrrec de Duran i Guàrdia, que explicà en detall la participació del moviment cooperatiu a l'Exposició de Gant.[189] El 4 de juliol de 1925, coincidint amb el Dia Internacional de la Cooperació, l'agrupació esperantista celebrà un acte de solidaritat "cooperatista-esperantista", amb un "lunch" i diversos parlaments en honor de Domènech, que havia guanyat la Flor Natural de l'edició dels XI Jocs Florals Internacionals Esperantistes celebrats a Palma de Mallorca.[190] El dimarts 10 de novembre organitzaren a la central una conferència sobre radiocomunicació impartida per Rossend Sagrera.[191]

La primavera de 1926 l'agrupació es mostrà especialment activa. El diumenge 4 d'abril anaren d'excursió a Sitges i a Vilanova, visitant el Cau Ferrat, l'Escola Industrial, l'Ateneu Obrer i la cooperativa La Regeneradora, entre d'altres. El 24 d'abril organitzaren una conferència a càrrec de Josep Castro, director de l'escola naturotrofològica, amb el tema "L'orígen de les enfermetats analitzades a la llum del naturisme". El 8 de maig, el professor Domènech realitzà la conferència "L'Esperanto: única solució del problema de la diversitat de llengües". I Castro repetí el 22 amb la dissertació "L'alimentació com a factor de salut i enfermetat". El següent cap de setmana anaren en comitiva a Santa Coloma de Farners per participar al XIII Congrés d'esperanto i als XII Jocs Florals Internacionals organitzats per la Federació Catalana d'Esperantistes. També durant aquell mes feren una excursió col·lectiva a Montserrat i visitaren la fàbrica de paper i la redacció del diari *La Vanguardia*.[194] El 5 de juny el geòleg Albert Carsi parlà a la seu de la cooperativa sobre el tema "La Ciència geològica i el progrés dels pobles"[195]. I un any més tard, el setembre de 1927 repetiren les visites, aquella vegada a les redaccions dels diaris *El Día Grafico* i *La Noche*.[196]

Les activitats a la granja de Cerdanyola

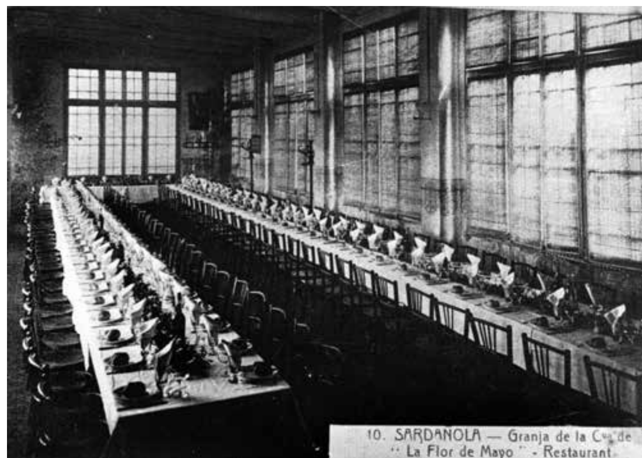
Les excursions i actes a la granja es reproduïren amb regularitat. Ja fos amb la celebració d'assemblees de la federació regional, la visita per part d'altres cooperatives o la recepció de tot l'amalgama de col·lectius obrers de l'època (grups excursionistes, ateneus, alumnes d'escoles racionalistes...). La granja es convertí en un espai privilegiat pel gaudi de les famílies obreres i, per tant, en un espai de lleure per excel·lència per desenvolupar la sociabilitat obrera. Hi funcionà un servei d'hostal cooperatiu, una botiga de comestibles, cuines i menjadors públics, servei d'automòbils des de l'estació, i durant un breu període, un restaurant. De fet, aquell últim servei es tancà el juny de 1926 "por creer que el funcionamiento de dicho restaurant constituía un lamentable contrasentido para la finalidad social que persigue nuestro ideario cooperatista"[197].

El 27 de maig de 1927 en motiu de la inauguració de la biblioteca de la granja s'hi organitzà una altra excursió col·lectiva. La posada en escena tornà a ser espectacular. Fins a vuit grups diferents partiren a peu en comitiva des de cada seu i confluïren a la plaça d'Horta per anar a inaugurar el nou equipament.[199]

A dalt, dones ballant en mig d'una rotllana a la terrassa de la granja (191?-192?). A baix, excursions d'associats i associades de La Flor de Maig a Cerdanyola (1929-1930).
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

Detall del "controvertit" menjador-restaurant.
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

Un grup de persones gaudint de la terrassa de l'edifici principal de la granja.
Font: AHP

L'agost d'aquell mateix any hi organitzaren una "gran fiesta campestre". La proliferació de corals i quadres dramàtics per totes les sucursals permetia actuacions intercooperatives miscel·lànies. El programa començà amb un concert del cor infantil de la sucursal número 7, La Rondalla Sagrerenca, i acabà amb la representació d'obres de teatre a càrrec del Quadre Dramàtic de la sucursal número 3, la de Sants.[200]

Una altra celebració habitual a la granja fou la ja mencionada Festa de l'Arbre Cooperatista, que s'acostumà a celebrar durant l'aniversari de l'Agrupació Cultural Cooperatista, a partir de 1926. O també les visites regulars de membres reputats del moviment cooperatiu internacional, com en ocasió del III Congrés Nacional de Cooperatives celebrat a Madrid el setembre de 1929, quan Henry May i Charles Gide es desplaçaren a Barcelona i visitaren la granja.[201]

El zenit del Grup de Cultura

Entre 1926 i 1928 el Grup de Cultura intensificà encara més l'organització d'activitats, gràcies a la contribució d'un equip de cooperativistes format per Àngel Casas, Joan Quilis, Joan Rovira, Francesc Campos i Joan Capdevila. Cal pensar que vint anys enrere, almenys tres membres d'aquell grup, havien fundat l'antiga Societat de Cultura Racional i els ecos racionalistes ressonaren en el tipus d'activitats que organitzaren. Al llarg de l'estiu de 1926 impulsaren una ronda de conferències de caràcter intern per totes les sucursals, amb el compromís per part dels associats d'anar acompanyats de les respectives companyes, per tal de comprometre-les en les activitats de la cooperativa: "Estos actos estan destinados a estimular la predisposición colectiva de sus propios asociados y en particular la completa atracción de la mujer en todos los órdenes de actuación de la cooperativa". Les sessions s'inauguraren a la sucursal número 7 de la Sagrera i recorregueren una per una tota la resta.[202]

En general, el tema de les conferències giraren en torn el cooperativisme, però també tractaren amb assiduïtat matèries relacionades amb l'higienisme, la salut, l'ali-

III Dia Internacional de la Cooperació.
Festa infantil a la granja de Cerdanyola

El diumenge 5 de juliol de 1925, en motiu de la celebració del III Dia Internacional de la Cooperació, La Flor de Maig organitzà una multitudinària festa infantil a la granja de Cerdanyola amb la presència de més de 700 nens i nenes de 8 a 14 anys. Per l'ocasió es llogaren dotze vehicles de la Companyia General d'Autobusos, que anaren a recollir els infants a les respectives seus. A l'arribar a la granja es feren parlaments, es donà esmorzar a les criatures i se'ls obsequià amb un espectacle de "fuegos japoneses" que quan explosionaven, deixaven anar uns paperets amb els següents versos:

Flor de Maig!
Nom animat
de bellesa i d'alegria,
jo vull portar-te gravat
en mon cor meravellat
per la festa d'aquest dia.

Si ara soc petit infant
demà seré un home gran
ple de seny i d'energia,
llavors et defensaré
perquè al teu costat tindré
un clar sentit de la vida

Si a la meva tendre edat
m'ofereixes amistat
en forma tant exquisida,
jo't prometo que un altre
seré el teu fidel company
de lluita més enardida.

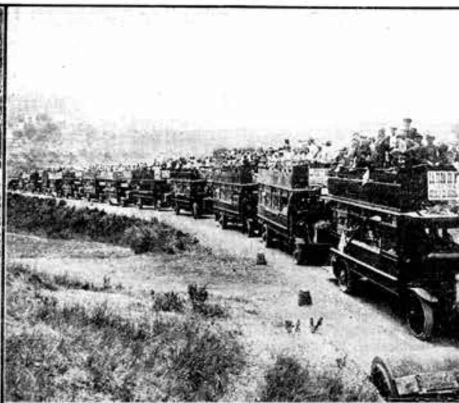
Flor de Maig!
nom estimat
ple de llum i d'alegria
jo vull portar-te gravat
en mon cor meravellat
per la joia d'aquest día.

En diferents llocs del trajecte "s'impressionaren" pel·lícules, que després es projectaren al cinema Ideal. Per finalitzar la vetllada, Jaume Anglès féu un parlament de comiat i la comitiva emprengué el camí de retorn. "El pas dels infants pel Poble Nou, amb llurs crits i llur alegria, promovia gran expectació pels nostres carrers i eren saludats amb visibles mostres d'efecte per tots els poblenovins".[198]

Varios aspectos de la fiesta infantil celebrada por La Flor de Mayo

Almuerzo en el bosque

El regreso a medio día

Un grupo de futuros cooperadores

Diferents imatges de la diada (1925).
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

mentació, el naturisme, l'educació, l'accés a la cultura, literatura, geologia o feminisme. La llista de temàtiques dels actes d'aquest tipus resultaria inacabable, però ens ofereix un testimoni de primer ordre de quines eren les preocupacions i temes d'interès que predominaven entre la classe obrera de l'època.

Conferències organitzades per la Secció de Cultura el 1926

Data	***Conferències***	***Sucursal***
11 de setembre	Amador Revilla "Responsabilidad de la Cooperativa ante la civilización".	núm. 4
25 de setembre	Pompeu Claret Martí "El desenvolvimiento de las sociedades cooperativas y el valor económico social de la cooperación".	núm. 4
27 de setembre	Regina Lamo "La Mujer en el cooperativismo mundial".	núm. 7
6 de novembre	Angela Graupera "El problema de la paternidad".	central

Durant la tardor, prosseguiren amb l'organització incessant d'activitats. El dia 4 de setembre realitzaren una excursió col·lectiva a l'Observatori Fabra. Dies després, davant de l'èxit de la conferència d'Amador Revilla a la sucursal núm. 4, la repetiren dues vegades, una a l'Ateneu Enciclopèdic Popular i l'altra a la sucursal número 5, i l'editaren en format d'opuscle. El dia 18 celebraren una vetllada a la seu central per celebrar l'adquisició de les obres completes de Pi i Maragall per la biblioteca.[203] Finalment, el 3 d'octubre realitzaren una expedició col·lectiva al laboratori de física experimental Mentora Alsina.[204]

L'activitat efervescent d'aquella època augmentà al compàs de les premisses de la federació, en el sentit d'incrementar la propaganda, procurant la generalització

Biblioteca de la seu central.
Font: AHP

del cooperativisme a nivell social. Fins i tot, imprimiren 10.000 fulls amb informació divulgativa del projecte, que es repartí als domicilis particulars en tots els barris on hi tenien sucursals. El mes de febrer de 1927 organitzaren un concert del quintet Tívoli a la sucursal número 1 del carrer Pellaires.[205] El mes de març es celebraren diversos actes per commemorar un any d'existència de la secció mutualista: visitaren la clínica del doctor Rabassa al carrer Muntaner i la Vil·la de Salut L'Aliança, i s'organitzà una òpera i una obra de teatre a la sala Capsir. Al dia següent realitzaren un "lunch" i un concert a la seu central de la cooperativa.[206] Tres dies més tard, amb nombrós públic, hi parlà el polític Antoni Fabra i Ribas per explicar les funcions de la Conferència Econòmica Internacional.[207] En aquella ocasió, el contingut de la dissertació suscità polèmica i davant les manifestacions del conferenciant, Joan Capdevila féu publicar una nota de protesta a la premsa mostrant la disconformitat amb el caràcter excessivament polític i la tendència socialista del discurs de Fabra.

En el camp pedagògic, durant la primavera de 1927, la comissió de cultura impulsà la celebració d'un examen-concurs de *Doctrina Cooperatista* pels fills dels associats entre 11 i 16 anys, per fomentar-ne la seva formació. El llibre de text utilitzat fou l'obra *Doctrina Cooperatista* de Joan Ventosa i Roig, i els qui hi participaren foren premiats. La cerimònia d'entrega es realitzà el 26 de maig amb una festa infantil al saló-teatre de la sucursal número 7.[208]

A la tardor d'aquell any, les activitats foren particularment intenses. A banda d'un gran nombre de conferències, el mes d'octubre, una comitiva de 90 persones visità la fàbrica Martini & Rossi al Poblenou. I el 13 de novembre, data en que celebraren el 37è aniversari, visitaren als tallers de la Hispano Suiza, i prolongaren la celebració amb un gran concert a la central amb la Banda Martinenca.[209]

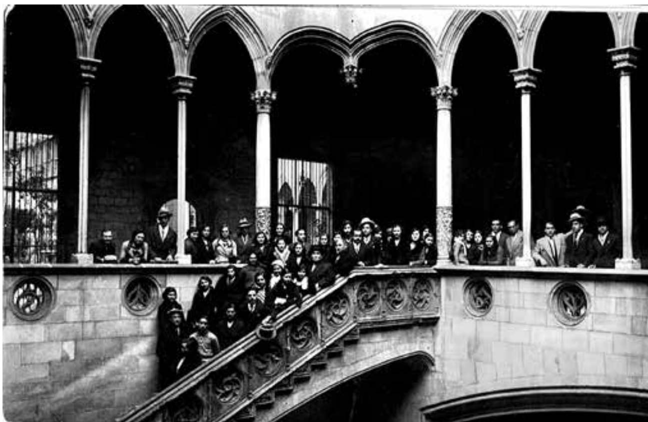
Conferències organitzades per la Secció de Cultura el 1927

Data	***Activitat***	***Sucursal***
19 de febrer	Joan Coll i Creixell "Impresiones del cooperativismo en Francia".	núm. 7
27 d'abril	Amador Revilla "La primera salida de Don Quijote".	central
30 d'abril	Antoni Fabra i Ribas "Conferència Econòmica Internacional".	central
21 de maig	Enginyer Zardoya "Ingeniería sanitaria aplicada a la casa, al taller y a la ciudad".	núm. 1
21 de maig	Advocat Sagredo "Cultura general".	núm. 7
15 d'octubre	Joan Ventosa i Roig "Enseñanzas de una visita a las cooperativas de Suecia y Alemania".	central
12 de novembre	Antonia Maimon "El dret a la cultura".	núm. 4
16 de novembre	Abel Velilla "Los precursores de la Cultura".	central
19 de novembre	Amador Revilla "Sociología y cultura".	núm. 1
19 de novembre	José Gardó "La administración en las cooperativas".	
26 de novembre	J. Duran i Guàrdia "La cooperación como norma educativa".	núm. 7
3 de desembre	Joan Coloma "El cooperatismo ante el progreso ideológico y finalidad que persigue la cooperación".	núm. 6
3 de desembre	Pablo Garriga "¿Qué es el humanismo?".	central
14 de desembre	Doctor Forcada Gelabert "Principales problemas higiénicos que deben llamar la atención en la vida de nuestros hijos".	central
17 de desembre	Joan Salas Anton "Alcances internacionales de la cooperación en sus múltiples aspectos".	central

El 1928 la preocupació essencial del grup de cultura girà entorn la millora de la formació dels associats. Durant la primavera crearen una secció per organitzar una escola de propagandistes, similar a la que ja funcionava a d'altres països europeus. Amb aquella motivació, prepararen uns cursets amb les següents assignatures: història de la cooperació, nocions d'economia política, educació del caràcter i escola d'oradors.[210] A l'agost, seguint aquella tendència, prepararen un curset d'estiu de teoria cooperativa que tractà la història, la filosofia i les bases científiques del moviment cooperatiu. Les classes les donà Duran i Guàrdia, secretari de la federació, aprofitant els textos que Gide ensenyava al Collège de France i Louis de Brouekère a l'Escola de Ciències Polítiques i Socials de la Universitat Lliure de Brusel·les.[211] El setembre de 1928 Joan B. Casajuana –en aquells moments, president del Grup de Cultura– donà una conferència sobre l'ordre econòmic administratiu i la cultura cooperativa a la sucursal número 5.[212]

Les visites organitzades i sortides a llocs d'interès es reproduïren amb regularitat.
A dalt a l'esquerra, al Moll de la Fusta (1931). A la dreta, visita a la Fàbrica del Gas de la Barceloneta (1931). A baix a l'esquerra, visita al palau de la Generalitat de Catalunya (1931-32). Sobre aquestes línies, fotografia de grup durant una sortida a Montjuïc (1931-32).
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

També foren habituals les sortides a la platja.
A dalt, un grup de membres de la cooperativa i de la Nova Sento a Lloret de Mar (1931).
A baix, particular posat fotogràfic d'una sortida de la cooperativa a el Masnou (1930).
Font: Fons Carme Piqué Bofarull

L'escola de Francesc Campos

A banda de l'engranatge material i de la constant labor cultural, una altra inquietud omnipresent dins La Flor de Maig, fou l'educació, tan dels mateixos associats, com dels fills i filles. Al llarg de la seva existència, la cooperativa sempre destinà una part dels fons a pagar l'escolarització als fills dels associats i en més d'una ocasió intentà endegar projectes educatius propis. Després d'uns quants intents fallits a causa de la falta de finançament, l'extensió de l'analfabetisme i la manca d'escoles a la barriada, els portaren a idear l'organització de classes nocturnes gratuïtes per a obrers.

La iniciativa partí del Grup de Cultura i especialment de Francesc Campos, comptable de l'entitat i mestre de professió. Al començament s'habilità la sala de juntes i es comprà el mobiliari adequat, calculant per una densitat de 30 alumnes. S'oferia un curs d'educació primària amb tres graus diferents: el primer, d'analfabets; el segon, de coneixements generals elementals; i el tercer, com a ampliació de l'anterior. La idea era proporcionar una base de cultura general fugint de l'especialització prematura. A continuació es difongué la iniciativa amb l'obertura de la matrícula i als pocs dies el nombre de sol·licitants era tant alt que van haver de comprar més mobiliari i utensilis. Superats per l'èxit de la convocatòria, es van haver de fixar en 100 alumnes el límit d'inscrits, quedant els altres com a aspirants. L'escola s'inaugurà durant la primera quinzena d'octubre de 1927. Els mestres foren, el mateix Campos, Antoni Estrada i Joan March; les classes es realitzaven de vuit a deu de la nit, tot els dies laborables, excepte el dissabte i eren completament gratuïtes. Aquell mateix mes de desembre Joan Coloma anà a visitar l'escola, i explicà "l'espectacle" que pogué contemplar:

> El salón, convertido en aula, se hallaba ocupado completamente por los alumnos, en actitud de trabajo. En verdad, el espectáculo que se nos ofrecia era sorprendente. Una metamórfosis se había realizado en aquel salón, dominio indiscutible durante muchos años (de los aficionados a los juegos de naipes), y ocupado hoy por el menaje escolar, los cuadros murales de Anatomía y Fisiología, los mapas geográficos diversos, los carteles escolares, las mesas, la pizarra de caballete, la tarima magistral; es decir, la clásica escuela, con un ligero aire de modernidad. Pero lo más atractivo, lo que infundía verdadero optimismo al observador era la calidad de los alumnos. Desde catorce a cuarenta y cinco años, toda la escala de matices fisionómicas. Desde luego, dominando los jóvenes comprendidos entre catorce y veinte, como es natural.[213]

El mateix desembre la cooperativa organitzà una "fiesta de fraternidad" per celebrar el cap d'any amb els alumnes de l'escola. L'acte fou tot un èxit i comptà amb la presència massiva de públic. Hi parlamentaren el president Evarist Salat, els professors i diversos alumnes, que llegiren poesies i treballs literaris. Tancaren l'acte els discursos de Josep Coll Creixell i Amador Revilla.[214] A banda d'aquell tipus de celebracions, s'organitzaren nombroses excursions escolars i visites a llocs d'interès on realitzaven les classes a l'aire lliure. El 12 de febrer de 1928 portaren a terme la primera sortida, agafaren el tramvia fins a Horta i des d'allà, s'endinsaren per Collserola on visitaren la font de la llet i la font marcelino, prenent fotografies i fent exercicis d'educació física. Acabà l'excursió a la sucursal número 4 i el professor Campos posà com a deures als alumnes explicar amb una redacció les impressions viscudes durant el dia.[215] Les excursions i sortides es reproduïren, com la del dia 15 d'abril de 1928 a Montcada, on a part dels exercicis habituals de gimnàstica, el senyor Cervera els féu una classe de mineralogia i botànica.[216]

L'escola també realitzà conferències específiques, com la del 3 de maig d'aquell any, on Joan Coloma parlà sobre cooperativisme.[217] I realitzà visites a llocs d'interès, com la del diumenge 13 de maig, quan anaren a visitar

Acción Cultural

Francisco Campos
Director de la Escuela
de Adultos - 1928

Un aspecto de las aulas

Conferencia geológica en el Bosque Güell

Conferencia geológica en el Bosque Granja

Inauguración de la Biblioteca de la Granja

Una visita colectiva

Centro: Hijos de socios premiados en el examen de Doctrina Cooperatista

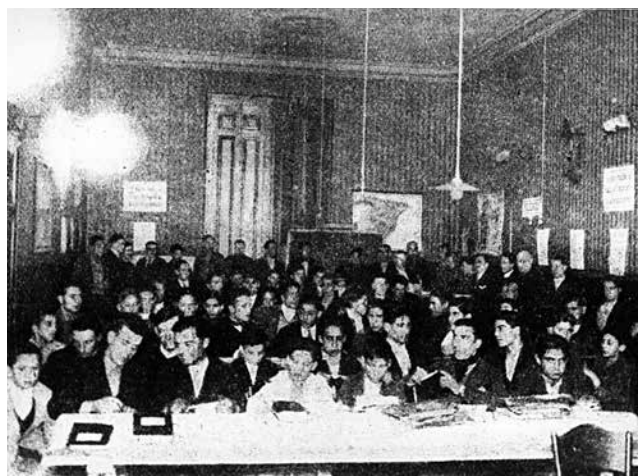
Recull d'imatges de les activitats escolars realitzades (1928).
Font: AHP

l'asil de nens de Sant Joan de Déu.[218] A cada sortida, el professor Campos feia escriure la crònica de la jornada a diferents alumnes i després es publicava a la premsa cooperativa. Com a activitat d'estiu, el 31 de juliol es celebrà una vetllada literària amb lectura de poesies organitzada per Amador Revilla. L'acte fou el que donà inici als Amics del llibre, un grup de lectura que organitzà vetllades literàries i debats, i dinamitzava una biblioteca ambulant.

L'alta demanda d'inscripcions féu que s'ampliés el grup d'alumnes fins a 130, excedint els límits fixats. Al finalitzar les classes, anualment es celebrava un acte de tancament del curs on els alumnes exposaven els treballs realitzats. En aquell exercici la festa es celebrà el 31 de maig de 1928, i hi tornaren a parlar Campos i Revilla, Joan Capdevila, com a nou president de la cooperativa i també Evarist Salat, Joan Quilis, Àngel Cases i Joan B. Casajoana en nom de la comissió de cultura de l'entitat. Aquest últim, a part de soci de la cooperativa, també col·laborà amb els seus poemes amb la revista *Poble Nou*. Els seus redactors valoraren d'aquesta manera la iniciativa escolar de La Flor de Maig:

> Nosaltres hem tingut l'ocasió de veure-hi l'humanisme social desenrotllat en aquesta escola; nosaltres hem pogut veure asseguts a les taules i amb els ulls fixes en el treball quotidià, un al costat de l'altre, un jovenet de quinze anys i un home de quaranta. I els hem vistos afanyosos d'excel·lir-se, disciplinats i sense anys al damunt, amb avidesa de copsar les paraules del professor. Això diu molt a favor d'aquest moviment ascendent que s'observa iniciat, en els rengles obrers. I honora encara més l'actitud de la Cooperativa "La Flor de Maig" que ha sabut fer esclatar d'entre tants de materialismes inútils que encara subsisteixen en les Cooperatives, una obra positiva i benefactora no pas tan sols pels associats, car en l'esmentada Escola s'hi han acollit democràticament nois i homes, sense preguntar-los-hi d'on era la seva procedència.[219]

El curs 1928-29 començà regularment, prèvia autorització de la junta directiva. Es pintaren les parets de l'aula i es reorganitzà el contingut curricular de les matèries, que foren les següents: Lectura, Escriptura, Artimètica, Càlcul, Geometria, Gramàtica, Cal·ligrafia, Geografia, Esperanto, nocions de Física, Química, Història natural i Educació física. També es continuà amb la dinàmica d'organitzar excursions, conferències i festes infantils. L'acte inaugural del curs fou el 2 de novembre. Tres alumnes del curs anterior foren incorporats com auxiliars dels professors (Antoni Pané, Vicent Caballut i Joan Cardona). Com a novetat, s'incorporà una assignatura de Literatura i Retòrica a càrrec de J. B. Casajoana. Durant la primavera, Joan Coloma donà un curs especial de tres lliçons sobre cooperativisme, l'horari fou els divendres, de 9 a 10 de la nit. El juny es tornà a fer l'acte de tancament de curs amb la presentació de treballs dels alumnes i els parlaments habituals. L'escola nocturna funcionà regularment fins al 1930.

El saló d'actes convertit en aula escolar.
Font: *AC*, 2 de desembre de 1927, núm. 239. FRG

L'inici del decreixement

A la tardor de 1928, la tasca cultural de la cooperativa es veié interrompuda per una polèmica agredolça entre la junta directiva i un jove grup d'associats aplegats a l'entorn del Grup de Cultura. La causa aparent fou una concatenació de factors que anà des del desacord puntual, agreujat en discussió fins a la picabaralla, al voltant de l'aprovació del nou reglament intern. La junta adoptà una actitud autoritària i intentà imposar alguns acords, raó per la qual toparen amb l'actitud de desobediència activa del sector afí a la secció de cultura. La crisi interna estava servida, un "problema moral" delmava l'entitat, Joan Capdevila dimití com a president i sota l'epígraf "¿Qué pasa en La Flor de Mayo?" hi hagué acusacions creuades en forma d'articles a la premsa. Obrí el foc Esteve Fusimaña, –de tendència socialista–, denunciant que hi havia un problema de disciplina interna, a causa de les diferents escoles ideològiques que cohabitaven en el si de l'entitat:

> De algún tiempo a esta parte parece que en alguna de nuestras organizaciones se ha perdido aquel espíritu de disciplina voluntaria que había impuesto el respeto y la adhesión a los acuerdos y disposiciones de las respectivas Juntas directivas, a pesar de desempeñar sus componentes muy honrosamente los cargos, conferidos por gran mayoría de votos.[220]

En aquella línia, el soci Joan J. Aparici denuncià la creació d'una junta de joves –en realitat volia dir, el Grup de Cultura (sic)– que mantenia actituds irrespectuoses vers als grans. D'altres, com Joan Capdevila o Àngel Cases pensaven que la disputa no era ideològica, sinó que estava relacionada amb una qüestió de manca d'educació, tot i que denunciaren la desconfiança de la junta cap a la comissió de cultura. Per Joan B. Casajoana, al contrari, el debat havia de ser inherent a la labor cultural, que havia

Teresa Gisbert i Alaball (1919-2013): records de quitxalla

Teresa Gisbert, teixidora de Can Saladrigues, filla d'un soci de la cooperativa i metal·lúrgic de Can Rivière, Josep Gisbert, i d'una treballadora també de Can Saladrigues, Josefa Alaball, constitueix un testimoni d'excepció de l'ambient de la cooperativa en aquella època. Ella explicava amb naturalitat que son pare havia estat membre d'un cor de Clavé i com, a partir d'allà, entrà a formar part de La Flor de Maig. Teresa rememorava com era la institució des dels seus ulls de nena i com hi acompanyava la mare a fer les compres, fins que arribà la guerra:

> Hi anàvem cada dissabte a comprar la iaia, la mama i els *crios*. Nosaltres jugavem per allà i el papa a la tarda quan plegava venia i portava el peix cap a casa. Jo me'n recordo que de petita, en aquell raconet que hi ha a l'entrada, hi jugàvem. Anàvem al sastre, m'agradava molt anar-hi i em posava a *gates* per sota d'aquell taulell que tenia i li collia les agulles. Una dona feia el tocino i les botifarres i ho feia tot. Era molt maca la Flor de Maig, era un establiment preciós. Quan entraves anaves a la caixa, donaves 10 pessetes o duros i t'ho donaven amb monedes de la cooperativa, anaves als mostradors i pagaves amb aquella moneda.

També se'n recordava d'haver anat de petita a la granja de Cerdanyola a les successives celebracions de la cooperativa com la Festa de l'Arbre, les excursions o a Montjuïc el Dia de la Cooperació Internacional i de l'Exposició Universal. També havia freqüentat la sucursal de Can Tunis perquè hi tenia familiars que n'eren socis:

> Jo me'n recordo que anàvem a plantar l'arbre i quan van inaugurar l'exposició ens hi portaven amb tramvies... Era molt maco perquè jugava molt, vam anar a una excursió que vam anar a Montjuïc que hi havia una font... De vegades anàvem amb autobus i sortíem tots junts de la cooperativa.[223]

de partir, forçosament, "d'una certa intransigència".[221] El conflicte de fons, però, era estructural. Semblava travessat per la variable generacional, però a la pràctica, independentment de l'edat, el conflicte era el de sempre, entre els que volien innovar i obrir la societat a la fusió, enfortir la labor cultural i el projecte mutualista; i els que, en canvi, volien conservar el control, l'estalvi i els dividends obtinguts al llarg dels anys. Es tractà, així, un cop més, del vell antagonisme que solia aparèixer dins les entitats més veteranes. Així ho constatà el soci Baltasar Hernàndez:

> La lucha entre lo nuevo y lo viejo, entre la rutina y el progreso... A quienes, viejos ya, tantos sacrificios hicieron por la entidad, les duele que elementos jóvenes quieran desarrollarse y pretendan asombrarles con sus audacias, y que por más que hagan no harán lo que ellos, que sin medios plasmaron en realidad sus anhelos de constituir nuestra querida entidad; ellos en si juventud, ante los viejos de entonces, fueron también los locos, los irreflexivos, los soñadores y gracias a sus energías mancomunadas la Cooperativa es lo que es.[222]

Finalment el mes de novembre el conflicte semblava aparentment superat, s'aprovà el nou reglament general i recomençaren les activitats de la comissió cultural, com per exemple, les conferències de Joan B. Casajoana sobre "L'educació de la joventut a l'estranger" o la d'Amador Revilla "Breus assaigs de Cultura". Al marge d'altres qüestions, al nou reglament de l'entitat hi figurà una decisió de gran transcendència històrica, acceptar les dones com a sòcies amb igualtat de drets que els homes. La Flor de Maig fou la primera entitat que introduí aquella mesura, després de molts anys de reivindicació per part de les cooperativistes.

Malgrat la crisi incipient, la cooperativa seguia obtenint unes xifres espectaculars. El 1929 disposava de set sucursals amb sis forns de pa i la granja, ocupava 140 empleats i tenia 1.600 associats, unes vendes anuals de 2.771.916,30 pessetes, un capital social de 1.074.267,30 i uns fons collectius de 476.949,29.[224] Però el conflicte seguia larvat en el si de l'entitat; la dinàmica alcista s'havia estancat definitivament, agreujada per la manca de renovació dels càrrecs directius i, segons algun testimoni, per un excessiu interès comercial dels dirigents. El començament de la fi de La Flor de Maig partí d'una típica crisi de creixement causada per un excés de dimensió. La crisi econòmica del 1929 i les diferències o peculiaritats de cada sucursal, afectaren una cooperativa, massa gran per poder llimar els desacords d'una manera pragmàtica.[225] El sempre lúcid Joan Rovira, parlant sobre el tema de la fusió i explicant el perquè la més gran de les cooperatives catalanes no podia encapçalar-lo, ho assenyalà en un article:

> La Flor de Mayo, camarada, está actualmente un poco enfermita de tanto trabajar. Ella ha trabajado con intensidad desde su fundación con un criterio de los más rochdalianos que por aquí se han usado, desarrollando sus dirigentes la un día feliz iniciativa del desarrollo de sucursales, que no han dado el resultado apetecido por

La junta directiva del moment amb els transportistes i traginers (1930).
Autor: Alexandre Merletti. Font: AHP

Jaume Anglès, el cooperatista de La Flor de Maig (2)

Al marge de l'activitat sindical i política, fins la seva mort l'11 de maig de 1938 als 80 anys, Jaume Anglès es caracteritzà al llarg de tota la seva trajectòria com a cooperativista de La Flor de Maig. El març de 1935 la premsa cooperativa li dedicà un article en reconeixement, de la que també se'n desprenia alguna crítica pel seu caràcter "abrandat" i un excessiu zel per l'entitat:

> El company Anglès, figura destacada entre la promoció de cooperadors del segle passat, va néixer l'any 1858 (...) La seva –afortunadament per a ell– perllongada vida històrica de lluitador per les idees cooperatistes, que ha conreuat com un apòstol, el col·loca en un lloc preferent i distingit, car hem de reconèixer, malgrat el concepte que pugui merèixer l'amic Anglès als que sols el coneixen d'una manera superficial, els esforços que ha tingut de fer lluitant amb diverses generacions per consolidar i fer créixer La Flor de Maig, que fins fa poc temps fou la cooperativa més important d'aquesta ciutat. (...) Els que senten bategar el seu esperit "abrandat" pel caliu de les idees renovadores en la concepció de conjunt, ja que la unió fa la força en els homes i en els pobles, on s'apoien totes les més atrevides aspiracions col·lectives, els que esperen amb vehemència el triomf del cooperativisme, objectaran potser una petita falla al company Anglès, motivada per l'excés d'amor a l'entitat a què ell pertany, excés d'amor engelosit en la seva idolatrada obra creadora, que no el deixa albirar el celatge formós on l'Arc Iris dibuixa la seva esplendent fita i que les cooperatives isolades van deixant la seva eixorca postura individualista per anar creant i fortificant l'obra de conjunt, única i palesada forma per eliminar i contrarestar els enemics de les cooperatives que contínuament ens assetgen.

Homenatge als socis fundadors. Jaume Anglès al centre acompanyat de Jacint Llunell i Francesc Campos.
Font: *AC*, 12 de juliol 1935, núm. 636.

> no haber tenido la visión de irlas adaptando al tiempo, siempre cambiante (...) Pero no se tema; la enfermedad se le pasará si todos vamos con tiento y con prudencia en aplicar el remedio que necesita.[226]

A contratemps del moviment, durant els anys republicans La Flor de Maig davallà en associats mentre la resta creixia a ritmes insospitats fins aleshores. En pocs anys, l'entitat poblenovina perdé 300 famílies associades i, a causa del dèficit acumulat, hagué de tancar tres sucursals en pocs anys: Can Tunis, Sant Gervasi i la Sagrera; aquesta última tornà a esdevindre La Constància Sagrerenca. Les dificultats, però, no impediren la millora de les instal·lacions, com l'adquisició de màquines de refrigeració per construir una gran cambra frigorífica, "de les més modernes de l'època".[227] Ramon Auleda adduí els mateixos motius per explicar la crisi generalitzada de la cooperativa durant aquell període:

> Era el resultat d'un desig d'expansió no prou meditat i a l'ensems una crisi de creixement prematur i pèrdua de control. L'any 1934 l'arrendador de la Granja que no pagava va ser comminat a marxar i va fer-ho el gener de 1935. (...) Al mateix temps, la gestió comercial de les botigues de venda era negativa, amb contrast amb la majoria de les cooperatives que estaven en situació de posteritat als anys 30.[228]

Els resultats econòmics no milloraren, la granja de Cerdanyola començà a acumular pèrdues i la crisi de la cooperativa s'intensificà. Amb l'objectiu de quadrar els balanços, el juny de 1935, la junta directiva, enmig de grans escarafalls, prengué la decisió de desfer-se de part del patrimoni i posà en venda la granja mitjançant un anunci a *La Vanguardia*.[229] L'operació finalment no es produí per falta de compradors, en un clima econòmic advers per la inestabilitat política i l'alta conflictivitat social. Així i tot, el juliol de 1935, la celebració del XIII Dia Internacional de la Cooperació revestí un caràcter especial, ja que fou aprofitat per la cooperativa per fer un homenatge als fundadors supervivents com Pere Vidal i entre ells, el més destacat, Jaume Anglès, que amb 77 anys fou nomenat president honorífic de la cooperativa. El cafè central s'emplenà de gent per celebrar un "lunch", amb la presència de representacions de tots els càrrecs federatius. Hi parlaren el president del moment, Jacint Llunell; i els membres de la cooperativa Francesc Campos i Evarist Salat; Maria Palomera per l'Agrupació Femenina i Regino González, secretari de la Federació Nacional. Per finalitzar, parlà el mateix Anglès que fou aplaudit amb fruïció, amb tot l'auditori posat dempeus.[230]

Acte d'homenatge a la vellesa (1935).
Font: AHP

Per aquella època, l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista organitzà un cicle de conferències "La dona i la cooperació" per totes les cooperatives de la ciutat per conscienciar de la importància del paper de les dones dins el moviment, i la de La Flor de Maig fou el 7 d'abril de 1936, a càrrec de Miquel Mestre.[232]

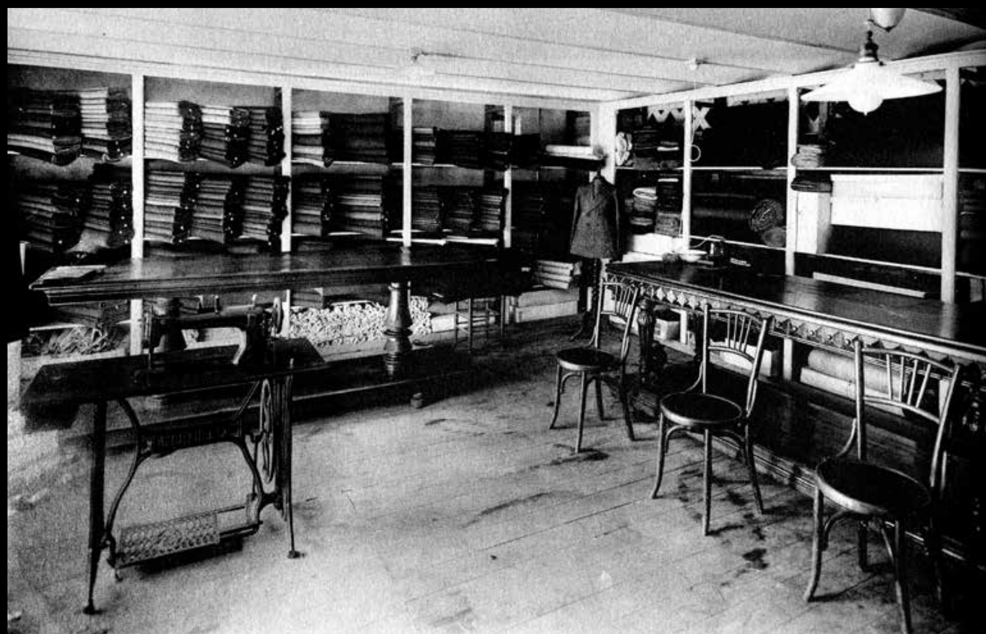
Antònia Prades Martí

Antònia Prades i Martí entrà d'aprenent de la secció de roba de la cooperativa a l'edat de catorze anys. Filla d'un fuster i d'una modista que treballava a casa, constitueix la memòria viva de com era La Flor de Maig a la dècada de 1930:

> Primer s'entrava a la botiga i després a un quartet petit on hi havia un despatx, que donava també a l'escala, i de vegades sortíem per allà. S'entrava a una porta de reixa i hi havia els dipòsits de les botes del vi, els culs de les botes eren la part del darrera de la botiga. Continuant endavant, primer hi havia els vestuaris dels dependents i després el magatzem, on entraven els carros amb els que feien el transport. Més endins hi havia el forn de pa, i al pis de sobre es feien les botifarres i els llardons. A l'entresòl hi havia un racó de la botiga amb estanteries tot al voltant amb peces de roba: roba blanca, roba gruixuda, roba d'apedeçar, llençols, de vestits, de teixits, d'estampats, de seda, hi havia de tot. Després, a l'altre meitat de pis, hi havia espardenyes de tota classe, amb els espardenyers que ens les feien. Jo voltava per tot arreu, em tocava ser aprenenta de tot, tots em feien fer cosetes: escombrar cada dia la botiga, enganxar botons... Després ja vaig començar a aprendre a medir, aprendre a fer anar al metro. (...) A la secció de roba hi havia 4 dependentes, quatre noies: l'Amparo, la Remei, la Pepita i la Júlia. La caixera es deia Antonieta i portava la caixa del canvi. També hi havia la caixa de pagar el que havies comprat, que la portava un empleat. Tot era moneda de la casa, però si entrava algú del carrer a comprar i portava una moneda de les altres també les acceptàvem. Generalment tothom anava a buscar cèntims al canvi, perquè cada any segons el que havies comprat, la quantitat de monedes que havies bescanviat, et donaven el tant per cent de beneficis i et tocava més o menys, o fins i tot et regalaven els turrons de nadal. A la sala de cafè hi havia un passadís llarg que comunicava amb una sala gran amb vidres on jugaven al billar. Després continuaves endavant i hi havia el despatx de l'administrador. Un tal Anglès, un senyor molt alt, ben plantat, un home de 70 pico d'anys, molt atent i servicial.

Com a aprenenta cobrava tres pessetes a la setmana, que amb els anys es convertiren en un duro setmanal. També conegué de primera mà i treballà a d'altres sucursals de la cooperativa fent substitucions: “Les dependentes a les cooperatives eren de tot. Igual despatxaven sabates, collars, collarets, arracades, vestits, roba treta, després també hi havia la sastreria. Hi havia el sastre que tallava i feia, i tenia les peces allà”. Treballà en múltiples llocs: sastreria, carnissera, caixera... I a moltes sucursals: “A la número 7 de La Sagrera, a la número 5 de Pere IV i també a la sucursal número 4 del carrer Muntanya. Aquesta última, era una sucursal on treballaven molt, la dependenta que hi havia també era parenta nostra, cosina del meu pare. Una dependentassa...”. [231]

Espardenyeria i sastreria de la seu central (1925).
Autor: Luciano Roisin. Font: AHP

L'agost de 1936, la cooperativa, per mitjà d'Evarist Salat com a delegat, participà amb entusiasme al procés de concentració d'urgència que significà la formació de la Unió de Cooperadors de Barcelona. El consell directiu de la mateixa comptà amb el representant de l'entitat com a vicepresident. D'altra banda, aportà a la unió tot el patrimoni immobiliari que encara li quedava: cinc sucursals (les tres sucursals poblenovines, la del Clot i la de Sants) i la granja. La central passà a ser la sucursal número 10 del sector C; la número 1 del carrer Pellaires, la número 31; i la número 5 del carrer Pere IV, la número 20 dins el mateix sector. La número 3, la santsenca, derivà en la 6 del sector I i la número 4, la del Clot, passà a ser la número 26 del sector D. Mentre la granja es destinà provisionalment a refugi hospitalari de guerra.

Les dependentes com l'Antònia Prades foren mobilitzades per anar a cobrir llocs de treball buits per totes les sucursals de la ciutat. Fou llavors quan anà a treballar a la seu central de la Unió de Cooperadors a l'antiga Cooperativa La Dignitat del carrer Villarroel. Gràcies al seu testimoni, es pot apreciar com, inclús dins del moviment cooperatiu, composat majoritàriament per obrers i obreres, també existiren diferències de fracció de classe en funció del barri on s'ubicava:

> Quan va venir la guerra estava tot col·lectivitzat, van fusionar totes les cooperatives i em van enviar al carrer Villarroel davant el Mercat del Ninot. Allà hi havia una sucursal, una botiga molt maca que s'havia anomenat La Dignitat, que comunicava amb la seu central, on s'hi entrava pel carrer Urgell, porta que fèiem servir en cas de bombardeig, tot i que allà no hi bombardejaven tant com aquí al Poblenou. Aquella sucursal del carrer Villarroel tenia una secció de roba preciosa. Goita! Quina diferència de la nostra gàbia d'aquí del Poblenou amb aquella d'allà. Tot molt diferent, molt maco... La sabateria amb els tamborets per seure tu i la clienta al costat, aquí tot ho havíem de fer des de terra i ajupides per posar les sabates.[233]

De la desfeta republicana a la dissolució

L'entrada de les tropes franquistes a Barcelona el 26 de gener de 1939 significà la derrota de totes les organitzacions obreres i la repressió de qualsevol expressió associativa política o sindical. En canvi, com en d'altres ocasions, la naturalesa difícilment reprimible del cooperativisme féu que no fos estrictament prohibit, tot i que alguns dels associats més conscients sí que foren perseguits i el cos doctrinal fou buidat de qualsevol contingut de transformació social. En aquell context, La Flor de Maig també caminà lenta i decididament cap a la liquidació, despullada de qualsevol contingut emancipador i rendida al pur interès comercial i mercantil.

El desembre de 1939 el seu balanç era de 1.553.109,69 ptes. i el passiu de 715.556,36 ptes. corresponents als fons propis, suma del capital aportat pels socis, els fons de reserva i l'obra social.[234] Una situació prou acceptable si tenim en compte el context general. Aquelles xifres, però, formaren un miratge enganyós que inclús portà la cooperativa a intentar fer un salt endavant en fals. La junta intentà infructuosament endegar un procés de creixement forçat des de dalt, reteixint una xarxa de punts de venda per tota la ciutat a partir de l'absorció d'antigues cooperatives en situació de fallida. Amb aquell procés fusionaren diverses entitats, arribant a tenir fins a 18 sucursals: La Constància Sagrerenca, La Previsora, La Igualitària, el Model del segle XX, La Confiança Andreuenca, Unió de Cooperadors de Fort Pienc, L'Artesana, Unió Cooperativa Fargues i Mulassa, L'Empar de l'Obrer, El Benestar de l'Obrer i La Lleialtat Santsenca.[235] L'experiència fou fugaç deguda la cruesa del context econòmic, i no funcionà a causa de la situació catastròfica de les entitats absorbides. La cooperativa hagué d'afrontar pagaments extraordinaris per eixugar els deutes acumulats i proveir d'existències a les fusionades. La situació deficitària de les mateixes

acabà per arrossegar i agreujar la situació de l'entitat matriu, que en l'intent d'evitar les pèrdues hagué de començar a vendre patrimoni.

Cooperativa de Consumo
"LA FLOR DE MAYO"
FUNDADA EN 1890
Domicilio social: WAD-RAS, 195
Teléfono 50664 BARCELONA

CONVOCATORIA

ORDEN DEL DÍA

1.º Acta de la sesión anterior.
2.º Memoria del Consejo Directivo.
3.º Balances ejercicios 1940-41.
4.º Fusión con las cooperativas «La Previsora», «La Igualitaria», La Antigua Independiente», «La Lealtad Sansense», «Modelo del Siglo XX», «La Confianza Andresense», «Unión de Cooperadores del Fuerte Pío», y «La Artesana».
5.º Ley de Cooperación.

Asociado:

Se le convoca para la Reunión general extraordinaria, que se celebrará en nuestro domicilio social Wad-Ras, 195, el día 25 del actual, a las diez de la mañana de primera convocatoria y a las diez y media de segunda, para tratar de los asuntos que al margen se expresan.

El Consejo Directivo, espera que cada asociado se dará cuenta de la trascendencia de los temas que quedan expresados y que se impondrá la obligación de asistir puntualmente a la sesión, pues los momentos exigen la más estricta disciplina.

Barcelona, 1.º octubre de 1942.

Por el Consejo Directivo
El Presidente FRANCISCO NAVARRO
El Secretario EVARISTO SALAT

Convocatòria d'assemblea per aprovar el salt endavant amb les fusions d'urgència de la postguerra (1942).
Font: AHP

En aquell moment es publicà una revista en motiu del 50è aniversari per captar nous associats i la retòrica ja era completament la del règim. La cooperativa tenia 1.400 associats i quatre sucursals, inclosa la seu central. La junta directiva quedà composada per antics socis que no foren perseguits, i per nous elements afins al cooperativisme confessional i al règim: Francesc Navarro en fou el president; Evarist Salat, el secretari; Cristòfol Viñas, tresorer, més un delegat de cada sucursal: Marcel·lí Bosch, Josep Compte, Joan Beca i Josep Serra.[236]

La situació de manca de subsistències de la immediata postguerra encara agreujà més la naturalesa deficitària de la cooperativa. El 1941 les pèrdues foren de 557.000 pessetes i la solució fou començar a malvendre's patrimoni. La cooperativa començà a ser disseccionada com un veritable botí de guerra: la granja de Cerdanyola fou venuda al Govern Civil de Barcelona per 950.000 pessetes; l'edifici de la sucursal de Can Tunis –que ja havia tancat abans de la guerra– per 100.000 pessetes; l'edifici de la sucursal número 3 a Sants, per 109.080,70 ptes.. I finalment, la seu de Sant Gervasi, per 120.000. Tals operacions generaren fons per aguantar la situació, però la marxa econòmica de l'entitat estava sota mínims, els associats no disposaven de líquid per consumir a la cooperativa i les mesures d'urgència resultaren insuficients.[237]

Poc després, a la desesperada, començaren a acudir als préstecs externs d'entitats bancàries per finançar l'activitat corrent, un símptoma que les coses anaven maldades. El primer fou un crèdit hipotecari amb el Banco Hipotecario de España per un valor de 1.510.000 pessetes, que resultà completament insuficient. La cooperativa també adquirí un deute amb la Unió Territorial de Cooperatives en concepte de proveïments per valor de 350.000 ptes.. El novembre de 1943 signaren una segona hipoteca amb el mateix banc, que taxà la finca de la central, mitjançant una subhasta, en 420.000 pessetes. I un mes

després, demanaren una extensió de la mateixa pels edificis de la sucursal número 5, amb valor hipotecari de 130.000 pessetes i pel de la sucursal número 7.[238]

El 1944 el dèficit acumulat era de 1.242.049,72 pessetes, els 140 treballadors del moment patien per cobrar les nòmines a final de mes. El deute amb la Unió Territorial havia ascendit fins a 760.000 pessetes i la decadència era absoluta. A mitjans d'any, Francesc Navarro deixà la presidència enmig de múltiples acusacions de corrupció, que generaren una forta polèmica. Evarist Salat assumí el càrrec interinament i el mes de setembre s'acomiadà a l'administrador general de la cooperativa, el Sr. Miró, acusat d'estafa per haver comprat una fàbrica de sabatilles per valor d'unes 250.000 pessetes, a base de lletres acceptades per l'entitat, i d'haver gastat 100.000 pessetes en compres al comptat. Malgrat l'autor del robatori acabà a la presó, la cooperativa hagué d'afrontar les despeses derivades. Fou un temps de campi qui pugui, i enmig d'una greu crisi, uns quants dirigents de trajectòria dubtosa aprofitaren per lucrar-se a costa del patrimoni col·lectiu.

El juny de 1946, la nova junta sol·licità la intervenció de l'entitat per part de l'organisme superior, la Unió Territorial de Cooperatives, que formava part de l'Obra Sindical de la Cooperació, ensems subordinada a la Central Nacional Sindicalista. En el moment de la intervenció es realitzà un inventari dels béns de l'entitat i es determinà que el deute acumulat entre 1939 a 1946 havia sigut de 4.806.202,41 pessetes. Començaren a escassejar els béns i les mercaderies, la carn, l'oli, els ous, els teixits... La falta de pagament als proveïdors provocà el cessament de la distribució i l'augment de la desconfiança d'aquests vers la solvència de la cooperativa. Fou una mort lenta i sagnant, econòmicament parlant. La intervenció, no tan sols no arreglà la situació, sinó que encara l'empitjorà més: l'entitat anà perdent patrimoni a marxes forçades. L'abril de 1946 signaren un conveni amb el Gremi de Forners de

Portada de la publicació del balanç que celebrava els 50 anys d'existència.
Font: AHP

Balanç de 1940 amb la composició de la junta directiva i els resultats econòmics.
Font: AHP

COOPERATIVA DE CONSUMO

A FLOR DE MAYO

FUNDADA EN 1890

Domicilio Social y Oficinas: -RAS. 195 - TELEFONO 50664

Almacen: PASAJE BORI, 2

BARCELONA

SITUACION DE SUS SUCURSALES

Sucursal núm. 1: Wad-Ras, 195 - Teléfono 50664
» » 2: Curtidores, 1 » 55982
» » 3: Montaña, 62-64 » 51752
» » 4: Pedro IV, 92 » 52264

BALANCE

Correspondiente al ejercicio económico que comprende desde 1.º de Diciembre de 1939 al 31 de Diciembre de 1940

Número 75

DESARROLLO DE "LA FLOR DE MAYO" DURANTE SUS 50 AÑOS

AÑOS	SOCIOS	GIRO	GASTOS GENERALES	PORCENTAJE	PATRIMONIO	RESERVA	SOCIAL	OBRAS SOCIALES	REPARTIDO
1890	16	846	74	8'74 %			400		
1891	35	19.225	1.688	8'78 »			3.216		
1892	59	53.691	7.442	13'86 »			7.019		3.900
1893	97	68.707	6.593	9'59 »			11.458		3.199
1894	137	91.207	11.003	12'06 »	16.841		31.733		7.094
1895	154	101.270	9.901	9'77 »	16 841		50.976		13.550
1896	174	119.886	11.806	9'84 »	36.841		64.655		20.714
1897	189	120.893	15.985	13'22 »	46.890		75.597		21.595
1898	155	121.624	16.015	13'16 »	50.901		69.721		22.805
1899	144	128.859	16.218	12'57 »	55.655		68.007		20.907
1900	142	175.809	19.895	11'46 »	60.800		73.364		20.802
1901	155	183.119	21.151	11'55 »	65.135		86.506		23.589
1902	167	221.730	24.503	11'05 »	65.135	5.144	82.985		22.494
1903	192	280.403	27.040	9'64 »	70.045	8.117	71.582		23.805
1904	192	320.590	32.177	10'03 »	77.722	10.635	71.612	2.004	25.570
1905	198	329.814	34.582	10'47 »	77.722	13.273	75 166	3.747	22.987
1906	200	396.545	40.259	10'14 »	77.722	17.304	69.211	8 362	19.802
1907	243	447.216	46 195	10'32 »	77.722	23.620	76.525	13.896	21.888
1908	277	510.475	51.947	10'17 »	107.722	31.218	88.195	19.032	25.595
1909	317	567.784	61.812	10'88 »	107.722	39.883	90.825	25.903	32.106
1910	383	670.151	83.009	12'38 »	107.722	49.492	88.510	33.056	33.492
1911	688	822.982	96.235	11'69 »	163.222	50.000	97.861	49.844	30.202
1912	812	1.089.429	136.200	12'50 »	269.802	51.928	152.260	75.507	32.897
1913	980	1.203.211	152.604	12'66 »	279.807	58.450	215.761	98.924	67.625
1914	1295	1.246.966	158.724	12'72 »	370.725	75.579	257.907	118.869	94.199
1915	1317	1.359.711	169.351	12'46 »	412.138	87.572	297.600	144.592	120.471
1916	1207	1.396.870	198.512	14'21 »	426.005	91.997	247 806	145.579	119.925
1917	1185	1.407.702	205.146	14'57 »	428.555	100.125	240.792	155.668	40.904
1918	1164	1.905.108	203.673	10'68 »	495.607	107.618	269.221	165.127	81.456
1919	1035	2.079.612	236.096	11'35 »	505.754	115.425	321.569	175.879	74.952
1920	1062	1.838.001	266.806	14'51 »	515.574	126.691	442 145	181.129	78.071
1921	1101	1.995.974	430.950	21'69 »	558.289	137.545	586.135	186.769	112.660
1922	1188	1.914.843	439.052	22'92 »	605.747	158.282	842.105	198.626	106.514
1923	1343	2.215.879	480.625	21'69 »	866.080	175.486	942 206	211.804	167.407
1924	1527	3.145.688	490.106	15'58 »	965.365	199.765	1.083 697	225.854	152.045
1925	1555	3.225.499	414.290	12'84 »	1.046.945	205.841	1.178.715	235.057	77.744
1926	1489	2.841.550	374.416	13'17 »	1.086.109	210.804	1.167.155	237.641	40 655
1927	1560	2.751.347	349.192	12'78 »	1.145.245	211.631	1.176.264	238.915	69.731
1928	1585	2.907.773	464.837	15'98 »	1.256.157	247.507	1.105.296	235.685	28.267
1929	1489	2.887.602	472.760	16'37 »	1.304.167	251.306	1.055.936	235.685	42.457
1930	1469	2.895.801	470.455	16'26 »	1.246.528	251 639	1.077 843	258.088	42.455
1931	1435	2.699.550	479.945	17'77 »	1.275.064	251.639	1.027.664	261.124	64.661
1932	1405	2.645.541	436.356	16'54 »	1.275.064	255.219	992.291	261.185	25.111
1933	1342	2.807.899	431.060	15'35 »	1.277.909	258 464	920.869	265.835	24.832
1934	1255	2.402.178	425.770	17'72 »	1.279.287	258.464	855.045	289.635	61.190
1935	1380	2.505.293	415.918	16'55 »	1.279.287	216 767	801.725	285.595	21.106
1936	1409	1.680.435	228.979	13'62 »	1.279.832	222.046	788.549	278.998	89.350
U.C.B. 1937	1854	2.206.507	41.416	1'87 »	1.279.832	222.046	602.718	278.998	37.011
U.C.B. 1938	4556	3.248.274	39.213	1'20 »	1.279 832	222.046	981.827	278.998	
U.C.B. 1939	3335	462.144	30.364	6'57 »	2.360.397	222.046	789.864	278.998	
1940	3178	1.102.274	172.698	15'66 »	2.261.052	1.302.611	812.008	264 116	
		67.797.337	9.309.211						2.328.559

34 — 35

Los Fundadores

Jaime Dualdo Valencia
Facundo Sendrós Farré
Tomás Jofre Espinás
Jaime Cervelló López
Pedro Puigibert Gallofré
Tomás Asamá
Pedro Pastó Rosell
Juan Batet Pié
Andrés Nin Mercadé
Joaquín Jofre Espinás
José Bosch
Pedro Rovira Esteva
Jaime Anglés Pruñonosa
Delmiro Borrás Farré
Ramón Bonet
Pedro Vidal Sagristá

Pedro Vidal Sagristá
Fundador superviviente

La primera Junta Directiva

1890

Presidente: PEDRO ROVIRA ESTEVA
Vice-Presidente: DALMIRO BORRAS FARRE
Secretario: JUAN BATET PIE
Tesorero: TOMAS ASAMA
Contador: FACUNDO SENDROS FARRE

La Junta Directiva actual

1940

Evaristo Salat Salvadó
Secretario

Francisco Navarro Lorente
Presidente

Cristóbal Viñas Tarré
Tesorero

Marcelino Bosch Roca
Presidente Sucursal 1

José Compte Buil
Presidente Suc. 2

Juan Beca Viñolas
Presidente Suc. 3

José Serra Boley
Presidente Suc. 4

Los Presidentes

Pedro Rovira Esteva
Jaime Anglés Pruñonosa
Jaime Dualdo Valencia
Pedro Vidal Sagristá
Eugenio Ferré Solanes
Juan Astillas Ylla
Antonio Ferrando Saltó
Miguel Perich Oliveras
Juan Torres Marcú
Vicente Valls Vicent
Francisco Navarro Lorente
José Nieto Borrut
Evaristo Salat Salvadó
Juan Capdevila Nin
Jesús Moreno Abellán
Jacinto Llunell Fábregas

Pedro Rovira
El primer Presidente

Francisco Navarro
El Presidente actual

Barcelona, 500.000 pessetes d'indemnització a canvi de destruir els forns de l'entitat. El gremi atacà sense pietat les infraestructures cooperatives, i poc després, signaren un segon conveni pel que es destruïren tres forns més a canvi de 300.000 ptes.

El 17 de desembre de 1946 demanaren un préstec a la Caixa d'Estalvis de Barcelona de 200.000 ptes., a tornar en sis anys i garantit amb una segona hipoteca sobre la seu central.[239] La situació era cada vegada més preocupant i més difícil d'afrontar, ja que els deutes s'acumulaven sense remei. La cooperativa devia 398.243,63 pessetes a creditors particulars, 68.681,53 ptes. en crèdits bancaris i 142.151,86 ptes. en crèdits hipotecaris, que feien un total de 609.077,01 pessetes; més el deute amb la Unió Territorial, que havia augmentat fins a 1.500.000 pessetes. També perillaven els ingressos dels associats amb dret a subsidis, ja que devien a la Caja Nacional de Subsidios Familiares i al Instituto Nacional de Previsión 298.131,06 pessetes, que fins i tot portaren a judici a l'entitat.

Segons els càlculs de la Comissió Interventora, la cooperativa, si volia ser salvada, necessitava 1.500.000 pessetes. En última instància s'envià al president de la Unió Territorial, el *requeté* Miguel Gavín a Madrid "e intentase lo que humanamente pudiese cerca de las jerarquias pertinentes", però tampoc serví de res. Des del ministeri consideraren que la cooperativa necessitava de 3 a 5 milions de pessetes per revertir la situació i proposaren un pla per reconvertir les seus en habitatges i posar els pisos al mercat immobiliari amb l'ajuda de la Delegación Nacional de Sindicatos.[240] Finalment, el 3 de setembre de 1947, l'últim president de la cooperativa, el mecànic santsenc Crispí Martínez, nomenà una comissió liquidadora per posar fi a l'entitat, proferint les següents paraules en forma d'obituari: "La Flor de Maig sabrà morir dignament com fan els elefants que s'arramblen a un arbre quan se senten morir, i no molesten a ningú".[241] El 30 d'octubre davant de notari i mitjançant la baixa al ministeri de Treball, la cooperativa quedà dissolta i el desembre fou formalitzada davant de notari per Joan March i Tort, pèrit industrial, com a soci liquidador.[242]

Durant els inicis de 1948, fou venut l'edifici de la seu central a una immobiliària, Española Comercial Inmobiliaria S.A., propietat de la família Trullàs-Cunillera de Granollers, amb estretes connexions dins el règim. A partir del 18 de gener d'aquell any aparegué un anunci a *La Vanguardia* on s'anunciava una "Gran liquidación por desalojar el edificio" de tota mena de mobiliari (taules de marbre, cadires, butaques de teatre, armaris, mostradors...) a "precios de ganga" (sic)[243]. Mentre el patrimoni de les sucursals era privatitzat, la granja de Cerdanyola es destinà a sanatori per a tuberculosos i més tard passà a mans de la Diputació de Barcelona. La seu central fou subdividida, una part llogada a particulars com a habitatges, algun dels baixos com a tallers i una altra part llogada pels propietaris a l'ajuntament, que el va cedir a la Secció Femenina-Organitzación Sindical, i l'utilitzà un temps com a escola. A partir de 1973-74 l'edifici s'abandonà i en algun moment indeterminat –del que no hi ha documentació al registre de la propietat–, tornà a canviar de propietaris a favor de la família d'empresaris tèxtils Aguilar Barbany, que la mantenen fins l'actualitat.

L'Ateneu Popular Flor de Maig: la recuperació del patrimoni col·lectiu

Al llarg de la dècada de 1970 la decadència del règim implicà la reactivació de la vida social del teixit associatiu dels barris. Al Poblenou, el naixement de l'Associació de Veïns (1972) dinamitzà les formes de protesta i activà la participació social d'una nova generació de jo-

ves que reivindicaren la necessitat de canvis estructurals. Entre l'ampli camp de demandes (urbanístiques, socials, laborals, mobilitat) la recuperació d'espais socioculturals i equipaments hi ocupà un lloc important, enmig de la manca generalitzada d'espais col·lectius i d'una reconversió industrial que afectà també al teixit urbà. En aquell camp, la situació d'abandonament de l'edifici de la seu central de La Flor de Maig, de seguida cridà l'atenció del moviment veïnal i per iniciativa de la Comissió de Cultura de l'AVV –encapçalada per Josep Maria Huertas Claveria i Manuel Arranz, entre d'altres–, es decidí endegar una mobilització per recuperar el vell edifici i ubicar-hi un ateneu. Així començà la campanya "Volem un Ateneu Popular a La Flor de Maig", on hi participaren molts veïns i veïnes del barri i que desencadenà un seguit d'intenses mobilitzacions, en forma de manifestacions, concentracions, pintades reivindicatives o recollida de signatures d'adhesió a la rambla.[244] La força de la mobilització veïnal va reeixir i el 6 de desembre de 1978 l'ajuntament de Josep Maria Socias accedí a cedir l'immoble al teixit associatiu. L'acord contemplà que el consistori pagués 25.000 pessetes de lloguer a la propietat i cerqués un arquitecte per rehabilitar l'espai, junt amb la cessió de l'edifici a l'autogestió veïnal. Els representants polítics també es comprometeren a intentar la compra de l'edifici per a què fos de propietat municipal, tot i que aquell fet no arribà a succeir mai.

L'Ateneu Popular La Flor de Maig tingué uns 700 associats i inicià una prolífica labor cultural, acollint un gran nombre de col·lectius dels moviments socials del barri. Tot aquell amalgama d'entitats començà a produir una activitat frenètica, amb un enfocament molt similar al que hi havien desenvolupat els anteriors usuaris de l'espai, els antecessors cooperativistes: creació d'una biblioteca, conferències, xerrades i debats tractant temes diversos (salut, ecologia, cultura, literatura, noves tecnologies, política...). Excursions col·lectives en què llogaven autocars, cinefòrums, concert de nadal, festes de cap d'any, carnestoltes, tallers de ioga, música, idiomes, dibuix, pintura, classes de ball, exposicions, sopars populars, concerts i actuacions musicals... Fou des d'allà, amb el desig d'obrir les activitats socials de l'ateneu al barri, des d'on es començaren a celebrar les, avui tradicionals, Festes Majors de Maig.

L'efervescència cultural de l'Ateneu s'apaivagà a partir de la dècada de 1990. Algunes entitats es traslladaren a Can Felipa, una antiga fàbrica reconvertida en centre cívic municipal, gràcies també a la reivindicació veïnal. Malgrat l'activitat social prosseguí, la potència col·lectiva s'anà apaivagant al compàs de la participació social del barri. El centre es quedà reclòs entre la desmobilització general, els circuits estancats d'unes poques entitats amb activitats d'autoconsum i la institucionalització de bona part del teixit associatiu. L'ajuntament seguí pagant el lloguer mensualment, que a l'època de la bombolla immobiliària pujà desorbitadament (4.139 euros mensuals). Fins que l'arribada de Convergència i Unió al consistori implicà la decisió de deixar de pagar l'arrendament i expulsar les entitats que gestionaven l'ateneu el maig de 2012. L'edifici, per segon cop a la història, tornà a quedar buit, abandonat i en desús.

Ateneu Flor de Maig: el franquisme el va expropiar, Poblenou el recoopera

Però la vida de l'espai, mort dues vegades, no acabà aquí. El 20 d'octubre de 2012 una cercavila de composició heterogènia tornà a entrar i ocupà l'edifici. La tercera resurrecció del vell edifici estava en marxa: l'Ateneu Flor de Maig reobrí les portes per donar resposta a les necessitats socials, culturals i polítiques del barri. Des

de llavors, ha tornat a ser un espai dels veïns i veïnes del Poblenou, un projecte autogestionat i assembleari que intenta recuperar l'ús públic i comú d'una infraestructura que des del seu naixement fou parit amb la vocació de transformació social. Un espai on es cultiva una sociabilitat autònoma, les relacions intergeneracionals, l'intercanvi, el suport mutu, la salut i la solidaritat amb l'organització d'activitats lúdiques, polítiques i culturals de tota mena.

El 15 de desembre de 2012 s'hi organitzà una emotiva xerrada per reinaugurar l'espai, amb la presència de tres generacions de dones que havien participat de la dilatada trajectòria de l'edifici. Aquell acte significà la certificació de la longevitat del projecte i del caràcter marcadament femení. De l'etapa cooperativista vingueren: Teresa Gisbert, veterana cooperativista de la seu central; Antònia Prades, antiga treballadora de La Flor de Maig, i Elena Fabregat, sòcia de la sucursal número 5. De l'etapa de l'Ateneu Popular parlà Isabel Vázquez i d'aquesta última, Gemma Domènech. L'hivern de 2012, l'entitat, en reconeixement de la seva activitat, rebé el Premi Sant Martí, que s'entregà enmig d'un clima reivindicatiu al Casino de L'Aliança del Poblenou. Fins al febrer de 2014 s'hi havien realitzat 322 reunions, 144 activitats culturals, 95 actes públics i 32 activitats de diversa tipologia.

El novembre de 2013 els propietaris tornaren a posar en perill el projecte denunciant-lo per ocupació il·legal. Aquesta vegada l'ocupació s'havia fet via acció directa, anteposant la legitimitat social per sobre de qualsevol legalitat vigent. La resposta col·lectiva no es féu esperar i s'organitzà una forta campanya per aturar el desallotjament. Es recollí l'adhesió de més de 30 entitats i 2.000 signatures de suport, es realitzaren múltiples mobilitzacions per denunciar el cas, com l'ocupació simbòlica del Museu HUB de disseny, concentracions de suport als jutjats... El març de 2014, un cop més, la mobilització popular aconseguí aturar el desallotjament i l'ajuntament, finalment, es va comprometre a comprar l'edifici i cedir-lo als col·lectius que el gestionen actualment.

Després de gairebé 120 anys de servei al barri, sembla que La Flor de Maig feliçment ha retornat per sempre als seus legítims usuaris, els veïns i veïnes del Poblenou.

L'Econòmica del Poblenou
(1893)

COOPER
LA ECONOMICA

La seu de L'Econòmica al carrer Taulat (1924).
Font: AHP

Societat Cooperativa de Consums L'Econòmica del Poblenou (1893-1931): la cooperativa solidària

L'Econòmica del Poblenou fou una de les cooperatives més antigues del barri. El seu cafè, en plena rambla, constituí un lloc de trobada imprescindible de l'element obrer del barri a principis de segle XX. Amb un enfocament força col·lectiu, fou de les entitats més obertes a col·laborar amb d'altres projectes de la zona. Tingué una trajectòria ascendent fins que la crisi de 1929 i 1930 els forçà a demanar crèdit extern, coincidint també amb l'edificació de la seu de propietat. Finalment, els creditors exigiren el pagament dels deutes acumulats i allò desembocà en la dissolució de la cooperativa.

Els orígens

L'Econòmica del Poblenou fou constituïda el 21 de desembre de 1893 en un local del carrer Wad-Ras, 204, cantonada amb Llacuna.[245] La fundaren 16 obrers, que decidiren pagar una quota de 50 cèntims setmanals fins arribar a 250 pessetes com aportació inicial, per tot seguit, deixar de cotitzar. Alguns dels socis fundadors eren boters i provenien de La Flor de Maig: Jaume Dualdo, Tomàs Jofre, Delmir Borràs i Joan Batet. Altres pioners foren Josep Masmano, Agustí Ferran, Washington Puntons i Josep Contijoch. El 29 de gener de 1894 presentaren els estatuts i el reglament de l'entitat per a l'aprovació al Govern Civil. Després d'aquell tràmit de rigor, la societat fou fundada legal i oficialment mitjançant una assemblea el 25 d'abril, sota la presidència interina de Jaume Dualdo i el secretari Tomàs Jofre, que nombraren la primera junta directiva. El mateix Jofre fou nomenat president, Delmir Borràs, vicepresident; Agustí Ferran, tresorer i Washington Puntons, secretari.

Més enllà dels mecanismes d'estalvi i malgrat tenir una repartició individual dels excedents, la cooperativa nasqué amb una clara vocació de suport mutu i de solidaritat col·lectiva de i per als obrers. Des del primer moment, per exemple, l'entitat creà una caixa especial amb un 10 % del total per afrontar possibles dificultats econòmiques derivades de les mancances dels associats. En el capítol del reglament de l'admissió de socis, a l'article 17, s'assenyalava que en cas que un associat tingués alguna dificultat (manca de feina, malaltia...) podia retirar el capital inicial, menys el 10 %, temporalment. I si les dificultats persistien, també podien treure aquell 10% en articles i gènere. Tan sols quan l'associat hagués tornat a la situació ordinària, hauria de retornar el préstec mitjançant una quota d'una pesseta a la setmana, fins a reintegrar el dipòsit extret. El reglament, però, també serví per normativitzar els casos d'impagament i regularitzar la morositat. A l'article 21 s'indicava que en el cas que un

Reglamento de la Sociedad Cooperativa de Consumos La Económica: l'objecte social de l'entitat

Artículo 1. Con el título de La Economica, crease en San Martín de Provensals demarcación del Pueblo Nuevo de la que nunca podrá salir, una sociedad cooperativa de consumos cuyo objeto es administrar entre sus asociados toda clase de comestibles y cuantos géneros puedan redundar en beneficio de los mismos.

Artículo 2. El carácter esencialmente cooperativo de esta sociedad veda en absoluto que dentro de ella se trate ninguna cuestión política ni religiosa.

Artículo 3. Para realizar la empresa del artículo 1 se creará un capital por medio de una cuota semanal de cincuenta céntimos de peseta que deberá satisfacer cada socio hasta llegar á acumular dos cientas cincuenta pesetas. Una vez logrado dejará de cotizar.

Artículo 4. La sociedad se rejirá por el presente reglamento en consonancia con los acuerdos de las juntas directivas y general.

Artículo 5. Queda constituida esta Sociedad con diez y seis socios que se consideraran fundadores. Sin embargo se reserva la iniciativa de la junta general para llegar á veinte y cinco.

Artículo 6. Las condiciones indispensables para ingresar en esta sociedad:

1. Que el aspirante goce de una reputación intachable y que su buena conducta sea garantia solida de que no pertubará con sus actos la armonía y estrecha unión que debe reinar entre los individuos de la Sociedad;
2. Que manifiesta estar conforme con las disposiciones de este Reglamento, el cual previamente se le pondrá de manifiesto para su exacto cumplimiento.[246]

soci degués més de deu quotes, la junta avisaria de l'impagat i que si no es posava solució al descobert, l'associat no podria participar dels beneficis semestrals i en cas de pèrdues se li descomptarien.

El 1899 la cooperativa tenia 40 associats i un gir anual de 31.000 pessetes.[247] Participaren en la fundació dels òrgans federatius com a membres subscriptors de la *Revista Cooperativa Catalana*, estigueren presents al Primer Congres Cooperatiu i formaren part de la primera junta comarcal de Barcelona.

Els anys de creixement

Recent iniciat el segle, el local se'ls féu petit i es traslladaren al número 15 del passeig del Triomf. El 20 de juny de 1900 presentaren els estatuts definitius i canviaren alguns articles del reglament. Decidiren doblar la quota d'entrada a una pesseta setmanal i augmentar l'aportació inicial fins a 350 pessetes. La mesura, a part d'incrementar l'estalvi col·lectiu, també havia de servir per augmentar les mesures mutualistes amb la creació d'un Fons Socialista per ajudar als associats en cas de privació de sou o en dificultats pecuniàries. En aquell moment, el president era Baldomer Torroellà Punsà i el secretari, Joan Francàs i Bancells.[248]

Les noves instal·lacions oferien millors prestacions per desenvolupar les activitats de la cooperativa i en un local adjacent hi obriren el Forn Col·lectiu del Poblenou, que aportà generosos beneficis durant els primers anys. La societat progressava a bon ritme, el 1904 ja comptaven amb 105 famílies associades i l'excés de percepció semestral generava una quantitat de 23 pessetes com a retorn individual.[249] Una acta d'assemblea de l'abril de 1905 revela els domicilis de la junta directiva del moment, fet que corrobora el

caràcter fortament territorialitzat de les entitats, ancorades en un entorn comunitari, on els associats eren al mateix temps companys de cooperativa, de condició proletària i veïns. El president Justo Garcia vivia al carrer Wad-Ras, 214, 2; el vicepresident Pere Raduà, a la Rambla del Triomf 81, 2-2; el secretari Joan Campo, al carrer San Pere (Marià Aguiló), 48, 2-2; el vicesecretari Manuel Sorribas, al mateix carrer número 41, 1-1; el comptador Nicolau Bou a la mateixa via, al número 48, 3-2; el tresorer Eugeni Baig, a la rambla del Triomf 66, als baixos i finalment, els vocals, Joan Grau al carrer Enna 152, 3-2, i Manuel Bartolín, a la mateixa rambla al número 40, 2-2.[250]

El 1909 tornaren a canviar el reglament i pujaren fins a una pesseta i mitja la quota setmanal d'entrada. L'augment fou motivat per la implantació d'una mesura mutualista, el pagament de la meitat dels beneficis semestrals a les vídues dels socis.[251] Llavors, el president era Antoni Julbe Gelabert amb domicili a Major del Taulat, 25, 3-1 i l'administrador Carles Puntons Sugrañes, destacat boter del temps de la Internacional (present al Congrés de Saragossa el 1872), que vivia al primer pis de l'edifici de la cooperativa, perquè hi treballava com a empleat.

Les mesures mutualistes: la solidaritat de la cooperativa

Les mesures mutualistes s'incrementaren amb els anys, al compàs també de l'augment dels conflictes laborals i les vagues. En la reunió general del 2 de juny de 1910, amb assistència de 37 associats, s'aprovà la creació d'un fons d'ajuda mútua per entregar cinc pessetes setmanals al soci malalt.[252] També es creà un fons per pagar l'educació dels fills i filles dels socis, així com la generació d'una caixa de resistència per emparar als associats en cas de vaga. A partir dels vint dies de conflicte, l'entitat pagava als afectats quinze pessetes mensuals en comestibles i moneda de la cooperativa. L'articulat dels estatuts quedà de la següent manera:

> La Sociedad Cooperativa La Economica inspirada en un alto espíritu de justicia, conducente á librar á sus socios de las garras de la miseria, lo que es dificil librarse en nuestros dias por la frecuencia con que se presentan las luchas entre el capital y el trabajo, y para que el huelguista pueda luchar con entereza y no llegue á traicionar á sus compañeros toma las siguientes acuerdos: el socio que lleve veintiun dias en huelga, declarada por la sociedad de su arte ú oficio, y que reuna las condiciones que se determinan en los siguientes articulos, tendrán derecho a percibir 15 pesetas semanales hasta que se solucione la huelga. Estas 15 pesetas semanales le serán entregadas en moneda cooperativa y en latas, pan, y si no las consumiera se le entregará el exceso en moneda del gobierno.[253]

No trigaren gaire temps en aplicar la nova mesura. Durant la vaga dels metal·lúrgics de 1910, tres socis de l'entitat perceberen quinze pessetes setmanals fins que pogueren tornar a la feina. Sovint a les reunions de la cooperativa també hi acudien societats obreres o sindicats en conflicte sol·licitant la solidaritat de classe i l'ajuda econòmica de l'entitat. L'octubre d'aquell any donaren 25 pessetes als també afectats pel conflicte metal·lúrgic, en aquest cas de Sabadell. I aportaren capital a la Vil·la de Salut L'Aliança per uns experiments que estava realitzant el doctor Josep Girona i Trius.

L'ambient cultural del cafè de la cooperativa

Als vespres, el cafè de la cooperativa bullia d'activitat, una gentada s'apilava entorn de les taules de marbre on s'hi succeïen les partides i timbes de cartes. Però no tan sols s'hi desenvolupà aquell tipus d'oci, l'espai també era

La cooperativa i la vaga de metal·lúrgics: la autoinstitució de la legalitat proletària

Al llarg de 1910 els obrers metal·lúrgics del Poblenou protagonitzaren un conflicte parcial que degenerà en aturada general pel reconeixement sindical i les nou hores de jornada laboral. Aquelles vagues no tan sols afectaren a les fàbriques en conflicte, sinó que s'estenien també transversalment a totes les activitats quotidianes que realitzaven els obrers, i entre elles, el funcionament de les cooperatives. En aquell cas, a l'octubre de 1910, tingueren lloc un seguit de reunions que generaren fortes discussions. El conflicte començà quan diversos socis de la Societat d'Obrers Metal·lúrgics denunciaren a un associat, un tal Agustín, per haver treballat com a esquirol a la fàbrica dels germans Godó del carrer Llacuna número 6. L'acusació implicava l'expulsió de la cooperativa, però com no hi havia cap article del reglament que fes referència a aquella circumstància, en primera instància no fou possible portar-la a terme. Al cap de dos dies, però, es convocà una altra reunió general amb el propòsit de modificar l'articulat dels estatuts:

> Seguidamente se acuerda modificar el articulo 58 del reglamento en la siguiente forma: no podrá ser admitido en esta sociedad a ningun individuo que en su oficio ó arte haya sociedad de resistencia y no sea socio. Y para evitar conflictos que podian ocasionar grandes prejuicios a la sociedad será expulsado sin distinción, el socio que estando su oficio ó arte en huelga no secundará á sus compañeros y fuese conceptuado por la sociedad en huelga como esquirol.[254]

I tal dit, tal fet. A la següent reunió, Agustí Giner Lázaro quedà expulsat de la cooperativa per esquirol. L'exemple ens proporciona una clara mostra de la construcció d'una legalitat creada ex *novo*, instaurada i feta a mida pels obrers. Això és, l'autonomia en el seu sentit més ple, com a autoinstitució de les pròpies normes o lleis de funcionament.

freqüentat per grups de joves obrers molt conscienciats que hi solien organitzar tertúlies polítiques i culturals. A partir de 1907 i durant un grapat d'anys, l'entitat fou la seu informal de la Societat de Cultura Racional del Poblenou, un tipus d'entitat amb vocació de convertir-se en ateneu racionalista, molt en boga en aquells temps. El cafè de la cooperativa fou un viver d'idees socials, on joves obrers llibertaris fraternitzaven amb veterans internacionalistes, com el ja mencionat Carles Puntons. Aquells joves, com Joan Rovira o Joan Capdevila, que posteriorment esdevindrien cooperativistes destacats, es mostraven molt crítics aleshores amb el joc i l'alcohol i els efectes perniciosos que es respiraven dins la cooperativa. Més tard, Capdevila rememorà amb enyorança aquells temps:

> Quiero recordar aquí, aquella "peña" liberal y ecléctica de jóvenes amigos, cuya afinidad de fondo en la protesta contra las injusticias sociales nos hacía más amigos aun; aquella "peña" de hace veinte años, que se reunió durante mucho tiempo en el café de una cooperativa, La Económica de Pueblo Nuevo. Entre sus componentes había los Rovira, Zaragoza, Quilis, Vernet, etcétera, algunos de ellos significados cooperatistas hoy, si bien en aquella época eran de los que creían que el credo de Rochdale era una especie de opio para adormecer a los obreros más o menos rebeldes. [255]

Més tard, els membres d'aquella societat, ja constituïts en Centre de Cultura Racional, organitzaren excursions i activitats de manera conjunta amb L'Econòmica i obriren una escola racionalista dirigida pels mestres Josep Robles i Maria Villafranca també en col·laboració amb l'entitat.[256] Fruit d'aquell treball conjunt, l'octubre de 1918 organitzaren una conferència del mestre racionalista Josep Casasola i una excursió a la font de Sant Cebrià d'Horta.[257] D'aquella època, cal mencionar també la celebració d'una reunió general de la Federació Provincial de Barcelona, el febrer de 1921, per activar una junta local que treballés per generar activitats cultu-

rals a totes les cooperatives de la ciutat. A partir de trobades com aquella, al cap d'uns anys, es generà la secció cultural de la federació.

La maduració de l'entitat

A la segona dècada de segle XX la cooperativa es trobava plenament consolidada, fou de les primeres entitats del barri a esdevenir membre de la Vil·la de Salut L'Aliança i participà en gairebé totes les experiències de segon grau del moviment: les compres en comú, la fàbrica cooperativa de lleixius, la Unió per la Fabricació de Pastes per a Sopa i la xarxa de farmàcies cooperatives, que tenia la seu molt a prop, al número 26 de la mateixa rambla del Triomf. El 4 de febrer de 1914 adquiriren un terreny al carrer del Taulat, amb la idea de construir un edifici per establir-hi una nova seu, però la situació econòmica no els ho va permetre fins uns anys més tard.

El 1920 la societat comptava amb gairebé 200 associats, tanmateix passà certes dificultats econòmiques i fins i tot estigué a punt de desaparèixer, ofegada pels deutes amb els proveïdors i l'augment del lloguer. Finalment, gràcies a l'ajuda d'inversors externs pogueren revertir la situació i redreçar els balanços. El suport econòmic inclús els portà a plantejar-se realitzar un salt endavant amb la projecció d'una nova seu i estalviar-se el lloguer mensual. En última instància, resultà que la compra del solar havia sigut una decisió encertada i rendible, ja que pogueren efectuar-la abans que la febre especulativa, que començà el 1923, fes augmentar-ne el preu desorbitadament.

L'octubre de 1923 acabaren de construir l'immoble en els nous terrenys,[258] i l'inauguraren l'estiu de 1924. L'edifici, amb adreça al carrer Major del Taulat, 93, constava de planta baixa més dos pisos, el solar tenia

La seu de la cooperativa al carrer Taulat, tan sols un any després de la inauguració (1924).
Font: AHP

forma rectangular amb una façana de setze metres i una profunditat de 30. Les obres de construcció i decoració costaren un total de 140.000 pessetes, i disposava de totes les infraestructures bàsiques que precisava una entitat d'aquella mena. A la planta baixa hi havia la botiga-despatx, el magatzem, un forn i una sala de matança. A la façana, s'hi obria un passadís

més ampli per on podien entrar directament al magatzem els carros i camions. Al primer pis, hi havia una gran sala-cafè i a un racó, un petit escenari. Al segon, la sala de juntes i la biblioteca, juntament amb unes habitacions on hi residien el conserge i l'administrador de la cooperativa. La notícia s'acollí amb entusiasme per part de la premsa cooperativa:

> Parece obra de maravilla lo realizado por La Económica, pues hace solamente dos años la sociedad atravesó una crisis tan aguda que parecía llegada su hora de desaparecer. Y en ese corto espacio de tiempo, por la tenacidad y el esfuerzo de unos pocos hombres, no sólo se ha logrado corregir los defectos que pusieron la vida de la entidad en peligro, sino que se ha conseguido dar realidad a una idea que desde tanto tiempo se acariciaba, sin que se hubiera, en los tiempos mejores del pasado, intentado ponerla en práctica: poseer un local propio. Es verdad que ha facilitado mucho esta empresa el que la cooperativa poseyera el terreno en propiedad desde hace varios años, habiéndolo adquirido por un precio moderado, cuando la especulación sobre los solares no había entrado aún en el período de locura de los tiempos presentes.[259]

El 9 de juny de 1924 celebraren l'acte inaugural del nou domicili social, on hi foren presents els representants de totes les cooperatives de la barriada. Pel matí, el quintet Catalonia efectuà un concert al saló-cafè i a les quatre de la tarda, Joan Coloma donà la conferència "El alcance de la cooperación" davant un públic nombrós que omplí el local. Per tancar l'acte, a la nit, el quadre dramàtic de L'Artesana representà les peces teatrals "La Resclosa" i "La Casa de Campo".

L'adquisició del nou edifici implicà el reviscolament econòmic de la cooperativa, el 1926 tenia un actiu de gairebé 300.000 pessetes i unes vendes anuals per valor de prop de 200.000, malgrat encara seguien pagant deutes als creditors. La junta de la cooperativa estava formada per Josep Babot, president; Jaume Barret, vicepresident, Joaquim Albiol, tresorer; Manuel Bolós, secretari; Josep Viñas, vicesecretari, Miquel Bofarull, comptable i Manuel Salvador i Sebastià Miralles, vocals.

La vessant cultural

La inauguració de l'edifici també comportà l'increment de l'activitat cultural. Aleshores, es nombrà una primera comissió encarregada d'organitzar esdeveniments formada per Jaume Barret, Josep Triadú, Alejandro Mestres i Manuel Salvador. El 4 de juliol de 1926 organitzaren una festa infantil escolar amb focs artificials en honor al president Babot. [260] L'1 de maig de 1927 una conferència a càrrec de Joan Coloma titulada "Cooperativismo y obrerismo".[261] I un mes després s'oficialitzà la creació del Grup de Cultura, desvetllant també la constitució d'una escola portada a terme uns mesos abans:

> Un crecido número de compañeros amantes de todo cuanto tienda a elevar el nivel moral e instructivo de nuestros iguales, de nuestros hermanos en constante luchar por alcanzar una existencia mejor (...) henos aquí; en un todo decididos a evitar estos males, procurando que esta ilusión nuestra, en el más corto espacio de tiempo deje de ser ilusión, para convertirse en realidad. ¿Nuestra actuación? Hechos y no palabras o una cosa es predicar y otra dar trigo. Esta Sección de Cultura cree poseer un alto sentido de la realidad al desprenderse de lirísmos e ir en pos de inmediatos resultados positivos, de aquí que, con objeto de que nuestro proceder no ofrezca dudas y vaya hermanado a nuestras promesas nos hayamos adelantado en nuestra labor antes de ponerlo en vuestro conocimiento (...) por entender que recibiríais con gran satisfacción la creación de cursos de enseñanza donde nuestros hijos se desprendan de los males que acarrea la ignorancia (...). Estos cursos de enseñanza, si bien se desenvuelven con alguna estrechez económica se encuentran sin embargo, dotados de un gran espíritu emprendedor y optimista.[262]

La idea d'organitzar una escola pels fills i filles dels associats s'incubava des de feia temps en el si de l'entitat, acumulant fons per fer-ho possible. Les classes començaren tímidament el febrer de 1927, la dirigien els mestres Manuel Boscà i Trinitat Moreno. El març del mateix any celebraren una festa infantil on els alumnes de 6 i 7 anys llegiren alguns dels seus treballs i hi actuà la coral El Sable de Plata.[263] Els actes es feren habituals any rere any, el 8 d'abril de 1928 els nens i nenes de la cooperativa feren una representació teatral i llegiren poesies. Els serveis educatius també es dedicaren als obrers que ho precisessin, per això van començar també a donar classes nocturnes gratuïtes. Cal recordar que, en aquell període, l'experiència educativa de la cooperativa fou col·lectivitzada per als associats de les entitats poblenovines mitjan la creació de les Escoles Cooperatistes de Poblenou.

L'organització d'activitats començà a bon ritme aquell mateix estiu, quan programaren dues excursions a la font de Santa Creu d'Olorda i a la Mola.[265] El 13 de novembre de 1927 participaren d'una expedició conjunta a l'Observatori Fabra amb membres de L'Artesana. I el dia 30, Josep Gardó, amb el saló d'actes ple de gom a gom, pronuncià una conferència titulada "La Cooperació".[266] El 21 de desembre Ricard Caballeria féu una disertació filosòfica amb el títol "Sócrates: su vida y sus ideas". Tots els oradors habituals, com Amador Revilla, passaren també per L'Econòmica. Al llarg del període es reproduïren les sortides a llocs d'interès: la fàbrica Cinzano, la Vil·la de Salut L'Aliança, la Catalana de Gas i Electricitat, la Hispano-Suiza... Excursions a Sant Miquel del Fai, el Tagamanent i Montserrat. La cooperativa assistí als festivals multitudinaris de celebració del Dia Internacional del Cooperativisme i també hi nasqué una penya d'escacs que participà dels campionats intercooperatius. El 1928 es creà el Quadre Escènic, que començà a actuar cada cap de setmana al petit teatre de l'entitat. El 29 de març de 1929, per exemple, hi representaren la comèdia "La paz del hogar", i "Bon debut".[267]

Programa de la Secció de Cultura de la cooperativa L'Econòmica

1. Ciclos de conferencias a cargo de competentísimos oradores en todos los ramos del saber, por entender que este medio de enseñanza es eminentemente práctico, ya que sus frutos están al alcance de todas la inteligencias.
2. Creación de una biblioteca, solaz de almas exquisitas, donde cada individuo encuentre su pan espiritual y el placer que el alma humana necesita, tan inicuamente buscado entre nosotros, en la taberna y demás antros de depravación y muerte.
3. Visitas Colectivas a museos de arte que nos descubran la belleza de sus obras a través de las edades por que ha pasado nuestro planeta. Visitas a las grandes industrias para percatarnos de lo mucho y sublime que le es dable realizar al esfuerzo humano. Visitas a Observatorios Astronómicos que nos pongan de manifiesto el maravilloso funcionamiento del Universo y nuestra pequeñez ante el mismo, y la grandeza de esta pequeñez conquistando el mundo. Visita de monumentos de los cuales podamos sacar valiosos conocimientos que revolucionen nuestras ansias en pos del saber y del bien, etc.
4. Excursiones que constantemente nos pongan de acuerdo con nuestra madre la Naturaleza, fuente de salud y vida; pues desgraciadamente el olvido de esta práctica tiene a la sociedad herida de muerte.
5. Crear un grupo de compañeros aficionados al arte de Talía que represente obras de tal enjundia y sabor humano capaz de reunir en nuestro salón de espectáculos mayor número de personas de los que consigue la representación de estúpidos varietés, los que hay que desterrar de nuestra Sociedad en bien de nuestros hijos (...).
6. Moralizar, o mejor, reducir al mínimo la celebración de bailes, ya que hoy en dia estos actos más que bailes son danzas repugnantes llevados a cabo por sátiros en los que rebosa la maldad, contaminando a infelices criaturas de los mayores males.
7. Prevenirnos contra el juego, que por infame, no le cuadra ni el peor de los calificativos, ya que nadie tiene derecho a jugarse el pan de sus hijos, ni éstos el de sus padres.[264]

Alumnes de L'Econòmica amb la mestraTrinitat Moreno al centre (1927).
Font: AHP

En aquells anys d'efervescència la cooperativa també creà el seu grup coral (1925).
Font: AHP

Balanç econòmic del primer semestre de 1928.
Font: LCI

La fi de la cooperativa: una projecció tallada de soca-rel

El 1929 L'Econòmica tenia 135 socis, unes vendes anuals de 250.000 pessetes, 85.133,36 ptes. de capital social i un fons col·lectiu de 46.505 ptes.[268] Tot i que mai acabà de tenir sanejada l'activitat econòmica, havia adquirit un deute amb el Banc Hipotecari de España per valor de 85.000 pessetes, un altre amb Joaquim Batlle de 21.000, i un de 6.000 ptes. amb F. Baluenga.[269] Com sol passar amb els préstecs, el que a curt termini serví per dinamitzar l'entitat, a la llarga acabà per passar factura i desembocà en l'embargament i la liquidació de la cooperativa.

La situació es començà a fer insostenible el 1930, just quan el moviment cooperatiu es trobava en plena expansió, i se'n derivà d'una decisió forçada en assemblea pels creditors, que aconseguiren tenir poder de vot a les reunions. La pressió d'aquells féu que es prengués la decisió –en contra del que figurava als estatuts–, de poder vetar les activitats de l'entitat per poder recuperar abans que res les aportacions.[270] Aquella mesura extrema significà la fi de l'entitat, que hagué d'afrontar el pagament dels deutes, abans de poder satisfer les activitats habituals de consum.

L'última reunió de la cooperativa fou el 24 de febrer de 1931 amb Francesc Anguera Dalmau com a president interí i membre de la comissió liquidadora. Hagueren de malvendre els productes, el mobiliari i tots els utensilis de treball i la situació hagué de destil·lar un gran dramatisme:

> El presidente notifica que la sociedad responderá con la finca a los acreedores, pero el acreedor de la hipoteca ha ejectuado embargo y se ha incautado de la misma y pide las llaves. Los reunidos consideran que desde el tiempo que la sociedad iba a menos ya se esperaba un final tan lamentable y se reconoce que la labor de la comisión liquidadora à sido à satisfacción y cumpliendo con su deber.[271]

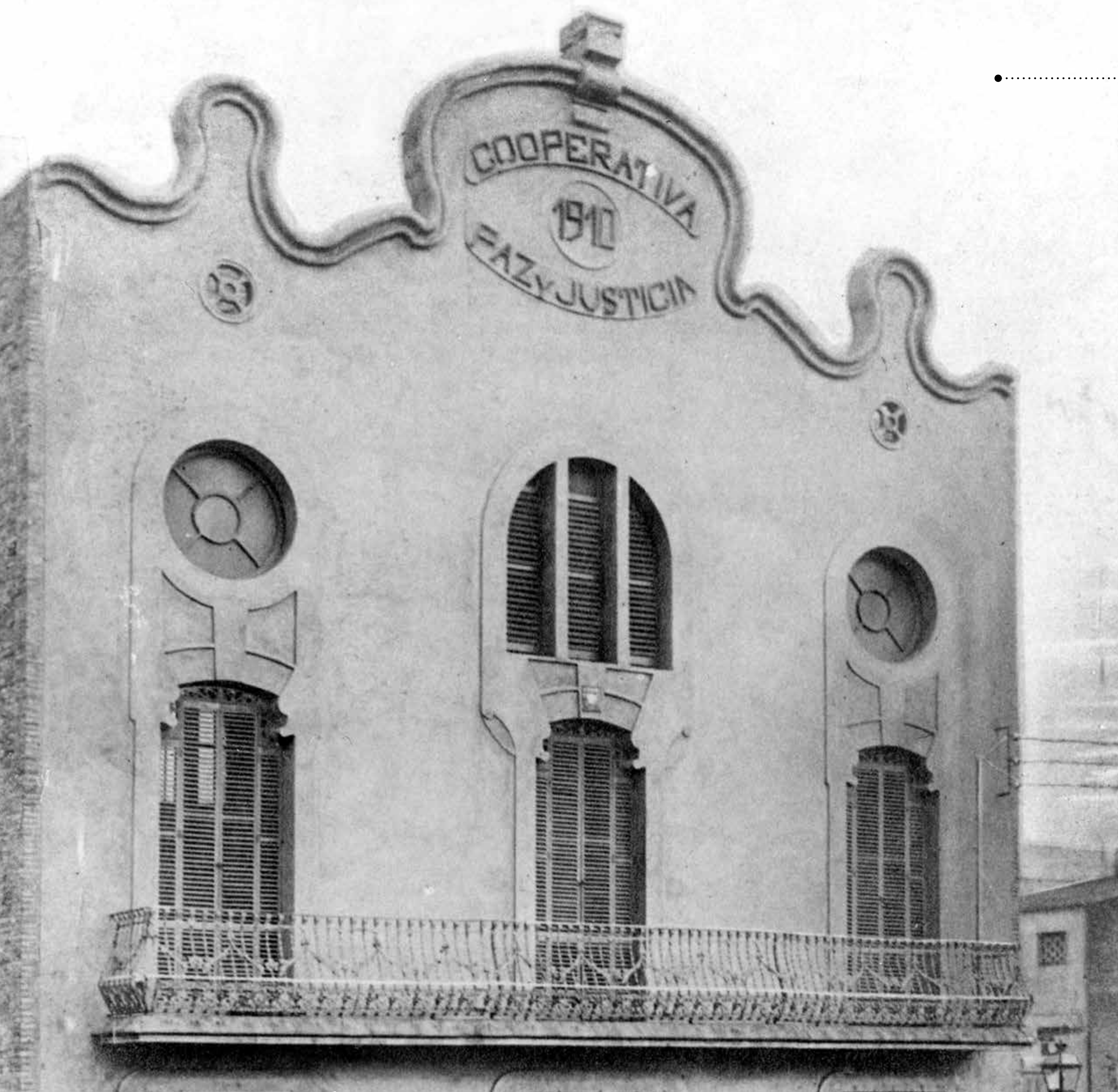

Vistes de l'edifici. A l'actualitat convertit en habitatge i despatx d'Animula Coworking i dels arquitectes Méndez del Pozo (2014).
Autor: Pere Parera. Font: AHP

Pau i Justícia
(1897)

COOPERATIVA
1910
PAZ Y JUSTICIA

Primer edifici en propietat (1910).
Autor: J. Alonso. Font: AHP

Cooperativa Popular de Consum Pau i Justícia (1897-1997): 100 anys de cooperativisme al Poblenou

Pau i Justícia, La Pau, ocupa un lloc d'honor en la memòria popular del Poblenou. Institució de barri per excel·lència, la seva trajectòria anà íntimament correlacionada amb el desenvolupament de la barriada. Entitat de mida mitjana fins a l'entrada dels anys 1920 –quan passà un petit període de crisi–, inicià llavors una progressió ascendent que la portà a esdevindre una de les cooperatives més importants de la ciutat. El 1935 posseïa un dels edificis més ben equipats del moviment cooperatiu i una escola pròpia. Després del triomf franquista fou de les poques que aconseguí sobreviure a la postguerra i a la dictadura i protagonitzà un cas excepcional de creixement, assolí el major nombre d'associats de la seva història i l'edificació d'un bloc de pisos cooperatius. A partir de 1970 els canvis estructurals en els hàbits de consum i l'aparició dels supermercats provocaren l'entrada en un període de forta recessió, que la cooperativa no pogué superar mai.

Moneda pròpia.
Font: AHP

La llegenda: una bota de vi ranci

Pau i Justícia va néixer d'una manera informal el 1897, quan divuit treballadors decidiren col·lectivitzar el consum per esquivar l'especulació que exercien els botiguers del barri. Les reunions preparatòries, a falta de local propi, es feren a un cafè anomenat Can Pujol. La junta inicial estigué formada pel president Francesc Salvador, el comptador Jaume Tamareu i el secretari Josep Valldosera. Altres fundadors foren: Manuel Segarra, Josep Monterde i Josep Mercier. La primera seu on s'instal·laren fou un edifici conegut com Casa Masona, propietat de Josep Oller, a la llavors carretera de Mataró, número 400.[272] Al cartell de la porta s'hi podia llegir en un rètol, senzill però concís, el nom amb què iniciaren l'activitat: *cooperativa de*

consumos. Les aportacions inicials amb prou feines serviren per pagar el mobiliari, assumir el lloguer de l'immoble i adquirir el primer producte:

> Lo primero que hizo este grupo de hombres fué la de suministrarse el vino entre ellos. A tal objeto, compraron un tonel de vino y fatalidad, ¡se volvió agrio! (vinagre). Sin embargo, aquello no hizo mella en su espíritu, sino al contrario, lo adquirieron en mayor cantidad y pudieron comprobar, con regocijo, que la diferencia entre compra y venta, pagaba ya el arrendamiento y quedaba al sostén de la cooperativa. Después de un lapso de tiempo, aquel vinagre se volvió vino rancio y se vendió a triple precio. Desde entonces se ponen a la venta verduras y a medida que va tomando auge licores, aceite y jabón...[273]

A l'inici es fixà el dipòsit individual en 100 pessetes i la mesura permeté la diversificació i l'ampliació de les seccions de venda amb l'adquisició d'altres productes: verdures, fruita, carn de porc i gallina; així com l'habilitació d'un cafè al pis superior. Un any i mig més tard de la fundació ja eren vint-i-cinc associats i al canvi de segle arribaren als trenta-cinc. La junta era presidida per Josep Mercier, el vicepresident Manuel Bosch, el secretari Ramon Magrinyà i el tresorer Jaume Tamareu. Des del començament participaren dels òrgans federatius, es subscrigueren a la *Revista Cooperativa Catalana* i foren presents a la primera assemblea a Badalona.

No fou fins al 18 de juny de 1905 quan es constituïren legalment amb el nom de Societat Cooperativa Pau i Justícia. El primer president de l'etapa legal fou Rafael Carbó, el vicepresident Josep Mercier, el comptador Jaume Tamareu i el recaptador, Sebastià Tamareu. El secretari fou Joan Cirera i el vicesecretari Celestí Marbà. Durant anys, tots aquells homes s'alternaren en els càrrecs de junta, però n'hi hagué un, Rafael Palà, "un decidido espíritu cooperador" que, al ser escollit president a finals de 1907, donà embranzida a l'entitat, féu augmentar el número de socis, l'activitat econòmica i les labors culturals. Fruit d'aquella progressió creixent, aviat el local els resultà insuficient.

El primer impuls

El 1909 adquiriren uns primers terrenys al carrer Batista número 11, llavors ja eren 50 socis. El mestre d'obres fou Josep Masdeu i entre tots aixecaren l'edifici treballant voluntàriament els festius i els diumenges. La nova seu s'inaugurà el 24 d'abril de 1910, era de planta baixa més pis, ocupava una superfície de 9.210 pams i els costà 18.400 pessetes. Comptava amb totes les instal·lacions característiques: magatzem i dispensari de queviures, forn de pa, cafè i cansaladeria. Amb el nou edifici dempeus, la cooperativa inaugurà una època de fort creixement i ben aviat assolí els 150 associats, xifra que durant uns anys es fixà com a topall.[274]

A poc a poc, junta rere junta, anaren millorant el servei i la comptabilitat. L'1 d'octubre de 1912 entraren a formar part de la Fusió de Cooperatives per la Matança del Porc. El desembre d'aquell any es crearen les primeres mesures mutualistes, un subsidi per jubilació i invalidesa, destinant-hi el 50% de l'excedent del forn de pa, al que aviat s'hi afegí el de Socors Familiar, amb unes quotes mensuals de dues pessetes i un pagament diari d'una pesseta i mitja en cas de malaltia.[275] Fou aleshores quan s'afegí "Obrera" al nom de l'entitat, quedant denominada com a Societat Cooperativa Obrera de Consumo Paz y Justicia.[276] També entraren a formar part de la Vil·la de Salut L'Aliança, ocupant-hi diversos càrrecs de junta. L'activitat econòmica progressava adequadament i començaren a organitzar activitats, vetllades com la celebrada l'1 de febrer de 1914,[277] o conferències com

la d'Evarist Salat el 13 de juny de 1918 amb el títol "La Cooperación en su momento actual", organitzada per la comissió de propaganda oral de la Cambra Regional.[278] El març de 1917 crearen el càrrec d'administrador general per organitzar les transaccions econòmiques, l'entitat començà a créixer i necessità de la contractació d'empleats per guanyar en eficiència.[279]

Tot funcionà en bona lògica fins que la vaga de la Canadenca i el locaut de 1919 posaren en entredit la supervivència de l'entitat. Ja hem vist com en aquells anys de durs conflictes i vagues, les cooperatives sovint hagueren d'obrir crèdit intern als associats, articulant-se a mode de trinxeres econòmiques per salvaguardar els treballadors en lluita. Tots els associats provenien de famílies obreres i la majoria estigueren més de tres mesos sense sou, com afirmaven ells mateixos: "si no se trabaja no hay dinero; las necesidades son las mismas y hay que satisfacerlas".[280] Pau i Justícia fou un exemple en aquell sentit, ja que obrí el crèdit als associats sense sou mitjançant l'ús de la moneda cooperativa, fins al punt d'exhaurir totes les reserves.

L'etapa de consolidació

Malgrat els efectes derivats del locaut, l'entitat aconseguí sobreposar-se i en pocs anys es retornà a la dinàmica de creixement, tan pel que fa al gir econòmic, com amb el nombre de socis. L'augment de les famílies associades tornà a empetitir el local i el setembre de 1922 en assemblea general decidiren adquirir el solar que feia cantonada amb Pere IV per construir-hi una nova seu. La iniciativa, el traspàs, l'obtenció de capitals i la gestió anaren a càrrec del mencionat Rafael Palà. L'ampliació permeté eixamplar les instal·lacions: la secció de queviures, el saló-cafè, la camiseria, la cansaladeria, el forn de pa, la secretaria, la biblioteca així com l'obertura d'una gran sala d'espectacles amb escenari. El nou edifici s'inaugurà oficialment el 20 d'abril de 1924,[281] constà de planta baixa més pis i les façanes eren d'estil neoclàssic. La porta principal s'ubicà als números 228-232 de Pere IV, mentre encara quedà un solar entre el vell edifici i el nou.

L'agost de 1923 havien entrat a formar part de la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per Sopa i seguiren participant regularment dels òrgans federatius. Els balanços de 1925 mostraren un actiu de 544.178,69 pessetes, amb un excés de percepció total de 17.938,21 pessetes, del qual un 12% anà al fons de reserva, un 10% al de suport mutu, un 13% al de pensions a la vellesa, i un 65 % al consum de mercaderies.[282] Com a curiositat, també cal afegir que en aquelles dates instal·laren telèfon. L'any de l'Exposició Universal tenia 254 socis, 700.000 pessetes en vendes anuals; 396.000 de capital social i 110.000 de fons col·lectius.[283]

Ja en els anys republicans, el 1932, fou designat president Josep Civit, que amb el temps esdevingué una persona important per l'entitat. Es reformà la botiga, ampliaren el forn i les seccions de venda, afegint-hi la pesca salada i la quincalleria. Dos anys després, la cooperativa havia crescut enormement, fins esdevenir una de les entitats més importants de la ciutat amb 578 associats. Entraren a formar part de la Caixa de Crèdit Agrícola i Cooperatiu i amb la mateixa junta, es comprà el solar d'entre el nou i el vell edifici. S'ampliaren les instal·lacions i s'engrandí el magatzem, al mateix temps que es començà a redactar un butlletí intern i s'habilità un dels edificis per obrir-hi una escola, que s'inaugurà el nadal de 1935. Durant aquell exercici l'entitat ja comptava amb 600 famílies associades i girava unes vendes anuals per valor d'1.500.000 de pessetes l'any. Participà igualment de les experiències de segon grau, com la secció de sabó i xocolata de Productes Coop.

L’evolució arquitectònica de la seu

El primer edifici, ja desaparegut, al carrer Batista (1915).
Font: AHP

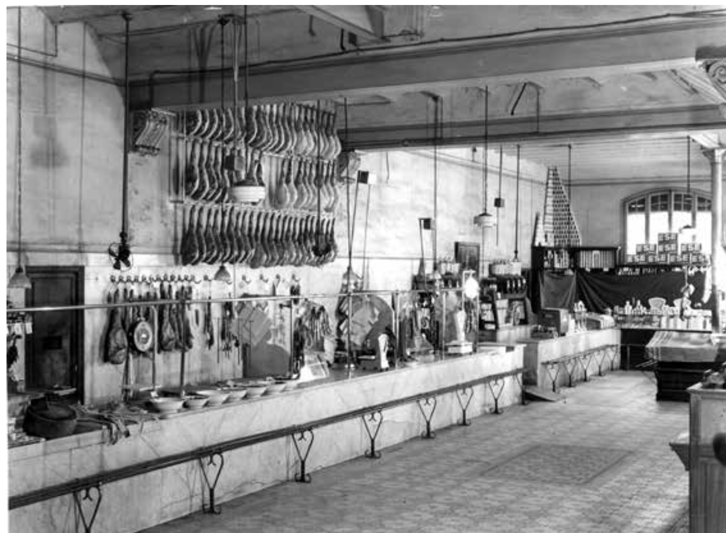

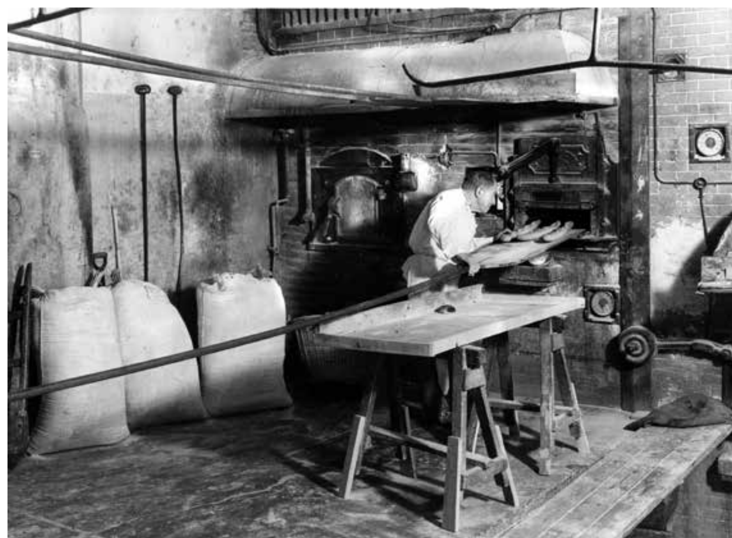

A la part superior, l’edifici quan ja feia cantonada amb Pere IV (1935).
Font: AHP. De la publicació *Acción Cooperatista*. Negatiu D19339 IMHB

Al mig, l’edifici en obres per l’ampliació de 1953. A baix, el 1978. Observi’s l’eliminació de la balustrada del balcó i el terrat, així com el frontispici triangular.
Font: AHP

Diferents dependències de l'entitat (1950).
Font: AHP

L'afany cultural de Pau i Justícia: una entitat recreativa i de barri

A partir de 1925, l'entitat incrementà la labor cultural i recreativa. Amb un caràcter fortament arrelat al barri, sempre tingué molt en compte el foment del lleure i l'oci entre els associats. En primera instància, formà una biblioteca i creà una Comissió Cultural Recreativa encarregada d'organitzar activitats, vetllades musicals, representacions teatrals i esdeveniments culturals. Poc després s'hi formà un quadre dramàtic dirigit per Francesc Vilà, amb un elenc que comptava amb una actriu principal, Dolors Carnicero, i que representaren les peces teatrals dels autors amb més seguiment de l'època (Iglésies, Guimerà, Segarra). També crearen un quadre escènic infantil i una massa coral anomenada Secció Coral Clavé de la Cooperativa Pau i Justícia, que el març de 1926 també formà un cor de caramelles. Al mateix temps, nasqué la secció excursionista, la d'esports i una penya d'aficionats als escacs. Tot aquell amalgama cultural també portà la cooperativa a participar de la celebració dels successius Dia Internacional de la Cooperació.

Quadre de la Secció Coral Clavé de Pau i Justícia, en homenatge al president Josep Civit Recasens (1933).
Font: AHP

Amb els anys i la millora de les instal·lacions, la cooperativa esdevingué un referent en l'organització de tota mena d'espectacles. Cada cap de setmana s'hi organitzaren grans balls, concerts d'orquestra, jazz o representacions teatrals. També adquiriren molta fama la celebració de les festivitats anuals: la revetlla de Sant Joan, el cap d'any, el carnestoltes... Els actes de 1925 a 1928 foren molt nombrosos, amb actuacions tots els caps de setmana i la revista de barri *Poble Nou* recollí tots els esdeveniments culturals a la seva agenda setmanal.

Però no totes les activitats foren exclusivament de caràcter lúdic, també hi hagué lloc per actes de caràcter més social i de propaganda com el gran míting que tingué lloc el 19 de gener de 1927, dins una campanya endegada per crear un Fons pro-subsidi contra l'atur forçós. Hi parlaren Ramon Vaquer del sindicat de picapedrers, Francesc Mas de l'Associació d'Obrers de la Indústria Tèxtil i Fabril; Rosend Lloret pel Ràdium, Joan Pàmies per l'Associació de Dependents; Domingo Roca de la Federació Provincial de Barcelona, Pere Estartús per la Unió de Rabassaires, Duran i Guàrdia de la Federació Regional de Cooperatives i Pere Gorga de l'Ateneu Enciclopèdic Popular.[285]

El maig de 1928, seguint les consignes de la federació, es creà el Grup de Cultura amb una gran festa que omplí de gom a gom el saló de l'entitat. Hi hagueren actuacions del quadre escènic, orquestres i cant coral. El grup publicà en opuscle la "Doctrina Cooperatista" de Ventosa i Roig[286] i el repartí entre els socis, organitzà diversos cicles de conferències i col·loquis, com la del 29 de maig de 1929 "El valor alimentari i higiènic dels articles de primera necessitat" a càrrec de Joan Ventosa i Roig. O el cicle del 7 de desembre de 1929 i el 14 i 21 de gener de l'any posterior, amb intervencions d'Àngel Samblancat, Duràn i Guàrdia i Josep Dencàs.[287]

L'existència d'aquell grup simbolitzà l'aparició d'una tendència de transformació dins la cooperativa. La voluntat era canviar la direcció cultural i els paràmetres que s'havien seguit en la programació de l'entitat, molt dirigida al pur entreteniment i gens a la formació de l'esperit crític que s'esperava d'aquell tipus d'institucions. Amb aquella vocació, l'aparició del grup creà una gran polèmica en el si de l'entitat, generant un fort antagonisme entre aquells que volien mantenir l'esperit de cabaret i *varietés*, i els representants del Grup de Cultura que volien donar un aire d'obertura. Guanyaren els primers, i l'abril de 1930 l'assemblea general imposà la dissolució del grup. La decisió fou motiu de dures controvèrsies ocasionant rèpliques i contrarèpliques a la premsa cooperativa, la primera, amb el significatiu títol de "La Punyalada":

> La cooperativa Paz y Justícia s'ha tret un pes de sobre. Ha mort el Grup de Cultura. L'ha llençat del seu si com una cosa maligna. Ha procurat esporgar l'arbre cooperatiu d'un brancatge que considerava dolent i malestruc. Ara ja respiren. Ara, fora el pesombre del grup, ja riuran més les coses. S'ha obert una tongada de pau, com demanaven alguns dels seus socis amb ànima de Senyor Esteve (…). El Grup de Cultura no feia cooperatisme. La Sala de ball, si. (…) El Grup de Cultura, els mals cooperadors, sense cobrar els esforços, sense viure de la cooperativa, apartats de tot rebombori, treballa-

Programació de balls, concerts i teatre a la Pau i Justícia (estiu de 1925)

Diumenge 21 de juny de 1925, nit: Gran ball per la Banda Bonet.

Dimarts 23: Grandiós ball de revetlla de Sant Joan, a càrrec del jazz-band Trepsícore. Hom rifarà una magnífica coca i vins de marca. Aquest ball serà de franc.

Dimecres 24, nit: Ball pel jazz-band Trepsícore.

Dilluns 29, nit: Gran ball pel sextet artístic Puig.

Diumenge 5 de juliol de 1925, nit: Gran ball pel quintet Sellés.

Diumenge 12, nit: Gran ball pel sextet artístic Puig.

Diumenge 19, nit: Gran ball pel jazz-band Armonie.

Dissabte 25, nit: Grandiosa funció lírica, presentant-se tres aplaudides obres.

Diumenge 26, nit: Gran ball a càrrec del quintet Trepsícore.

Diumenge 2 d'agost de 1925, nit: Gran ball pel jazz-band Broadway.

Diumenge 9, nit: Gran ball pel quintet Argentina.

Dissabte 15, nit: Gran funció lírica.

Diumenge 16, nit: Ball a càrrec del jazz-band Ribes.

Diumenge 23, nit: Gran ball pel sextet artístic Puig.

Diumenge 30, nit: Ball per la Banda Artística. [284]

Ball de sardanes durant una sortida campestre de l'entitat (193?).
Font: AHP

ven per vindicar-la davant el món que pensava i sentia, i quan això semblava aconseguit, la punyalada innoble, el bes de Judes, acompanyà l'obra del Grup de Cultura. Ells l'haurien volgut blanc, inofensiu, pansit pel baf del cafè i amoïnat pel soroll dels billards, lloc per la biblioteca. Ells haurien volgut tenir un grup de cultura tallat, amb el patró de la cultura de certs individus... I, això no podia ésser. El Grup de Cultura que formàrem era molt distint. No era un grup de maig florit. Era un grup d'esquerra. Per això la dreta es sublevà. Es una satisfacció per a nosaltres, per actuar, sense tertúlies, ni capelletes, ni protectors. Volem companys, amics, germans i al marge d'ells.[288]

L'escrit el signà Domènec Roca que es donà de baixa de l'entitat. Una altra volta, hi traslluïa el conflicte de tendència entre els elements més actius i els més conservadors; entre els que volien transformar la realitat i els que –més preocupats per la pura conservació– tant sols concebien la cooperativa com una sortida individual. Un article posterior de Josep Patau, un altre membre del grup de cultura, afegí llenya al foc:

En pretendre el Grup de Cultura renovar la vida de la societat ha provocat la ira dels que no volen que es renovi res. (…) No per això hem de rendir-nos; nosaltres no defallirem, no abandonarem la tasca que ens hem imposat, per camins diferents, car ells veuen la cooperativa com un fi: nosaltres, com un mitjà: continuarem fins assolir el nostre ideal.[289]

Així doncs, aquell conflicte –travessat també per la distància intergeneracional– revelà l'existència de dues tendències. Un cop més, la contradicció essencial del cooperativisme removia les aigües d'una entitat. L'altre part es defensà de les acusacions adduint que, per reglament, la cooperativa era apolítica i que no podia dedicar la seva activitat a actes de marcat caire polític. Així ho certificà virulentament un altre soci, Antoni Vallès:

Som innombrables a Pau i Justícia els amants de la cultura, però sense immiscuir-nos en política. Aquesta fou a causa de la vostra ensopegada, car la fi que vós i els altres companys perseguiu no era altre que la de transformar la nostra entitat cooperativa en entitat política.[290]

Finalment, a causa de les picabaralles, el juny de 1930 la cooperativa es donà de baixa d'*Acción Cooperatista*, a l'entendre que es prenia part pel Grup de Cultura.[291] Així i tot, la cooperativa continuà creixent en nombre de socis. Amb el pas del temps, l'ambient es serenà i seguiren amb la programació d'actes, balls i conferències com la del 20 d'abril de 1932, "La Higiene moderna del Treball" a càrrec de Josep Castro. El fet de disposar de la sala d'actes més gran de totes les entitats del barri féu que s'hi celebressin la majoria d'actes portats a terme per la Comissió de Cooperatives del Poblenou, com les celebracions per commemorar el Dia Internacional de la Cooperació el del juliol de 1936 i l'excursió posterior a Mollet.[292]

L'escola cooperativa de Pau i Justícia

L'escola es fundà el 25 de desembre de 1935, el dia de Nadal, amb una celebració a l'altura de les circumstàncies. El saló d'actes s'omplí de gom a gom. Després d'una visita guiada per les instal·lacions, obrí els parlaments Joan Banchs com a president i Josep Civit, com el màxim impulsor de la idea. També hi parlaren González i F. Vives de la Federació Local, Josep Farré del Consell Superior de la Cooperació de la Generalitat; Evarist Salat, J. Gimbernau i el doctor Josep Girona de la Vil·la de Salut L'Aliança, així com d'altres personalitats del moviment cooperatiu. La vetllada, encapçalada pel director de l'escola, Agustí Martí, comptà amb un concert-vermut a càrrec de la secció coral Pau i Justícia i de l'orquestra Joventut Artística. A la nit, els alumnes cantaren cançons

i representaren diverses peces teatrals. Així s'anuncià la celebració de l'acte a la premsa cooperativa:

> Pot ben dir-se que l'afany dels companys de "Pau i Justícia", en reformar i ampliar no fa gaire el seu local tenia com a primordial objectiu el dotar l'entitat d'unes escoles on els fills dels associats poguessin rebre una instrucció i educació acurada, amb un pla pedagògic racional (...). Les escoles, doncs, varen ésser muntades i començaren a funcionar, amb la joia que és de suposar per part dels petits i dels pares, que trobaven resolt el problema de la instrucció dels seus nens.[293]

L'escola donà instrucció a 250 alumnes, era mixta i tenia 4 aules: una de preescolar, dues d'elementals i una de superior. El professorat era format pel mateix director Agustí Martí, Marcel·lí Bringué, Isabel Pozo i Francesc Jové. Les lliçons no sempre eren teòriques i s'utilitzà un innovador sistema de projecció d'imatges servint-se d'exemples naturals o per mitjà del dibuix. El setembre de 1936 realitzaren una exposició pública dels treballs fets pels alumnes. Adela Martínez recorda vagament haver anat a l'escola en aquella època, quan tenia 9 anys. La majoria eren filles d'associats de la cooperativa i treballaven a la indústria tèxtil. Quan sortien a les cinc de la tarda esperaven a les mares, tot jugant per dins la cooperativa, on les dependentes els donaven berenar i les vigilaven mentre no les anaven a recollir. També hi funcionà una escola de música.[294]

Grup de socis (193?).
Font: AHP

Alumnes de l'escola de Pau i Justícia
envoltant al professor Campañà (1936).
Font: Fons Lluis Estrada

La cooperativa durant la revolució i la guerra

A l'inici del 1936 hi hagué negociacions per fusionar-se amb la cooperativa L'Amistat Martinenca que no fructificaren a causa de l'adveniment del cop d'estat. El 18 de juliol de 1936 la cooperativa era una de les més importants de la ciutat amb 700 associats. La junta directiva adquirí una complexitat pròpia d'una entitat amb múltiples funcions. El consell directiu el composaven el president Francesc Péres Torró; el secretari Ignasi Ros Comellas; el sotssecretari Josep Monterde Cinca; el tresorer Pere Escobedo Cid; el comptador Enric Blanxart Ca-

mapané; el recaptador Gabriel Vives Carrasco i el sotsrecaptador Francesc Pellicer Sorli. La comissió de règim interior tenia a Ferran Macià Sabater com a president, i com a vocals: Antoni Bayerri, Emili Corominas Viscarri, Albert Aussió Carreró, Josep Soler Bassó, Francesc Herman Beltran i Florenci Raspall Angàs. La Comissió de Cultura tenia com a president a Jaume Llopart Teixé i com a vocals: Antoni Julve Gonzàlez i Miquel Pujol Ribera. La Comissió d'Esbarjo a Vicenç Lorda Martí com a president i Enric Pedrol Carreras, Joan Gaspar Pons i Victorià Picó Moll com a vocals. Finalment, Josep Civit i Recasens era redactor en cap del butlletí.[295]

A partir del cop d'estat, l'activitat es paralitzà a causa dels esdeveniments revolucionaris, fins que la cooperativa s'integrà en el procés de la Unió de Cooperadors de Barcelona com a sucursal número 14 dins el sector C. El 29 de maig de 1937, enmig d'un elevat clima de tensió bèl·lica, publicaren el darrer escrit com a junta directiva de Pau i Justícia:

> Dissortadament per tots plegats, però particularment per nosaltres, les hores tràgiques de dolor i d'angoixa que planen damunt la nostra terra, en el seu doble sentit de lluita contra l'invasor estranger al plaer dels quals s'han lliurat uns generals traïdors i renegats i la intensa lluita desenfrenada per l'assoliment de les reivindicacions proletàries, han fet que la nostra tasca al front dels vostres interessos no fossin el que de la brillant història de la nostra cooperativa, l'últim acte del qual celebrem avui, cabia esperar i a l'ensems ha fet també que pugés al grau màxim la nostra tensió nerviosa, per la impotència de mantenir o de millorar com calia d'una convulsió de tipus proletària la posició del noble ideal cooperatiu. (…) Companys: El nostre sacrifici no ha acabat, no és molt lluny el dia que el sol de la victòria inundarà els nostres camps, les nostres viles, les nostres ciutats, però mentrestant, el nostre sacrifici continuarà un dia i una altre dia. Nosaltres us demanem serenitat i valor per afrontar els cruels dies de prova que encara ens esperen. (...) Oblideu per uns moments si avui no podeu adquirir aquest o aquest altre article, si avui no n'hi ha, n'hi haurà demà. No defalliu, que el defalliment és un factor que afavoreix els propòsits dels traïdors. Tingueu valor, que no està llunyà el dia que la victòria somriurà la nostra causa, que és la causa dels humans.[296]

Pau i Justícia durant el franquisme: l'excepció que confirmà la regla

L'entrada del feixisme a Barcelona després de tres anys de guerra provocà la crisi més greu de la història de la cooperativa. Sense gairebé gènere, amb el capital bloquejat i els sous dels dependents en suspensió, l'entitat estigué a punt de tancar: "No hay dinero y no se compra; en la tienda no hay giro y si dependencia; el café desierto".[297] La situació de precarietat i el racionament es perllongaren fins que el 1942 tornà a obrir la sala de ball i a poc a poc s'anà recuperant l'activitat, tot i que totalment edulcorada pels principis fonamentals del *movimiento*.

Ara bé, Pau i Justícia fou de les poques cooperatives de la ciutat que aconseguí reeixir de l'atzucac de la postguerra. Això passà bàsicament per dos motius: en primer lloc, perquè immediatament després de la derrota, tot i que els elements més actius hagueren de partir a l'exili, la junta es composà de persones afins al règim, com el Sr. Prat, que en fou president en diverses ocasions i que regentava un taller d'electricitat ubicat al costat de l'entitat.[298] En segon lloc, perquè la vida social del barri estava completament morta, els joves no tenien ni llocs de trobada ni espais on desenvolupar activitats d'entreteniment i la cooperativa constituí un refugi per a tots ells. Així ho rememora Francesc Foguet i Arnan, un testimoni d'excepció de com foren aquells anys a l'entitat, on hi desenvolupà el càrrec d'administrador general:

> En aquella època, recent acabada la guerra, hi havia molta misèria i no hi havia llocs per reunir-se, no tenies on anar. Si la guerra va ser horrorosa, la postguerra va ser fatal, va durar molts anys, les cartilles de racionament i tot plegat. Tot estava prohibit, anàvem a escola i no ens deixaven parlar en català, no ens podíem ni reunir, estava prohibit trobar-se i la cooperativa va ser l'única que va anar subsistint i va anar traient el cap de mica en mica després de la postguerra. La Falange va intentar fer-se'n càrrec, però hi va haver molta resistència per part dels cooperadors. I va anar fent la viu-viu, mirant de no sobresortir gaire perquè no li piquessin la cresta.[299]

I així –fent la viu-viu–, la cooperativa a poc a poc es sobreposà. La situació econòmica general començà a recuperar-se, s'estimularen les compres i les vendes, tornaren a posar-se en funcionament els forns de pa –dels pocs que es salvaren dels atacs del gremi de forners franquista–, es tornaren a activar els Fons de mutualitat per la gent gran i per finançar els enterraments. Poc després, tornaren a funcionar les seccions culturals i la part recreativa de l'entitat (cultura, natació i excursionisme, teatre, coral, sardanista, billar i escacs), amb el què tornaren a operar les tres vessants de l'entitat: la cultural, la recreativa i la comercial. Gradualment, la cooperativa realitzà un procés de transició interna i alguns dels vells cooperativistes tornaren a ocupar llocs de responsabilitat, com Josep Civit que retornà de l'exili el 1950, per tornar a exercir novament de president. Francesc Foguet hi coincidí i en comparteix les següents impressions:

> En Josep Civit va ser el primer president que vaig conèixer, s'havia exiliat a l'Argentina després de la guerra. Aquest home era un cooperador de veritat, quan va tornar, entrà de nou a la cooperativa, però va estar poc temps, perquè va caure malalt fins que va morir. Vivia al carrer Bilbao amb el passatge Ricart, entre Pallars i Pujades, encara hi ha la casa actualment i tenia una fabriqueta de calçat. El següent president va ser Josep Pané, un senyor ja gran, de 60 anys, era un home molt proper, però potser no tenia les idees de la cooperació que tenia en Civit, que tenia una mentalitat superior a la dels demés.[300]

El 1953 l'entitat ja tingué prou embranzida com per reformar per tercera vegada l'edifici. Ampliaren la sala-cafè,

Socis de la secció de natació i excursionisme.
Font: AHP

La secció sardanista, fundada el 1948.
Font: AHP

COOPERATIVA DE CONSUMO

PAZ Y JUSTICIA

CARPETA TITULO DE SOCIO

a favor de D. Tomás Rozada Roura

correspondiente al n.º 1.191

inscrita en el Registro especial de Cooperativas del Ministerio de Trabajo con el n.º 876

BARCELONA

AÑO 19...					
1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36
37	38	39	40	41	42
43	44	45	46	47	48

Dones fent cua, caixes, cartilles... Foren els elements del sofisticat sistema d'administració de compres de l'entitat durant la dècada de 1950.
Font: AHP

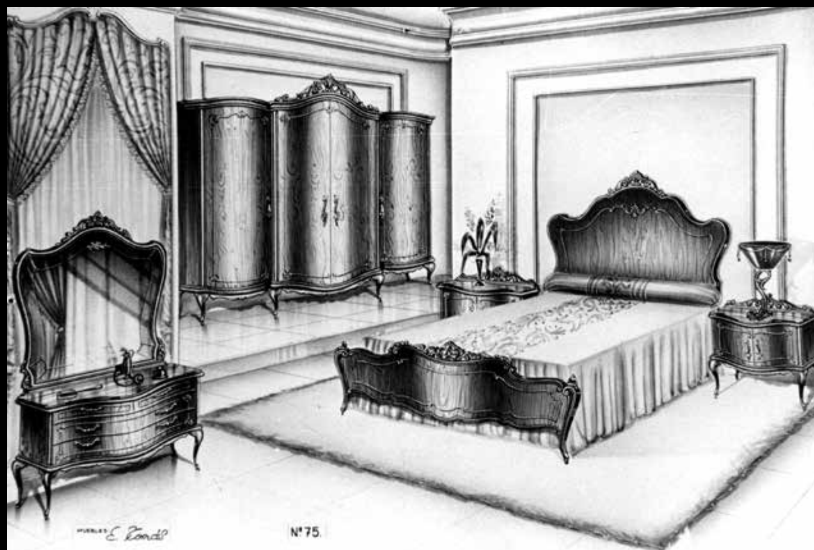
referen els mostradors de queviures, el saló d'espectacles, els soterranis i adequaren la instal·lació de set secretàries per les diferents seccions recreatives. També acollí durant anys l'Agrupació Penya C. D. Júpiter. El 18 de juny de 1955 l'entitat celebrà el 55è aniversari:

> ... con su vasta Sala de Actos, extensa Sala Café, buena biblioteca, amplia escuela con diversas salas, departamento de Socorro Familiar y asistencia social de enfermedad, clínica y especialidades, defunción, invalidez y vejez; siete secciones: Cultura, Natación y Excursionismo, Teatro, Coral, Sardanista, Billar y Ajedrez. Edita una circular informativa (Boletín). (...) Novecientos sesenta socios cuya minoría ha pasado por los Consejos de Vigilancia; posee una tienda de ventas con múltpiles secciones, grandes almacenes, dos hornos de pan y uno de pastelería; gira más de siete millones de pesetas al año.[301]

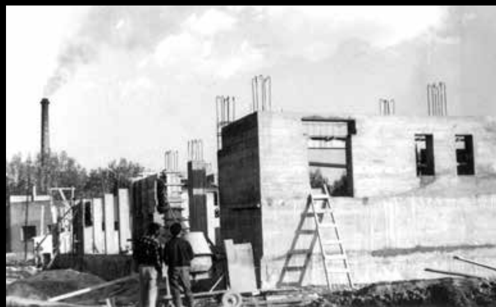
Pocs anys després arribà al màxim històric de socis amb 1.360 associats. L'any 1967 demanaren un crèdit de 10.000.000 de pessetes a la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona per modernitzar la cooperativa. Una innovació molt important fou la renovació de tot el sistema administratiu de les vendes, implantant un programa informàtic suec (Swede). Cada taulell tenia una màquina registradora i a la caixa central hi havia dues màquines més. Quan el soci entrava se li donava una cartolina amb què comprava a les dependències, després anava a la caixera que ho marcava i així quedava tot registrat. Al final de l'any, la cinta tenia inscrites totes les compres dels associats durant l'any, però per fer-ho, havien d'enviar-les a Suècia per desxifrar-les. El sistema servia per dividir els beneficis anuals: el 50% anaven a capitalització de l'entitat, del qual s'extreia la part per obra social

El Grup Civit d'habitatges cooperatius

El 1960 la cooperativa impulsà blocs d'habitatges cooperatius, el conegut com a Grup Civit, en honor a qui en fou president. El projecte l'impulsà el president de l'època Manuel Andreu i començà el 1955 quan mitjançant la Obra Sindical de la Cooperación i la Obra Social de Viviendas es creà la Sociedad de Viviendas Cooperativas formada per diverses iniciatives de diferents zones (Poblenou, Guineueta, Mollet del Vallès...). Primer s'executà una enquesta interna per saber quants socis volien habitatge, buscaren el terreny i en trobaren un de ben a prop que pertanyia al Sr. Vilarasau, quan encara eren camps (actualment està situat entre els carrers Bilbao, Marroc, Castella i avinguda Diagonal). Cada associat hagué de posar 17.000 pessetes d'entrada, pel que van haver de demanar un crèdit personal a 5 anys avalats per la cooperativa. Al moment de la construcció, l'únic que els imposaren fou l'empresa constructora, Mato y Alberola S.A., però l'edificació es va retardar molt i amb les obres a mitges, van fer suspensió de pagaments. Fou llavors quan van saber que una de les principals accionistes de l'empresa era Carmen Polo de Franco, i entengueren el perquè de la imposició. Finalment ho va construir una altra empresa i les obres s'endarreriren dos anys. L'edifici s'acabà el 1960 i en el moment de l'entrada els pisos es van sortejar davant de notari segons el número d'ocupants. L'únic que tingué dret a escollir habitatge, per decisió mancomunada, fou Manuel Andreu. Es van construir 315 habitatges amb 12 escales, els usuaris hagueren de pagar l'entrada; 300 pessetes mensuals durant els primers 20 anys, més 117 ptes. al mes durant els 30 anys següents. Transcorregut aquell temps, els inquilins passaven a ser propietaris. Als baixos de l'edifici s'instal·là una bodega, una lleteria i una botiga de queviures que funcionaren uns anys com a sucursals de l'entitat.[303]

Anunci-dibuix dels pisos de Pau i Justícia. Mobles E. Tomàs.
Font: AHP

Imatge d'una obra similar: la construcció de 193 habitatges al carrer Maresme/Gran Via de la Cooperativa de Viviendas Sagrado Corazón.
Autor: Lluís Estrada · Font: AHP

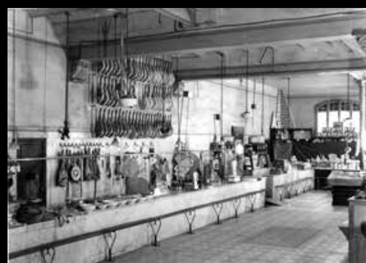

Vista general de l'edifici a l'actualitat
Font: LCI

Com s'administrava la cooperativa?

A la cooperativa es podien adquirir tots els productes bàsics. Mostra de les dependències de queviures, sastreria, carnisseria i peixateria (1955).
Font: AHP

Nascut el 20 d'abril de 1930, Francesc Foguet entrà en contacte amb la cooperativa l'any 1946 a través de la Secció de Billar, de la qual arribà a ser-ne president amb tan sols 16 anys. Un any després començà a desenvolupar-hi feines voluntàries d'administració fins que hagué de marxar a fer el servei militar. Passaren els anys, Foguet seguí formant part de l'entitat, fins que el 1957 hi entrà com administrador general, càrrec que ostentà fins el 1970. Actualment encara viu amb la seva muller al Grup Civit i constitueix un testimoni únic del funcionament econòmic i administratiu de la cooperativa:

> En general els dependents cobraven menys que a fora, però tots érem socis, tots érem cooperadors. Teníem tres forners, tres pastissers, tres tocinaires, les dependentes, el vigilant... Hi havia un total de 50 empleats i era molt difícil mantenir tants llocs de feina. Hi havia secció de comestibles, bodega, peixateria, verduleria, lleteria, tocineria, venta de pa, carnisseria, bacallaneria, merceria, sabateria, electrodomèstics, joiera i rellotgeria. Aquella última activitat, pel tipus de feina, però, igual que la peixateria, foren assumides per particulars als que llogàvem l'espai. Teníem cambres frigorífiques al soterrani, matàvem 25 porcs a la setmana i uns quants béns al *matadero*. Fèiem les botifarres, el pernil dolç, la sobrassada, la llonganissa, tot ho fèiem a l'obrador. Els pollastres ens els portaven des de Girona. Llavors vam fer la Unió Territorial de Cooperatives de Catalunya, ens vam unir una mica les entitats que quedàvem i a finals dels anys 60 vam començar a organitzar, tot voluntàriament, compres en comú per totes les cooperatives de Catalunya. Vam crear la marca Coop, l'arròs Coop, amb anagrama i tot. Ens feien els paquets d'arròs de quilo a la Cooperativa arrossera de Pals i des d'allà el distribuíem per totes les cooperatives. Les patates ens les servia la Cooperativa Agrícola de Roda de Ter, i ens ho feien a un preu més assequible. També vam anar a Ascó, a la cooperativa agrícola del poble i allà ens feien els pots de tomàquet amb l'etiqueta Coop. I així vam anar fent varis productes: pastes de sopa (macarrons, fideus...) de la Cooperativa Agrícola d'Artesa de Segre. La farina era d'una cooperativa farinera de Santa Margarida i els Monjos a Vilafranca i el Penedès. Els pollastres, ous i conills ens ho subministrava un tal Miquel Callís de Banyoles, que no era cooperador però que ens feia un preu especial. La llet, la nata i els làctics de tota mena ens ho portava la Cooperativa Lletera de Balenyà.[304]

i les seccions; i l'altra 50% es retornava al soci a prorrata del consum individual. Aquells beneficis, però, no es retornaven mai en metàl·lic, sinó que es féu una caixa d'estalvis pròpia en què s'anaven dipositant els excedents amb un 2% d'interès, i a través de la qual els associats també podien comprar.[302] En aquelles dates, ampliaren el patrimoni i adquiriren una caseta a Badalona amb vestidors i dutxes per l'esbarjo. També fou quan Franco els concedí el títol de "Cooperativa Ejemplar" de l'estat.

El 1971 la cooperativa tenia 1.150 associats i les vendes començaren a descendre, com les poques cooperatives de consum que quedaren dempeus, després d'haver sobreviscut a 40 anys de dictadura. La nova estructuració del sistema econòmic vigent i del circuit alimentari, la implantació del model de supermercat i les grans cadenes, les noves pautes de consum i d'oci acabaren per matar al sistema cooperatiu tradicional, que no pogué competir mai amb aquells factors, sense saber adaptar-se a les noves condicions econòmiques.

Malgrat la davallada econòmica, l'activitat cultural-recreativa continuà essent molt important. Un altre testimoni, Sebastià Costa, ens explica com a la dècada de 1970 hi van portar els cantautors més coneguts de la nova cançó, tot i que havien de passar una censura prèvia: Pi de la Serra, Ovidi Montllor, Maria del Mar Bonet, Serrat, Ramon Muntaner... El 80% de la recaptació se la quedaven els artistes i el 20% restant la cooperativa. En aquell sentit, l'entitat fou un refugi de la llengua i un bastió contra el règim durant el tardofranquisme: "A diferència d'ara, tots els grups polítics tenien un objectiu comú, que Franco es morís o que el fotessin fora".[305]

El novembre de 1977, Pau i Justícia es trobà immersa en una crisi econòmica sense aturador, que s'agreujà encara més amb l'aparició de diferents sectors polítics dins l'entitat –agrupats bàsicament en torn el PSC i el PSUC–, que

La secció de fruites i verdures després de la reforma de 1963.
Font: AHP

pugnaren per exercir-ne el control. Existia un deute de nou milions de pessetes amb la cadena alimentària IGA i amb d'altres proveïdors, així com una hipoteca amb la Caixa d'Estalvis i Pensions per valor de vuit milions: "hi ha interès a fer la liquidació amb IGA per poder deixar de comprar-hi, ja que els seus preus no permeten vendre a un nivell més baix que qualsevol altra botiga del barri, això comporta que es vagin perdent socis i que de mil i escaig, només hi comprin uns 300 o 400".[306] Llavors s'optà per provar un sistema d'autoconsum, eliminant la dependència, però no funcionà.

La crisi fou definitiva, malgrat els esforços de la gent més conseqüent del barri. Una vintena d'anys després desapareixia per sempre. L'edifici acabà embargat i va caure en mans privades. Tot i que l'ajuntament obligà els nous propietaris a fer obres de manteniment per preservar el valor històric i simbòlic de la façana, la degradació es va anar fent evident. Més tard, el consistori comprà l'immoble que estava qualificat com a espai destinat a equipaments, però inexplicablement quedà abandonat fins el 2013, quan l'adquirí la gestora teatral de la Sala Beckett, que n'és l'usuària actual.

Excursió el mes de juliol durant el Dia de la Cooperació (195?).
Font: AHP

Al marge de la influència dels canvis estructurals, Francesc Foguet atribueix la desaparició de la cooperativa a una mala gestió i sobretot a la manca d'esperit cooperador. Afirmant, de la mateixa manera que els avantpassats cooperativistes precedents , que no hi pot haver cooperatives sense veritables cooperadors:

> Perquè la cooperació ha de ser ben entesa, sinó ja no es cooperació. Jo sempre dic que el que ha mort la cooperativa ha sigut la manca de cooperadors. La cooperació es el més bonic que hi ha, la cooperativa és l'única distància que hi ha entre l'economia popular i l'economia dels diners, dels grans rics. Per això no prosperen, perquè no hi ha cap govern que les hagi protegit, cap govern. Tots han donat molt bones paraules, però protecció oficial, no n'han donat mai a cap cooperativa. Jo tinc aquesta visió política, perquè la cooperativa ben portada és el millor que hi ha pel desenvolupament de la humanitat. Falten cooperativistes i sobretot, memòria.[307]

El Crèdit
(1903)

Hipotèticament, no es pot certificar, fotografia de grup d'associats de la cooperativa (1923?).
Font: AHP

Societat cooperativa obrera de consum El Crèdit (1903-193?): una cooperativa minúscula

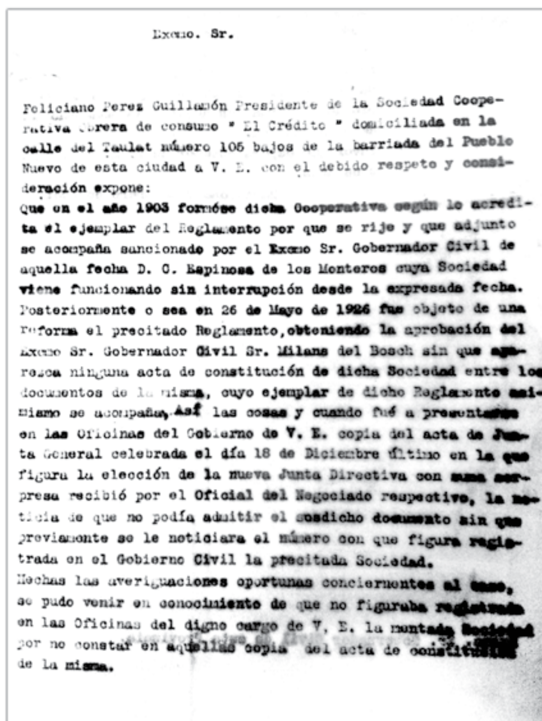
El Crèdit fou una experiència limitada i de molt reduïdes dimensions. La iniciativa fou creada per pocs obrers, veïns i veïnes de la zona d'un caràcter extremadament humil, amb l'únic objectiu d'estalviar i proveir-se d'alimentació bàsica. A través d'aquest exemple podem constatar l'existència d'una cooperativa, com moltes a l'època, amb una activitat molt minsa i sense "idealitat", i que, de ben segur, en aquells temps fou titllada de raquítica.

La trajectòria d'una entitat diminuta

La cooperativa es fundà el 1903 en una caseta d'una sola planta del carrer del Taulat, 105 baixos[308]. Sempre fou una entitat petita –mai passà de la trentena d'associats– i es limità a assortir de productes a un veïnatge molt restringit. Totes les operacions econòmiques es feien de forma voluntària i la venda de productes no era exclusiva dels associats, sinó que era oberta també al públic en general. Durant molts anys fou una entitat completament individual i retornava tot el possible excedent de forma unipersonal. Tot i així, a partir de l'any 1930 generaren una caixa de reserva i mesures puntuals de previsió social.

La participació al moviment cooperatiu fou puntual. De la multitud de reunions federatives, només hi ha registrada la seva presència a tres, i totes tingueren lloc al Poblenou. El 25 de març de 1908 anaren a la reunió general ordinària de la Cambra Regional de Cooperatives a La Flor de Maig; el 10 de maig de 1908, a la reunió del pla comarcal de Barcelona a L'Econòmica. I el 8 de juliol de 1911, enviaren a Francisco Adelantado com a representant a la IV Assemblea de Cooperatives Catalano-Balears que es celebrà a La Flor de Maig.[309] Més enllà, cap rastre del pas per les centenars de reunions celebrades posteriorment pels òrgans federatius.

Entre els escassos indicis, sabem que el maig de 1926 volgueren canviar el reglament de l'entitat, però que en primera instància no els fou possible. El governador civil Milans del Bosch els denegà la petició, perquè als arxius de delegació del govern no hi havia constància de l'acta de constitució. Sí que hi havia una còpia del reglament, però al no haver-hi el document de fundació, l'entitat no estava degudament inscrita al registre civil.[310] Davant aquell buit administratiu, iniciaren els tràmits per sol·licitar la inscripció, que s'allargaren més del previst, pràcticament fins al 19 gener de 1931. Uns setmanes abans, el

Excmo. Sr.

Feliciano Perez Guillamón Presidente de la Sociedad Cooperativa Obrera de consumo " El Crédito " domiciliada en la calle del Taulat número 105 bajos de la barriada del Pueblo Nuevo de esta ciudad a V. E. con el debido respeto y consideración expone:
Que en el año 1903 formóse dicha Cooperativa según lo acredita el ejemplar del Reglamento por que se rije y que adjunto se acompaña sancionado por el Excmo Sr. Gobernador Civil de aquella fecha D. C. Espinosa de los Monteros cuya Sociedad viene funcionando sin interrupción desde la expresada fecha. Posteriormente o sea en 26 de Mayo de 1926 fue objeto de una reforma el precitado Reglamento, obteniendo la aprobación del Excmo Sr. Gobernador Civil Sr. Milans del Bosch sin que aparezca ninguna acta de constitución de dicha Sociedad entre los documentos de la misma, cuyo ejemplar de dicho Reglamento asimismo se acompaña. Así las cosas y cuando fué a presentarse en las Oficinas del Gobierno de V. E. copia del acta de Junta General celebrada el día 18 de Diciembre último en la que figura la elección de la nueva Junta Directiva con suma sorpresa recibió por el Oficial del Negociado respectivo, la noticia de que no podía admitir el susodicho documento sin que previamente se le noticiara el número con que figura registrada en el Gobierno Civil la precitada Sociedad.
Hechas las averiguaciones oportunas concernientes al caso, se pudo venir en conocimiento de que no figuraba registrada en las Oficinas del digno cargo de V. E. la mentada Sociedad por no constar en aquellas copia del acta de constitución de la misma.

Una mostra del tipus de documents que generaren els nombrosos tràmits burocràtics amb el Govern Civil (1926).
Font: LCI

president de la cooperativa, Feliciano Pérez Guillamon, amb domicili al carrer Taulat 20, 1-1, havia enviat una carta on adduïa la condició de gent senzilla com a motiu per la manca de l'acta: "Como sea que solo por ignorancia suma, propia del escaso nivel de instrucción y cultura que predomina entre el personal de la repetida sociedad por tratarse de gente sencilla y todos ellos pertenecientes a la clase obrera".[311]

En un altre ordre de coses, l'activitat cultural fou pràcticament nul·la. L'únic acte del qual hi ha constància és que el maig de 1928 participaren de l'organització de la festa cooperatista que realitzaren els grups de cultura de la barriada a Pau i Justícia, en benefici de l'Agrupació Cultural Cooperatista. De la composició de la junta directiva de 1930 se n'extreuen dades d'importància, com el domicili dels membres i la proximitat dels habitatges respecte la cooperativa. Tots els associats foren obrers d'ascendència humil i molts d'ells habitaven a les barraques de darrera el cementiri, com el propi president Joan Torras. La resta de la junta estava formada per Francesc Sanz com a vicepresident –Ferrocarril, 10, 2-2–, Joan Jornet com a secretari –Lope de Vega, 24–, Ricardo Rodríguez com a vicesecretari –(no figura el domicili)–, Emili Viñas com a tresorer –Alfons XIII, 7–, Josep Llorca com a comptador –Llacuna, barraques 15–, Rafael Corella com a vocal primer –Triomf 28, entresòl–, Joan Marquès Boré com a vocal segon –Ferrocarril, 6– i Llorenç Soler com a vocal tercer –Taulat, 125, 2.[312] Altres associats de l'entitat foren Joaquim Miravet Cañada –passatge Massagué–, Josep Faig –Marià Aguiló, 10, entresòl 2–, Pascual Vallès –Ferrocarril, 12, 2-2–, Francisco Monzó –Luchana, 6 baixos–, Maties Castelló o Valentí Pradas.

Grup d'associats de la cooperativa (1923?).
Font: AHP

El juliol de 1931 decidiren constituir un fons de provisió per ajudar els malalts mancats de feina i sou. Ara bé, la mida de l'entitat no permetia generar excedents substancials i per satisfer aquell objectiu, quan algun dels socis es posava malalt, la resta havia de posar mig cèntim de més a la setmana a la caixa. Una altra discussió habitual fou el tema dels torns per servir el cafè. Finalment s'acordà fer-ho per torns rigorosos, del president a l'últim associat tothom havia de servir el cafè quan li toqués. Aquell sistema, però, no degué funcionar i uns anys més tard es pagà a un soci per a què servís el cafè.[313]

Els resultats del balanç del primer semestre de 1931 ens remeten al tipus d'activitat econòmica que generà la cooperativa. L'actiu estava format per unes entrades ordinàries de 71.070,82 pessetes i unes sortides de 47.296,05 ptes.. Un restant en caixa de 2.374,77 pessetes, 6.809,20 ptes. en gèneres, 1.049,77 ptes. de dèficits del llibre i 640,80 ptes. a la caixa d'estalvis, amb una suma total de 32.274,54 pessetes. El passiu per un capital social de 22.595,95 ptes., factures a pagar per un valor de 3.527,50 ptes., i una caixa de reserva de 223,86 ptes.. Així com un fons per pagar als socis malalts de 384,25 ptes., donant una suma total de 26.729,56 pessetes. El líquid total disponible de la cooperativa era aleshores de 4.911,74 pessetes.[314]

El 18 de juny de 1934 l'assemblea prengué la decisió unànime d'expulsar definitivament a Josep Fernández per frau i també donar la baixa temporal de sis mesos a Indalecio Pérez per no poder pagar els serveis de l'entitat.[315] Aquest moviment fou la última petjada que s'ha pogut localitzar de l'entitat, que al no estar federada, no participà en el procés de fusió de la Unió de Cooperadors de Barcelona i el més probable és que desaparegués dins el marasme de la guerra civil.

El Jardí
(1909)

COOPERATIVA
EL JARDIN

Moneda de l'entitat.
Font: LCI

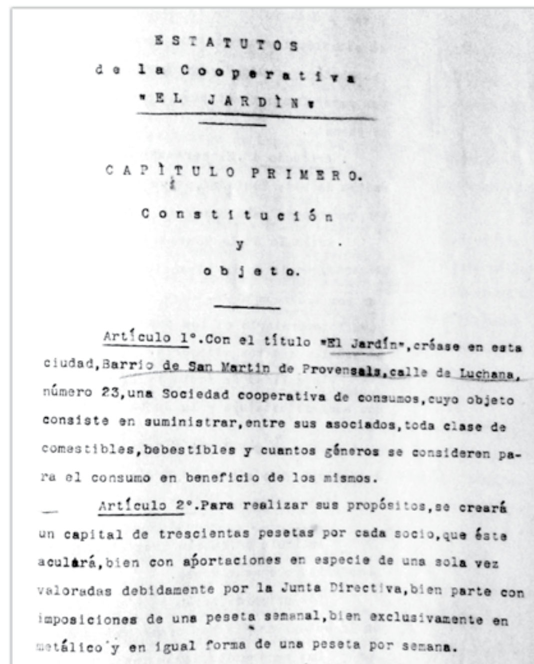
Societat Cooperativa de Consum El Jardí (1909-1928): la fusió com a camí cap a l'expansió

El Jardí fou una petita cooperativa del Poblenou nascuda el 1909. A partir d'uns orígens marcadament individualistes, en què venien productes al públic general, anà evolucionant cap a formes més col·lectivistes. Enmig del clima fusionista de finals de la dècada de 1920, el procés progressiu de col·lectivització, els portà a oblidar el particularisme i l'esperit de "capelleta", per dissoldre's definitivament i fusionar-se amb La Flor de Maig, per estendre i generalitzar l'alternativa cooperatista a la societat.

Els inicis de l'experiència

La cooperativa El Jardí es constituí el 18 de maig de 1909 a un local del carrer Lutxana, 23 baixos (actual carrer de Roc Boronat)[316]. Segons l'article 1 dels estatuts, l'objecte de la societat era: "suministrar entre sus asociados, toda clase de comestibles, bebestibles y cuantos géneros se consideren para el consumo en beneficio de los mismos". Al principi, cada soci hagué de posar 300 pessetes com a capital inicial. Aquella quantitat podia ser pagada en espècies o en metàl·lic, i en ambdós casos hi havia la possibilitat de fer-ho mitjançant imposicions d'una pesseta a la setmana o bé, en béns per aquell valor. Una altra opció pels qui no podien afrontar els pagaments, era acumular els beneficis trimestrals al fons individual d'aportació de capital.

E S T A T U T O S

d e l a C o o p e r a t i v a

"E L J A R D Í N"

C A P Í T U L O P R I M E R O.

C o n s t i t u c i ó n

y

o b j e t o.

Artículo 1°. Con el título "El Jardín", créase en esta ciudad, Barrio de San Martin de Provensals, calle de Luchana, número 23, una Sociedad cooperativa de consumos, cuyo objeto consiste en suministrar, entre sus asociados, toda clase de comestibles, bebestibles y cuantos géneros se consideren para el consumo en beneficio de los mismos.

Artículo 2°. Para realizar sus propósitos, se creará un capital de trescientas pesetas por cada socio, que éste aculará, bien con aportaciones en especie de una sola vez valoradas debidamente por la Junta Directiva, bien parte con imposiciones de una peseta semanal, bien exclusivamente en metálico y en igual forma de una peseta por semana.

Primera pàgina dels estatuts (1909).
Font: LCI

Una de les característiques que diferencià aquella cooperativa de la resta fou l'estructura associativa, amb la designació de tres tipus diferents de socis: els fundadors, els numeraris i els consumidors. Els dos primers corresponien als socis ordinaris; la tercera figura corresponia al públic general, que podia comprar prèvia edició d'un carnet de consumidor. La mesura servia per vendre productes al públic, però, s'anul·là tan sols un mes després d'haver fundat la cooperativa, per evitar les imposicions fiscals d'hisenda, que tant sols gravava els establiments amb venda al públic. Així ho argumentaren ells mateixos, i aprovaren per unanimitat la supressió de la figura del soci-consumidor:

> Si bien la marcha de la Sociedad aun siendo próspera y favorable, podria mejorar ostensiblemente con la venta de los artículos que expende á los socios consumidores, con todo como ello implicaria la necesidad de mantener personal, consumir alumbrado y pagar una cuota tributaria que cargaría en junto en cantidad respetable al presupuesto de gastos, entiende de conveniencia un acuerdo de que no se admiten socios consumidores (...), vendiéndose solo á los socios fundadores y numerarios y teniendo cerrado el establecimiento por completo al público.[317]

El primer president fou Ramon Campos i fundà l'entitat conjuntament amb Joaquim Ventura, Pascual Julian, Isamel Enrich, Vicente Fortes, Joan Sinobas, Manuel Badenes, Josep Piñeiro, Pascual Torres, Francesc Martín, Bernat Cuello, Josep Soriano, Fidel Gómez, Manuel Herrero, Manuel Bou, Joaquim Salvador i Agustí Oset. Dos anys després de la fundació, el juliol de 1911 ja foren presents a a la IV Assemblea de Cooperatives Catalano-Balears, i hi anà Josep Soriano en representació. Fou la primera reunió dels organismes federatius en la que participaren i des de llavors assistiren assíduament, tant a la Cambra Regional com a totes les assemblees i reunions promogudes pel moviment.

La consolidació

El 1916 compraren un terreny situat al carrer de la Independència número 35, per ubicar-hi una nova seu. L'operació de construcció de l'edifici els costà 47.108,60 pessetes i les obres duraren prop de quatre anys, fins que el 1921 en celebraren la inauguració. A part de les dependències habituals, el nou edifici també disposava de teatre. En aquella època ja eren 60 associats i al balanç del primer semestre hi figurà un actiu de 71.533,72 pessetes i un passiu de 10.780,15 ptes., amb un escàs excés de percepció de 753,57 ptes.. El del segon semestre, en canvi, reportà un excés força més considerable de 5.090,69 ptes., deduït de 75.439,20 ptes. d'actiu, front 69.348,51 ptes. de passiu.[318] El fons de reserva era d'unes 12.000 pessetes. També durant aquell exercici entraren a formar part de la Unió per la Fabricació de Pastes per Sopa amb l'adquisició de set accions.

Balanç econòmic de la societat (1921).
Font: LCI

El llistat de la junta directiva del moment demostra, un cop més, la proximitat habitatge-cooperativa. El president era Pascual Julian Miravet amb domicili al carrer Independència 44, 2-1; el vicepresident Vicente Gimeno Albalate amb habitatge al mateix carrer, al número 19, 1-1; el secretari José Miguel Sancho, també a la mateixa via, número 27, 1-1. El vicesecretari Josep Pérez Calvo amb domicili al carrer Wad-Ras, 144, 3-3; el comptador Vicente Mañez Saragosa (passatge Ramon, 4 baixos); el caixer Francesc Gayete Martin (passatge Mas, 1, 2-2); el president de compres Joan Sinobas Balles (Major del Taulat, 65, 1-4) i el vocal Manuel Iserte (Independència, 34, 1-3). A la cooperativa hi treballava assalariat Ismael Enrich, el conserge, que tenia el domicili a l'edifici. A part d'aquell sou fixe, els serveis de dependència eren voluntaris, però estaven gratificats amb una pesseta per servei. Qui no complia el seu torn, en canvi, havia de pagar aquella suma a l'entitat. Els càrrecs de junta es retribuïen amb una pesseta i mitja setmanal.

Com a anècdota, cal assenyalar el comunicat que enviaren a *Acción Cooperatista* denunciant a dos associats per impagament. Aquell tipus de denuncies eren força freqüents a la premsa, i el propòsit de fer-ho públic, era per evitar que altres entitats fossin estafades pels mateixos individus:

Moneda de l'entitat.
Font: LCI

> Con el fin de que las demás Cooperativas no sean sorprendidas por los socios que en otras quedan mal, por no pagar los géneros que les han sido suministrados en épocas de falta de trabajo, recurriendo al sistema de darse de baja por causas insignificantes para justificar su proceder, he de rogarle se sirva publicar en la sección correspondiente, y bajo nuestra responsabilidad de que los socios de esta Cooperativa: Manuel Orozco adeuda la cantidad de 348,46 pessetes. Rafael Terol adeuda la cantidad de 677,79 ptes. Confiando pues nos veremos complacidos, le damos las gracias por anticipado, y así se evitará que de solicitar su ingreso en otra Cooperativa estén ya prevenidos y no tengan que sufrir una pérdida que es de lamentar, ya que resultan perjudicados los que se condolieron de sus desgracias.[319]

Paradoxalment, cinc anys més tard, una altra nota a la premsa rehabilità a Manuel Orozco com a "buen cooperatista" i assenyalava que s'havia reincorporat a la cooperativa saldant tots els deutes i compromisos que tenia amb l'entitat.[320] El 1924 el president era Francesc Gayete de 28 anys, jornaler i casat; el vicepresident Miquel Sepelleta García (Taulat, 68, 2-1); el secretari Miguel Adelantado Pérez (Catalunya, 40, 4-1); i els vocals Joan Ariete Gasulla (passatge Mas, 1, 2-2) i Manuel Iserte Catalan. El president de compres era Josep Barrios Junqueras (Independència, 35, 1-2). L'excés de percepció era repartit íntegrament entre els socis de forma personal. Com a detall tècnic, en aquells moments, la cooperativa decidí la compra de dos ventiladors i una màquina registradora.

El creixement desemboca amb fusió

El mes de juliol de 1927 es prengueren dues decisions importants de cara al futur de l'entitat. La primera fou la creació d'una comissió de propaganda formada per Miguel Adelantado, Vicente Martínez i Josep Barrios,

que organitzaren la participació a la festa de Les Arenes, omplint un autobús amb els nens i nenes de l'entitat. La segona fou la modificació del reglament i la creació de la Secció de Socors Mutus. Al setembre, la comissió de propaganda organitzà un acte d'afirmació cooperatista i mutualista a la seu de la cooperativa. Començà a les deu de la nit i hi intervingueren el Dr. Josep Girona i el Sr. Maixench de L'Aliança; Evarist Salat i Josep Nieto de La Flor de Maig, així com Joan Coloma. La notícia a la premsa explicava l'ambient i les intervencions dels ponents, de les quals reproduïm les de Josep Nieto, pel seu caràcter incisiu en al·lusió a la cooperativa amfitriona:

> El local llenóse completamente de socios y de familias de los mismos, asi como de delegados de las cooperativas de la vecindad (...) estamos seguros que no faltaba ninguna de las entidades de la barriada. (...) Habló luego nuestro compañero Nieto, quien empezó recordando una visita que hizo a esta entidad hace años, y los escasos cambios que desde aquella época puede observar. En los diez y ocho años de vida de la cooperativa no puede decirse que se hayan obtenido resultados en proporción al tiempo. Y de ello concluye que las cooperativas pequeñas realizan, manteniéndose aisladas, hoy, una tarea negativa. (...) Todos los discursos fueron acogidos con grandes aplausos y el acto terminó en un ambiente favorable a la inteligencia entre las numerosas representaciones de Cooperativas del Pueblo Nuevo.[321]

Però la comissió cultural i la secció mutual no tingueren una llarga vida, tan sols funcionaren durant un any. El març de 1928, enmig del fort ambient pro-fusió, proposaren a l'assemblea de La Flor de Maig d'iniciar el procés per fusionar-s'hi. La gran cooperativa poblenovina acceptà la proposta i els engranatges es posaren en marxa. El 8 d'agost de 1928, sota la presidència de Miguel Adelantado, El Jardí decidí oficialment en reunió general extraordinària unir-se a La Flor de Maig. Nombraren una comissió liquidadora formada per Joaquim Ventura Ros, Vicente Gimeno Albalat, Josep Péres Zorita, Jose Miguel Sancho, Joaquim Martí Guiñon, Florentí Gomez Cuellas i Diego Calderon Fernández, que s'havia d'encarregar dels detalls de la dissolució i de fer el balanç de liquidació.

Les dues parts mantingueren diverses reunions durant el mateix estiu per acabar d'acordar els detalls de l'operació. Per part de La Flor de Maig hi assistiren Josep Nieto, Josep Castellà, Juan Pardinilla, Pere Pujol, Antoni Casajuana, Joan Rovira i Marcel·lí Ramón. Per part de El Jardí, Miguel Adelantado, Bautista Chiva, Salvador Juan, Vicente Gimeno, Florentino Gomez, Joaquim Ventura i Joaquim Martín. La Flor de Maig assumí l'actiu i el passiu del balanç de liquidació, 93.319,91 pessetes d'actiu front 38.214,28 de passiu, mentre el fons de socors mutu havia acumulat 4.281,86 pessetes. També es quedà l'edifici en propietat i integrà tots els associats de El Jardí. En el procés de fusió només sis socis es donaren de baixa.

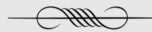
CAPITAL SOCIOS	importe detallado de lo que acreditan en esta fecha
Joaquin Ventura	1.319.31
Pascual Julian	1.030.59
Ismael Enrich	1.377.07
Vicente Fortea	970.61
Juan Sinobas	578.49
Manuel Badenes	809.78
José Piñeiro	936.64
Pascual Torres	1.029.87
Francisco Martin	1.525.40
Francisco Gayete	163.03
Bernardo Cuello	2.104.43
Fidel Gómez	382.71
Joaquin Salvador	656.43
Agustin Oset	1.150.56
Ramón Pérez	334.28
Manuel Herrero	1.225.77
Manuel Bou	1.228.69
Rafael Corella	598.11
Miguel Adelantado	470.03
Juan Ariete	436.94
Juan Naches	703.72
Melchor Gimeno	309.23
Joaquin Martin	1.993.50
Bautista Chiva	799.91
Francisco Martin (H)	133.90
José Miguel	575.54
Juan Pages	99.83

Llistat d'associats amb les aportacions personals de capital, en el moment de fusió amb la Flor de Maig
Font: LCI

El 18 de novembre de 1928, –els ja antics– associats de la cooperativa El Jardí sol·licitaren realitzar una visita a la granja de Cerdanyola per conèixer l'equipament. Recorregueren tota la finca seguint les explicacions dels més de vint anys d'història des de l'adquisició, acompanyats d'un equip de socis veterans de La Flor de Maig. Al migdia feren un banquet i la jornada va concloure amb diversos parlaments. Els exsocis de El Jardí no pogueren més que: "ponderar la gran cantidad de obras sociales que han encontrado establecidas en La Flor de Mayo, ya que algunas de ellas han empezado a beneficiar a algunos de sus amigos".[322]

— Notes —

Notes

1 Torres Carrillo, A. "Barrios populares e identidades colectivas". Ddaa. *El barrio, fragmento de ciudad (II)*, Bogotà: Barrio Taller, Serie Ciudad y Habitat, núm. 6, 1999.

2 Salut, E. *Vivers de revolucionaris. Apunts històrics del Districte Cinquè.* Barcelona: Llibreria Catalònia, 1938.

3 Garrido, F. *Historia de las clases trabajadoras*. Madrid: Imprenta de T. Nuñez Amor, 1870.

4 Lòpez Sánchez, P. *Un verano con mil julios. Barcelona: de la reforma interior a la Revolución de julio de 1909.* Madrid: Siglo XXI, 1993.

5 Tavera, S. "Anarquisme o anarquismes? La història d'un desplegament revolucionari heterogeni, 1930-1938". *Catalan Historical Review*, 5: 225-238, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2012.

6 Obiols, I. "El anarquismo barcelonés es un producto propio de los barrios". Entrevista a Chris Ealham, Barcelona: *El País*, 6 de juliol de 2005.

7 Castells, M. *Movimientos sociales urbanos.* Madrid: Siglo XXI, 1976.

8 *Acción Cooperatista,* 9 de maig de 1930, núm. 366.

9 Entrevista amb Teresa Gisbert, 13 de juny de 2013.

10 *Acción Cooperatista,* 1 d'octubre de 1921, núm. 25.

11 Suñol Gros, J. *Guía de San Matín de Provençals, acompañada de un plano general de la población y de cinco de las barriadas más importantes de la misma confeccionados por el arquitecto municipal Pedro Falqués.* Barcelona: La Academia, 1888.

12 Alsina, A. "Icaria". *Acción Cooperatista,* 28 de març de 1930, núm. 360. Veure també: "Icaria i els icarians". *Poble Nou*, 27 de febrer de 1927, núm. 50.

13 Balaguer, V. *Guía de Barcelona a Granollers por el ferrocarril.* Barcelona: Imprenta Nueva de Jaime Jesús y Ramon Villegas, 1857.

14 Citat a: Mirri, 1994: 119-120.

15 *El Martinense,* 21 de juliol de 1878.

16 *La Vanguardia,* 30 de desembre de 1907; Galfe "Una Sociedad de Cultura Racional". *Tierra y Libertad*, 20 de desembre de 1911, núm. 88; *Solidaridad Obrera,* 27 de maig de 1915, núm.92; *SO*, 27 de febrer de 1917, núm. 485; *TyL*, 28 de febrer de 1917, núm. 341; *SO*, 30 de desembre de 1918, núm. 990; *TyL*, 25 de desembre de 1918, núm. 412. Per més informació veure: Miró I Dalmau, 2014.

17 Huertas, J.M. "El Mingo del carrer gasómetro". *Quatre cantons*, gener de 1974.

18 *La Vanguardia*, 26 d'octubre de 1910.

19 Prius, M. "El "boicot" en el Pueblo Nuevo". *Tierra y Libertad,* 24 de diciembre de 2007, núm. 43.

20 Permanyer, 1988.

21 Entrevista a Antònia Prades, 6 de juny de 2013.

22 De fet gairebé tots els membres del grup vivien, treballaven o freqüentaven el barri. Garcia Oliver visqué al carrer Espronceda, 72, a prop de la cantonada amb Llull i treballava a Can Rottier. Durruti vivia al Clot i treballava a Can Felipa; Ascaso vivia a un pis del carrer Sant Joan de Malta. Antoni Ortiz era poblenoví de naixement del barri de la Plata al xamfrà Independència/Wad Ras (avui Badajoz/Doctor Trueta). I per últim, Ricardo Sanz vivia al barri en aquells moments. Guillamón, 2004.

23 DDAA, 1992: 58.

24 Benguerel, 1971:229.

25 *AC*, 5 de juliol de 1924, núm. 90.

26 Codina, J. "El cooperativismo y el movimiento obrero". *AC*, 26 d'octubre de 1926, núm. 286.

27 El 1892 també L'Aliança del Poblenou creà una secció cooperativa.

28 Entrevista a Francesc Foguet, 25 de juny de 2013.

29 *AC*, 1 d'octubre de 1921, núm. 25.
30 *Revista Cooperativa Catalana,* maig de 1899, núm. 1.
31 Gardó, 1927.
32 *Cooperatismo*, 1 de juliol de 1918, núm. 81.
33 *Cooperatismo*, 15 de juliol de 1920, núm. 126.
34 *El Cooperador Cooperatista*, 1 de maig de 1907, núm. 42.
35 Acta de reunió ordinària de la Cooperativa "La Económica", 2 de juny de 1910. Font: AGC.
36 Els socis eren normalment els caps de família, per aquest motiu, cal tenir en compte les famílies quan parlem d'associats. El percentatge segurament s'incrementaria si tractéssim específicament les proporcions dels veïnatges amb una major concentració d'entitats com el barri de la Plata o el Taulat.
37 *El Cooperador Cooperatista*, 15 d'abril de 1906, núm. 17.
38 *CC*, 15 d'abril de 1906, núm. 17.
39 Rivas Moreno, 1910: 24.
40 Balanç del segon semestre de 1904 de "La Económica". Font: AGC. Acta d'asamblea de La Económica, 25 de gener de 1913. Font: AGC.
41 *CC*, 15 d'abril de 1906, núm.17. Memoria-Balance de la Sociedad Cooperativa de Farmacias Populares de Barcelona 1912.
42 *AC*, 26 d'octubre de 1928, núm. 286.
43 *EC*, 1 d'agost de 1911, núm. 3.
44 Blanquer, 1937: 15.
45 *EC*, 15 de desembre de 1913, número 62.
46 Ventosa i Roig, J. *Cooperatismo*. *AC*, 15 de juliol de 1920, núm. 126.
47 *AC*, 22 de febrer de 1935, núm. 616.
48 Solob "Las Cooperativas y las luchas sociales". *Cooperatismo,* 1 de gener de 1925, núm. 115.
49 *C*, 1 agost de 1920, núm. 127.
50 *AC*, 1 d'octubre de 1920, núm.1.
51 El canvi de nom fou el resultat d'una polèmica amb una altra entitat que tot i néixer més tard, es deia de la mateixa manera.
52 *AC*, 23 desembre de 1922, núm. 52; *AC*, 25 d'agost de 1923, núm. 68; *AC*, 25 d'agost de 1924, núm. 92.
53 *AC*, 10 de novembre de 1923, núm. 73.
54 *AC*, 2 de gener de 1929, núm. 296.
55 *AC*, 10 de maig de 1924, núm. 85.
56 *AC*, 16 de maig 1930, núm. 367.
57 *AC*, 30 de març de 1928, núm. 256.
58 *AC*, 4 de maig de 1928, núm. 261.
59 *AC*, 22 de març de 1929, núm. 307.
60 Carta de La Flor de Maig a la secció Coral de L'Artesana, 17 de maig de 1927. Font: AMDSM.
61 Convocatòria de reunió de les corals del Poblenou, L'Aliança, 20 de juliol de 1930. Font: AMDSM.
62 *AC*, 10 d'agost de 1924, núm. 91.
63 *AC*, 30 d'abril de 1926, núm. 156.
64 *LV*, 24 de setembre de 1915.
65 La Sucursal número 4 de La Flor de Maig també va acollir el grup esperantista Acadèmia Enciclopèdica Espero, que el 1929 realitzà cursets diaris i conferències.
66 Ibídem, 10 d'abril de 1925.
67 *AC*, 22 de novembre de 1929, núm. 342.
68 *AC*, 10 de Mayo 1929, núm. 314.
69 *AC*, 25 d'abril de 1930, núm. 364.
70 *AC*, 20 de desembre de 1935, núm. 659.
71 *AC*, 25 de juny de 1925, núm. 112.
72 *AC*, 23 de juliol de 1926, núm. 168.
73 *AC*, 8 de juliol 1927, núm. 218.
74 Hernández, B. "A unirnos toca". *AC*, 16 de setembre de 1927, núm. 228.
75 *AC*, 13 de novembre de 1925, núm. 132.
76 *AC*, 24 de Febrero 1928, núm. 251.
77 *AC*, 9 de setembre de 1927, núm. 227.
78 *AC*, 7 d'octubre de 1927, núm. 231.
79 *AC*, 30 de desembre 1927, núm. 243.
80 *AC*, 2 de març de 1928, núm 252.
81 *AC*, 13 de julio 1928, núm. 271.
82 *AC*, 4 de juliol de 1930, núm. 374.
83 *AC*, 5 de juny 1930, núm. 370.

84 *AC*, 27 de junio 1930, núm 373; *AC*, 11 de juliol de 1930, núm. 375.
85 *AC*, 11 de juliol de 1930, núm. 375.
86 *AC*, 20 de desembre de 1935, núm. 659.
87 *RCC*, juliol de 1902, núm. 39.
88 *AC*, 10 de febrer de 1928, núm. 249.
89 Josep Duran i Guàrdia, secretari de la Federació de cooperatives, fou escollit regidor de l'Ajuntament de Barcelona a les eleccions municipals del mes d'abril. Serra i Moret ocupà el càrrec de conseller de treball de la Generalitat i Ventosa i Roig accedí primer a la Conselleria d'Agricultura i després actuà com a diputat. Antoni Fabra i Ribas ocupà el càrrec de director general del ministeri de treball. Per Pérez Baró, aquell fet comportà que els dirigents fossin absorbits per l'activitat parlamentària i hi hagué una davallada en el seu compromís cooperatiu. Pérez Baró, 1972: 38-40.
90 El·laboració pròpia a partir d'*Acción Cooperatist*a i Garner, 2010.
91 Memòria corresponent a l'exercici 1936, Federació de Cooperatives de Producció i Treball de Catalunya. Font: LCI.
92 *AC*, 31 de juliol de 1936, núm. 690-691.
93 *AC*, 31 de juliol de 1936, núm. 690-691.
94 *AC*, 1 de gener de 1937, núm. 713.
95 *AC*, 14 d'agost de 1936, núm. 693.
96 *AC*, 14 d'agost de 1936, núm. 693.
97 *AC*, 20 de novembre de 1936, núm. 707; *AC*, 11 de desembre de 1936, núm. 710.
98 *Productes Coop. Memòria i Balanços corresponents a l'exercici de 1936*, Barcelona: Editorial Cooperativa Popular. Font: AEP, 1936.
99 Memòria corresponent a l'exercici 1936, Federació de Cooperatives de Producció i Treball de Catalunya. Font: LCI.
100 Ibídem, 1936.
101 *AC*, 30 de juliol de 1937, núm. 742.
102 *AC*, 1 d'octubre de 1937, núm. 751.
103 Aymerich i Cruells, 2008.
104 Pérez Baró, 1974.
105 Ibídem, desembre de 2008.
106 Entrevista a Sebastià Costa, 31 de maig de 2013.
107 *RCC*, juliol de 1899, núm. 3.
108 *AC*, 1 d'octubre de 1921, núm.25.
109 Ibídem, 1921.
110 *AC*, 1 d'octubre de 1921, núm. 25.
111 *AC*, 5 de juliol de 1924, núm. 90.
112 *PN*, 1 de maig de 1926, núm. 32.
113 *PN*, 6 de juny de 1926, núm. 34.
114 *PN*, 11 de setembre de 1927, núm. 62.
115 *PN*, 4 d'abril de 1926, núm. 30; *PN*, 8 de setembre de 1926, núm. 40.
116 *AC*, 13 de gener 1928, núm. 245.
117 Balanços econòmics de l'Agrupació Coral de la cooperativa L'Artesana, 1927, 1928, 1931. Font: AMDSM.
118 *PN*, 9 de desembre de 1926, núm. 46.
119 *AC*, 9 de setembre 1927, núm. 227.
120 *AC*, 25 de novembre 1927, núm. 238.
121 *AC*, 3 de mayo de 1929, núm. 313.
122 *AC*, 30 de maig de 1930, núm. 369.
123 *AC*, 16 de juliol de 1926, núm. 166-167.
124 Filella, M. "Propaguem l'art de Talia". *PN*, 11 de setembre de 1927, núm. 62.
125 *PN*, 16 de maig de 1926, núm. 33.
126 *PN*, 1 de gener de 1928, núm. 69.
127 *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya (Federació de Barcelona)*, 3 d'abril de 1937, núm. 76.
128 Entrevista a Carme Piqué, 15 de maig de 2012.
129 Ibídem, 11 de setembre de 1927.
130 *AC*, 22 de juny de 1928, núm. 268.
131 *AC*, 13 de juliol de 1928, núm. 271.
132 *AC*, 22 de novembre de 1929, núm. 342.
133 *AC*, 26 de juliol de 1929, núm. 325.
134 *AC*, 4 de juliol de 1930, núm. 374.
135 *AC*, 16 de març 1934, núm. 567.
136 *AC*, 7 de desembre de 1934, núm. 605.

137 *AC*, 13 de març de 1936, núm. 671.
138 *AC*, 3 d'abril de 1936, núm 674.
139 *AC*, 22 de maig de 1936, núm. 681.
140 *AC*, 15 de novembre de 1935, núm. 654.
141 Entrevista a Carme Piqué, 15 de maig de 2012.
142 Entrevista a Carme Piqué, 15 de maig de 2012.
143 Huertas, J.m. "Una baja en la sociedad civil". *El Periódico de Catalunya*, de juliol de 1995.
144 DDAA, 1971.
145 Entrevista a Carme Piqué, 15 de maig de 2012.
146 Estatutos de la Sociedad Cooperativa "La Independiente", 18 de desembre de 1907. Reglamento de la Sociedad Cooperativa "La Independiente", 1907. Font: AGC.
147 Balance de la Sociedad Cooperativa "La Independiente", 1909-1910. Font: AGC.
148 Acta de asamblea de la Sociedad Cooperativa "L'Antigua Independiente", 25 de gener de 1913. Font: AGC.
149 *LV*, 5 de desembre de 1914.
150 Comunicación de la junta directiva de la Sociedad Cooperativa "La Antigua Independiente", febrer de 1926. Font: AGC.
151 *LV*, 4 de setembre de 1920; *LV*, 12 de novembre de 1925; *LV*, 9 de novembre de 1927; *LV*, 15 de febrer de 1929.
152 La Cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona, 1929. Font: AEP. Memoria y balance correspondiente al año 1935 de la Federación Local de Cooperativas de Barcelona, 1935. Font: LCI.
153 Acta de fundació de La Flor de Maig, Llibreta d'actes, novembre de 1890. Font: AHP. Memoria de la Sociedad Cooperativa obrera de ahorro y consumo La Flor de Mayo, Barcelona, 1923. Tot i que inicialment a l'acte signaren vint-i-dos obrers, finalment foren setze els que romangueren. La resta se n'anà a fundar L'Econòmica.
154 Bodas de Plata de la sociedad cooperativa obrera de consumo "La Flor de Mayo", 10 de novembre de 1915.
155 Favà, M. I Montaner, J. "El cooperativisme a Poblenou estigué molt arrelat". *Quatre cantons*, agost-setembre 1976. Núm. 54. Font: AMDSM. Mirar també: Merino, M.I. "La Flor de Maig en el seu centenari". *Icària*, Barcelona, 1996.
156 *RCC*, juliol de 1899, núm. 3.
157 Cooperativa "La Flor de Mayo" en sus 50 años de cooperación (1890-1940).
158 Reglamento de la Sociedad Cooperativa "La Flor de Mayo", 9 de juliol de 1901. Font: AGC.
159 Bodas de Plata de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo "La Flor de Mayo", 10 de novembre de 1915.
160 *C*, 1 de desembre de 1911, núm. 11.
161 *CC*, 1 d'agost de 1908, núm. 72.
162 Ibídem, 1915.
163 *C*, 15 desembre de 1911, núm. 12.
164 *AC*, 16 de novembre de 1928, núm. 289.
165 Ibídem, 16 de novembre de 1928, núm. 289.
166 *C*, 1 de maig de 1912, núm. 21; *C*, 1 de novembre de 1913, núm. 57; *C*, 1 de febrer de 1914, núm.65; *C*, 1 d'abril de 1914, núm. 69; *C*, 1 de juny de 1914, núm. 73; *C*, 1 de gener de 1915, núm. 87.
167 *C*, 15 de gener de 1914, núm. 64.
168 *C*, 15 d'abril de 1915, núm. 4.
169 *C*, 15 de maig de 1915, núm. 6.
170 *C*, 1 de desembre de 1916, núm. 43.
171 *AC*, 25 d'octubre de 1923, núm. 72.
172 *C*, 15 de novembre de 1915, núm. 18.
173 *C*, 1 de desembre de 1915, núm. 19.
174 *C*, 15 de juny de 1916, número 32.
175 *AC*, 15 d'abril de 1921, núm. 14.
176 *AC*, 25 de febrer de 1925, núm. 104.
177 *AC*, 4 de juny de 1926, núm. 161.
178 *AC*, 27 d'agost de 1926, núm. 173.
179 Tino "Evarist Salat". *AC*, 1 de febrer de 1935, núm. 613.
180 Memoria de la Sociedad de Socorros Mútuos "La Flor de Mayo", 1 de gener de 1917. Font: AGC.

181 *AC*, 21 de gener de 1927, núm. 194.
182 Premiaven individualment el capital d'estalvi dipositat a la cooperativa amb un 4 % al capital excedent del soci fins a 700 ptes. i amb un 5% des de 701 pessetes. Així com un 2% de bonificació sobre el seu consum.
183 *AC*, 31 de desembre de 1927, núm. 243.
184 *AC*, 29 de juny de 1928, núm. 269.
185 *AC*, 25 de maig de 1925, núm. 110.
186 *AC*, 18 de juny de 1926, núm. 163.
187 *AC*, 19 de novembre de 1926, núm. 185.
188 *AC*, 10 d'agost de 1924, núm. 91.
189 Ibídem, 10 agost de 1924.
190 *AC*, 10 de juliol de 1925, núm. 114. *AC*, 4 de juny de 1926, núm. 161.
191 *PN*, 18 d'octubre de 1925, núm. 21.
192 *PN*, 14 de març de 1926, núm. 29.
193 *PN*, 18 d'abril de 1926, núm. 31.
194 *AC*, 30 d'abril de 1926, núm. 156.
195 *PN*, 16 de maig de 1926, núm. 33.
196 *AC*, 30 de setembre de 1927, núm. 230.
197 *AC*, 11 de juny de 1926, núm. 162.
198 *AC*, 17 de juliol de 1925, núm. 115. *PN*, 19 de juliol de 1925, núm. 16.
199 *AC*, 27 de maig de 1927, núm. 212.
200 S'hi representà "El bateig de la nina", "El casament de la nina", "Esquitx d'home", "Les nenes de la Colònia" i "El senyor Mestre". Així com, l'emblemàtica obra d'Ignasi Iglésias "El Cor del Poble". *AC*, 12 d'agost de 1927, núm. 223.
201 *AC*, 20 de setembre de 1929, núm. 333.
202 *AC*, 5 d'agost de 1926, núm. 170.
203 *AC*, 27 d'agost de 1926, núm. 173.
204 *AC*, 12 de novembre de 1926, núm. 184.
205 *AC*, 25 de febrer de 1927, núm. 199.
206 *AC*, 25 de març de 1927, núm. 203.
207 Una iniciativa sorgida del sindicalisme francès emparada pel Consell de la Societat de Nacions per tal de fer front comú entre el sindicalisme i el cooperativisme a nivell mundial. *AC*, 6 de maig de 1927, núm. 209.
208 *AC*, 3 de juny de 1927, núm. 212.
209 *AC*, 21 d'octubre de 1927, núm 233.
210 *AC*, 6 de juliol de 1928, núm. 270.
211 *AC*, 27 de juliol de 1928, núm. 273.
212 *AC*, 14 de setembre de 1928, núm. 280.
213 *AC*, 2 de desembre de 1927, núm. 239.
214 *AC*, 5 de gener de 1928, núm. 244.
215 *AC*, 17 de febrer de 1928, núm. 250. *Floreal*, 9 de març de 1928, Any I, núm. 5.
216 *AC*, 27 d'aril de 1928, núm. 260.
217 *AC*, 6 d'abril de 1928, núm. 257.
218 *AC*, 18 de maig de 1928, núm. 263.
219 *PN*, 17 de juny de 1928, núm. 73; *AC*, 8 de juny de 1928, núm. 266.
220 *AC*, 28 de setembre de 1928, núm. 282.
221 *AC*, 5 d'octubre de 1928, núm. 283
222 *AC*, 12 d'octubre de 1928, núm. 284.
223 Entrevista a Teresa Gisbert, 13 de juny de 2013.
224 *La cooperació de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona*, 1929. AEP.
225 DDAA, 2006: 64-65.
226 Rovira, J. "Los criterios sobre la fusión". *AC*, 27 de desembre de 1929, núm. 347.
227 Ibídem, 2006.
228 Auleda, R. "La Flor de Maig, cooperativa de consum". *Cooperació Catalana*. Barcelona: 1985.
229 *LV*, 19 de juny de 1935, pàg. 31.
230 *AC*, 12 de juliol de 1936, núm. 636.
231 *AC*, 8 de març de 1935, núm. 618.
232 *AC*, 22 de maig de 1936, núm. 681.
233 Entrevista a Antònia Prades, 6 de juny de 2013.
234 Informe de la Comissió Interventora sobre la situació de la Cooperativa "La Flor de Mayo". Novembre de 1946. Font: ANC.
235 Merino, M. "La Flor de Maig en el seu centenari". Revista *Icària*, 1996.
236 Cooperativa La Flor de Mayo en sus 50 años de Cooperación 1890-1940, 1940. Arxiu Municipal de Cerdanyola del Vallès.

237 Informe de la Comissió Interventora sobre la situació de la Cooperativa "La Flor de Mayo". Novembre de 1946. Font: ANC.
238 Expedient d'ampliació del crèdit. Escritura de Testimonio Parcial por exhibición de escritura otorgada por el Banco Hipotecario de España, 3 de desembre de 1943. Font: ANC.
239 Escritura de préstamo garantizado con hipoteca a "La Flor de Mayo", 1946. Font: ANC
240 Informe de la Comissió Interventora sobre la situació de la Cooperativa "La Flor de Mayo". Novembre de 1946. Font: ANC.
241 Merino, 1996.
242 Requeriment notarial a instància de D. Juan March i Tort com a soci liquidador de la Cooperativa de Consumo "La Flor de Mayo". Font: ANC.
243 *LV*, 18 de gener de 1948.
244 Més informació a: *Quatre Cantons*, març-juliol de 1977, núm. 3, 4, 5, 6 i 7. Font: AMDSM.
245 Acta de Constitución de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Ecónomica", 21 de desembre de 1893. Font: AGC.
246 Reglamento de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 1894. Font: AGC.
247 *RCC*, 1 de maig de 1899, núm.1.
248 Estatutos de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 30 de juny de 1900. Font: AGC.
249 Balanç de Comptes de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 1904. Font: AGC.
250 Acta de Asamblea de 20 de abril de 1905 de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 1905. Font: AGC.
251 Tot i que aquelles no podien esdevenir sòcies de ple dret, els fills dels socis majors de 17 anys si que tenien dret a ser-ho.
252 Acta de Reunión General de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 2 de juio de 1910. Font: AGC.
253 Acta de Reunión General de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 28 de octubre de 1910. Font: AGC.
254 Actes de reunions de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 26, 28 de octubre i 17 de novembre de 1910. Font: AGC.
255 Capdevila, J. "Cooperatistas sin cooperativa". *AC*, 18 de gener de 1928, núm. 298.
256 Galfe "Una fiesta simpática". *TyL*, 22 d'abril de 1914, núm. 210.
257 *TyL*, 9 d'octubre de 1918, núm. 401.
258 Registre de la propietat de l'edifici del carrer Taulat, 93. Font: RPB.
259 *AC*, 5 de juliol de 1924, núm. 90.
260 Acta d'assemblea del 23 de juny de 1926 de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica". Font: AGC.
261 *AC*, 29 d'abril de 1927, núm. 208.
262 *AC*, 1 de juliol de 1927, núm. 217.
263 *AC*, 8 d'abril de 1927, núm. 205.
264 *AC*, 1 de juliol de 1927, núm. 217.
265 *AC*, 22 de juliol de 1927, núm. 220.
266 *AC*, 25 de novembre de 1927, núm. 238.
267 *AC*, 4 d'abril de 1929, núm. 309.
268 *La Cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona*, 1929. Font: AEP.
269 Balance de la Sociedad Obrera de Consumo "La Económica", núm 70 del primer semestre de 1928. Font: AGC.
270 Martínez-Rodríguez, S. *Catalunya, un país de cooperatives,* Barcelona: Aposta sccl, 2010. Pag. 103-104.
271 Acta de la reunión de la Comisión liquidadora de la Sociedad Cooperativa de Consumo "La Económica". 24 de febrer de 1931. Font: AGC.
272 *RCC*, abril de 1900, núm. 12. Cooperativa "Paz i Justícia", Bodas de oro (1905-1955), 1955, Barcelona. Font: AMDSM.

273 Ibídem, 1955.

274 Acta de Asamblea de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo “Paz y Justícia”, març de 1915. Font: AMDSM.

275 Favà, M i Montaner, J. “El cooperativisme a Poblenou estigué molt arrelat”. *Quatre cantons*, agost-setembre 1976. núm 54. Font: AMDSM.

276 Acta de Reunión General de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo “Paz y Justícia”, desembre de 1912. Font: AMDSM.

277 *ECC*, 15 de febrer de 1914, núm.66.

278 *C*, 1 de juliol de 1918, núm. 81.

279 Acta de Reunión General de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo “Paz y Justícia”, marzo de 1917. Font: AMDSM.

280 Ibídem, 1955.

281 *LV*, 19 abril 1924.

282 *AC*, 30 de julio 1926, núm. 169

283 *La Cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona*, 1929. Font: AEP.

284 *PN*, juny, juliol i agost de 1925, números 14,15,16,17,18.

285 *AC*, 14 de gener de 1927, núm. 193; AC, 18 de gener de 1927, núm. 195.

286 *LV*, 29 de maig 1929.

287 *AC*, 6 de desembre 1929, núm. 344.

288 *AC*, 23 de maig 1930, núm. 368.

289 *AC*, 30 de maig de 1930, núm.369.

290 Ibídem, 30 de maig de 1930.

291 *AC*, 27 de juny de 1930, núm. 373.

292 *AC*, 26 de juny de 1936, núm. 686. *AC*, 31 de juliol de 1936, núm. 690-691.

293 *AC*, 20 de desembre de 1935, núm.659.

294 Adela Martínez és la companya de Sebastià Costa. (Entrevista a Sebastià Costa, 31 de maig de 2013). Al finalitzar la guerra civil hagueren d’arrendar l’escola a un particular, el senyor Pallejà, que la regentà durant 40 anys. Els socis de l’entitat podien anar a l’escola a un preu especial, però a la pràctica funcionava com una acadèmia privada de primària. El 1978-79 els socis de la cooperativa i el professorat la tornaren a reobrir com a cooperativa d’ensenyament integrant-se dins el Col·lectiu d’Escoles per L’Escola Pública Catalana (CEPEPC). Aquell col·lectiu fou clau en la consecució de l’escola pública i gratuïta, i les cooperatives d’aquella mena es van dissoldre dins l’entramat estatal d’ensenyament. La liquidació definitiva de la cooperativa escolar fou el 2007. (http://www.gencat.cat/diari/5073/08038012.htm)

295 *AC*, 17 de juliol de 1936, núm. 689.

296 *AC*, 11 de juny de 1937, núm. 735.

297 Ibídem, 1955.

298 Entrevista a Sebastià Costa, 31 de maig de 2013.

299 Entrevista a Francesc Foguet, 25 de juny de 2013.

300 Ibídem, 25 de juny de 2013.

301 Ibídem, 1955.

302 Ibídem, 25 de juny de 2013.

303 Ibídem, 25 de juny de 2013. *LV*, 8 de maig 1960.

304 Ibídem, 25 de juny de 2013.

305 Entrevista a Sebastià Costa, 31 de maig de 2013.

306 «Greu Crisi en la cooperativa Pau i Justícia”. *Quatre Cantons*, 1977. Font: AMDSM.

307 Entrevista a Francesc Foguet, 25 de juny de 2013.

308 El 1912 figurava com carrer Major del Taulat, 52.

309 *CC*, 1 d’abril de 1908, núm. 64; CC, 15 de maig de 1908, núm. 67; *EC*, 1 d’agost de 1911, núm. 3.

310 És a dir, que no estigué legalment constituïda durant més de vint anys, sense que tinguessin cap mena de problema, fins llavors.

311 Instància de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo “El Crédito”. 7 de gener de 1931. Font: AGC.

312 Comunicació de la junta directiva de “El Crédito”, desembre de 1930. Font: AGC.

313 Acta de reunión general de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo “El Crédito”, 17 de juliol de 1931. Font: AGC.

314 Balanç del primer semestre de 1931 de la Sociedad

Cooperativa Obrera de Consumo “El Crédito”, 30 de juny de 1931. Font:AGC.

315 Acta de reunión general de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo “El Crédito”, 12 de juny de 1934. Font: AGC.

316 En un document de 1912 hi figura com a Lutxana, 15.

317 Acta de reunión de la Sociedad Cooperativa Obrera “El Jardín”, 16 de juny de 1909. Font: AGC.

318 Balance a 30 de junio de la Cooperativa “El Jardín”, 21 de juliol de 1921. Balance a 31 de diciembre de 1921 de la Cooperativa “El Jardín”. Font: AGC.

319 *AC*, 1 d’octubre de 1921, núm.25.

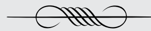
320 *AC*, 15 d’octubre de 1926, núm. 180.

321 *AC*, 9 de setembre de 1927, núm. 227.

322 *AC*, 30 de novembre de 1928, núm. 291.

— Bibliografia —

Bibliografia

ABELLÓ, T. "L'Ajut mutu en els inicis de l'associacionisme obrer: cooperatives i sindicats". *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 11, 1997.

ABELLÓ, T. *El movimiento obrero en España: Siglos XIX y XX*. Barcelona: Hipòtesi, 1997.

Almanac de la cooperació. Barcelona: Editorial Cooperativa Popular, 1938.

BALAGUER, V. *Guía de Barcelona a Granollers por el ferrocarril.* Barcelona: Imprenta Nueva de Jaime Jesús y Ramon Villegas, 1857.

BENGOECHEA, S. "Organització obrera i reacció patronal: la vaga del tèxtil de 1913". Recerques: *Història, economia i cultura,* núm. 54, 2007, p. 65-92.

BENGOECHEA, S. *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

BENGUEREL, X. *Memòries 1905-1940*. Barcelona: Alfaguara, 1971.

BLANQUER, J. *Albores de una nueva era.* Madrid: Gráfica Socialista, 1937.

BURAGLIA, P. "El barrio, desde una perspectiva socio-espacial. Hacia una redefinición del concepto". DDAA. *El barrio, fragmento de ciudad, Bogotà:* Barrio Taller, Serie ciudad y habitat, núm. 5, 1998.

CARRERAS CANDI, F. "Taulat i Marbella, no Teulat i Mar Vella". *Poble Nou*, 18 de gener de 1925, núm. 4.

CARRERAS, C. *Sants, anàlisi del procés de producció de l'espai urbà de Barcelona*. Barcelona: Serpa, 1980.

CASTELLS, A. *Les col·lectivitzacions a Catalunya 1936-1939*, Barcelona: Editorial Hacer, 1993.

CASTELLS, M. *La cuestión urbana.* Madrid: Siglo XXI, 1974.

CASTELLS, M. *Movimientos sociales urbanos.* Madrid: Siglo XXI, 1976.

CUADRAT, X. *Socialismo y anarquismo en Cataluña. Los orígenes de la CNT (1899-1911)*. Madrid: Ediciones de la Revista de Trabajo, 1976.

DALMAU, A. *El Procés de Montjuïc. Barcelona al final del segle XIX*. Barcelona: Editorial Base, 2010.

DALMAU, M.; MIRÓ, I. *Les Cooperatives Obreres de Sants. Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939).* Barcelona: La Ciutat Invisible, 2010.

DDAA. *La Cooperativa: Empresa de Futur*o. Barcelona: Organización sindical, 1971.

DDAA. *Apunts per a la història de Sant Martí de Provençals.* Barcelona: Arxiu Històric de Sant Martí de Provençals, 1982.

DDAA. *El Poblenou: 150 anys d'història.* Barcelona: Arxiu Històric del Poblenou, 1991.

DDAA. *Els barris de Barcelona.* Volum II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998.

DDAA. *Flor de Maig: del cooperativisme al servei dels municipis*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2006.

DDAA. *El patrimoni cooperatiu*. Barcelona: Ecos, 2007.

DDAA. *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició.* Barcelona: Icària, 2010.

EALHAM, CH. *La lucha por Barcelona: Clase, cultura y conflicto 1898-1937.* Madrid: Alianza Editorial, 2005.

ENRECH, C. *Indústria i ofici: conflicte social i jerarquies obreres a la Catalunya tèxtil.* Bellaterra: Edicions Universitat Autònoma de Barcelona, 2005.

GABRIEL, P. *Classe obrera i sindicats a Catalunya, 1903-1920*. Barcelona: Tesis doctoral de la Universitat de Barcelona, 1981.

GALLARDO, J.J.; MÁRQUEZ, J.M. *Ortiz, general sin dios ni amo.* Barcelona: Hacer, 1999.

GARCIA, J.; MIRÓ, I. *Cooperatives 1840 – 1939 / BCN*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, 2013.

GARDÓ, E. *La Cooperación catalana,* Barcelona, 1927.

GARRIDO, F. *Historia de las clases trabajadoras*. Madrid: Imprenta de T. Nuñez Amor, 1870.

GRAU, R. I LÓPEZ, M. "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes". *Recerques: Història economia i cultura*, núm. 4, 1974, p. 19-57.

GRAVANO, A. *El barrio en la teoría social*, Buenos Aires: Espacio, 2005.

GUILLAMÓN, A. *Barricadas en Barcelona*. Barcelona: Ediciones Espártaco Internacional, 2004.

GUILLAMÓN, A. *Los Comités de Defensa de la CNT en Barcelona (1933-1938).* Barcelona: Aldarull, 2011.

GUILLAMÓN, A. *La revolución de los comités. Hambre y violencia en la Barcelona revolucionaria. De junio a diciembre de 1936.* Barcelona: Aldarull, 2012.

HUERTAS, J.M. *La gent dels barris de Sant Martí.* Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2001.

La Cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona, 1929. Font: AEP.

LEDRUT, R. *Sociologia urbana*, Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, 1976.

LEFEBVRE, H. *La revolución urbana*, Madrid: Alianza, 1972.

LÓPEZ SÁNCHEZ, P. *Rastros de rostros en un prado rojo (y negro). Las Casas Baratas de Can Tunis en la revolución social de los años treinta*. Barcelona: Virus, 2013.

LÓPEZ SÁNCHEZ, P. *Un verano con mil julios. Barcelona: de la reforma interior a la Revolución de julio de 1909*. Madrid: Siglo XXI, 1993.

MARÍN, D. *Anarquistas. Un siglo de movimiento obrero en España*. Barcelona: Ariel, 2010.

MARTÍNEZ DE SAS, M.T.; PAGÈS I BLANCH, P. (coord.). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

MARTÍNEZ-RODRÍGUEZ, S. *Catalunya, un país de cooperatives.* Barcelona: Aposta sccl, 2010.

MCDONOUGH, G. *Las buenas familias de Barcelon*a. Barcelona: Ediciones Omega, 1989.

MIRÓ, I I DALMAU, M. *Joan Rovira i Marquès. El cooperativisme obrer i col·lectivista*. Barcelona: Cossetània, 2014.

MIRRI, T. *El Proceso de formación del proletariado en un barrio industrial: el caso de Sant Martí de Provençals: integración y diferenciación social, 1862-1925*. Barcelona: Tesis doctoral de la Universitat de Barcelona, director: Jordi Casassas i Ymbert, 1994.

MIRRI, T. *Vida quotidiana en un poble industrial: Sant Martí de Provençals 1862-1925*. Barcelona: Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí, 2001.

NADAL, J. I TAFUNELL, X. *Sant Martí de Provençals: Pulmó Industrial de Barcelona*. Barcelona: Columna edicions, 1992.

NADAL, J. *Moler, tejer, fundir. Estudios de historia industrial.* Barcelona: Ariel, 1992.

NAVARRO, E. *Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914)*, Barcelona: Ortega y Ortís, 1915.

OBIOLS, I. «El anarquismo barcelonés es un producto propio de los barrios». Entrevista a Chris Ealham, Barcelona: *El País*, 6 de juliol de 2005.

OYÓN, J.L. ET AL. *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1938)*. Barcelona: Carena, 2004.

OYÓN, J.L. *La quiebra de la ciudad popular: espacio urbano, inmigracion y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936.* Barcelona: Serbal, 2008.

PARK, R. E. *La Ciudad y otros ensayos de ecología urbana,* Barcelona: Serbal, 1999.

PÉREZ BARÓ, A. *Cooperació i cooperativisme*. Barcelona: Bruguera, 1966.

PÉREZ BARÓ, A. *Temática cooperativista.* Barcelona: Pòrtic, 1971.

PÉREZ BARÓ*, A. Les cooperatives a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1972.

PÉREZ BARÓ, A. *Historia de la cooperación catalana.* Barcelona: Nova Terra, 1974.

PÉREZ BARÓ, A. *Cooperativisme*. Barcelona: Edicions 62, 1987.

Pérez Baró, A. *Història de les cooperatives de Catalunya.* Barcelona: Editorial Crítica, 1989.
Permanyer, R. *Antología lírica de Barcelona.* Barcelona: Nou art thor, 1988.
Pradas, M.A. *L'anarquisme i les lluites socials a Barcelona 1918-1923: la repressió obrera i la violència*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
Reventós, M. *Els moviments socials a Barcelona en el segle XIX.* Barcelona: Crítica, 1987.
Rivas Moreno, F. *Panaderías cooperativas*, Madrid: Imprenta cooperativa, 1910.
Salut, E. *Vivers de revolucionaris. Apunts històrics del Districte Cinquè.* Barcelona: Llibreria Catalònia, 1938.
Sanz, R. *El sindicalismo y la política. Los "Solidarios y nosotros"*. Barcelona: Còpia i Difón, 2013.
Sastre, M. *Las huelgas en Barcelona y sus resultados durante los años 1910 al 1914 ambos inclusive*. Barcelona: Imp. Editorial Barcelonesa, 1915.
Suñol Gros, J. *Guía de San Matín de Provençals, acompañada de un plano general de la población y de cinco de las barriadas más importantes de la misma confeccionados por el arquitecto municipal Pedro Falqués*. Barcelona: La Academia, 1888.
Tatjer, M. i Vilanova, A. *La ciutat de les fàbriques: itineraris industrials de Sant Martí*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2002.
Tavera, S. "Anarquisme o anarquismes? La història d'un desplegament revolucionari heterogeni, 1930-1938". *Catalan Historical Review,* 5: 225-238. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2012.
Termes, J. *Anarquismo y sindicalismo en España (1884-1881).* Barcelona: Crítica, 2000 [1965].
Termes, J. *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1999.
Termes, J. *Històries de la Catalunya treballadora*. Barcelona: Empúries, 2000.
Thomson, J.k.j. "Consideracions sobre la indústria cotonera i la seva evolució a Barcelona, 1730-1840". *Quaderns d'Història*, núm. 17, 2011, p. 317-330.
Topalov, C. *La urbanización capitalista*. México: Edicol, 1979.
Torres Carrillo, A. "Barrios populares e identidades colectivas". A: DDAA. *El barrio, fragmento de ciudad (II),* Bogotà: Barrio Taller, Serie ciudad y habitat, núm. 6, 1999.
Ullman, J.c. *La semana trágica*. Barcelona: Ediciones B, 2009.
Vilanova, M. *Atles electoral de la Segona República a Catalunya.* Vol II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2005.

Documentació d'arxiu:

Acta de fundació de La Flor de Maig, Llibreta d'actes, novembre de 1890. Font: AHP.
Acta de constitución de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Ecónomica", 21 de desembre de 1893. Font: AGC.
Acta de asamblea de 20 de abril de 1905 de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 1905. Font: AGC.
Acta de reunión de la Sociedad Cooperativa Obrera "El Jardín", 16 de juny de 1909. Font: AGC.
Acta de reunió ordinària de la Cooperativa "La Económica", 2 de juny de 1910. Font: AGC.
Acta de Reunión General de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 2 de julio de 1910. Font: AGC.
Acta de Reunión General de la Sociedad Cooperativa de Consumos "La Económica", 28 de octubre de 1910. Font: AGC.
Acta de asamblea de "La Económica", 25 de gener de 1913. Font: AGC.
Acta de asamblea de la Sociedad Cooperativa "L'Antigua Independiente", 25 de gener de 1913. Font: AGC.
Acta de asamblea de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo "Paz y Jutícia", març de 1915. Font: AMDSM.
Acta de Reunión General de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo "Paz y Jutícia", marzo de 1917. Font: AMDSM.
Acta de la reunión de la Comisión liquidadora de la Sociedad Cooperativa de Consumo "La Económica". 24 de febrer de 1931. Font: AGC.

Acta de reunión general de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo “El Crédito”, 17 de juliol de 1931. Font: AGC.

Balance de la Sociedad Cooperativa de Consumos “La Económica”, 1904. Font: AGC.

Balance del segundo semestre de 1904 de “La Económica”. Font: AGC.

Balance de la Sociedad Cooperativa “La Independiente”, 1909-1910. Font: AGC.

Balance de la Sociedad Obrera de Consumo “La Económica”, núm. 70 del primer semestre de 1928. Font: AGC.

Balanços econòmics de l’Agrupació Coral de la cooperativa “L’Artesana”, 1927, 1928, 1931. Font: AMDSM.

Bodas de Plata de la sociedad cooperativa obrera de consumo “La Flor de Mayo”, 10 de novembre de 1915. Font: LCI.

Butlletí d’Esquerra Republicana de Catalunya (Federació de Barcelona), 3 d’abril de 1937, núm. 76.

Catalunya. Llei de Bases de la Coperació per a Cooperatives, Mutualitats i Sindicats Agrícoles. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, 4 de febrer de 1934.

Cooperativa “La Flor de Mayo” en sus 50 años de Cooperación 1890-1940, 1940. Arxiu Municipal de Cerdanyola del Vallès.

Cooperativa “Paz i Justícia”, Bodas de oro (1905-1955), 1955, Barcelona. Font: AMDSM.

Comunicación de la junta directiva de la Sociedad Cooperativa “L’Antigua Independiente”, febrer de 1926. Font: AGC.

Escritura de préstamo garantizado con hipoteca a “La Flor de Mayo”, 1946. Font: ANC.

Estatutos de la Sociedad Cooperativa La Independiente, 18 de desembre de 1907. Font: AGC.

Estatutos de la Sociedad Cooperativa de Consumos “La Económica”, 30 de juny de 1900. Font: AGC.

Expedient d’ampliació del crèdit. Escritura de Testimonio Parcial por exhibición de escritura otorgada por el Banco Hipotecario de España, 3 de desembre de 1943. Font: ANC.

Informació registral. Registre de la propietat de l’edifici del carrer Taulat, 93. Font: RPB.

Informe de la Comissió Interventora sobre la situació de la Cooperativa “La Flor de Mayo”. Novembre de 1946. Font: ANC.

Instància de la Sociedad Cooperativa Obrera de Consumo El Crédito. 7 de gener de 1931. Font: AGC.

Memória de la Sociedad de Socorros Mutuos “La Flor de Mayo”, 1 de gener de 1917. Font: AGC.

Memória de la Sociedad Cooperativa obrera de ahorro y consumo “La Flor de Mayo”, Barcelona, 1923. Font: LCI.

Memória y Balance correspondiente al ejercicio del año 1935, Federación Local de Cooperativas de Barcelona. Font: LCI.

Memória-Balance de la Sociedad Cooperativa de Farmacias Populares de Barcelona (1912).

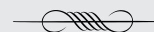
Productes Coop. Memòria i Balanços corresponents a l’exercici de 1936, Barcelona: Editorial Cooperativa Popular, 1936. Font: AEP.

Reglamento de la Sociedad Cooperativa “La Independiente”, 1907. Font: AGC.

Reglamento de la Sociedad Cooperativa de Consumos “La Económica”, 1894. Font: AGC.

Reglamento de la Sociedad Cooperativa La Flor de Mayo, 9 de juliol de 1901, Font: AGC.

Requeriment notarial a instància de D. Juan March y Tort com a soci liquidador de la Cooperativa de Consumo “La Flor de Mayo”. Font: ANC.

Publicacions de premsa:

ABC
Acción Cooperatista (AC)
Cooperatismo (C)
El Cooperador Cooperatista (CC)
El Martinense
El País
El Periódico de Catalunya
L'Arch de Sant Matí
La Vanguardia (LV)
Poble Nou
Revista Cooperativa Catalana (RCC)
Revista *Icària*
Revista *Quatre cantons*
Solidaridad Obrera (SO)
Tierra y Libertad (TyL)
Revista *Floreal*

Entrevistes:

Entrevista a Carme Piqué, 15 de maig de 2012.
Entrevista a Sebastià Costa, 31 de maig de 2013.
Entrevista a Antònia Prades, 6 de juny de 2013.
Entrevista a Teresa Gisbert, 13 de juny de 2013.
Entrevista a Francesc Foguet, 25 de juny de 2013.

Llocs web:

www.gencat.cat/diari/5073/08038012.htm
www.elultimoviajeaicaria.blogspot.com.es/
www.cedall.org
www.veuobrera.org

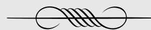

Arxius consultats:

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)
Centre de Documentació La Ciutat Invisible (LCI)
Arxiu Històric del Poblenou (AHP)
Ateneu Enciclopèdic Popular (AEP)
Arxiu de la Fundació Roca i Galès (FRG)
Arxiu del Govern Civil (AGC)
Pavelló de la República, Universitat de Barcelona
Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí (AMDSM)
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)
Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona
Registre de la Propietat de Barcelona (RPB)
Arxiu Municipal de Cerdanyola del Vallés

— Addenda —

L'actualitat del cooperativisme de consum al Poblenou

Per concloure el llibre, hem demanat a les cooperatives de consum poblenovines en funcionament, que fessin una breu ressenya sobre els principis, orígens, trajectòria, volum d'activitat i formes d'intercooperació de cadascuna d'elles. Més enllà de la difusió, la inclusió dels grups de consum actuals, permet constatar la continuïtat i el fet que el llegat del moviment que hem explicat, segueix ben viu i es cristal·litza en aquestes experiències i en el Poblenou d'avui en dia.

Cooperativa de consum ecològic i responsable Cydonia

Cydonia començà la seua singladura a mitjans de 1990. Un dels motius de la fundació fou una qüestió de salut: unes quantes parelles, amb un substrat ideològic molt fort en temes de cooperació, vam decidir formar un petit grup de consum, per aconseguir fruites i verdures biològiques, ja que una de les persones d'aquest grup inicial patia una greu malaltia. Poc després aquest grup va ubicar-se definitivament al Poblenou on vivien gran part dels membres fundadors. Des d'aleshores, el grup es troba a un local del passatge Bosch i Labrús, 16, i les poques famílies de l'inici passaren a ser 45. La immensa majoria de les persones de Cydonia som veïns i veïnes del barri. Alguns ho són de tota la vida i d'altres són nouvinguts en aquest tros del món. Alguns són persones molt vinculades als moviments socials i amb una forta implicació en temes de tot tipus, a nivell de barri i de ciutat i d'altres, no estan gens "mobilitzats" i fan una vida més tranquil·la i domèstica. En tot cas, totes i tots estem implicats –en diferent grau i mesura, com es pot entendre– en tirar endavant aquest projecte que és Cydonia i que ens "dona de menjar".

El tema del creixement

Aviat en el esdevenir històric es va plantejar la possibilitat de créixer, donada la demanda de participació, però es va imposar el criteri de no fer-ho, per evitar perdre certa essència en convertir-se en un grup gran i mantenir el límit en les 45 famílies. Això ha permès mantenir el local i generar nous grups de consum (Estèvia i Mespilus) amb bona part de la gent que volia entrar a Cydonia i no havia pogut fer-ho en els darrers anys. D'un únic proveïdor inicial –que encara és el proveïdor "estrella", el principal de la cooperativa– s'ha passat a una situació on són més de 30 els proveïdors que en l'actualitat ens abasteixen de gairebé tot tipus de productes alimentaris (verdures, fruites, cereals, llegums, làctics, oli, conserves de tota mena, ous, carn...) i de neteja tant personal com de la llar. Des del bon començament es va tenir molt clar que la manera de funcionar seria autogestionaria i horitzontal: tothom fa alguna tasca i és el treball conjunt, el que fa que tot allò necessari tiri endavant perquè cada dimecres arribin les cistelles de la comanda setmanal i perquè cada dia els prestatges estiguin plens dels productes de consum diari. A Cyodnia tot funciona, estem contents i orgullosos, perquè cada dia els vincles entre els socis creixen, tenim més coneixement sobre allò a què ens dediquem i hem arribat al convenciment que aquesta manera presenta molts més avantatges que qualsevol altra forma de consumir (malgrat les hores que s'hi han de dedicar, que no totes són feixugues!).

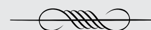
Intercooperació: la Coordinadora de Cooperatives de Consum del Poblenou (CCCP9)

Junt a la resta de grups cooperatius del barri el 2012 impulsàrem la coordinadora (CCCP9, Coordinadora de Cooperatives de Consum del Poblenou). Un espai des del que ens coordinem i plantegem la projecció externa cap al barri i on cooperem de manera interna per resoldre els problemes que compartim amb la resta de grups. Potser el tema clau en aquests moments de la història de Cydonia és tractar de trencar algunes de les inèrcies que amb el temps s'han anat instaurant i que no s'adiuen en un món on tot canvia amb celeritat, i on cal adaptar-s'hi per no caure en contradiccions i incoherències. En això estem en aquests moments. Sempre tenim alguna cosa entre mans per intentar ser més coherents i més lògics en la posada en pràctica del consum amb valors, que és allò que ens defineix.

Un espai de sociabilitat: un laboratori de cooperació social

Amb aquest objectiu –el de consumir productes sans i naturals, de manera justa i responsable amb l'entorn social i natural implicat en la seua producció– germinen d'altres de forma espontània, potser de manera secundària, però també amb importància. Perquè justament el fet de compartir aquests valors, que ens duen a cooperativitzar l'activitat de consumir, fa que també compartim d'altres aspectes, d'oci, interessos professionals i personals, sobre temes d'alimentació i salut o relacionats amb el creixement personal... Tot i que malauradament ningú ens ha ensenyat a cooperar durant l'època escolar, per sort hem descobert que amb voluntat tot s'aprèn. Ha sigut la necessitat el que ens ha empentat a fer-ho: hem après que cooperant entre totes i tots és la manera més fàcil, sovint l'única, de poder escapar de certes inèrcies en relació al consum, d'eixir del torrent que sembla que ens aboca a participar del gran sarau de la distribució alimentària convencional on només es troben productes de baixa qualitat nutricional, social i/o ambiental. Cydonia és un grup viu i actiu en l'actualitat, amb ànima i empenta. Amb petits projectes de millora entre mans i el gran repte de continuar movent les coses com fins ara, que no és poc. Un moviment que a nivell econòmic suposa més de 100.000€ anuals que escapen de les mans dels grans distribuïdors per anar a un circuit alternatiu on els valors són uns altres. Un model pel qual apostem perquè comprovem que funciona i que volem escampar pel que suposa de transformació social real del dia a dia.

Localització: passatge Bosch i Labrús, 16.
Lloc web: www.cydoniabcn.org
Contacte: cydonia@cydoniabcn.org

Cooperativa de Consumidores i Productores La Unió de Poblenou - La Datzira

La Unió neix el 2006 al barri de Poblenou lligada al projecte comunitari de La Datzira, un mas situat a la vall de Marfà (Moià), on es fa horta ecològica. Conjuntament som una Associació pel Manteniment de l'Agricultura Pagesa (AMAP). Després de funcionar informalment sense estructura organitzativa, a partir de 2009 iniciem un procés de definició i organització interna coincidint amb la ubicació de la seu al CSOA La Teixidora. Creem les comissions i establim una assemblea mensual com a espai decisori a través del consens. També ampliem els productes i fixem uns criteris, bàsicament els de la Xarxa de Consum Solidari, per l'acceptació de nous productors (visita al pagès, producte ecològic, relacions laborals dignes, proximitat...). A banda dels

productes de La Datzira, actualment rebem oli i olives de Bonastre, arròs i pasta del delta Ebre, llegums de Gallecs, ous de Gironella, cafè i sucre de Cuba, cítrics de Gandia.

El febrer de 2013 canviem de local. Des de llavors, La Unió té la seva seu social a l'Ateneu Popular Flor de Maig, dins l'edifici de l'antiga Cooperativa de Consum La Flor de Maig, espai reCooperat pel barri des de l'octubre de 2012. Ens considerem hereus d'aquells obrers poblenovins que fundaren la Flor de Maig el 1890.

Objectius i característiques

La Unió-La Datzira funcionem amb el sistema de cistella tancada, és a dir, consumim el que creix a la terra a cada moment i no tenim estoc. Els productes (arròs, pasta, cafè i sucre, ous, cítrics) es reparteixen entre les sòcies al mateix local. Cooperem amb altres AMAPS com la PACA per la fruita d'estiu. Realitzem comandes conjuntes amb altres cooperatives del Poblenou i ens coordinem amb assemblea a l'espai ocupat on tenim la seu.

Els nostres objectius són:

1. Gaudir d'aliments ecològics de qualitat a un preu just que possibiliti la continuïtat de la pagesia al nostre territori i tenir un consum conscient, crític i responsable.
2. Fer que les relacions consumidores-pageses no siguin tan sols econòmiques, sinó que s'estableixin vincles de col·laboració, treball conjunt i empatia.
3. Trencar amb el poder de les multinacionals que exploten recursos i persones, i afavorir relacions de proximitat entre nosaltres.
4. Corresponsabilitat entre productors i consumidors pel que fa al que volem plantar, menjar. Compartim els riscos i el funcionament del Mas i de La Unió.
5. Fer xarxa i relacionar-nos amb altres productores ecològiques, amb cooperatives de consum i moviments socials.

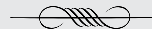
Periòdicament organitzem activitats per autogestionar els projectes on tenim la seu, i un cop l'any, junt amb les altres cooperatives del barri, muntem la Fira Ecològica de Productors a les Festes de Maig.

Composició i compromisos

Actualment som unes 25 cistelles o unitats familiars. Els compromisos mínims que pren tota sòcia a l'entrar a la cooperativa són:

1. Pujar un mínim de dues vegades a l'any a La Datzira en jornades de feina cooperativa.
2. Permanència mínima d'un any a la cooperativa (de juny a maig).
3. Assistir a la formació interna quan s'entra com a sòcia.
4. Pagament mensual de les cistelles el primer dijous de mes.
5. Participar a les assemblees.
6. Participar en les tasques rotatives i una tasca anual de gestió.

Localització: carrer Dr. Trueta, 195
Lloc web: http://verdurita.wordpress.com
Xarxes socials: https://twitter.com/uniopoblenou; https://www.facebook.com/cooperativalaunio
Contacte: coopelaunio@gmail.com

Cooperativa de consum ecològic i responsable Mespilus SCCL

La cooperativa Mespilus sorgeix al barri del Poblenou de Barcelona, arrel d'una llista d'espera de Cydònia, qui va

proposar al grup de persones interessades la creació d'un nou grup de consum ecològic i responsable. Amb l'ajuda de Cydònia i seguint els seus preceptes, Mespilus es va fundar a l'octubre de 2008 i actualment està formada per unes 40 unitats familiars. La seu es troba en ple cor del Poblenou, al carrer Venero.

Objectius

Mespilus és una societat cooperativa de consum ecològic i responsable sense ànim de lucre i gestionada democràticament pels socis. Mitjançant el consum propi, conscient i crític de productes ecològics, preferentment directes de productors, de proximitat i obtinguts en sistemes socialment justos, es procura aconseguir una millor qualitat de vida col·lectiva. Per assolir aquests objectius els socis i les sòcies participen activament en la presa de decisions i en la direcció de la cooperativa. Entre tots els associats es realitzen totes les tasques necessàries pel funcionament; cada soci i sòcia es responsabilitza de la seva àrea de treball, en un entorn de confiança, transparència i ajuda mútua pel bé comú i amb voluntat transformadora.

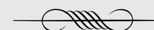
Composició

Mespilus està organitzada en diferents grups de treballs orientats a portar a terme les tasques de compres, de facturació als socis, de comunicació, de comptabilitat i administració, d'infrastructures i relacions externes. Actualment forma part de la Coordinadora de Cooperatives de Consum del Poblenou (CCCP9), una associació formada per components de les actuals cooperatives de consum ecològic i responsable del barri de Poblenou que treballa per facilitar tasques comunes, acollir els interessats en formar part d'una cooperativa en una llista d'espera comuna, fer comandes de productes conjuntes, etc.

Activitats

Les activitats que es porten a terme dins de la cooperativa són reunions dinamitzadores mensuals, reunions d'àrea de treball, visites als productors, formació de tallers relacionats en productes ecològics i de consum responsable, comunicació d'assumptes relacionats amb el cooperativisme, etc.

Localització: carrer Venero, 12
Lloc web: http://coopmespilus.wordpress.com/

Estèvia, associació de consum responsable

Estèvia va néixer a finals del 2010 a partir de la voluntat conjunta d'un grup de veïns i veïnes del Poblenou, al districte de Sant Martí de Barcelona. El grup es va constituir a partir de l'experiència de Cydonia, la primera cooperativa de consum del barri i una de les pioneres en obrir camí cap a l'autogestió. Estèvia es va constituir en associació, formada inicialment per una vintena d'unitats familiars, amb seu al carrer Ferrocarril, 12.

Principis

A partir de la voluntat d'establir una relació diferent amb els aliments que consumim i amb les persones que els cultiven i produeixen, mitjançant el tracte directe amb els proveïdors, apostem pel consum de productes ecològics, de temporada i lliures de llavors transgèniques, pesticides o adobs sintètics. A més, vetllem per la proximitat dels productes per

evitar desplaçaments llargs (en la mesura del possible), embalatges i processaments industrials. Practiquem el consum just i responsable basat en criteris ètics i de sostenibilitat, que tinguin en compte les condicions de treball del personal productor; participem d'un entramat social afí i d'autogestió, on tots els associats prenen part activa de les decisions de l'associació en un entorn de compromís i transparència. Compartim els valors cooperatius d'equitat, solidaritat, responsabilitat social i voluntat transformadora.

Composició i funcionament

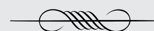
Actualment, Estèvia està formada per 34 unitats familiars. La cooperativa s'organitza de forma autogestionària en comissions: comandes, facturació, comunicació, manteniment i proveïdors. Cada mes hi ha una reunió entre representants de cada comissió per posar en comú l'activitat ordinària de la cooperativa, i cada trimestre se celebra una assemblea amb tots els socis i sòcies. Quatre o cinc unitats familiars, en torns rotatius, s'encarreguen de fer les cistelles setmanals: pesar i distribuir els productes que ens deixen els proveïdors al local. A banda d'aquesta comanda de producte fresc, disposem d'un estoc de productes a la seu de la cooperativa a disposició dels socis: sucs, conserves, gra, pasta, productes de comerç just (cafè, xocolata, cacau...), cosmètics i cervesa (produïts per socis), etc. A més, fem comandes puntuals d'oli, arròs, pasta, vi i torrons, entre d'altres.

Activitats socials i intercooperació

Estèvia forma part de la Coordinadora de Cooperatives de Consum del Poblenou (CCP9) i participem en activitats lúdiques i divulgatives, com la mostra de productes de proveïdors coincidint amb les festes del barri o dinars de socis i conjunts amb altres cooperatives. Disposem d'un bloc on informem de les activitats d'interès al barri. També participem i donem suport a reivindicacions socials del barri, com ara la mobilització contra el desallotjament de les naus del Poblenou o la recuperació i defensa de l'ateneu popular La Flor de Maig, seu de la CCCP9.

Els nostres objectius de futur passen, a nivell organitzatiu, per mantenir l'actual número de socis (no tenim voluntat de créixer), consolidar el grup i millorar alguns aspectes de funcionament, principalment el sistema de comandes. En relació al barri i a la ciutadania, volem ser més actius en l'organització i dinamització d'actes lúdico-culturals vinculats al barri i als objectius d'Estèvia.

Localització: carrer Ferrocarril, 12.
Lloc web: www.esteviapoblenou.wordpress.com

Cooperativa VERDneda

La cooperativa VERDneda comença a funcionar l'any 2003 i es legalitza com a entitat sense ànim de lucre un any després. La primera seu fou al carrer Fluvià, 204, però el 2012 vam canviar al carrer Espronceda, 195. El nombre d'associats oscil·la segons els mesos però tenim una mitjana d'entre vint i 30 unitats familiars.

Objectius

1. Promoure i potenciar la producció i el consum de proximitat.
2. Promoure i potenciar la producció i el consum ecològic.
3. Evitar els intermediaris (que no solen afavorir als productors).

4. Fer xarxa associativa.
5. Participar en projectes socials al barri i a la ciutat.

Funcionament

Demanda, recollida i compra de fruita, verdura, ous, carn, làctics, pa, productes de comerç just, vi, pastes, conserves, oli, salses i sofregits. Els cooperativistes han de col·laborar en el funcionament setmanal; poden escollir entre dos torns: el de 18 a 20h per preparar les comandes o de 20 a 21.30h per recollir-les i afegir allò que cada unitat agafa de l'estoc de productes. Algunes unitats familiars també han d'agafar petites responsabilitats que poden ocupar deu o quinze minuts a la setmana; un exemple d'aquest tipus de responsabilitat és enviar la comanda setmanal a un productor.

Futur?

Estem en contacte amb altres cooperatives del barri i la ciutat, però ens agradaria poder tenir una major coordinació amb elles per ser més efectius en la consecució dels nostres objectius. Pensem que és un projecte a difondre ja que permet construir un món i entorn més just a partir de la nostra compra setmanal.

Localització: Carrer Espronceda,195, baixos 2a.
Lloc web: cometelobio.blogspot.com
Contacte: VERDneda@gmail.com

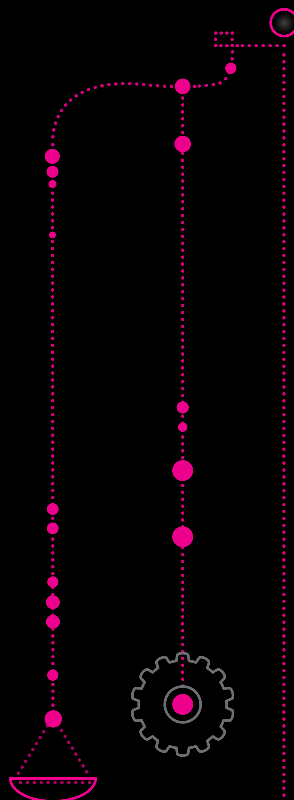
Aquest llibre ha sigut enviat a impremta el 17 de març del 2015,
en una setmana marcada per la condemna a tres anys de presó
a vuit persones per participar al setge al Parlament de Catalunya al juny de 2011.

El Règim del 78 vol morir matant,
i ens mostra la seva versió més repressiva i ferotge,
aprovant una Llei Mordassa que criminalitza la protesta,
i empresonant anarquistes i indignades.

Nosaltres,
avui com ahir,
continuarem construint la utopia dels barris i pobles cooperatius
i seguirem reapropiant-nos de les nostres vides,
a base d'autoorganització i autogestió.
Conquerir la llibertat serà la nostra victòria quotidiana.

COOPERES
O COMPETEIXES?

Memòria Cooperativa

En molts barris i pobles catalans, les cooperatives esdevingueren un dels epicentres de la vida pública obrera. Espais de sociabilitat i ajuda mútua, no només alleugeriren les penúries de la classe proletària, sinó que significaren una concreció material de la potència dels i les treballadores per autogovernar les seves vides.

Les persones que protagonitzaren aquell moviment; els barris i pobles que en foren la matriu; les seves institucions i esdeveniments; les formes concretes que articularen unes relacions econòmiques basades en la solidaritat i l'autogestió, són bagatges que ens han intentat escamotejar per tal de desarmar, avui, la capacitat humana d'autoorganitzar la col·lectivitat.

Memòria Cooperativa vol ser tant una col·lecció que promogui la recerca i publicació de treballs entorn les riques i soterrades experiències del cooperativisme obrer, com una estratègia que aixopluguí diferents tàctiques de reapropiació del relat popular com les rutes, guies, conferències i exposicions.

Després de *Les cooperatives obreres de Sants*, aquest llibre dedicat a les cooperatives obreres del Poblenou i coeditat amb l'Arxiu Històric del Poblenou, constitueix el segon títol de la col·lecció. Una sèrie que continuarà, doncs ja tenim en preparació el tercer, un volum dedicat al cooperativisme de la Barceloneta.

D'aquesta manera, pam a pam, anem recuperant la Memòria Cooperativa i proletària de la Barcelona dels barris. Una aposta política que es capbussa en el passat, per dotar-nos d'eines per afrontar un present en conflicte.

Barri eminentment obrer des de la seva fundació, el Poblenou nasqué a redós de les primeres fàbriques i ens proporciona un exemple paradigmàtic del que fou la formació de la primera perifèria, la Barcelona dels barris. En poques dècades, l'impuls industrial transformà un territori d'aiguamolls i llacunes en la concentració fabril més important de tot l'estat. Els fums i els vapors imposaren unes condicions de vida que sotmeteren als habitants a jornades laborals interminables a canvi de sous de misèria, imposant una carestia extrema. L'explotació de la força de treball, però, aviat topà amb les resistències de tota una malla comunitària autoorganitzada que sapigué revertir la situació, impulsà noves formes de protesta i generà pràctiques d'articulació social inèdites. Societats de resistència, sindicats, cooperatives, mutualitats, ateneus, escoles racionalistes, corals, grups excursionistes, esperantistes…, foren l'expressió institucional de la cooperació social als barris. Associació, reciprocitat, solidaritat, autogestió i suport mutu, esdevingueren els ingredients del combustible que permeté catalitzar formes de vida alternatives a l'ordre industrial i possibilitaren el xoc antagonista contra el corporativisme metropolità de les classes dominants.

El cooperativisme obrer a través del cas de Poblenou

El cooperativisme de consum fou un moviment socioeconòmic que formà part d'una institucionalitat autònoma articulada des de baix, consubstancial a la idiosincràsia del territori i a la memòria social del país. A través de l'exemple del Poblenou, baluard del cooperativisme barceloní, podem aprehendre el que fou la realitat d'un moviment encara poc estudiat a nivell català. Davant l'agressió constant i l'amenaça de desposessió de l'ordre burgès industrial, el proletariat sapigué autogesionar les condicions material d'existència, procurant-se d'engranatges econòmics solidaris, espais de sociabilitat comunitària, d'articulació política autònoma i de formes culturals pròpies, que els permeteren emancipar-se relativament, instituint una geografia alternativa al capital, i fer-se forts als barris per poder defensar la posició i les reivindicacions assolides.

Recordar el passat serveix per imaginar el futur

Els treballadors i treballadores, moltes vegades oblidats i menyspreats per la història oficial, hauríen de ser considerats els veritables protagonistes del procés quotidià de construcció dels barris i de la ciutat, doncs finalment foren ells i elles els que aixecaren pedra sobre pedra i amb les pròpies mans, els edificis i carrers que ens aixopluguen. Aquest llibre és un modest homentage als milers d'homes i dones anònims que construiren el barri a cops de cooperació a contracorrent del procés d'industrialització. Però també és prendre exemple de la possibilitat de construir aquí i ara, un present emancipat de l'hegemonia neoliberal capitalista imperant.

Aquest llibre ha estat produït per cooperatives catalanes

La recerca, redactat, edició i disseny de La Ciutat invisible SCCL i la impressió de Cevagraf SCCL.
Ambdues membres de la Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya.
Gràcies a la participació i suport de l'Arxiu Històric del Poblenou.

ISBN 978-84-938332-6-8

